

MASARYKOVA UNIVERZITA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Katedra psychologie

**Děti a konflikt mezi rodiči
ve vývojové perspektivě**

Habilitační práce

Lenka Lacinová

Brno 2010

Bibliografický záznam

LACINOVÁ, L. (2010). *Děti a konflikt mezi rodiči ve vývojové perspektivě*. Habilitační práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra psychologie.

Anotace

Habilitační práce představuje problematiku dopadu rodičovského konfliktu na různé aspekty adaptace dětí od narození až do období pozdní adolescence. Vývojová perspektiva výkladu je doplňována odkazy a možnostmi užití popisovaných zjištění ve sféře rodinného a manželského poradenství a klinické praxe. Takto koncipovaná syntéza poznatků vycházejících z empirických výsledků zahraničních studií je doplněna vlastními studii, které dokumentují podobu výzkumu této problematiky prováděného na výzkumném pracovišti Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU. Jedná se zejména o výsledky získané v rámci psychologické části longitudinální studie ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood).

Annotation

The habilitation thesis *Children and interparental conflict: Developmental perspective* focuses on the effects of an interparental conflict on various aspects of child adaptation from birth to late adolescence. The developmental perspective of the review is followed by possible application of the findings in the area of family counselling and clinical praxis. Such synthesis of findings and conclusions based on empirical results of international studies is complemented by own studies documenting the research in this area as undertaken in the Institute for Research on Children, Youth and Family - the psychological research department of the Faculty of Social Studies at Masaryk University. In particular, it presents the findings of the psychological part of the longitudinal study ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood).

Klíčová slova

Konflikt, konflikt mezi rodiči, adaptace dětí, CPIC, ELSPAC.

Keywords

Conflict, interparental conflict, children's adjustment, CPIC, ELSPAC.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala za pracovní podmínky, které mi poskytuje pracoviště Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU. Děkuji tímto prof. PhDr. Petru Mackovi, CSc., vedoucímu IVDMR, za pochopení, podporu mé činnosti a také cenné připomínky ohledně směřování v oblasti psychologického výzkumu.

Bez reálné pomoci a důvěry v mé síly, kterou projevovala řada mých milých kolegů a především blízkých přátel, by tato práce vůbec nemohla vzniknout. Děkuji tímto PhDr. Radce Michalčákové, Ph.D., Mgr. Zuzaně Masopustové, Mgr. Stanislavu Ježkovi, Ph.D., Mgr. et Mgr. Janu Marešovi, Ph.D. za společnou práci na výzkumných tématech, konzultace, odborné debaty a připomínky k této práci. Za dílčí odborné konzultace děkuji Mgr. Alžbětě Polišenské a MUDr. Danu Markovi, Ph.D.

Za nezdolný optimismus a víru, že tento úkol skutečně splním, děkuji mým blízkým spolupracovnícím a přítelkyním Šárce Hanákové, Danuši Šimkové, Petře Škrdlíkové, Mgr. Evě Poláškové, Ph.D. a PhDr. Janě Perutkové, Ph.D.

Děkuji také všem dalším, kteří mi v různých fázích práce dodávali svým přátelstvím energii a také slovy ubezpečení, že moje únava, nejistota a nedůvěra ve vlastní schopnosti jsou jen přechodné.

Díky patří mojí rodině, bez jejíhož bezpečného zázemí bych se asi nemohla na cestu poznávání vůbec vydat.

Obsah

ÚVOD.....	6
I. KONFLIKTY A SOUŽITÍ V RODINĚ: TEORIE A PŘÍSTUPY	9
1. KONFLIKT V MANŽELSTVÍ A PARTNERSTVÍ.....	10
1. 1. MANŽELSKÝ KONFLIKT A JEHO VYMEZENÍ.....	10
1. 2. KONFLIKT JAKO BĚŽNÁ SOUČÁST RODINNÉHO ŽIVOTA.....	13
1. 3. FREKVENCE KONFLIKTŮ V RODINNÉM ŽIVOTĚ	14
1. 4. ZDROJE KONFLIKTŮ V MANŽELSTVÍ.....	19
1. 5. STRATEGIE ŘEŠENÍ A CHOVÁNÍ V RÁMCI KONFLIKTŮ V MANŽELSTVÍ.....	22
1.6. KONSEKVENCE A DOPADY MANŽELSKÝCH KONFLIKTŮ.....	25
2. MANŽELSKÝ KONFLIKT A DĚTI: PŘEHLED ZÁKLADNÍCH TEORETICKÝCH VÝCHODISEK	28
2. 1. DOPADY KONFLIKTŮ RODIČŮ NA DĚTI PERSPEKTIVOU VÝVOJOVÉ PSYCHOPATOLOGIE.....	28
2. 2. MANŽELSKÝ KONFLIKT POHLEDEM TEORIE SOCIÁLNÍHO UČENÍ	32
2. 3. KONFLIKT RODIČŮ V SYSTÉMOVÉM PŘÍSTUPU K RODINĚ: PROCESY TRIANGULACE, PARENTIFIKACE A SOMATIZACE.....	34
2. 3. 1. <i>Triangulace</i>	35
2. 3. 2. <i>Parentifikace</i>	36
2. 3. 3. <i>Somatizace</i>	37
2. 4. KONFLIKT RODIČŮ A PŘENOS NEGATIVNÍCH EMOCÍ V RÁMCI RODINNÉHO SYSTÉMU	39
2. 5. TEORIE TRAUMATU A SENZITIVIZACE KONFLIKTEM	42
3. KOGNITIVNĚ-KONTEXTUÁLNÍ RÁMEC A TEORIE EMOČNÍ JISTOTY: MOŽNOSTI A APLIKACE PROCESUÁLNĚ ORIENTOVANÉHO PŘÍSTUPU KE ZKOUMÁNÍ DOPADU RODIČOVSKÉHO KONFLIKTU NA DĚTI	46
3. 1. VÝVOJ EMPIRICKÉHO ZKOUMÁNÍ KONFLIKTU MEZI RODIČI A JEHO DOPADŮ NA DĚTI.....	46
3. 2. NA PROCES ORIENTOVANÝ PŘÍSTUP K VÝZKUMU RODIČOVSKÉHO KONFLIKTU	48
3. 3. KOGNITIVNĚ – KONTEXTUÁLNÍ RÁMEC	49
3. 3. 1. <i>Aplikační potenciál kognitivně-kontextuálního rámce</i>	52
3. 4. TEORIE EMOČNÍ JISTOTY.....	54
3. 4. 1. <i>Aplikační možnosti teorie emoční jistoty</i>	59
3. 5. SMĚŘOVÁNÍ K INTEGRACI TEORETICKÝCH PŘÍSTUPŮ.....	61
II. MANŽELSKÝ KONFLIKT A DĚTI VE VÝVOJOVÉ PERSPEKTIVĚ.....	65
4. KONFLIKTY RODIČŮ V RANÉM DĚTSTVÍ.....	66
4. 1. NOVOROZENECKÉ A KOJENECKÉ OBDOBÍ.....	66
4. 1. 1. <i>Fyziologická, emoční dysregulace a temperament malých dětí v kontextu konfliktu rodičů</i>	68
4. 1. 2. <i>„Malé“ děti a jejich vliv na rodinnou dynamiku – pohled z druhé strany</i>	71
4. 3. KONFLIKTY RODIČŮ BATOLAT.....	75
4. 3. 1. <i>Reakce batolat na konflikt dospělých</i>	76
4. 3. 2. <i>Výchova batolat a konflikt rodičů</i>	83
4. 3. 4. <i>Konflikt rodičů a chování batolat ve vrstevnickém kontextu</i>	86
5. KONFLIKTY RODIČŮ DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	88
5. 1. REAKCE PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ NA KONFLIKT RODIČŮ.....	90
5. 2. FYZIOLOGICKÉ REAKCE PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ NA KONFLIKT RODIČŮ.....	96
5. 3. REPREZENTACE RODIČOVSKÉHO KONFLIKTU A DALŠÍCH RODINNÝCH VZTAHŮ PŘEDŠKOLNÍMI DĚTMI	99
5. 4. NEPŘÍMÉ EFEKTY RODIČOVSKÉHO KONFLIKTU NA ADAPTACI DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU.....	105
5. 4. 1. <i>Výchova a vztah rodič-dítě jako zprostředkující proměnná mezi manželským konfliktem a maladaptací předškoláka</i>	105
5. 4. 2. <i>Další zprostředkující faktory ve vztahu rodičovský konflikt – adaptace dítěte v předškolním věku</i>	109

5. 5. RODIČOVSKÝ KONFLIKT A VRSTEVNICKÉ VZTAHY PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ	112
6. KONFLIKTY RODIČŮ A DĚTI ŠKOLNÍHO VĚKU	116
6. 1. REAKCE DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU NA KONFLIKT RODIČŮ	117
6. 1. 1. <i>Fyziologické reakce dětí školního věku na konflikt rodičů</i>	123
6. 2. HODNOCENÍ RODIČOVSKÉHO KONFLIKTU DĚTMI ŠKOLNÍHO VĚKU – KOGNITIVNĚ-KONTEXTUÁLNÍ PŘÍSTUP	124
6. 3. VÝCHOVA A VZTAH RODIČ-DÍTĚ JAKO ZPROSTŘEDKUJÍCÍ A MODERUJÍCÍ PROMĚNNÁ MEZI MANŽELSKÝM KONFLIKTEM A MALADAPTACÍ DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU	133
6. 3. DEPRESIVITA RODIČE JAKO VÝZNAMNÝ FAKTOR V KONTEXTU SOUVISLOSTÍ MANŽELSKÉHO KONFLIKTU A MALADAPTACE DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU	137
6. 4. RODIČOVSKÝ KONFLIKT A VRSTEVNICKÉ A PŘÁTELSKÉ VZTAHY ŠKOLNÍCH DĚTÍ	145
7. KONFLIKTY RODIČŮ ADOLESCENTŮ	152
7. 1. REAKCE NA KONFLIKT RODIČŮ: EMOČNÍ REAKTIVITA, EXPRESE EMOCÍ A EMOČNÍ REGULACE V KONTEXTU KONFLIKTU RODIČŮ ADOLESCENTŮ	156
7. 2. HODNOCENÍ RODIČOVSKÉHO KONFLIKTU ADOLESCENTY	165
7. 3. HODNOCENÍ KONFLIKTU RODIČŮ ADOLESCENTY V ČESKÝCH PODMÍNKÁCH	173
7. 3. 1. <i>Převod metody Children's Perception of Interparental Conflict Scale (Škála dětské percepce konfliktu mezi rodiči) do českého prostředí</i>	173
7. 3. 2. <i>Vývoj faktorové struktury CPIC během adolescence (studie ELSPAC: 15 – 17 – 19 let)</i> ..	182
7. 4. ROLE RODIČOVSKÉHO CHOVÁNÍ VŮČI ADOLESCENTŮM V KONTEXTU MANŽELSKÉHO KONFLIKTU: CITOVÁ VAZBA, VÝCHOVA, PROJEVY PSYCHOPATOLOGIE RODIČE	184
7. 5. KONFLIKTY MEZI RODIČI ADOLESCENTŮ A JEJICH SOCIÁLNÍ VZTAHY: VRSTEVNÍCI A PŘÁTELÉ	188
7. 6. RODIČOVSKÝ KONFLIKT A ROMANTICKÉ/PARTNERSKÉ VZTAHY ADOLESCENTŮ	192
ZÁVĚR	199
LITERATURA	206
AUTORSKÝ REJSTŘÍK	221
SEZNAM TABULEK	227
SEZNAM OBRÁZKŮ	227
SEZNAM PŘÍLOH	227
PŘÍLOHY	228

Úvod

„...Jen velmi malá část rozhovorů, které spolu rodiče vedou, není zatížena sarkasmem, jedovatým a pichlavým, sadisticky cíleným tak, aby zraňoval, vydíral a děsil. Učíme se s bratrem strašlivému jazyku destrukce. Je to válečný zákop našeho dětství – sedíme s bratrem v jedovatých mracích urážek, které nám explodují nad hlavami, a nevíme, kdy tomu bude konec. Když už se matce nedostává slov, hází všechno, co jí přijde pod ruku, otci na hlavu, ale on jí to nikdy neoplatí, odpovídá temným, hrozivým výrazem nebo tichou, sarkastickou poznámkou, a pak mlčí, což ji rozzuří ještě víc. Možná matka podvědomě toužila po jakémkoli fyzickém kontaktu, a možná to otec rovněž podvědomě věděl a nereagoval na to. Dítě ve mně však bylo rádo, že nikdy netekla krev...A pak to vypukne, pořád dokola, stále to stejné malicherné šťourání, výpad týkající se jejího tajnůstkářství, odrazení jeho sarkastické poznámky, ani jeden z nich není schopen do toho praštit a říct něco konkrétního, dokud matka, vyděšená a v úzkých, nezačne vřeštět jako divoženka a není už schopna čelit otcovu špičkování, nic, co řekne nebo udělá, ji nedokáže uklidnit či potěšit. Bratříček si cucá prst a já sedím a hraji na kytaru, v duchu se modlím, aby už toho nechali. Když se rozvedou, zůstanu s otcem, vím, že to tak bude. Mám matku ze srdce rád, ale za otce bych dal život. Je dobrý voják, statečný a poctivý, ukotvený nákladem stoicismu, kdežto matka je kvílicí přízrak. Dostávám podivnou, příšernou předtuchu, že zemře mladá...Když přijdu domů, procházím kolem zavřených dveří ložnice rodičů. Otec má asi zase migrénu, aspoň si myslím, že je to migréna, protože tiše pláče a já nevím, jak ho utěšit...“ (Sting, 2004, s. 76 – 77).

Pocity a myšlenky dětí, které bývají svědky prudkých rodičovských hádek, v úvodu této práce zastupuje sugestivní úryvek z autobiografických vzpomínek úspěšného hudebníka, zpěváka a autora písní G. M. T. Sumnera, celosvětově známého spíše pod pseudonymem Sting. Tato ukázka přílehlavě ilustruje ničivou sílu destruktivní podoby konfliktu mezi rodiči, která dopadá na dětské vnímání, prožívání a hodnocení situace a způsobuje vznik nejen aktuálních nepříjemných emocionálních stavů, ale v dlouhodobé perspektivě zasahuje negativně do mnohých oblastí psychického vývoje dětí a dospívajících. Děti jsou na projevy manželského nesouladu, nespokojenosti v partnerství rodičů, ale zejména pak na jejich vzájemný konflikt od nejtělejšího věku vnímavé a citlivé. Zkušenost s nějakou formou konfliktu rodičů potkává během života naprostou většinu dětí – v každé rodině dochází občas k situacím, kdy se dospělí na něčem neshodnou a tento nesoulad vyústí ve více či méně otevřený konflikt. Skutečnost,

že se rodičovský konflikt přirozeně vyskytuje v nejbližším prostředí dítěte, které má na jeho psychický vývoj zásadní vliv, je sama o sobě jednoznačnou pobídkou k empirickému zkoumání mechanismu souvislostí mezi tímto stresorem a různými projevy maladaptace na straně dětí.

Rozvoj empirického zkoumání této problematiky má již poměrně dlouhou historii, její počátky lze nalézt již v 30. letech minulého století, kdy se výzkumně obrátila pozornost k souvislostem mezi dysfunkčním rodinným prostředím a neprospíváním dítěte (např. Towle, 1931; Hubbard, & Adams, 1936). Meta-analýza studií (Amato & Keith, 1991), které srovnávaly úroveň well-being dětí žijících v úplných rodinách a dětí žijících po rozvodu s jedním z rodičů, na počátku devadesátých let minulého století sice částečně podpořila teoretická východiska, která akcentují dopad absence jednoho z rodičů a ekonomického znevýhodnění na psychický stav dětí, ale daleko výrazněji upozornila na konzistentní empirickou podporu pro perspektivu konfliktu v rodině. Specificky konflikt rodičovské dvojice a jeho negativní dopad na psychický vývoj dětí se stává zhruba od devadesátých let 20. století výrazným a často zkoumaným tématem v kontextu psychologie rodiny a manželství, ale zejména jedním z podstatných směrů, které je sledován v rámci vývojové psychopatologie nebo prostřednictvím výzkumů zaměřených na problematiku resilience vůči nepříznivým podmínkám (Cummings, Davies, & Campbell, 2000; Margolin, Oliver, & Medina, 2001). V průběhu uplynulých dvaceti let došlo nejen ke kvantitativně pozorovatelnému nárůstu zájmu o danou problematiku, která je dokumentovatelná počty empirických studií v uznávaných databázích vědeckých informací, ale také k posunům v práci na obecném teoretickém ukotvení a vývoji specifických teorií manželského konfliktu a jeho efektů na úroveň adaptace dětí a dospívajících. Od roku 1994, kdy byla vydána monografie E. M. Cummingse a P. T. Daviese *Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution*, která položila základy teoretickým východiskům založeným na teorii citové vazby vedeným myšlenkou, že děti se tváří v tvář konfliktu rodičů snaží svými reakcemi udržet jistou míru emoční jistoty v rámci rodinného systému, se poznání souvislostí a mechanismů, kterým se tyto souvislosti naplňují, rozšířilo mnohonásobně. Metaforicky lze říci, že v monografii stejné autorské dvojice *Marital conflict and children: An emotional security perspective* z roku 2010 se syntézou poznatků a v empirických výzkumech ověřených teoretických modelů posouvá fokus výzkumníků zpět k reálnému životu v rodinách. Apel je kladen

především na aplikační sféru výzkumu a vývoj preventivních a intervenčních programů pro rodiny ohrožené destruktivními konflikty mezi manželi.

Přestože výzkum konfliktu rodičů a jeho vlivu na psychický stav a vývoj dětí v zahraničním výzkumném kontextu představuje rozsáhlou a propracovanou oblast, v českém prostředí zatím takto specificky a systematicky daný fenomén zkoumán nebyl. Pozornost byla monograficky v našem prostředí věnována konfliktům mezi lidmi na obecné úrovni (Křivohlavý, 2002/2008), shrnutí poznatků z oblasti psychologie rodiny (Sobotková, 2000/2007) nebo psychologie manželství a rodiny (Plaňava, 2000). Tato práce si klade za cíl jednak provést shrnutí dosavadních poznatků týkajících se dopadu konfliktu rodičů na děti a dospívající a také představit počátky výzkumu této problematiky v tuzemském kontextu.

Struktura práce je klíčově vedena vývojovou perspektivou a představuje tak především rozdílné podoby dopadu rodičovského konfliktu na různé aspekty adaptace dětí od narození až do období pozdní adolescence. Vývojová perspektiva výkladu je doplňována odkazy a možnostmi užití popisovaných zjištění ve sféře rodinného a manželského poradenství a klinické praxe. Takto koncipovaná syntéza poznatků vycházejících z empirických výsledků zahraničních studií je doplněna vlastními studii, které dokumentují podobu výzkumu této problematiky prováděného na výzkumném pracovišti Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU. Jedná se zejména o výsledky získané v rámci psychologické části longitudinální studie ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood), která je na tomto pracovišti realizována od roku 1999¹.

¹ Více k studii ELSPAC v kapitole 1. 3.

I. Konflikty a soužití v rodině: teorie a přístupy

1. Konflikt v manželství a partnerství

„...a žili šťastně až do smrti“. Tato slova, která doprovází téměř každou pohádku, v jejímž závěru se objevuje sňatek hlavních hrdinů, v běžném životě představují nereálný a nedostižný cíl. Občasný výskyt konfliktů a neshod je zcela přirozenou součástí intimního soužití dvou jedinců. Úvodní kapitola je věnována vymezení fenoménu konfliktu v manželství a partnerství, shrnuje poznatky o jeho jednotlivých aspektech a konsekvencích z perspektivy dyadického vztahu mezi dospělými partnery. Stručný přehled zjištění ohledně frekvence konfliktů v rámci vývojového cyklu rodiny, identifikace nejčastějších zdrojů vznikajících konfliktů mezi partnery, popis chování během těchto situací, přiblížení strategií, kterými bývají v partnerství konflikty řešeny, výčet možných dopadů konfliktů na různé oblasti života párů i jednotlivců v nich jsou koncipovány se záměrem vytvořit obecnější rámec, ze kterého lze vyjít při uvažování o úžeji vymezené problematice dopadů konfliktů mezi rodiči na adaptaci a psychický vývoj dětí a dospívajících, která je hlavním tématem této práce.

1. 1. Manželský konflikt a jeho vymezení²

Interpersonální konflikt mezi dvěma intimními partnery vzniká vždy, když jejich motivy, cíle, názory nebo chování nejsou v souladu nebo kompatibilní (Cahn, 1992). Manželský konflikt je pak definován jako taková sociální interakce, v jejímž rámci manželé sledují neslučitelné cíle, ať již vědomé či vědomě nereflektované, vyslovené či neartikulované (Lewin, 1948, cit. dle Bradbury, Rogge, & Lawrence, 2001). Tyto cíle mohou být jak zcela specifické (např. jakým způsobem zahušťovat omáčku) nebo ryze obecné (např. jakou míru autonomie partneri v rámci vztahu mají).

Konflikty mezi členy rodiny patří mezi nejčastěji výzkumně sledované aspekty rodinné komunikace (Sillars, Canary, & Tafoya, 2004; Fincham, 2003; Bradbury, Rogge, & Lawrence, 2001 aj.) a konkrétně manželský konflikt zaujímá v oblasti

² Manželský konflikt (*marital conflict*) široce definují E. M. Cummings a P. T. Davies (2010, s. 8) jako „každou větší či menší interakci mezi rodiči, která obsahuje názorový rozdíl, ať by interakce byla negativní či pozitivní“. Termíny manželský (*marital*) a rodičovský (*interparental*) konflikt jsou v rámci této práce používány zástupně, podobně jako tak činí např. J. H. Grych a F. D. Fincham (2001), přestože se nejedná o přesná synonyma. Vedle termínu konflikt se objevuje ve výzkumech také termín manželské či rodičovské neshody (*disagreements*). Výzkumy se dříve většinou zaměřovaly na sezdané dvojice, což bylo reflektováno i používáním adjektiva „manželský“, užívání termínu „rodičovský“ signalizuje rozšíření i na nesezdané partnery, kteří vychovávají společně dítě (ať již se jedná o biologické či nevlastní rodiče, což samozřejmě platí i v případě sezdaných párů). Můžeme se setkat také ještě s širším pojetím, které využívá termínů manželské nespokojenosti (*marital dissatisfaction*) nebo manželského nesouladu (*marital discord*).

výzkumu manželství a partnerského soužití téměř centrální pozici. Ozývají se však i kritické hlasy, které upozorňují na to, že se tato „negativní“ stránka rodinného soužití přeceňuje na úkor výzkumu pozitivních aspektů resilience a protektivních faktorů, které jsou typické pro funkční manželství či rodiny (Bradbury, Rogge, & Lawrence, 2001).

Systematický výzkum problematiky manželství se rozvíjí během zhruba posledních třicet let a jeho původ můžeme hledat zejména v iniciativě a potřebách klinických psychologů, manželských a párových terapeutů. Psychologové z praxe zformulovali řadu praktických a aplikačních cílů především se záměrem zefektivňovat podobu pomoci párům a rodinám v krizových situacích. I tento fakt lze pokládat za příčinu vysoké frekvence daného tématu v empirickém výzkumu i poté, co je zohledněna obecnější skutečnost, že je empiricky přece jen „jednodušší“ zachycovat negativní či rizikové fenomény psychického vývoje. F. D. Fincham (2003) uvádí tři ukazatele, na jejichž základě vyvozuje, proč si problematika manželského konfliktu „přisvojila“ v rámci výzkumu manželství téměř centrální pozornost výzkumníků.

- 1) Mnohé ze stávajících teorií manželství vidí v konfliktu základní zdroj distresu, který manželské dvojice zažívají a který vzniká jejich neefektivními reakcemi a zvládáním konfliktních situací;
- 2) Observační studie se často zaměřují na vzájemné chování páru a jejich náplní je většinou sledování chování a projevů, když spolu partneři např. řeší zadání problémového úkolu, který obsahuje potenciální konfliktotvorné prvky. Předmětem pozorování bývá, jaké má konflikt typické charakteristiky pro daný pár, jakým způsobem partneři vyjednávají nebo jaké způsoby a strategie řešení konfliktu používají;
- 3) Intervenční programy pro páry s problémy v manželství se většinou zaměřují na nápravu komunikace mezi partnery, akcent je dáván na nácvik konstruktivní komunikace zejména během řešení konfliktu.

Z uvedených bodů je zřejmé, že jsou to především požadavky z praxe, které do značné míry směřují výzkum manželské problematiky k otázkám spojeným s konflikty mezi manželi a se způsoby, jakými jsou řešeny. Zejména pro praktické použití v oblasti manželského poradenství je důležité empiricky ověřit, jak vypadají konstruktivní a destruktivní aspekty manželské komunikace. Jak již bylo v úvodu naznačeno, je všeobecně přijímáno, že konflikt mezi partnery je běžnou součástí manželského života a z tohoto důvodu tedy nemá příliš velký význam zaměřovat se na snahu o eliminaci příčin vzniku konfliktů jako takových, ale je spíše relevantní zaměřit pozornost na zachycení rizikových aspektů při jejich řešení. Pro intimní blízké vztahy je

charakteristické vzájemné pouto mezi partnery a především vysoká míra emoční zainteresovanosti, což vytváří vhodné podmínky pro vznik konfliktních situací. Konflikt mezi partnery můžeme tedy pokládat za přirozenou součást jejich vzájemné interakce a komunikace. S. Hiotakisová (2005) pokládá konflikty v interakci mezi partnery rovněž za nevyhnutelné a dodává, že se není potřeba příliš koncentrovat na okolnosti jejich vzniku, ale spíše na to, proč některé z nich vedou k rozpadu manželství a jiné nikoli. Vznik konfliktů je možno v manželství přičítat skutečnosti, že potřeby a preference každého z partnerů procházejí individuálním vývojem a v rámci společného soužití není reálně možné je stále dokonale naplňovat. Tato skutečnost klade na partnery nároky ve smyslu kontinuálního zvládnání situací, kdy tedy nemohou být naplněny beze zbytku potřeby obou z nich nebo kdy jsou jejich potřeby i vzájemně se vylučující. Proto v podstatě není možné, aby byli partneři v průběhu svého soužití kontinuálně a nepřetržitě spokojeni. Ukazuje se však, že s mírou prožívané manželské spokojenosti je spojen způsob, jakým se se situacemi, ve kterých dochází k nesouladu v naplňování potřeb, pár vyrovnává (Glick & Gross, 1975). Jak dále autoři konstatují, strategie řešení nesouladu osobních aktuálních potřeb se promítají do řady oblastí manželského soužití. Užívané strategie řešení konfliktů pak dále ovlivňují míru vnitřního uspokojení, které vzniká z procesu vyjednávání samotného a také se promítá i do budoucího úspěchu při snaze řešit jinou konfliktní situaci.

Podoba a způsob zvládnání konfliktních situací se do značné míry promítá do osobního vývoje všech členů rodiny i v pozitivním smyslu slova. Konflikty mohou facilitovat osobnostní růst a posilovat emoční odolnost. Konstruktivně probíhající výměna rozdílných názorů mezi partnery doprovázená přílehlými emocemi, vedoucí k řešení, domluvě, kompromisu a nebo jen ke zjištění, že názory obou stran sice nejsou slučitelné, ale vztah mezi partnery i nadále zůstává láskyplný bez ohledu na jejich rozdílnost, přináší uspokojení nejen partnerům, ale i dětem pak řadu užitečných informací o mezilidských blízkých vztazích, které mohou jako vzor následovat. Na druhou stranu ovšem destruktivní forma konfliktu, kdy vystavení nezvládnutým negativním emocím dospělých, pocitu, že konflikt nemá řešení a že přímým způsobem ohrožuje nejen dítě samotné, ale i budoucnost celé rodiny, způsobuje vznik maladaptacních potíží různého typu. Otázka dopadů manželských konfliktů na psychickou pohodu a vývoj dětí bude stěžejní náplní dalších kapitol, na tomto místě lze zatím shrnout, že výzkumné aktivity v oblasti problematiky manželských konfliktů nebo širěji manželské komunikace jsou vedeny zejména snahou porozumět jejím

souvislostem s manželskou spokojeností a jejím vývojem v čase (Sillars, Canary, & Tafoya, 2004).

Jak již bylo zmíněno, výzkum v oblasti manželské komunikace a specificky pak způsobu a strategií řešení konfliktů je zřetelně motivován potřebami terapeutické a poradenské praxe. Opodstatněnost zaměření se na problematiku konfliktů a jejich řešení je podložena argumentací, že oproti relativně stabilním faktorům, které hrají v procesech manželské komunikace a řešení konfliktů také významnou roli (např. osobnostní charakteristiky, rozdíly v hodnotové orientaci partnerů nebo sociální a ekonomické podmínky), jsou i poměrně silně zažitá vzorce vyjednávání a chování během konfliktu přece jen přístupnější změně a ovlivnění prostřednictvím cílené intervence. Z tohoto důvodu je tedy výzkum manželského konfliktu skutečně centrálním v celém zkoumání problematiky manželského soužití jako takového.

1. 2. Konflikt jako běžná součást rodinného života

Jak již bylo zmíněno, vznik a existence konfliktů v kontextu rodinného života vyplývá z podstaty blízkého soužití a je do značné míry také stimulována napětím mezi dostředivými a odstředivými silami dynamiky manželských procesů, které mohou být konkretizovány jako dimenze intimity a osobní autonomie (Plaňava, 2000). Z tohoto úhlu pohledu všechna manželství a rodiny v nějaké míře konflikty zažívají a samotný výskyt konfliktu není možno hodnotit jako špatný nebo dobrý. E. M. Cummings a P. T. Davies (2010) uvádí, že manželský konflikt také nemusí být vždy nutně prediktorem dětských, manželských či rodinných problémů. Nabývá tedy jak negativních tak pozitivních forem, obsahuje pozitivní či negativní prvky. Z toho vyplývá, že klíčovou otázkou pro pochopení významu a funkce konfliktu v rodinném životě je rozlišení jeho konstruktivních a destruktivních charakteristik. Za destruktivní a všeobecně škodlivou bývá označována zcela přirozeně hostilní a agresivní komunikace, která navíc nevede k vyřešení sporu. Klidná diskuse o problému vedoucí k jeho vyřešení je pokládána za „zdravou“ variantu. Stažení se z konfliktu nebo vyhýbání se konfrontaci již však není možné zcela jednoznačně vyhodnotit. V aktuálním konfliktu se může např. jednat mnohdy o užitečnou a jedinou možnou konstruktivní strategii, která zabraňuje eskalaci fyzického násilí, ale z dlouhodobé perspektivy vyhýbavé chování rozhodně nesnižuje riziko rozpadu manželství. O životaschopnosti rodiny nebo manželského vztahu v dlouhodobé perspektivě tedy vypovídá ani ne tak schopnost se problémům a

konfliktům zcela vyhýbat jako spíše dovednosti při jejich řešení a také užívání efektivních postupů při sladování osobních potřeb s potřebami páru nebo rodiny.

1. 3. Frekvence konfliktů v rodinném životě

Vzhledem ke zmíněné povaze rodinných vztahů lze hodnotit jako přirozené, že četnost konfliktů dosahuje v rámci rodiny vyšších hodnot než je tomu v kontextu jiných sociálních vztahů. Nicméně o míře frekvence konfliktů v rodinném prostředí nelze uvažovat obecně, její úroveň se specificky liší na různých úrovních rodinného systému, tedy v rámci různých rodinných dyád. Z jednotlivých rodinných subsystémů bývá označován za nejkonfliktnější ve smyslu četnosti vztah mezi sourozenci, následován je pak vztahem rodiče – dospívající dítě a až posléze neshodami mezi partnery (Sillars, Canary, & Tafoy, 2004).

Vývoj frekvence konfliktů mezi partnery může být vysvětlován z různých úhlů pohledu. R. L. Hatch a K. Bulcroft (2004) shrnují, že zákonitosti vývoje neshod mohou být vysvětlovány: 1) z vývojového hlediska (*developmental explanation*); 2) z hlediska stadia vývoje rodinného cyklu (*family life course stage explanation*); 3) z hlediska stárnutí (*aging explanation*); 4) z hlediska kohorty (*birth cohort explanation*); 5) z hlediska výběrového úbytku (*selection attrition explanation*).

1) Vývojová perspektiva

Z vývojové perspektivy lze usuzovat na klesající trend množství konfliktů s narůstající délkou vztahu. V dlouhodobém vztahu mohou partneři společně tráveným časem vyvrátit k vyšší vzájemné toleranci a také se mohou naučit při řešení případných rozporů využívat ve větší míře kompromisního přístupu. Pokles počtu hádek a sporů v partnerství z tohoto úhlu pohledu může být výsledkem vzájemného přivyknutí a přizpůsobení se partnerů (Johnson, Amoloza, & Booth, 1992). Dlouhodobé soužití s sebou přináší zvýšenou míru stereotypu a vyšší podíl rutinního chování, což může působit na jedné straně protektivně ve smyslu snížení pravděpodobnosti vzniku rozdílných postojů, názorů, preferencí, hodnot, jejichž nesoulad by mohl vyvolat konflikt. Na druhou stranu však habituace působí nejen ve směru snižování frekvence nepříjemných zážitků, ale může se také podílet na nižším výskytu prožívaných pozitivních prožitků.

2) Hledisko vývojového stadia rodinného cyklu

Jednotlivá stadia vývojového cyklu soužití v manželství a rodině se svými charakteristickými vývojovými úkoly (např. rodina s malými dětmi, rodina

s dospívajícími dětmi, stárnoucí manželský pár po odchodu dospělých dětí z domova) utvářejí odlišné podmínky pro vznik specificky vývojově vázaných konfliktů (např. spánková deprivace v kojeneckém období dítěte, výchovné neshody v období nástupu dospívání). Zejména přítomnost dětí v rodině zvyšuje pravděpodobnost, že se frekvence manželského konfliktu zvýší, neboť se přirozeně objevují nová potenciálně konfliktotvorná témata – rozdílné postoje k výchově dětí, podobě rodinných pravidel apod. J. M. Gottman a C. I. Notarius (2000) shrnují, že longitudinální studie, které sledují přechod od partnerství k rodičovství v souvislosti s kvalitou manželského soužití (manželská spokojenost nebo výskyt konfliktů), vykazují poměrně vysoce konzistentní výsledky. Většina studií se totiž shoduje, že dané období je pro oba partnery vysoce stresující, ale také přináší výrazné pozitivní prožitky spojené s rodičovstvím. Jak uvádí Gottman a Notarius ve zmíněném přehledu, pro 40 – 70% párů období přechodu k rodičovství znamená propad kvality manželského vztahu a také nárůst frekvence hádek. Z tohoto úhlu pohledu pak může období tzv. „prázdného hnízda“ znamenat jistý úbytek sporných témat a momentů vázaných na výchovu a bylo by možné takto částečně vysvětlit empiricky zjišťovaný pokles frekvence konfliktů v daném období (např. Zietlow & Sillars, 1988). Kromě absence problematických výchovných témat se také snižuje napětí mezi požadavky profese a rodinného života. Oproti stadiu, kdy rodiny mají malé děti a žena je na rodičovské dovolené, již také bývá finanční situace poměrně stabilizovaná. Potenciálním vývojovým zdrojem nárůstu konfliktů v tomto období ale může být přechod do důchodu a s ním spojené adaptační problémy jednoho či obou partnerů.

3) Hledisko stárnutí

Snížení počtu konfliktů v čase může být vysvětleno také jistými tendencemi, které jsou připisovány procesu stárnutí. Přestože se osobnost pokládá v life-span perspektivě za poměrně stabilní, byl nalezen u starších lidí např. jistý posun ve směru zvýšené míry přívětivosti a snížené míry extravertze (Field & Millsap, 1991). Tento trend může způsobovat i menší pohotovost k zapojování se do konfliktu. Starší lidé také užívají ve zvýšené míře spíše pasivní formy zvládání a u některých se posiluje tendence k vyhýbání se nepříjemným názorovým střetům. Motivace pro vyhýbání se konfliktům u starších párů lze vysvětlit také tím, že se dle teorie socioemocionální selektivity (*socioemotional selectivity theory*) (Carstensen & Charles, 1998; Carstensen & Mikels, 2005) orientují spíše na cíle, které pro ně mají významnou emocionální hodnotu (např. udržování uspokojivých blízkých vztahů). N. M. Schulleryová a S. E. Schullery (2003)

zjistili, že komunikační charakteristika, kterou nazvali hádavost (*argumentativeness*), souvisí negativně s věkem. Pokles hádavosti u mužů je nejrychlejší v průběhu druhé dekády života a průměr této charakteristiky je nejnižší kolem 45. roku života. Naproti tomu pokles hádavosti u žen začíná pomalu kolem třicátého roku věku a zrychluje se v pátém desetiletí života. I tento fakt se může promítat do komunikace mezi manželi a může ovlivňovat vedle dalších zmíněných osobnostních charakteristik četnost jejich střetů.

Studie A. A. Stonea, J. E. Swartze, J. E. Broderickové a A. Deatona (2010) prokázala, že globální a tzv. hedonistický well-being³ v souvislosti s věkem opisuje tzv. U-křivku, kde k opětovnému nárůstu well-beingu dochází po padesátém roce věku. Pro muže i ženy byla prokázána podobná vývojová křivka a je zajímavé, že faktory, které se obvykle považují za významné ve vlivu na pocit životní spokojenosti (např. přítomnost dětí v rodině), nevykazovaly na zjištěnou křivku žádný vliv. I tyto výsledky lze pokládat za částečnou podporu platnosti hlediska věku jako vysvětlení poklesu konfliktních situací v manželství.

Stárnutí a s ním spojená zvýšená pravděpodobnost vzniku různých závažných onemocnění s sebou ale také nese riziko negativních změn v prožívání nemocného, které mohou mít dopady na komunikaci páru a naopak nárůst frekvence konfliktních situací ve starším věku.

4) Hledisko kohorty

To, že starší páry vykazují méně sporů oproti mladším i bez ohledu na osobní historii manželství, popř. jiné osobní vývojové změny, lze přičítat efektu kohorty. Např. mladší kohorta dosahuje obecně vyššího stupně vzdělání, které s sebou přináší vyšší očekávání od kvality a podoby manželského soužití, což se ve výsledku může odrážet ve frekvenci konfliktů. Rozdíly mezi kohortami, které se objevují v zaměstnanosti žen a jejich ekonomické samostatnosti, posouvají i rozdělení rolí v manželství spíše k egalitářskému modelu, který s sebou opět může nést pro mladší kohortu více příležitostí k neshodám v procesu vyjednávání ohledně domácích povinností. Páry s tradičním uspořádáním rolí (muž pracující živitel rodiny a žena pečující o domácnost a děti) se vyrovnávají s menším množstvím konfliktů. U těchto párů lze konstatovat zřetelnou tendenci se konfliktům spíše vyhýbat a to zejména ze strany žen (Gottman, 1993). T. N. Greenstein (1995) uvádí, že zaměstnanost žen mimo domácnost je „odvádí“ od automatického

³ Hedonistický well-being (*hedonic WB*) zachycuje emoční komponentu well-beingu (zážitky štěstí nebo stresu).

převzetí tradičních domácích odpovědností a spatřuje v tomto faktu také možnou příčinu zvyšování stresu a míry konfliktů v manželství.

5) Hledisko výběrového úbytku

Skutečnost, že mezi staršími manželskými páry „zůstávají“ spíše ty, které ve své společné historii úspěšně překonaly krizová období, do určité míry poskytuje oprávnění se o nich domnívat, že umí konstruktivně zvládat či předcházet vzniku konfliktních situací. Starší páry tedy představují výběr spokojené a harmonické populace, pro kterou je charakteristická nižší míra konfliktovosti. Vyšší míra konfliktů se prokazuje v některých studiích jako prediktor rozchodu či rozvodu (např. Sanchez & Gager, 2000) a je tedy pravděpodobné, že ty páry, které ve starším věku zůstávají spolu, vykazovaly nižší míru konfliktovosti i dříve.

Vedle popisu těchto pěti možných vysvětlení poklesu frekvence manželských konfliktů v čase provedli L. R. Hatch a K. Bulcroft (2004) v empirické části studie testování hypotéz vycházejících z těchto alternativ. Pokles frekvence partnerských neshod nesouvisí s délkou manželství tak jednoznačně, jak by odpovídalo vývojově založenému předpokladu, ale s postupem času se manželé v partnerství spíše vzájemně přizpůsobují. Sledovali průřezově i longitudinálně získané výpovědi párů o neshodách kolem domácích prací, financí, sexu a společně tráveného času a zjistili, že vyšší míra množství neshod není závislá pouze na délce soužití, ale významně souvisí s dalšími faktory, např. přítomnost dětí v rodině, věk partnerů a také stadium vývoje, ve kterém se nachází manželský vztah.

Výsledky studie (McGonagle, Kessler, & Schilling, 1992), která sledovala retrospektivní hodnocení zažívaných konfliktů a současně i využívala aktuálních deníkových záznamů manželských párů, ukázaly, že téměř všichni respondenti výzkumu zažívali čas od času manželské neshody a většina z nich uváděla průměrně jednu až dvě hádky za měsíc. U většiny manželských párů byla četnost hádek poměrně stabilní. Tato studie kromě detekce prediktorů frekvence konfliktů (např. vyšší míra neuroticismu u žen predikovala zvýšenou míru hádek vnímaných oběma manželi) podpořila i přesnost retrospektivního odhadu frekvence konfliktů respondenty prostřednictvím prospektivního způsobu vedení denních deníkových záznamů.

Množství konfliktů dle J. P. Vincenta, R. L. Weisse a G. R. Birchlera (1975, cit dle Sillars, Canary & Tafoya, 2001) rozlišuje spokojené a nespokojené páry – zatímco páry vykazující vysokou míru stresu v manželství vypovídali o každodenní frekvenci konfliktů, páry s nízkou mírou prožívaného stresu uváděly v průměru jeden konflikt

týdně. Je také zajímavé, že jedinci, kteří v rámci „nešťastných“ partnerství nedokáží v interakci s partnerem konstruktivně komunikovat, v jiných sociálních kontextech se naopak komunikačním deficitem nevyznačují. Při řešení problémové situace s jinou cizí osobou je jejich komunikace více pozitivně laděná a navíc jsou i schopni popř. vyhovět instrukci experimentátora a komunikační chyby na jejím základě odstranit.

Množství nebo také intenzita konfliktů bývá pokládána za významnější symptom dysfunkčního manželství než jejich témata či obsah. G. R. Birchler (1979) poukazuje na to, že změny, které vyžadují jedinci po svých partnerech, tematicky neodlišují spokojené či nespokojené páry – toto rozlišení je patrné ve vyžadování kvantitativně „dramatičtějších“ změn u párů nespokojených (příkladem takových vyžadovaných změn může být přání, aby partner vyjadřoval jasněji své emoce, byl více aktivní v iniciaci sexu atd.).

V rámci longitudinální studie ELSPAC⁴, jejíž psychologická část je realizována na pracovišti Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU, byl také zjištěn pokles množství konfliktů mezi partnery v čase (Robotková, 2010). Během jednotlivých vln dotazníkového šetření respondenti (manželské páry, rodiče sledovaných dětí) odpovídali na otázky, jak často v předchozích třech měsících zažívali následující situace: „nemluvili jsme spolu více než půl hodiny; jeden z nás odešel z domu; křičeli jsme na sebe nebo si nadávali; dali jsme si facku nebo jeden druhého uhodili; házeli jsme po sobě předměty nebo je rozbíjeli.“ V dotazníkovém šetření ve věku 7 a 11 let sledovaného dítěte byla přidána položka „vyhrožování rozvodem“. Pro analýzu byly odpovědi respondentů transformovány tak, aby vznikla škála míry zažívaných konfliktů s rozpětím 0 (nulový výskyt konfliktních situací) – 5 (vyskytly se všechny jmenované situace). Celkově takto vytvořená proměnná „množství konfliktů“ dosahovala velmi nízkých hodnot (průměr ženy 1,05; muži 0,99), u položek, které již reprezentují hostilní či agresivní chování (házení věcmi, fyzické násilí), byla prokázána nulová variabilita a ve větší míře respondenti spíše referovali o chování typu „nemluvili jsme spolu“. A.

⁴ Projekt ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood) je mezinárodní longitudinální, epidemiologická studie, jejímž cílem je identifikace současných rizik pro zdravý a optimální vývoj dítěte a navržení způsobu jejich prevence. V ČR je nositelem projektu Výzkumné pracoviště preventivní a sociální pediatrie (pod vedením doc. L. Kukly) při LF Masarykovy univerzity v Brně. Zde probíhá pediatrické sledování dětí, zajištění dotazníkové části šetření a celkové organizační zajištění celého projektu. Psychologický výzkum je realizován Institutem výzkumu dětí, mládeže a rodiny (pod vedením prof. P. Macka) při FSS MU (blíže o projektu viz Ježek & Lacinová, 2008; Smékal, Lacinová, & Kukla, 2004; Smékal & Macek, 2002; Sejrková, 1999). Individuální psychologické vyšetření probíhá opakovaně v intervalu cca 2 – 3 roky.

Robotková (2010) zjistila pokles míry konfliktů v čase, a aby vyloučila možnost, že tento výsledek je zkreslen selektivním úbytkem rozvedených či velmi nespokojených párů, kteří výzkum opustili, ověřila tento trend u párů, které se účastnily výzkumu ve třech měřeních, ale pouze do věku sedmi let dítěte, tedy v ranějších fázích manželského vztahu (jednalo se o 7% z celkového vzorku). Mezi takto extrahovaným souborem a souborem párů, které dále ve výzkumu pokračovaly, nebyl nalezen významný rozdíl, což dle A. Robotkové (2010) podporuje platnost nalezeného trendu. A. Robotková (2010) také prokázala souvislost mezi vývojem manželské spokojenosti a množstvím konfliktů. Podpořila tak opakovaně zjišťovaný vztah, kdy vyšší množství konfliktů mezi partnery vede k jejich nižší spokojenosti. Nicméně přinesla také jisté upřesnění dynamiky těchto souvislostí s ohledem na počáteční úroveň celkové manželské spokojenosti: „Množství konfliktů je podstatné především pro počáteční manželskou spokojenost, v průběhu trvání manželství totiž křivka spokojenosti párů, jejichž míra konfliktů byla nejnižší, klesá, zatímco křivka párů potýkajících se s vysokou mírou konfliktů mírně stoupá“ (Robotková, 2010, s. 91).

1. 4. Zdroje konfliktů v manželství

Jako konflikt je označována situace, kdy se objeví v komunikaci jakákoli neshoda, rozdíl nebo nekompatibilita (Cahn, 1992). V blízkých vztazích, které jsou charakterizovány vzájemnou vazbou, představuje konflikt jev, který je stále, ať již latentně či otevřeně, přítomen a jeho obsahem může být nadneseně řečeno „cokoli“. Partneři se mohou hádat např. o rozdělení domácích prací a povinností, investování peněz a vůbec hospodaření s financemi, o způsob výchovy dětí, mohou kriticky projednávat osobnostní charakteristiky a nevhodné chování partnera v určitých specifických situacích (rodinné oslavy, návštěvy). Mezi hlavní témata, jejichž konfliktní „projednávání“ predikuje pozdější riziko rozvodu, patří např. konflikty ohledně nevěry, nadměrného požívání alkoholických nápojů či užívání návykových látek. D. D. Cahn (1992) uvádí, že detekce a výzkumný zájem o zdroje partnerských konfliktů jsou důležité ze dvou důvodů. Problematické chování jednoho z partnerů, které může být příčinou vzniku konfliktu, úzce souvisí s podobou následného chování během konfliktu. Z hlediska prevence a eliminace vážných konfliktních situací je rozpoznání jejich zdrojů primárním úkolem v intervenčním procesu. Jako druhý důvod uvádí Cahn pragmatické hledisko výzkumníků. Ti, když zkoumají konfliktní komunikaci partnerů

v laboratorních podmínkách, potřebují identifikovat případné spouštěče konfliktu, aby je mohli v simulaci konfliktu využít.

Zdroje konfliktních situací v manželství utřídil a popsal např. J. M. Gottman (1979, cit dle Cahn, 1992, s. 17). Postupnou kategorizací problematického chování párů ze záznamů jejich diskusí dospěl k pěti základním oblastem, které mohou být příčinou konfliktů v partnerství:

- 1) *Komunikace* – chování, která zahrnuje společně sdílený čas a aktivity, konverzaci, sdílení pocitů, odpočinek a životní styl;
- 2) *Sex* – chování vázané na fyzický kontakt, týkající se způsobu, stylu a frekvence sexuálního vzájemného chování;
- 3) *Žárlivost* – chování partnera k jedincům druhého pohlaví;
- 4) *Vztahy s širší rodinou* – chování k rodičům partnera apod.;
- 5) *Domácí povinnosti a činnosti* – dělení úkolů vyplývajících z péče o domácnost, péče o děti, hospodaření s financemi.

Vyjmenované oblasti jsou důležité pro spokojenost v manželství, kategorie jsou zřetelněji rozlišitelné a ohraničené u nespokojenějších párů, které pociťují v některých z těchto oblastí deficit, který se „lépe“ definuje.

Na základě výčtu manželských „stížností“ vytvořili D. E. Mead, G. M. Watcher, B. Wyneová a S. L. Roberts (1990) metodu⁵ na základě seznamu problematického chování, které uváděli nespokojené páry jako příčiny vzniku konfliktů: komunikace, náklonnost, sex, fyzické zneužívání, závislost, boje o moc, řešení problémů, zdraví, děti, milostný mimomanželský poměr, rodiče a příbuzní partnera, žárlivost, volný čas, přátelé, osobní zvyky, náboženské vyznání, incest, finance, rozdělení rolí, individuální problémy, domácí povinnosti, konvenčnost, zaměstnání, alkoholismus, psychosomatická onemocnění, hodnoty, očekávání. Tento inventář poskytuje možnost prostřednictvím sumace problémů rozlišovat spokojené a nespokojené manželské páry a může také sloužit jako pomocná diagnostická metoda v párovém poradenství a terapii.

Příčiny konfliktů mezi partnery lze dále členit na spíše statické, vyplývající např. z rysů osobnosti jednotlivých partnerů nebo jejich stabilních názorů či postojů (např. převládající pesimistické a negativní emoční ladění nebo rozdílné náboženské vyznání), a dynamické, které vznikají v rámci vývoje (přechod od partnerství k rodičovství, návrat ženy do zaměstnání po rodičovské dovolené). Stejně tak jako krize v manželství, mohou

⁵ Jedná se o dotazník Comprehensive Areas of Change Questionnaire (Mead, Watcher, Wyne, & Roberts, 1990).

být příčiny konfliktů normativní (vyplývající ze zákonitostí vývoje – např. restrukturační společně tráveného času a aktivit páru po odchodu dospělých dětí z domu – syndrom prázdného hnízda) nebo non-normativní (např. konflikty vyplývající z ekonomických těžkostí v případě nezaměstnanosti, zvládnání vážných onemocnění jednoho z páru, smrt či vážné zdravotní postižení dítěte). S. M. Stanley, H. J. Markman a S. W. Whitton (2002) konstatují, že nejčastějším tématem konfliktů v prvních manželstvích bývají rodinné finance, v opakovaně uzavřených pak výchova dětí. Celkově ke zvýšené pravděpodobnosti krize v manželství přispívá spíše to „jak“ se páry hádají než o čem konflikt „je“, nicméně páry, které se hádají častěji o finančních záležitostech, vykazují vyšší míru negativitu v rámci komunikace a konfliktu než ostatní páry.

Do podoby zdrojů konfliktů mezi manželi se také promítá vývojový aspekt, což může být ilustrováno změnami typických konfliktních témat nebo jejich formální podoby v různých stadiích vývoje manželského vztahu. P. H. Zietlow a A. L. Sillars (1988, cit dle Cahn, 1992) sledovali charakter konverzáce manželských párů nacházející se v různých stadiích vývoje manželství: mladé, střední dospělé a páry v důchodovém věku. Z analýzy vyplynulo, že mladé páry v porovnání se staršími více užívají přímý a expresivní styl komunikace, při řešení konfliktních situací se objevují prvky konfrontačního přístupu, ale i užití racionální analýzy problému a humoru. Pro páry ve středním věku byla spíše charakteristická strategie „vyhýbání“. V případě, že se konflikt týkal nějakého pro páry důležitého tématu, podobali se při vyjednávání spíše mladým párům, naopak když bylo téma konfliktu nevýznamné, jejich styl se spíše podobal starším manželům, kteří obecně užívali méně expresivní způsob komunikace. Páry ve středním věku byly ve své komunikaci celkově nekonfliktní a spíše neutrální, při řešení konfliktu většinou užívaly analytický přístup. Je zřejmé, že to, jakým způsobem řeší páry konfliktní situace, lze vysvětlit z vývojového hlediska. Není ovšem dosud zcela zřejmé, zda se podoba konfliktů odvíjí spíše od délky vztahu nebo zda je nějakým způsobem určující také věk obou partnerů.

Výrazné vývojové změny, se kterými se musí páry vyrovnávat, jsou nakumulovány spíše v raných stadiích rodinného cyklu – i takto lze podpořit uvažování o příčinách zjišťovaného poklesu konfliktovosti v časové perspektivě. Rozdílné výsledky ohledně vývojových zákonitostí konfliktů v partnerství však přinášejí zjištění průřezových a longitudinálních studií. Longitudinální studie odkrývají také souvislosti s jinými faktory, které pokles konfliktovosti s délkou trvání vztahu či stárnutím zpřesňují. Např. M. E. Szinovacz a A. N. Schafferová (2000) zjistili, že muži na rozdíl

od žen vnímají po odchodu ženy do důchodu pokles prudkých hádek. Tato změna může být částečně způsobena celkovým trendem poklesu hádek v souvislosti s délkou vztahu, stárnutím či vývojovým stadiem partnerství. Nicméně se zdá, že odchod muže do důchodu podporuje spíše užívání klidné diskuse v rámci konfliktů, ale pouze tehdy, když referuje o svém silném zaangażování v manželském vztahu. Nižší míra vazby na manželství však podporuje pokles tohoto typu chování.

1. 5. Strategie řešení a chování v rámci konfliktů v manželství

Celá řada výzkumů sleduje vývoj manželské spokojenosti v souvislostech se schopností páru zacházet s konflikty a nalézat jejich řešení.

Obecně definoval dvě dimenze chování v konfliktní situaci T. W. Thomas (1976). Jedná se o asertivitu (sledování naplnění vlastních cílů) a kooperaci (sledování naplnění potřeb druhých). Z kombinací těchto dvou komponent se odvozuje pět odlišných stylů zvládání konfliktu (*conflict management style*):

- 1) Soutěživé chování (*competing behavior*) je asertivní a nekooperativní. Objevuje se silové (*forcing*) chování a konflikty mají jen vítěze a poražené (*win-lose arguing*).
- 2) Spolupracující chování (*collaborating behavior*) můžeme popsat jako asertivní a kooperativní. Je charakterizováno konfrontací názorů vedenou snahou naplnit sice vlastní cíl, ale také nalézt řešení s ohledem na druhé.
- 3) Kompromisní chování (*compromising behavior*) je typické přítomností střední úrovně asertivity a kooperace.
- 4) Vyhybavé chování (*avoiding behavior*) vykazuje absenci asertivity a současně i kooperace, je spojováno se stažením se z konfliktní situace a selháváním v zaujetí pozice v konfliktu.
- 5) Přizpůsobivé chování (*accommodating behavior*) se vyznačuje absencí asertivity a kooperací, může být popsáno jako snaha o naplňování potřeb druhých lidí a hledání harmonie.

Další způsob, jak klasifikovat chování během konfliktu, vychází z dimenzí direktivita/nedirektivita a stupně kooperace/soutěživosti (popř. emocionální valence, pozitivní/negativní emocionalita). E. van de Vliert a M. C. Euwema (1994) tak odvozují čtyři základní přístupy k řešení konfliktů: vyjednávání (kooperativní a aktivní), nekonfrontační přístup (kooperativní a neaktivní), přímý boj (soutěživý a aktivní), nepřímý boj (soutěživý a neaktivní). Velmi podrobný přehled jednotlivých strategií

chování během manželského konfliktu, který vychází z observačních studií, podávají Sillars, Canary a Tafoya (2004).

Chování manželských párů při řešení konfliktu bylo předmětem sledování, která využívala simulaci problémové situace v laboratorních podmínkách. Tato pozorování přinesla popis strategií, které dobře diferencují páry zažívající vyšší míru stresu a nespokojenosti v manželství od těch v manželství dobře adaptovaných. Užívání kooperativních nebo soupeřivých strategií zvládnutí konfliktu se pojí s mírou manželské spokojenosti, jak prokázali A. P. Greeff a T. de Bruyneová (2000). Kooperativní styl řešení konfliktů v jejich studii souvisel s vyšší manželskou spokojeností bez ohledu na pohlaví. Kooperace partnerů během řešení nesouladu a sporů umožňuje dosáhnout vzájemně uspokojivého řešení a může být také vnímána jako charakteristický rys úspěšných manželství. Předpokladem k užívání této strategie je vzájemná důvěra partnerů a rovnovážné rozložení moci a síly ve vzájemném vztahu (ve smyslu dominance a submise). Páry, které užívaly tyto strategie, vykazovaly nejenom vyšší úroveň obecné spokojenosti s manželstvím, ale také spokojenosti vázané na způsob řešení rozepří. O nejnižší úrovni manželské spokojenosti vypovídaly páry, kde jeden nebo oba partneři užívali během konfliktu soupeřivou strategii (*competitive strategy*). Jak konstatují autoři, užívání tohoto stylu vyvolává v účastnících konfliktní situace pocity odporu a bezmoci a druhotně se prostřednictvím těchto zažívaných negativních emocí posiluje konflikt samotný. V případě vyjadřované manželské nespokojenosti byly nalezeny rozdílné vzorce vztahu s užívanými strategiemi řešení konfliktu pro jednotlivá pohlaví. Užití soupeřivého stylu se u mužů pojí s manželskou nespokojeností, ať již jej užívají oni sami nebo jejich partnerky; u žen se s úrovní manželské nespokojenosti pojí užití této strategie partnerem. Pokud však ženy řeší konflikty soupeřivým způsobem samy, referují o relativní spokojenosti s manželstvím. Jako další preferovanou strategii řešení konfliktu, která se pojí pro obě pohlaví s druhou nejvyšší mírou manželské spokojenosti, uvádí A. P. Greeff a T. de Bruyneová (2000) strategii kompromisního řešení. Velmi nízkou úroveň spokojenosti naopak prožívají páry, které se vyhýbají řešení konfliktů (podobně též Gottman, 1993). Zejména pak ženy, které se samy vyhýbají řešení konfliktu, jsou v hodnocení manželství nejméně spokojené. Lze se domnívat, že u žen vyhýbání se řešení konfliktů může již signalizovat celkové emoční odcizení v rámci partnerského vztahu.

Během řešení zadání konfliktního úkolu v laboratoři nespokojené páry užívají více negativních výroků než pozitivních. Mají také tendenci spíše reagovat na negativní

chování partnera opět negativní reakcí. Tato tzv. negativní reciprocita je nejvíce reliabilním znakem nespokojených párů, protože pervazivně proniká všemi typy konfliktních situací a dá se označit za typickou formu komunikace nespokojených manželských párů (Fincham, 2003).

Z hlediska dopadů chování rodičů během konfliktu na jejich děti je zásadní klasifikace, jejímž vymezením je dimenze konstruktivního/destruktivního řešení konfliktu. E. M. Cummings (1998, cit dle Cummings & Davies, 2002) uvádí přehled chování, které bylo perspektivou dopadu na děti jako svědky konfliktních situací identifikováno jako destruktivní. Vymezení destruktivního konfliktu zahrnuje vzájemnou rodičovskou agresi nebo násilí, neverbální konfliktní projevy, stažení se z konfliktu, verbální hostilitu nebo agresi, agrese vůči různým objektům během konfliktu (např. rozbíjení věcí), konflikty, během nichž je možno rozeznat hrozbu rozpadu rodiny (např. verbální vyhrožování rozvodem) a také konflikty, které se tematicky týkají dítěte. Konstruktivní podoba konfliktu se sestává z úspěšného vyřešení, je to ale také jakýkoli posun rodičů směrem k vyřešení konfliktu (i změna tématu oproti pokračování v boji), vysvětlení rodičů dětem, jak se konflikt vyřešil/vyřeší, popř. optimistické vysvětlení v případě, že konflikt vyřešen není.

L. L. Carstensenová, J. M. Gottman a R. W. Levenson (1995) sledovali interakce mladších a starších manželských párů (mladší páry kolem 40. roku věku, starší kolem 60. roku). Co se týká negativních emocí, starší páry v interakci projevovaly nižší míru emocionálně zabarvených výměn než páry mladší – interakce starších partnerů obsahovaly méně vzteku, agrese, odporu a lamentování. U pozitivně laděných projevů nebyly již výsledky dle věku tak jednoznačně rozdílné. Páry středního věku v rámci interakce používaly sice více humoru a zájmu o druhého, ale na druhou stranu starší partneři si zřetelněji projevovali náklonnost. Lze shrnout, že starší páry v situaci řešení manželských problémů, i když je kontrolována jejich závažnost, vykazují méně negativních emocí a naopak více náklonnosti. V rámci studie byly dále nalezeny rozdíly mezi muži a ženami a také mezi manželsky spokojenými a nespokojenými páry. Tyto rozdíly jsou v souladu s obecně tradovanými postřehy o podobě manželské komunikace z genderového úhlu pohledu. Ženy projevovaly více negativních emocí a muži byli oproti ženám více defenzivní. Zcela přirozeně pak vyznívá zjištěný rozdíl mezi šťastnými a nešťastnými páry ve vyšší frekvenci negativní emocionální směny ve prospěch nešťastných partnerství.

Ve studii T. W. Smithe et al. (2009a), která sledovala podobu manželské interakce (konkrétně spolupráci a konflikt) u párů středního a staršího věku (jak prostřednictvím sebeuposouzení, tak pozorováním interakce), starší páry také vypovídaly o nižší míře negativních emocí během hádek a hodnotily své partnery jako vřelejší než tak činily páry středního věku. Nicméně pokud byla kontrolována u starších párů míra manželské spokojenosti, došlo k eliminaci tohoto rozdílu. Prostřednictvím pozorování autoři zjistili, že starší páry oproti mladším projevují o něco vyšší míru pozitivních a nižší míru negativních emocí, což platí výrazněji pro ženy.

B. H. Seider, G. Hirschberger, K. L. Nelson a R. W. Levenson (2009) se ve srovnání manželských párů středního a staršího věku zaměřili na používání osobních zájmen v rámci řešení konfliktní situace, sledovali souvislost užívání 1. osoby množného čísla („my“) s emocionální kvalitou interakce a s manželskou spokojeností. Během patnáctiminutové konfliktní konverzace mezi partnery byly měřeny nejen emocionální, ale i fyziologické ukazatele a také zaznamenáváno přesné znění komunikace. Promluvy byly kódovány do dvou kategorií právě dle užití osobních zájmen (my vs. já, ty). Používání množného čísla oproti „individualistickému“ použití čísla jednotného se pojí s nižším kardiovaskulárním napětím během konfliktní situace, s vyšší mírou pozitivních emocí a nižší mírou těch negativních. Tento způsob vyjadřování též souvisí s vyšší manželskou spokojeností. Starší páry tento způsob mluvy, který jazykově vyjadřuje blízkost partnerů a jejich vzájemnost, využívají ve vyšší míře než páry středního věku. Výsledky studie poukazují na to, že se manželská spokojenost a podoba interakcí mezi partnery promítá i do verbální úrovně vyjadřování se během konfliktní situace.

1.6. Konsekvence a dopady manželských konfliktů

Zájem, který je problematice konfliktů v partnerství/manželství věnován, je pochopitelný nejen z toho důvodu, že se jedná o zcela běžnou a normativní součást života partnerů, ale také proto, že jeho dopady a konsekvence jsou rozsáhlé a významné z hlediska zdravotního, psychologického i společenského. Jak shrnuje F. D. Fincham (2003), manželský konflikt souvisí s výskytem depresivních symptomů, popř. nástupem depresivní poruchy, poruchami příjmu potravy a problémy s nadužíváním alkoholických nápojů, popř. alkoholismem většinou u mužů. Přestože jsou sezdaní jedinci v průměru celkově zdravější než nesezdaní, vyšší míra konfliktů v manželství souvisí obecně s horším zdravotním stavem. Byly prokázány také souvislosti s konkrétními

onemocněními (např. rakovina, kardiovaskulární onemocnění a chronické bolesti). Hostilní chování partnerů během konfliktu se pojí se změnami imunitních, endokrinologických a kardiovaskulárních funkcí. Ukazuje se, že např. hostilní interakce a manželská nespokojenost souvisí i s okamžitou fyziologickou reakcí v podobě zvýšeného krevního tlaku, jak zjistili C. K. Ewart, C. B. Taylor, H. C. Kraemerová a W. S. Agras (1991). Tato souvislost platí však pouze pro ženy, u mužů souvisely změny krevního tlaku již se změnou rychlosti v hovor.

J. K. Kiecolt-Glaserová, T. J. Loving, J. R. Stowell, W. B. Malarkey, S. Lemeshow, S. L. Dickinsonová a R. Glaser (2005) sledovali, jak souvisí hostilní manželské chování s procesem hojení ran a produkcí proinflamatorních cytokinů. Podle této studie se prokazuje, že pro proces hojení ran je významná nejen aktuální konfliktní situace, ale i dlouhodobější nastavení komunikace manželského páru. Manželským párům, které ve svém chování během konfliktní diskuse, ale i během situace, která obsahovala ze zadání sociálně podpůrné aspekty, vykazovaly vyšší míru vzájemné hostility, se drobné puchýřkovité rány hojily pomaleji. Stejně tak páry s vyšší úrovní vzájemné hostility vykazovaly vyšší nárůst v cirkulaci plazmy IL-6 a TNF- α následně po obou komunikačních úkolech (jak po řešení konfliktního úkolu, tak v situaci poskytování sociální opory). Tyto výsledky podporují myšlenku, že manželský distres je rizikovým faktorem pro duševní a tělesné zdraví, neboť zvýšená hladina proinflamatorních cytokinů se pojí s řadou onemocnění (např. kardiovaskulární onemocnění, osteoporóza, artritida, diabetes mellitus typu II, některé druhy rakoviny). J. K. Kiecolt-Glaserová a její kolegyně (2005) shrnují, že pro jedince, žijící v manželském vztahu, který je charakterizován vyšší mírou vzájemně hostilního chování, existuje významně vyšší riziko ohrožení duševního i tělesného zdraví.

V jiné studii J. K. Kiecolt-Glaserová, W. B. Malarkey, M. Cheeová, T. Newtonová, J. T. Cacioppo, H. Mao a R. Glaser (1993) sledovali vzájemné chování novomanželů během třicetiminutové epizody řešení problému a souvislosti jejich vzájemného chování se změnami ve funkcích imunitního systému. Jedinci, kteří během diskuse o manželských problémech s partnerem vykazovali vyšší míru negativních emocí a hostilních projevů, vykazovali během následujících 24 hodin ve srovnání s méně hostilními jedinci větší pokles v některých ukazatelích imunitních funkcí a také zvýšení počtu T-lymfocytů. Ženy vykazovaly výraznější změny v imunitních funkcích než muži. Diskuse o manželských problémech také vyvolala zvýšení krevního tlaku, který u hostilních jedinců zůstal zvýšený po delší dobu než u méně negativně se

projevujících jedinců. Pozitivní nebo prosociální chování při řešení problému s ukazateli imunitních funkcí nebo s krevním tlakem nijak nesouviselo. Nalezené rozdíly je možno přičítat skutečně hostilnímu chování při řešení konfliktní situace, protože byla kontrolována i úroveň manželské spokojenosti, v níž se skupiny nelišily.

T. W. Smith a kolektiv autorů (2009b) zkoumal kardiovaskulární reakce na diskusi obsahující manželský konflikt a také kooperativně řešený problém u manželských párů středního a staršího věku. Konflikt vyvolával větší zvýšení krevního tlaku, srdeční činnosti a srdeční aktivace sympatiku než kooperace při řešení problému.

H. Choi a N. F. Marks (2008) sledovali, zda manželský konflikt může přímo souviset s depresí a limitací každodenního fungování (ve smyslu sebeobsluhy a mobility) nebo zda manželský konflikt může prostřednictvím deprese souviset s funkčním postižením, popř. zda naopak funkční postižení nezprostředkovává vztah konfliktu a deprese. Výsledky jejich longitudinální studie provedené na reprezentativním vzorku amerických manželských párů naznačují, že manželský konflikt přímo způsobuje zvýšení míry depresivních symptomů a míry funkčního postižení a nepřímo pak konflikt způsobuje zvýšení depresivních projevů prostřednictvím funkčního postižení.

Konflikty mezi partnery mnohdy nezůstávají pouze na verbální úrovni agresivity a hostility. Fyzické násilí v rámci rodinných vztahů v České republice v rámci průzkumu zažila třetina dotazovaných respondentů, z toho 13,4% žen a necelých 5% mužů přímo uvedlo, že násilníkem byl jejich současný nebo bývalý partner (Vymětalová, 2001). Problematika fyzického násilí mezi partnery však již přesahuje rámec této práce a proto je pouze zmíněna v této poznámce a není dále popisována.

Konflikt mezi manželi, kteří již zastávají i rodičovskou roli, představuje také do značné míry hrozbu pro kvalitu rodičovství a výchovy, jeho vyšší výskyt a intenzita se může projevit užíváním nevhodných výchovných strategií. R. E. Emery (1982) teoreticky nastiňuje možnost, že manželský konflikt narušuje rodičovské a výchovné procesy, což se ve výsledku odráží ve vzniku problémů na straně dítěte. Tento mediační model předpokládá, že přímý vztah mezi rodičovským konfliktem a maladaptivními problémy dítěte se stává nevýznamným, pokud je do něj zahrnuta kvalita rodičovství a výchovy.

Závěrem je třeba také zmínit, že způsob zvládnutí konfliktních situací v primární rodině do značné míry předurčuje, jak se budou se situacemi, v nichž nepanuje shoda, vyrovnávat v budoucnu děti v této rodině vyrůstající.

2. Manželský konflikt a děti: přehled základních teoretických východisek

Lidé vstupují do manželství či partnerského soužití, protože věří, že se v něm naplní jejich štěstí. Stávají se rodiči s upřímným přáním a představou, že poskytnou svému dítěti do života to nejlepší, čeho jsou schopni. Naznačená představa o manželství a rodičovství je určitě pozitivní a žádoucí, ale realita od ní bývá nakonec více či méně vzdálena. Touto obecnou úvahou otevírají v předmluvě k monografii z roku 1994 *Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution* E. M. Cummings a P. T. Davies téma souvislostí mezi rodinným nesouladem a problémy v dětském vývoji. Projevy vzájemného rodičovského nesouladu se objevují v drtivé většině rodin a občasný výskyt konfliktů je tedy možno vnímat jako běžnou součást rodinného života.

Tato kapitola představuje základní teoretické přístupy, které lze využívat jako interpretační rámce pro empiricky opakovaně zjišťované vztahy mezi rodičovským konfliktem a maladaptací na straně dítěte. Jedná se o teoretická východiska, která nebyla konkrétně koncipována a rozvíjena pouze k vysvětlení problematiky konfliktu rodičů, jeho subjektivního vnímání dětmi a dopadů na jejich psychický vývoj, ale k vysvětlení rodinné dynamiky a vztahů obecně. Všechny dále zmiňované přístupy sdílí společný předpoklad, že vývoj dítěte je nutné sledovat zejména v kontextu jeho významných blízkých vztahů (Margolin, Oliver, & Medina, 2001). Specifickým teoriím rodičovského konfliktu bude věnována další samostatná kapitola č. 3.

2. 1. Dopady konfliktů rodičů na děti perspektivou vývojové psychopatologie

Pro uvažování nad principem problematiky vlivu konfliktu rodičů se jako velmi výhodný rámec nabízí (vzhledem k vývojovému pohledu a možnosti sledovat nejen aktuální, ale i dlouhodobé konsekvence v psychickém vývoji dětí a dospívajících) perspektiva vývojové psychopatologie. Za klíčový koncept, ke kterému se vztahuje většina vývojově psychopatologických modelů, lze označit stresory, které na jedince v jeho bezprostředním i širším prostředí mohou působit. Stresor je možno vymezit jako podíl rizika vycházející z prostředí, který v interakci s genetickými predispozicemi vede

k psychickým problémům ve vývoji dětí a adolescentů (Mash & Barkley, 1996, cit. dle Grant et al., 2006).

Mezi významné stresory vycházející z rodinného prostředí se řadí především rozvod rodičů a také manželský konflikt. Výzkumně je těmto okruhům věnována dlouhodobá pozornost (např. Towle, 1931; Hubbard & Adams, 1936), v posledních desetiletích s cílem specifikovat proměnné, které plní roli mediátorů a/nebo moderátorů⁶ souvislostí mezi tímto typem stresoru a maladaptací dětí (Cummings & Davies, 2002). K. E. Grant a kolektiv (2006) člení mediátory a moderátory do dvou skupin, které by se daly tradičně vymezit jako dispoziční proměnné na straně individua a proměnné vycházející z jeho prostředí. Mediátory mohou vycházet např. z rodinného prostředí (např. hostilita rodiče vůči dítěti, stažení se z kontaktu či odmítání dítěte) nebo se jedná o charakteristiky dítěte (např. neadaptivní zvládací strategie). Mezi individuální moderátory se zařazují charakteristiky jako je věk, pohlaví, v rámci multikulturních společností pak také rasa/etnicita, úroveň kognitivních schopností, sociální kompetence a zvládací strategie. Moderátory vycházející z prostředí jsou pak např. sociální opora, rodinné prostředí (způsob výchovy, citová vazba k rodičům, rodinná koheze, struktura apod.), vrstevnický kontext (přátelství, rizikové vrstevnické vztahy, romantické vztahy).

To, jakým způsobem se odráží vnímání konfliktu mezi rodiči dětmi na jejich psychickém stavu a vývoji, je z hlediska vývojové psychopatologie pojímáno jako vzájemné působení podoby stresoru (toho, jaké má např. konflikt charakteristiky) a vývojové úrovně kognitivní, emocionální a sociální kapacity dítěte (toho, zda je dítě např. schopno uvažovat nad příčinami konfliktu rodičů z jiné než egocentrické perspektivy). Pro tento způsob uvažování je výhodný na proces zaměřený přístup (*the process-oriented approach*), který bude podrobněji přiblížen v kapitole o specifických teoriích dopadu konfliktu na psychický vývoj dětí (Cummings & Davies, 2002). G. Margolinová, P. H. Oliverová, a A. M. Medinaová (2001) shrnuly základní otázky, které se v této specificky vymezené oblasti z hlediska vývojové psychopatologie objevují. Je zkoumáno:

- a) jak se mění intenzita a podoba dopadu konfliktu mezi rodiči na dítě v jednotlivých vývojových stádiích;

⁶ Mediátory lze vymezit jako proměnné, které vysvětlují „jak a proč souvislost mezi stresem a maladaptací funguje“; moderátory pak charakterizují „kdo a kdy je stresem spíše ohrožen“.

-
- b) jak jsou projevy dopadu konfliktu na děti determinovány – akcentuje se spíše hledání multifaktoriálních příčin než pouze potvrzení přímého efektu samotného konfliktu;
 - c) zda a případně za jakých podmínek ohrožuje vystavení dítěte konfliktu v určitém věku jejich pozdější vývoj.

Rodičovský konflikt je v tomto kontextu vnímán jako multidimenzionální jev a stejně široce je pojímána adaptace dítěte jako bohatá varieta projevů internalizovaného (např. úzkostnost, depresivní symptomatologie) a externalizovaného (např. agresivita, hostilita) typu. Jak bylo naznačeno, není možné počítat pouze s přímým dopadem konfliktu na adaptaci dětí, ale také je třeba vzít v potaz i další rodinné procesy, které mohou být konfliktem potenciálně zasaženy (např. způsob výchovy, podoba vztahu mezi rodičem a dítětem). Do modelů je nutné zahrnout také individuální charakteristiky dítěte (ale i rodičů)⁷, které mohou do vnímání, hodnocení a dopadu konfliktu významně zasahovat (např. pohlaví/gender, temperament, osobnostní charakteristiky). Pohled vývojové psychopatologie také zdůrazňuje roli kumulativních efektů rizikových faktorů ve vývoji dítěte – rodičovský konflikt může být z tohoto úhlu pohledu typickým příkladem vrstvení a kauzálního řetězení negativních procesů ve vývoji⁸.

Základy vývojové psychopatologie jsou založeny především na zákonitostech tzv. normálního vývoje. Koncept vývojových úkolů, které mají být v jednotlivých obdobích naplněny, lze využít jako kritéria v konkrétním případě sledování dopadů manželského konfliktu na vývoj a také toho, jak posuzovat konfliktem způsobené odchylky od jeho normativního průběhu. Konflikt mezi rodiči nemusí být tedy pouze příčinou aktuální maladaptace, ale může narušovat optimální souslednost plnění vývojových úkolů a tímto způsobem ovlivňovat celkový psychický vývoj dítěte v dlouhodobé perspektivě. Na základě empirických zjištění týkajících se dopadu konfliktu na děti různého věku nelze některé z vývojových období označit za nejvíce rizikové a vulnerabilní (Grych & Fincham, 1990). Zmíněný vývojový aspekt je

⁷ Mezi teoretickými přístupy lze najít i pojetí, které odkazuje při explanaci mechanismu dopadu konfliktu rodičů na děti k dispozičním charakteristikám osobnosti rodičů, jenž mohou inklinovat k větší míře konfliktovosti v blízkých vztazích, a jejich potenciálnímu přenosu do další generace nejobecněji řečeno prostřednictvím genové replikace (obecněji o souvislostech psychopatologie rodiče a dítěte a možnosti genetického přenosu uvažuje např. Rutter, 1988 cit dle Margolin, Oliver, & Medina, 2001).

⁸ Kumulativní efekt rizikových faktorů v případě rodičovského konfliktu může ilustrovat následující příklad: Dítě, které je vystavováno častému, intenzivnímu a nevyřešenému konfliktu s prvky agresivity mezi rodiči, se stává postupně citlivějším na jakékoli projevy neshody mezi dospělými. Jeho emoční a behaviorální reaktivita se intenzifikuje a častější pocity strachu nebo snahy svým chováním do konfliktu rodičů zasáhnout mohou vést ke vzniku maladaptacních obtíží (viz dále v podkapitole 2. 5. - *teorie senzitivizace*).

zohledněn ve specifických teoriích dopadu konfliktu na psychický vývoj dětí, kterým budou věnovány kapitoly číslo 4. – 8.

Komplementárně k rizikovým faktorům, které sleduje vývojová psychopatologie, lze také uvažovat o problematice dopadu konfliktů z pohledu resilience⁹ a protektivních faktorů, které negativní efekty konfliktu částečně či zcela tlumí. Protektivní faktory, které podporují procesy resilience, můžeme řadit buď k individuálním charakteristikám dítěte, nebo jsou součástí prostředí, v němž dítě vyrůstá. Mezi individuálními faktory podporující resilienci vůči negativnímu konfliktu rodičů se uvádí relativně stabilní charakteristiky dítěte, jedná se např. o vyšší míru intelektu, snadno zvladatelný temperament (*easy temperament*)¹⁰, specifická nadání či talent, ale také fyzickou atraktivitu (Rutter, 1990, cit. dle Margolin, Oliver, & Medina, 2001). Nejvýraznějším ochranným faktorem, který se nalézá v proximálním prostředí dítěte, je citlivý a podpůrný vztah nějaké dospělé osoby k dítěti – ať již se jedná o samotné rodiče dítěte, další příbuzné či jiné významné dospělé mimo rámec rodiny (např. učitelé, trenéři). Mezi dalšími protektivními faktory se uvádí také dobré sourozenecké vztahy (např. Jenkins, 1990, cit dle Dunn & Davies, 2001). Dítě je také více chráněno před destruktivními účinky konfliktů, pokud se aktivně zapojuje do mimorodinných aktivit, v jejichž rámci může zažívat pocity úspěchu, získávat pozitivní zpětnou vazbu a ocenění podílející se na budování vědomí vlastní hodnoty. Vnitřní i vnější protektivní faktory se vyskytují u jednotlivců v různých kombinacích a ti pak disponují rozdílnou mírou odolnosti vůči zátěži způsobenou rodičovským konfliktem. Např. s negativním efektem konfliktního rodinného prostředí se bude lépe vyrovnávat dítě, které je dispozičně vybaveno tzv. snadno zvladatelným temperamentem, k jehož znakům patří vyšší míra sociability a adaptability, jeho intelekt se pohybuje spíše nad průměrem a které je pro své okolí i fyzicky atraktivní. Tento typ dětí dobře navazuje přátelské vztahy s vrstevníky, bývá oblíbený i u dospělých, má schopnost vyhledávat sociální oporu v čase stresu a tímto způsobem do značné míry kompenzuje působení problematického rodinného prostředí. Jako o mechanismu kompenzace nevhodných rodinných podmínek lze také uvažovat o nalézání a utváření vztahu k „nerodičovským“

⁹ Resilience bývá vymezována různými způsoby – nejčastěji bývá užívána k popisu procesů, které přerušují spojnicí vedoucí od rizika k problémovému chování a které vysvětlují, proč se někteří jedinci pozitivně adaptují navzdory nevhodným a ohrožujícím podmínkám (Margolin, Oliver, & Medina, 2001).

¹⁰ Blíže viz kapitola 4. 1.

významným druhým osobám – o konceptu získané jisté citové vazby (*earned secure attachment*)¹¹.

G. Margolinová, P. H. Oliverová, a A. M. Medinaová (2001) shrnují možnosti a budoucí směřování výzkumu, které by měly být založeny na integraci pohledu vývojové psychopatologie a principu resilience. Z hlediska vývoje by se měl výzkum zaměřovat na a) detekci a detailní upřesňování dalších faktorů, které interagují s působením manželského konfliktu na maladaptaci; b) kontinuitu a diskontinuitu dětských reakcí na konflikt; c) vývojová stadia, která mohou být vzhledem k manželskému konfliktu v nějakém ohledu citlivější; d) detekci dopadu problémů, které vznikly v určitém vývojovém období, na stav a adaptaci v dlouhodobější perspektivě. Prizmatem resilience je pak důležité sledovat, jaké faktory se spolupodílí s manželským konfliktem na riziku vzniku potíží dítěte s adaptací a zejména pak zjišťovat, které z dostupných zdrojů (interních i externích) mohou dítěti sloužit jako ochrana či zmírnění negativních dopadů manželského konfliktu.

2. 2. Manželský konflikt pohledem teorie sociálního učení

Mechanismus souvislostí mezi rodičovským konfliktem a maladaptací dětí vysvětluje teorie sociálního učení (*social learning theory*) odkazující k práci A. Bandury (1973; 1983, cit dle Davies, Harold, Goeke-Morey, Cummings, Shelton, & Rasi, 2002) jako naučené chování dítěte, které bylo do jeho repertoáru zaintegrováno prostřednictvím pozorování vzájemných interakcí mezi rodiči. Teorie sociálního učení předpokládá, že specifické chování rodičů během manželského konfliktu má přímý dopad na dítě, které konflikt vnímá, a že se tento vliv neuskutečňuje pouze zprostředkovaně skrz trvalé poškození nebo dočasné zhoršení kvality rodičovských výchovných dovedností a kompetencí. Podle této teorie je observační učení (modelování) pro dítě mnohem výraznějším faktorem v utváření typických reakcí na různé podněty v sociální interakci než učení prostřednictvím záměrného a cíleného posilování vhodného nebo trestání nevhodného chování. Rodiče v rámci tzv. destruktivního typu konfliktu¹² mohou poskytovat přítomnému dítěti model agresivního chování s projevy vzteku, hněvu a hostility a selhávat v prezentaci modelu vzájemné vřelosti, péče a konstruktivního řešení

¹¹ Termín „získaná jistá citová vazba“ je popisována u jedinců, jejichž raná citová vazba byla nejistá a jejichž vnitřní pracovní model se později ve vývoji změnil v jistý většinou prostřednictvím kompenzačního zážitku podpory a péče od jiné dospělé osoby a/nebo v procesu terapie (Egeland, Jacobvitz, & Sroufe, 1988).

¹² Destruktivní konflikt je nejčastěji vymezován jako často se opakující, intenzivní a obvykle nevyřešený.

problémů. Dítěti se tímto způsobem navíc dostává jakéhosi „posvěcení“ k užívání hostility a agresivity v rámci blízkých vztahů právě proto, že tento způsob řešení problémů používají rodičovské postavy, které mu primárně poskytují model a vzor chování a předávají hodnoty. Dítě pak může ve svém chování vykazovat vyšší míru hostility a agresivního chování, pokud je vystaveno konfliktu dospělých charakterizovanému destruktivními prvky. Tato souvislost může být zprostředkována jednak imitací konkrétních projevů hostility, které vykazují hádající se dospělí, dále přisvojením si obecných vzorců nebo abstraktních pravidel pro užívání agresivního chování nebo jeho disinhibicí (Davies, Harold, Goeke-Morey, Cummings, Shelton, & Rasi, 2002).

Dalším aspektem identifikace je i genderové hledisko – předpokládá se, že děti mají tendenci napodobovat chování rodiče stejného pohlaví spíše než rodiče opačného pohlaví (Emery, 1982). Tento mechanismus je součástí vývoje genderové identity a zejména v období mladšího školního věku se identifikace s rodičem stejného pohlaví stává rozhodujícím pro převzetí typických vzorců rodičovského chování. Specificky se tento mechanismus potvrzuje i pro přenos chování během konfliktních situací. Jak uvádí S. Crockenbergová a A. Langrocková (2001a), z hlediska genderově specifického procesu socializace je pak logické, že chlapci spíše přijímají do behaviorálního repertoáru agresivní či hostilní chování svých otců, kdežto dívky naopak imitují chování své matky. Tento vzorec vztahů však některé jiné empirické výzkumy úplně jednoznačně nepotvrzují (např. Crockenberg & Forgays, 1996). V další studii A. Langrockové a S. Crockenbergové (1999, cit. dle Crockenberg & Langrock, 2001b) bylo zjištěno, že dívky směřují své pocity hněvu vůči otci, pokud tento ohrožuje či znemožňuje dosažení cílů, které sleduje matka, zatímco chlapci pociťují hněv, pokud manželský konflikt komplikuje dosažení jejich vlastních cílů. M. K. Underwoodová, K. J. Beron, J. K. Gentschová, M. B. Galperin a S. D. Risser (2008) potvrdili hypotézu modelování chování prostřednictvím „stejného genderu“ pouze částečně. Zjistili, že se negativní strategie řešení konfliktu matky pojí s agresí vůči vrstevníkům a to jak fyzickou, tak sociální/vztahovou pouze u dívek. U chlapců nebyly tyto souvislosti s problematickým chováním vůči vrstevníkům nalezeny ani pro matčin ani pro otcův negativní styl řešení konfliktů, otcovský model nevykazoval vliv ani na dívky.

Specifickou oblastí, ve které se explanační mechanismus sociálního učení významně uplatňuje, je problematika násilí v kontextu rodiny a rodinných konfliktů, kterou zmiňujeme vzhledem k zaměření práce spíše okrajově a ilustrativně. Např. S. W.

Mihalic a D. Elliot (1997) svými výsledky podpořili diferencovaný dopad zkušeností s domácím násilím dle pohlaví v období dětství a adolescence. Přímá zkušenost s násilím v rodině má dle nich dramatičtější dopad pro adolescentní a dospělé ženy než pro muže.

Mechanismus sociálního učení se uskutečňuje dle D. M. Zimeta a T. Jacoba (2001) prostřednictvím následujících faktorů, které jsou zodpovědné za maladaptaci dítěte: agresivní chování, zkreslené vnímání sociálních situací, zhoršená inhibice a regulace chování, nedostatečné sociální dovednosti. Přísně vzato by pozorování manželského konfliktu dítětem z hlediska předpokladů modelování mělo být jedinou přímou příčinou a dostačujícím vysvětlením problémového chování dítěte. D. M. Zimet a T. Jacob (2001) však upozorňují, že neexistuje dítě, které by bylo pouze pasivním příjemcem okolních vlivů a že je tedy nutno vždy v rámci teorie sociálního učení zohledňovat skutečnost, že procesy napodobování jsou moderovány různou podobou a odlišnou úrovní kognitivních procesů na straně dítěte, které chování rodičů subjektivně přikládá rozdílný význam (viz v následující kapitole kognitivně-kontextuální rámec J. H. Grycha a F. D. Finchama, 1990). Napodobování chování rodičů lze charakterizovat jako zprostředkující mechanismus dopadu konfliktu na psychickou adaptaci dítěte, který je moderovaný kognitivními a sociálními faktory. Explanační síla tohoto přístupu je pochopitelně vyšší pro oblast problémového chování externalizovaného než internalizovaného typu.

2. 3. Konflikt rodičů v systémovém přístupu k rodině: procesy triangulace, parentifikace a somatizace

Problémové projevy v chování a prožívání dítěte nebo psychopatologické symptomy nejsou z pozice systémové teorie rodiny (*family system theory* - např. Bowen, 1978; Minuchin, 1974 cit. dle Fosco & Grych, 2008) chápány jako výsledek narušení výhradně individuálních osobnostních faktorů, ale především jako důsledek poruch rodinných procesů. Konflikt mezi manželi/rodiči dítěte dle tohoto pohledu ovlivňuje a narušuje optimální rodinné procesy a vztahy na různých místech rodinného systému. Zjednodušeně se dá říci, že neshody mezi manželskými partnery se promítají do podoby vztahu mezi rodiči a dítětem (viz dále také hypotéza „přelévání“ - *spillover hypothesis*). Takto dochází k jistému „posunu“ na pomyslném kontinuu kvality vztahu dítě - rodič, jehož póly tvoří na jedné straně nadměrná intenzifikace vztahu mezi rodičem a dítětem,

jejímž výsledkem může být např. vytvoření generační aliance proti druhému rodiči, a na druhé straně pak emocionální chlad, nevšímavost a odmítání dítěte rodičem, což může být příčinou nenaplňování základních psychických potřeb dítěte. Podle popisovaného teoretického přístupu mohou být v pozadí vzniku problémových projevů v chování a prožívání dítěte právě tyto varianty alterace vztahu mezi rodiči a dětmi.

2. 3. 1. Triangulace

Konkrétním příkladem mechanismu vzniku maladaptace narušením optimální podoby rodinného systému může být proces tzv. triangulace. Triangulace je obecně v systémovém přístupu popisována jako zapojení třetí osoby do dyadického konfliktu¹³. Je to situace, kdy je dítě rodičem/rodiči zatahováno nebo samo cítí potřebu se zapojovat do konfliktní situace, aby např. přispělo k jejímu vyřešení nebo alespoň zmírnění. Triangulace může nabývat různých podob. Vedle již zmíněných způsobů, které se dějí formou cílené behaviorální intervence do konfliktu, může dítě „zasahovat“ například tak, že prostřednictvím svého nevhodného chování (např. „zlobení“) přesměrovává hněv a negativní emoce na svou osobu a odklání tak rodiče od jejich vzájemného konfliktu (Fosco & Grych, 2008).

Např. K. L. Francková a Ch. Buehlerová (2007) zjistily, že vzájemné hostilní chování rodičů vykazovalo přímý efekt na problémy externalizovaného typu, ale na internalizované potíže raných adolescentů dopadalo nepřímo prostřednictvím dítětem vnímaného zatahování do konfliktu. L. Wangová a D. R. Crane (2001) zjistili, že dětmi vnímaná triangulace v součinnosti s úrovní manželské spokojenosti otce a manželské stability fungují jako silné prediktory míry dětských depresivních symptomů. Ch. Buehlerová a P. H. Welshová (2009) ve své studii empiricky podpořily Bowenovu tezi (1978, cit dle Buehler & Welsh, 2009), že aktivní zatahování potomků do konfliktu rodičů způsobuje zvýšení symptomů problémů internalizovaného typu (úzkost, deprese). Zjistily, že v období rané a střední adolescence (respondenty studie byli adolescenti ve věku 11 – 15 let a jejich rodiče) se zatahování do konfliktu rodičů promítá do míry depresivity adolescentů. Autorky také zjišťovaly, zda do této souvislosti vstupuje jako zprostředkující mechanismus i emoční reaktivita adolescentů v konfrontaci s konfliktem. I při kontrole dalších proměnných (rodičovská hostilita, symptomy externalizovaného typu, rodičovská příkrost vůči adolescentovi) emoční

¹³ R. Charles (2001) definuje triangulaci jako proces, v rámci kterého dva členové rodiny používají třetího za účelem odstranění stresu, úzkosti či tenze, která mezi nimi existuje.

reaktivita slouží jako mediátor vztahu mezi triangulací a projevy depresivity mladistvých. Zajímavým zjištěním je, že vztah mezi triangulací a internalizovanými problémy je nejtěsnější v časovém odstupu, tzn. zdá se, že postupem času se řešení konfliktu mezi rodiči zapojováním syna nebo dcery do něj zřejmě stává pevnou součástí strategií a dochází k prohlubování problémů a nepříjemných prožitků na straně adolescenta (viz dále v této kapitole teorie senzitivizace konfliktem). Oproti studii Franckové a Buehlerové (2007), která neprokázala protektivní funkci vřelosti ve vztahu rodičů k adolescentům, byl nalezen moderační efekt v podobě kvality vztahu k rodičům, konkrétně bylo zjištěno, že citová vazba k matce moderuje souvislost mezi triangulací a emoční reaktivitou na konflikt.

2. 3. 2. Parentifikace

Jiným typem transformace podoby rodičovsko-dětského vztahu, ke kterému může prostřednictvím konfliktů mezi rodiči docházet, je vznik mezigenerační aliance. Dítě je postaveno nejen do konfliktu loajality vůči rodičům, ale současně se tímto způsobem vytváří podmínky pro jeho parentifikaci¹⁴. Dítě často v situaci, kdy si jej jeden z rodičů snaží naklonit na svou stranu nebo když jednoho z rodičů vnímá jako outsidera a z dvojice výrazně slabšího, může přejímat vývojově nepřiměřenou roli partnera rodiče, pečovatele nebo poskytovatele emoční podpory. Zejména záměna rolí (*role reversal*), tedy situace, kdy dítě pečuje o svého rodiče, je považována za výrazně rizikovou nejen z hlediska individuálního vývoje dítěte, ale také pro vznik mezigeneračního přenosu tohoto vzorce podoby rodinných vztahů (Barnett & Parker, 1998). Riziko pro optimální vývoj představuje především ta skutečnost, že díky intenzivnímu a dlouhodobému zatížení věkově neadekvátními požadavky má dítě ztíženou situaci a podmínky pro naplňování vlastních normativních vývojových úkolů. B. Barnett a G. Parker (1998) ve své přehledové studii upozorňují ale i na možnost vnímat např. kratší epizody, během nichž dochází k většímu zapojení dítěte do chodu rodinného systému „dospělým“ způsobem, jako výzvu pro rozvoj rané kompetence, možnost pro rozvoj sebehodnocení a získání dovedností zhodnotitelných v delší časové perspektivě. Parentifikace se však ve většině teoretických přístupů a empirických studií objevuje spíše jako rizikový faktor, nicméně je přinejmenším užitečné uvažovat o diferencované konceptualizaci tohoto fenoménu a jeho dopady posuzovat z hlediska life-span perspektivy a také

¹⁴ Parentifikaci I. Boszormeney-Nagy a G. M. Spark (1973, cit. dle Barnett & Parker, 1998) definují jako očekávání, že jedno nebo více dětí bude v rodinném systému zastávat rodičovskou roli, ať již ve vztahu k sourozencům nebo k rodiči (tzv. záměna rolí – *role reverseal*) nebo obojí.

přihlížet k subjektivnímu hodnocení samotnými aktéry, kterých se proces parentifikace v dětství dotýkal.

Empirické studie týkající se parentifikace jsou dosud poměrně vzácné, nicméně zejména v posledních letech se tento fenomén spolu s mechanismem triangulace stává častěji sledovanou proměnnou, vykazující významnou roli ve zprostředkování dopadů konfliktu rodičů na problémy v chování a prožívání dětí. Např. bylo zjištěno, že ve střední adolescenci se míra parentifikace dítěte pojí s vnímáním ohrožení rodičovským konfliktem a s nízkou vřelostí ve vztahu rodič-dítě a pochopitelně také s vyšší tendencí adolescenta do hádek rodičů zasahovat (Peris, Goeke-Morey, Cummings & Emery, 2008). V rámci této studie byly dále nalezeny souvislosti i s problémy v chování jak internalizovaného, tak externalizovaného typu a se slabší kompetencí v přátelských vztazích adolescentů. Tyto výsledky podporují teoretické předpoklady a bohaté klinické zkušenosti, které hovoří o negativních dopadech přetěžování dětí a adolescentů vývojově nepřiměřenou zodpovědností za emocionální pohodu a rovnováhu dospělých rodičů, kteří nedokáží svůj konflikt vyřešit v rámci rodičovské dyády.

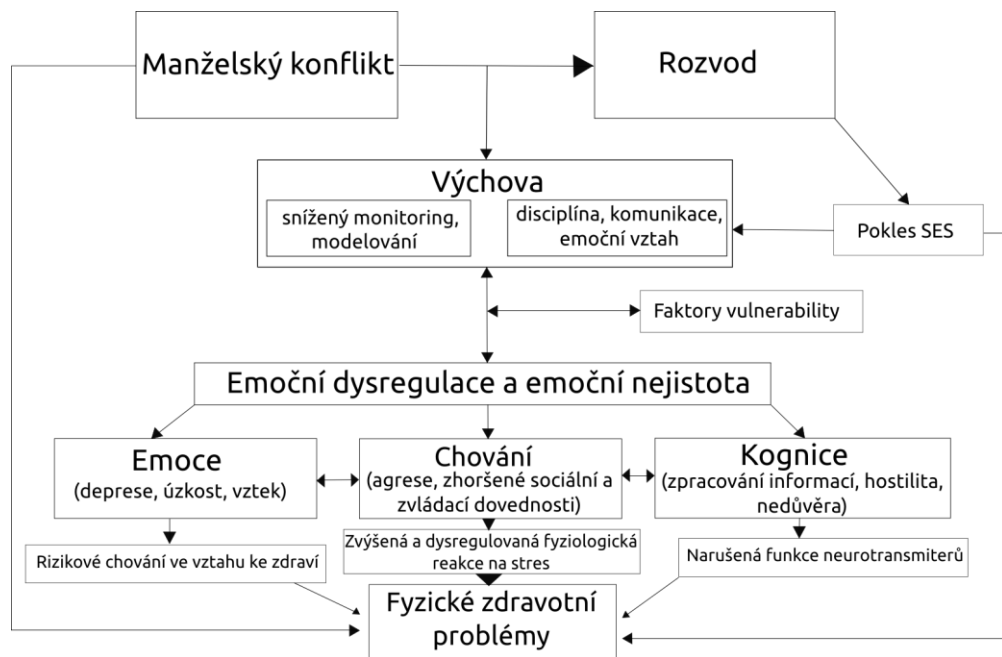
2. 3. 3. Somatizace

Další způsob, kterým dítě odvádí rodiče od jejich vzájemných konfliktů, se uskutečňuje prostřednictvím somatizace. V situaci konfliktu rodičů může totiž docházet k onemocnění dítěte, které pomocí symptomů nemoci v podstatě přesměruje pozornost rodičů na sebe a tímto způsobem „upravuje“ jejich vzájemný vztah. Rodiče se tak musí věnovat nemocnému dítěti a ne již tolik sobě navzájem. Tento psychosomaticky orientovaný model vychází spíše z klinicky založené zkušenosti a odkazuje k práci psychoanalyticky orientovaných autorů. V našem prostředí lze poukázat na koncepci práce s psychosomatickými onemocněními v rodinném kontextu, který propracovali L. Trapková a V. Chvála (2005, 2008).

Mechanismus vzniku somatických problémů dítěte v kontextu rodičovského konfliktu však lze vysvětlovat různými způsoby. Jednou možností je narušení rodičovských výchovných kompetencí: rodiče zaujatí a rozptýlení vlastními problémy disponují sníženou kapacitou pro výchovu a regulaci chování svých dětí a nemají kontrolu např. nad jejich tzv. zdravotním chováním. Může pak docházet k tomu, že se tyto děti nevhodně stravují, mají nedostatečné množství spánku a ohrožuje je zvýšené riziko konzumace alkoholu a kouření. Tyto nevhodné návyky ohledně životního stylu se mohou promítat do zvýšené nemocnosti. Další variantu postihuje komplexní

biopsychosociální model, který představují W. M. Troxel a K. A. Matthews (2004) – viz obr. 1. Tito autoři uvažují o třech základních oblastech fungování dětí a dospívajících, na které prostřednictvím emoční dysregulace a snížené emoční jistoty (blíže v kapitole 3. 4. - teorie emoční jistoty E. M. Cummिंगse a P. T. Daviese, 2002) dopadají efekty konfliktu/rozchodu rodičů a skrze ně dochází ke vzniku zdravotních problémů dítěte (oblast emocí, chování a kognice).

Obrázek 1 - Biopsychosociální model zdravotních problémů dětí v kontextu manželského konfliktu/rozvodu (dle Troxel & Matthews, 2004).

Systémová teorie rodiny poskytuje pro interpretaci dopadu rodičovského konfliktu na děti vysvětlení zejména z hlediska hierarchie a kvality vztahů mezi jednotlivými subsystemy rodiny. Jako nejvýznamnější mechanismus, který spojuje konflikt rodičů a maladaptaci dětí, se jeví v tomto teoretickém rámci proces triangulace, kterému začala být věnována v posledním období poměrně významná pozornost (např. Buehler, Franck, & Cook, 2009; Buehler & Welsch, 2009; Fosco & Grych, 2008; Franck & Buehler, 2007; Gerard, Buehler, Franck, & Anderson, 2005; Grych, Raynor, & Fosco, 2004; Bosco, Renk, Dinger, Epstein, & Phares, 2003).

2. 4. Konflikt rodičů a přenos negativních emocí v rámci rodinného systému

Jako příbuzné se systémovou teorií rodiny můžeme vnímat teoretická východiska, která předpokládají, že rodinné subsystemy se vzájemně ovlivňují zejména prostřednictvím tzv. emoční nákazy. Základem pro tento způsob uvažování jsou myšlenky z okruhu sociální psychologie – dnes již klasická myšlenka, že např. agrese je směřována v rámci sociální skupiny obvykle k jeho nejslabšímu členovi, může být vnímána jako východisko uvažování o přelévání emocí a afektů v rámci rodinného systému. Nálada nebo emoce totiž nezůstávají v rodinném systému staticky fixovány pouze na tu dyádu, ve které původně vznikly, ale zasahují i další součásti rodinného systému. Toto „přelévání“ (*spillover*) je konceptualizováno jako přenos nálad, emocí nebo chování v rámci rodinných subsystemů (Cox, Paley, & Harter, 2001; Margolin, Oliver, & Medina, 2001). Dá se říci, že rozlada v jednom ze vztahů v rodinném systému může způsobit změnu celkového emočního klimatu celé rodiny nebo se specificky přesunout z jednoho vztahu do druhého (např. pocity hněvu z partnerské hádky se mohou objevit v situaci, kdy matka neadekvátně výrazně emočně reaguje na neúspěch dítěte ve škole). V rodinném systému hraje hlavní a klíčovou úlohu emoční naladění a vzájemné chování ústřední dospělé dvojice, která je dle některých autorů pro celkové emoční klima rodiny rozhodující (Margolin, Christensen, & John, 1996). Kromě emočního klimatu rodiny se promítá vzájemný vztah rodičů zejména do podoby rodičovství a výchovy. Neshody a pocity neštěstí či hněvu plynoucí z neuspokojivého partnerského vztahu mohou kontaminovat výchovné postoje a rodičovské chování. Může se to dít příklonem k tvrdé disciplíně, nadměrným požadavkům kladeným na dítě nebo naopak odklonem pozornosti od dítěte jako takového. Tento druhý pól rodičovského chování lze popsat jako nevšímavost, netečnost k dětským potřebám, nadměrnou liberálnost, nedostatečné monitorování aktivit dítěte a v krajním případě jako zanedbávání.

M. J. Benson, Ch. Buehlerová a J. M. Gerard (2008) shrnují, že mechanismus „přelévání“ se může uskutečňovat různým způsobem. Přenos emocí, nálad a afektů, může být zapříčiněn jednotným působením silného stresoru na celý rodinný systém, který se tak stává zranitelnějším a náchylnějším k šíření negativních emocí, které prostupují vzájemnými interakcemi. Jinou možností přenosu je modelování, tedy nápodoba chování rodičovské figury, které se může vztahovat i na emoční projevy. Autoři hovoří dále i o možnosti „vyčerpané energie“ (nebo nedostatečné kapacity) potřebné k naplňování rodičovských úkolů nebo snížené emoční dostupnosti rodičů, kdy

se psychická a emoční vyčerpanost na straně rodičů stává živnou půdou pro přenos negativních afektů na děti vyžadující např. pozornost a péči. Vyjádření dětských potřeb se mnohdy uskutečňuje prostřednictvím chování, které je možno označit za nepříjemné, nevhodné, náročné a dochází ke zpětnému posílení negativní emoční reciprocity. Alternativním vysvětlením mechanismu „přelévání“ afektu v rodinném systému může také být tzv. hypotéza obecného faktoru (*common factor hypothesis*), kterou popisuje Engler (1988, cit. dle Margolin, Oliver, & Medina, 2001).¹⁵ Výrazná osobnostní charakteristika jednoho z členů rodiny zabarvuje a tvaruje jak procesy manželské, tak rodičovsko-dětské interakce. Např. silně autoritářská osobnost otce bude významně ovlivňovat podobu řešení manželských konfliktů a významně se promítne také do výchovy a kvality vztahu s dětmi. Jednotlivé dimenze rodičovského působení takového typu osobnosti, kterými jsou např. nadměrná přísnost, důraz na dodržování pravidel, nedostatek vřelosti, užívání odnětí lásky jako výchovná strategie, mohou být aktuálním konfliktem mezi rodiči ještě akcentovány a zasahují pak vývojové a adaptační procesy na straně dítěte v negativním smyslu ještě silněji.

Empirická ověřování modelu, který předpokládá přelévání afektu v rámci rodinných subsystémů, sledují především roli rodičovského způsobu výchovy dětí (např. Benson, Buehler, & Gerard, 2008) a dopad konfliktů na podobu rodičovsko-dětského vztahu. Způsob výchovy a specificky pak určité typy chování rodičů ve vztahu k dětem se jeví jako velmi důležitý mechanismus, který zprostředkovává dopady manželského konfliktu na adaptaci dítěte. M. J. Benson, Ch. Buehlerová a J. M. Gerard (2008) zjistili, že nejsilnějším mediátorem souvislosti mezi vnímaným rodičovským konfliktem a externalizovanými problémy v chování adolescentů byla matčina příkrost/tvrдость (*harshness*). Autoři vysuzují, že vztek a frustrace, které vznikají v rámci rodičovského konfliktu, umenšují matčinu kapacitu a trpělivost ve vztahu k dospívajícímu dítěti a příkrost se přelévá z konfliktu rodičovské dyády do podoby vztahu s dítětem. Toto vysvětlení může být rozšířeno ještě o podmínky dlouhodobého stresu, který časté rodičovské konflikty mohou vytvářet a jenž narušuje schopnost reagovat adekvátním způsobem např. na nežádoucí chování dospívajícího potomka. Dopady konfliktu na potíže internalizovaného typu zprostředkovávala matčina

¹⁵ Z principu existence jednoho obecného faktoru, který výrazně ovlivňuje celý rodinný systém, vychází i úvahy o kognitivních aspektech vzájemných rodinných interakcí, které Margolinová, Oliverová a Medinaová (2001) řadí mezi teorie vztahující se ke konzistencím v kognitivním stylu. Jedná se např. o atribuční procesy a přebírání totožných reprezentací a schémat interpretací rodinných událostí a jevů.

psychická „dotěrnost“ (*psychological intrusiveness*) a také nedostatek akceptace dospívajícího z její strany. Autoři opět interpretují toto zjištění jako přenos vzorců chování naučených v rámci rodičovské dyády do rodičovsko-adolescentního vztahu, neshodami a hádkami generovaná vzájemná partnerská necitlivost a nepochopení také redukuje kapacitu pro adekvátní vřelost a empatii pro vztah s dospívajícím.

V odlišném kulturním prostředí zkoumali L. Chang, J. Lansfordová, D. Schwartz a J. Farverová (2004), zda a jak se projevuje tvrdá/příkrá výchova (*harsh parenting*), projevy depresivních symptomů u matky a kvalita manželství na přítomnosti problémů externalizovaného typu u dětí mladšího školního věku v Hong Kongu. V souladu se studiemi západní provenience autoři zjistili, že projevy matčiny depresivní emocionality mají jak přímý, tak skrz tvrdou/příkrou výchovu nepřímý efekt na externalizované projevy dítěte. Kvalita manželského soužití měla v tomto výzkumu na externalizované problémy pouze nepřímý vliv, který byl zprostředkován tvrdými výchovnými postoji.

M. Gerard, A. Krishnakumarová a Ch. Buehlerová (2006) se ve své studii zaměřovali na mechanismus „přelévání“ manželských problémů a hádek prostřednictvím celé řady aspektů vztahu rodičů¹⁶ a jejich dospívajících dětí (tato studie sledovala longitudinálně problematiku v přechodu z období středního dětství do adolescence – sledovaný vzorek dětí byl v době sběru prvních dat ve věku pěti a jedenácti let, druhá vlna dotazování proběhla v pětiletém odstupe). Dopad konfliktů rodičů na problémy externalizovaného a internalizovaného typu se uskutečňoval jak přímým efektem, tak prostřednictvím příkrosti ve výchově a konfliktů rodičů s jejich dětmi. Z výsledků vyplývá, že úroveň manželského konfliktu, konfliktů mezi rodičem a dítětem a také maladaptace dítěte v rodině je poměrně stabilní v čase a to specificky v období přechodu z dětství do dospívání. Autoři konstatují, že jakmile začne být interakce mezi rodiči charakteristická vzájemným konfliktem, dochází k podobnému přeladění i v jiných složkách rodinného subsystému, tj. ve vztahu rodiče k dítěti. Poměrně vysokou stabilitu vykazovaly ve sledovaném období také jednotlivé dimenze vztahu rodičů a dětí. Stabilita byla prokázána i ve zprostředkování souvislosti mezi manželským konfliktem a maladaptací dětí v obou časových momentech – konfliktní vztahy mezi rodiči a dětmi zprostředkovávaly vztah rodičovského konfliktu s problémy externalizovaného typu. Ačkoli souvislost mezi rodičovským konfliktem a tvrdou výchovou byla v obou obdobích také stabilní, efekt „přelévání“ na problémy dítěte byl

¹⁶ Tvrdá/příkrá disciplína (*harsh discipline*), zapojení/angažovanost rodiče ve vztahu s dítětem (*parental involvement*) a konflikt rodič-dítě.

částečný – mediační model platí pouze pro problémy externalizovaného typu. Jako další stabilní prvek rodinného systému se v této studii jeví zjištěný přímý vztah mezi rodičovským konfliktem a problémy internalizovaného typu v obou vlnách výzkumu. Jak ovšem M. Gerard, A. Krishnakumarová a Ch. Buehlerová (2006) podotýkají, přímý efekt manželského konfliktu na internalizované potíže by se mohl v případě měření dalších proměnných, které nebyly v této studii zahrnuty (např. citová vazba k rodičům), projevit také jako nepřímý, tedy zprostředkovaný např. nejistotou ve vztahu k rodičům. Podstatným zjištěním této studie je skutečnost, že dospívající se významně podílí na udržování procesu „přelévání“ negativních procesů plynoucích z interakce rodičů – svým nevhodným chováním zvyšují četnost konfliktů s rodiči a tak mohou i zpětně „přiživovat“ konflikty rodičů ohledně výchovných postojů, přístupů k řešení výchovných problémů atd.

L. F. Katzová a J. M. Gottman (1996) zjistili, že pokud byly manželské interakce charakteristické spíše vzájemnou hostilitou, transformovala se dále také v odmítavý rodičovský postoj otce vůči dětem, který byl detekován jako prediktor agresivního chování dítěte v rámci hry s vrstevníky. Pokud v interakcích mezi rodiči převažoval spíše emoční stažení se a odstup, došlo k promítání se do odmítavého rodičovského postoje matky, který predikoval u dítěte výskyt problémů internalizovaného typu.

V další studii (Almeida, Wethington, & Chandler, 1999), která byla zaměřena na přenos tenze v rámci rodinného systému mezi manželskou dyádou a dyádou rodič-dítě, bylo využito deníkových záznamů, které obsahovaly seznam běžných každodenních stres vyvolávajících stimulů a které byly zaznamenávány oběma manželi po dobu 42 dnů. Jak matky, tak otcové v interakci s dětmi prokazovali více tenze a nervozity ve dnech, které následovaly po manželské rozepři nebo nepříjemné manželské události předchozího dne. U otců, kteří zažívali větší pracovní přetížení nebo na ně bylo kladeno více domácích požadavků, docházelo ke zvýšení tenze ve vztahu s dětmi více než dvojnásobně oproti dnům, které označili jako klidné a bez stresujících událostí a zážitků. Přenos tenze byl zřetelnější u matek adolescentních potomků, u otců pak zejména v případě, že jejich žena pracovala na plný úvazek.

2. 5. Teorie traumatu a senzitivizace konfliktem

Pokud bývá dítě opakovaně svědkem tvrdých bojů mezi rodiči, které přerůstají do vzájemné agrese, popř. dochází-li i k fyzickému násilí, zvyšuje se u něj riziko vzniku traumatu. Expozice tomuto typu událostí bývá spojeno se zvýšenými projevy stresu a

problémovým chováním v období dětství a z dlouhodobé perspektivy se pojí se zvýšeným rizikem, že se svědek vzájemného manželského násilí v dospělém věku stane buď jeho pachatelem nebo obětí (Straus, Gelles, & Steinmetz, 1980, cit. dle Henning, Leitenberg, Coffey, Bennett, & Jankowski, 1997). Přihlížení násilí a agresí, které je páčáno na někom blízkém, se v podstatě stává ohrožením i pro pozorovatele, který je vystaven traumatizaci podobně jako sama oběť. V případě, že je násilím navíc ohrožen rodič, ke kterému dítě pocítuje důvěru a který je pro ně zdrojem bezpečí a ochrany, negativní dopad dítětem vnímaného agresivního chování se ještě zvyšuje, neboť dítě tuto situaci vyhodnocuje jako ohrožující nejen pro rodiče, ale také druhotně i pro sebe sama. Skutečnost, že ohrožení pečovatele vyvolá i ve velmi malém dítěti, které tuto situaci sleduje, ve srovnání s jinými ohrožujícími podněty rychleji a silněji symptomy jako je vysoká míra aktivace (*hyperarousal*), strach či agresí, potvrdili např. M. S. Scheeringa a C. H. Zeanah (1995).

Oproti laicky tradovanému předpokladu, že dítě si postupně na konflikty rodičů přivyká a je postupem času vůči těmto nepříjemným situacím více odolné, řada studií tuto myšlenku nejenže nepotvrzuje, ale přináší podporu pro existenci opačného efektu (např. Davies, Myers, Cummings, & Heindel, 1999; David & Murphy, 2004; El-Sheikh, Buckhalt, Mize, & Acebo, 2006; Davies, Sturge-Apple, Winter, Farrell, & Cummings, 2006) a vytváří empirický podporu tzv. teorii senzitivizace rodičovským konfliktem. Obě hlavní teorie rodičovského konfliktu - kognitivně-kontextuální rámec (viz kapitola 3. 3.) a teorie emoční jistoty (viz kapitola 3. 4.) - v sobě také zahrnují proces postupné senzitivizace dítěte vůči zažívanému konfliktu mezi rodiči. Předpokládá se, že když dítě opakovaně vnímá vzájemné negativní interakce během hádek rodičů, dochází k postupné akumulaci těchto prožitků a tím i k senzitivizaci pozorovatele ve vztahu k interpersonálním konfliktům jako takovým (David & Murphy, 2004). Autoři teorie emoční jistoty (Davies & Cummings, 1994; Cummings & Davies, 2002, 2010) tento mechanismus vysvětlují tím, že vnímání destruktivního konfliktu nabourává u dětí pocit emoční jistoty a je doprovázeno zvýšenou negativní emotivitou a vytvářením negativních očekávání a reprezentací následných konfliktů. Podobně uvažují autoři kognitivně-kontextuálního rámce J. H. Grych a F. D. Fincham (1990; 2001), když předpokládají, že předchozí vystavení dětí destruktivnímu rodičovskému konfliktu podporuje vznik představ o nepříjemné a destruktivní interakci rodičů, což vede ke zvýšené negativní reaktivitě a citlivosti na budoucí konflikty.

Experimentálně testovali efekt kumulace negativních prožitků vycházejících z předchozí zkušenosti s konstruktivní nebo destruktivní podobou konfliktu rodičů nebo cizích dospělých osob P. T. Davies, R. L. Myers, E. M. Cummings a S. Heindel (1999). V této studii byl podpořen efekt senzitivizace dětského prožívání zkušeností s předchozím destruktivním konfliktem zjištěním, že existenci citlivější reakce lze najít i u sledování konfliktu probíhajícího mezi cizími dospělými. Výraznější negativní odezvu u dětí vyvolává situace, kdy opakovaně sledují destruktivní konflikt u stejného páru dospělých – toto zjištění posiluje tvrzení, že děti z vysoce konfliktního prostředí jsou postupně citlivější na jakékoli projevy nesouladu a konfrontace i v jiných interpersonálních kontextech.

Vývojové aspekty senzitivizace konfliktem období počátku školní docházky v rámci prospektivní studie sledovali např. P. T. Davies, M. L. Sturge-Apple, M. A. Winter, D. Farrell a E. M. Cummings (2006). Jejich výsledky podpořily myšlenku postupné senzitivizace částečně. Bylo zjištěno, že vzájemná rodičovská hostilita, ale také stažení se z konfliktu, predikuje nárůst reaktivity dítěte na konflikt (ať již se jednalo o reakci zjevnou a pozorovatelnou nebo o reakci reportovanou dítětem) jak aktuálně, tak v intervalu jednoho roku. V této studii, která vycházela specificky z předpokladů a tezí teorie emoční jistoty (viz kapitola 3. 4.), byla vedle hostility a stažení se z konfliktu zahrnuta do ověřovaných modelů i vřelost ve vztahu rodič – dítě, která je tradičně vnímána jako protektivní faktor zmírňující proces senzitivizace konfliktem. V této studii byla její ochranná funkce omezena pouze na aktuální snížení subjektivní emocionální reaktivity dítěte na konflikt, ale neměla přímý vliv na vztah mezi rodičovským konfliktem a zjevnou reakcí dítěte na konflikt. Z hlediska subjektivního významu prožívaných emocí by bylo zajímavé sledovat tuto souvislost v dlouhodobější perspektivě než pouze jednoho roku. Bylo by zajímavé zjišťovat, zda např. existuje stabilita v hodnocení vlastního emocionálního stavu při konfrontaci s konfliktem rodičů a čím je případně tato stabilita moderována (charakteristiky a dispozice na straně dítěte, např. pohlaví, osobnost).

Efekt senzitivizace dítěte opakovanými nepříjemnými pocity doprovázejícími destruktivní konflikt rodičů se může projevovat daleko subtilněji než je tomu zjevně např. prostřednictvím agresivního nebo naopak úzkostného chování dětí. M. El-Sheikhová, J. Buckhalt, J. Mizeová a Ch. Acebová (2006) sledovali souvislosti konfliktního prostředí s kvalitou spánku dětí mladšího školního věku. V této studii vycházeli z předchozích zjištění, že konflikty rodičů ovlivňují např. kožní reaktivitu a

úroveň produkce kortizolu (El-Sheikh, 2005; Pendry & Adam, 2003) a předpokládali, že nadměrná, opakovaná a dlouhodobá aktivace (*arousal*), ke které dochází v konfrontaci s konfliktem rodičů, může narušovat i inhibiční a regenerativní proces spánku. Tento předpoklad byl výsledky jejich studie podpořen, vyšší úroveň manželského konfliktu souvisela se sníženou délkou spánku, s jeho zhoršenou kvalitou, zvýšenou spánkovou fragmentací a vyšším stupněm subjektivní ospalosti dětí. Silnějším prediktorem poruch spánku bylo hodnocení konfliktu samotným dítětem oproti hodnocení rodiči. Autoři těmito výsledky dokládají platnost hypotézy senzitivizace a rozšiřují poznatky o poruchách biologické regulace u dětí, které jsou vystaveny vysoké míře manželských konfliktů.

V období pozdní adolescence byly K. M. Davidem a B. C. Murphym (2004) zkoumány rozdíly v úrovni senzitivizace konfliktem rodičů v souvislosti s individuálními emočními dispozicemi a schopnostmi emoční regulace adolescentů. Senzitivizace konfliktem je dle výsledků moderována rozdíly v emocionalitě adolescentů a také s ohledem na to, zda se jedná o dospívající chlapce či dívky. Konkrétně tedy vyšší míra vnímaného rodičovského konfliktu predikovala intenzivnější negativní emoce pro jedince s nízkou až střední úrovní emocionálního fungování (vymezeno jako převažující emoční ladění a úroveň regulace emocí), nikoli pro jedince, kteří vykazovali vysokou úroveň emoční regulace a dalo by se říci optimálního nastavení emočních procesů (více informací k této studii je uvedeno v kapitole 7. 1.).

Teoretická východiska představená v této kapitole slouží přímo jako podklad pro základní orientaci při uvažování a koncipování výzkumných studií o fenoménu konfliktu mezi rodiči v kontextu rodinného systému a jeho vlivu na psychický stav a vývoj dětí, ale také jako interpretační rámec pro získané výsledky. Teze představených obecných teorií jsou také do značné míry obsaženy v základech přístupu, který se zaměřuje na zkoumání procesuálních zákonitostí souvislostí konfliktu a maladaptace a také ve specifických teoriích rodičovského konfliktu, které budou představeny v následující kapitole.

3. Kognitivně-kontextuální rámec a teorie emoční jistoty: Možnosti a aplikace procesuálně orientovaného přístupu ke zkoumání dopadu rodičovského konfliktu na děti

V návaznosti na předchozí kapitolu představuje tato pasáž práce dvě nejvýznamnější teorie, které byly v uplynulých dvaceti letech vytvořeny již specificky pro ukotvení a vysvětlení mechanismu, kterým lze vysvětlovat mnohokrát opakované empirické zjištění, že konflikt mezi rodiči způsobuje aktuální, ale i dlouhodobé problémy s adaptací na straně dětí, které jsou jeho svědky. Nejdříve bude v krátkosti shrnut vývoj empirického zkoumání konfliktu mezi rodiči a jeho dopadů na děti s přehledem základních oblastí, které konflikt rodičů u dětí a dospívajících zasahuje. V další podkapitole jsou popsány obecné principy na proces orientovaného přístupu ke zkoumání mechanismu souvislostí konfliktu a maladaptace. Jádrem této kapitoly pak je představení dvou nejvýznamnějších teorií konfliktu, které je doplněno úvahami o aplikačním potenciálu empirických studií, které byly provedeny na jejich základě. Výčet teorií konfliktu není v tomto textu úplný, je omezen pouze na nejlivnější teze, které vycházejí z odkazu teorie citové vazby nebo navazují na teze o zvládání stresu jako subjektivně důležité události. Závěr je věnován současné úrovni integrace obou představovaných teoretických proudů - kognitivně-kontextuálního rámce a teorie emoční jistoty.

3. 1. Vývoj empirického zkoumání konfliktu mezi rodiči a jeho dopadů na děti

Počátky zkoumání v této oblasti lze vysledovat už v 30. letech 20. století, kdy se objevují první empirické práce spojující problémy dítěte s nevhodným rodinným prostředím (Davies, Harold, Goeke-Moery, Cummings, Shelton, & Rasi, 2002). Vývoj teorií a empirického ověřování je neoddělitelně také spojen se zkoumáním problematiky rozvodů a jejich dopadů na psychický vývoj dětí z těchto rodin. V tomto rámci se ukázalo, že je smysluplné zahrnout mezi prediktory dětské maladaptace vedle rodinné struktury také právě míru konfliktovosti, která rozvod předchází a doprovází (Forehand, McCombs, Long, Brody, & Fauber, 1988). Během uplynulého čtvrtstoletí pak byla existence vztahu mezi vnímáním rodičovského konfliktu a maladaptací na straně dítěte opakovaně empiricky podpořena (např. Amato & Keith, 1991; Fincham, Grych, &

Osborne, 1994). K internalizovaným potížím je typicky řazena úzkostnost a depresivní symptomatologie, k externalizovaným pak hostilita, agresivita a jednotlivé projevy rizikového chování. Byly prokázány vztahy ke sníženému školnímu výkonu (Ghazarian & Buehler, 2008) nebo také dopad na kvalitu vrstevnických vztahů (Grych & Fincham, 2001). V období adolescence se vedle souvislostí s internalizovanými i externalizovanými problémy pojí zvýšená míra konfliktů mezi rodiči např. s negativními představami o budoucím manželském vztahu a negativními raně partnerskými zkušenostmi (Steinberg, Davila, & Fincham, 2006), s pocity osamělosti u pozdních adolescentů (Durrell Johnson, Lavoie, & Mahoney, 2001), s emoční dysregulací (Schulz, Waldinger, Hauser & Allen, 2005), s problémy v řešení konfliktů a agresivním chování v rámci partnerských vztahů adolescentů (Darling, Cohan, Burns, & Thompson, 2008; Kinsfogel & Grych, 2004), s nižší mírou sebehodnocení a sníženým školním výkonem (Doyle & Markiewicz, 2005; Amato 1986). Konflikty rodičů ohledně výchovy adolescenta predikují depresivní symptomatologii a delikvenci (Ciu, Donnellan, & Conger, 2007), adolescentní dívky z rodin s vyšší mírou konfliktů mají větší obavy z jejich následků (David & Murphy, 2004).

Hnacím motorem výzkumného úsilí, které se zaměřuje na zkoumání dopadů konfliktu mezi rodiči na jejich potomky, jsou dle F. Finchama, J. Grycha a L. Osborneové (1994) dvě základní otázky. První z nich se zaměřuje na to, „co“ konkrétně způsobuje onu výše zmíněnou skutečnost, že konflikt mezi rodiči souvisí s projevy maladaptace na straně dítěte. Projevy maladaptace vykazují však jen některé děti, přestože se konflikty, jak již bylo řečeno, vyskytují téměř ve všech manželstvích. Je tedy zřejmé, že je nutné odlišovat jednotlivé vlastnosti konfliktu a zjišťovat, ke kterým specifickým projevům dětské maladaptace se vztahují. Podmínky a kontext, ve kterých se konflikt rodičů odehrává, a to, jakým způsobem ovlivňují podmínky souvislost konfliktu s maladaptací dítěte, je pak předmětem druhé otázky.

Zmíněné otázky odráží i dva kvalitativně odlišné stupně v historii zkoumání této problematiky. Díky řadě korelačních studií tzv. první generace již rozhodně není sporu o tom, že mezi vnímáním konfliktu rodičů a problémy na straně dítěte existuje souvislost (viz přehledové studie Emery, 1982; Grych, & Fincham, 1990; metaanalýzy Buehler, Anthony, Krishnakumar, Stone, Gerard, & Pemberton, 1997; Depner, Leino, & Chun, 1992). F. D. Fincham a J. H. Grych (2001) ale zdůrazňují, že v souvislosti s postupnou podrobnější operacionalizací jednotlivých aspektů konstruktu rodičovského konfliktu a také přesnějším popisem projevů maladaptace na straně dítěte je ověřování

existence těchto jemnějších a subtilnějších souvislostí neodmyslitelnou součástí dalšího vývoje empirického výzkumu tohoto fenoménu.

Výzkumy tzv. druhé generace se zaměřují na objasnění konkrétních mechanismů, jejichž prostřednictvím uvedené souvislosti fungují. Vedle neustálé snahy detailněji operacionalizovat rodičovský konflikt, která byla naznačena již výše, se jednotliví autoři také pokoušejí identifikovat rizikové a protektivní faktory jak na straně dítěte samotného, tak i v jeho rodinném a širším sociálním prostředí. Tyto proměnné jsou ověřovány jako mediátory („jak a proč souvislost mezi konfliktem a maladaptací funguje“) či moderátory („kdo a kdy je konfliktem spíše ohrožen“) vztahu mezi rodičovským konfliktem a maladaptací dítěte a dospívajícího (Grych & Fincham, 1993; Crockenberg & Langrock, 2001a; Cummings & Davies, 2002).

3. 2. Na proces orientovaný přístup k výzkumu rodičovského konfliktu

Obecně koncipovaný teoretický rámec¹⁷, který svou orientací na proces umožňuje lépe porozumět efektům, jež vykazuje manželský/rodičovský konflikt na děti a jejich psychický vývoj, představili E. M. Cummings a J. S. Cummings (1988). Od 90. let minulého století pak tento obecný rámec slouží jako výchozí základna pro budování specifických teoretických modelů rodičovských konfliktů a empirických výzkumů, které je ověřují.

Základním cílem přístupu orientovaného na proces je dle E. M. Cummingsa a P. T. Daviese (2002) popsat a vysvětlit reakce či vzorce reakcí dětí na rodičovský konflikt, které zprostředkovávají jeho dopady na psychický stav a vývoj ve specifických kontextech a v jednotlivých vývojových periodách. Důležitým úkolem je identifikace kauzálních faktorů v modelech rodičovského konfliktu a maladaptace dítěte.

Dle P. T. Daviese, G. T. Harolda, M. C. Goeke-Moreyové, E. M. Cummingsa, K. Sheltonové a J. A. Rasiové (2002) procesuální modely dopadu rodičovského konfliktu na děti umožňují:

- a) popis, jak vzájemný vztah mezi rodičovským konfliktem a fungováním dítěte variuje jako funkce různých charakteristik konfliktu;

¹⁷ Na proces orientovaná perspektiva se uplatňuje zejména v rámci vývojové psychopatologie, dále také ve vývojové psychologii, v obecné systémové teorii a specificky je využívána ve výzkumech zaměřených vedle zmiňovaného dopadu rodičovského konfliktu také na vliv deprese rodičů na psychický vývoj dětí, na vývoj poruch nálady a poruch citové vazby u dětí (Cummings, Davies & Campbell, 2000).

-
- b) identifikaci procesů, které mohou být aktivizovány rodičovským konfliktem v dítěti a tak zvyšovat zranitelnost vůči případným maladaptacním projevům (tzv. vnitřní mediátory na straně dítěte - *intrachild mediators*);
 - c) vysvětlení specifických procesů v rodině, které mohou působit jako rizikové faktory pro zprostředkování dopadu rodičovského konfliktu na dítě (tzv. rodinné mediátory - *family mediators*);
 - d) identifikaci charakteristik rodinného prostředí, které mohou redukovat nebo zesilovat vztah mezi rodičovským konfliktem a adaptací dítěte (tzv. moderátory - *moderators*).

Příkladem dvou významných teorií dopadu rodičovského konfliktu na vývoj dětí, které vycházejí z procesuálního přístupu, jsou tzv. kognitivně - kontextuální rámec /*cognitive-contextual framework*/ (Grych & Fincham, 1990; 1993; Grych, 1998) a teorie emoční jistoty /*emotional security theory - EST*/ (Davies & Cummings, 1994; Cummings & Davies, 2002; Davies & Woitach, 2008).¹⁸

3. 3. Kognitivně – kontextuální rámec

Skutečnost, že děti, které jsou v laboratorní situaci vystaveny stejným konfliktním podnětům, reagují odlišným způsobem, a že děti z vysoce konfliktního prostředí vykazují různou míru maladaptace nebo nevykazují problematické symptomy vůbec, vedla výzkumníky k hledání mechanismů a proměnných, které jsou pro tento vztah charakteristické a které jej specificky utvářejí. V souladu s teorií stresu a jeho zvládnání (např. Compas, 1987) lze i ve specifickém kontextu rodičovského konfliktu předpokládat, že stresující událost má takový dopad na jednotlivce, jaký význam mu sám subjektivně přisuzuje. Akcent na sociální kognici (tedy utváření sociálních konstruktů a vývoj významů sebe a sociálního světa) umožňuje také rozlišovat krátkodobé a dlouhodobé efekty, které na psychický vývoj dětí konflikt rodičů může mít. Právě subjektivní hodnocení rodičovského konfliktu dítětem zprostředkovává dle ústřední teze kognitivně-kontextuálního rámce nepřímý efekt konfliktu na adaptační problémy dítěte (Grych & Fincham, 1990).

Autoři tohoto teoretického přístupu J. H. Grych a F. D. Fincham předpokládají, že konflikt rodičů, jehož je dítě svědkem, představuje pro dítě stresor, který vyvolává afektivní, kognitivní a behaviorální reakce, jejichž prostřednictvím se dítě pokouší

¹⁸ Vedle uvedených teoretických přístupů, kterým je věnována tato kapitola, se k procesuálně orientovaným modelům řadí např. také specifický emoční model (*specific emotions model of marital conflict and child adjustment*) S. Crockenbergové a A. Langrockové (2001).

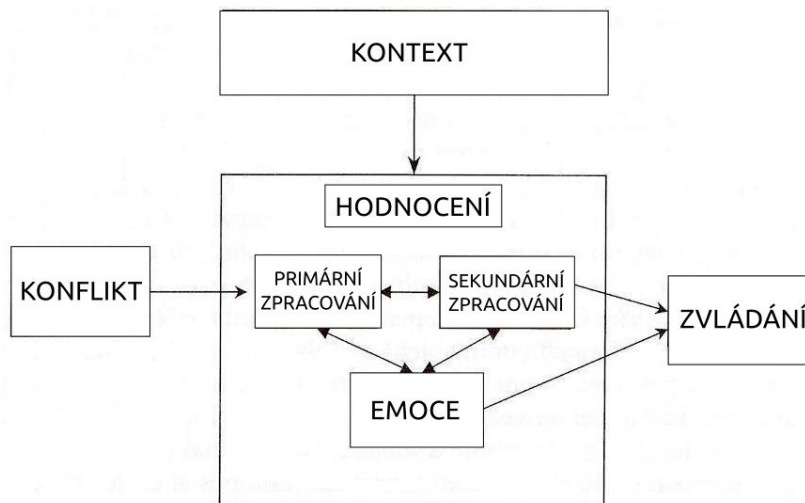
situaci pochopit a zvládnout. Výhodiskem tohoto teoretického přístupu je předpoklad, že míra zátěže spojená s konfliktem rodičů je dána významem, který mu přisuzuje samo dítě¹⁹. Při hodnocení konfliktu (*conflict appraisal*) se uplatňují tři kritéria, která jsou pro dopad konfliktu na adaptaci dítěte klíčová. Dítě primárně hodnotí míru ohrožení, které s sebou konflikt nese pro ně samotné a pro zachování uspokojivých rodinných vztahů. Dalším kritériem je pak atribuce příčin vzniku konfliktu a viny za jeho vznik. Třetím je pak vnímaná schopnost konflikt nějakým způsobem zvládnout. V situaci, kdy se dítě stává svědkem rodičovského konfliktu, se pokouší pochopit, jaký na ně může mít konflikt dopad a vliv (jedná se o vnímané ohrožení – *perceived threat*), kdo nese za vznik konfliktu zodpovědnost (sebeobviňování – *self-blame*) a co lze v reakci na danou situaci udělat (účinnost zvládání – *coping efficacy*).²⁰ Hodnocení je ovlivněno jak „objektivními“ charakteristikami konfliktu (např. intenzitou, frekvencí), tak kontextuálními faktory, např. převládající emoční klima rodiny, zkušenosti s konflikty rodičů z minulosti (Grych & Fincham, 1993). Tento proces lze také popsat s návazností na Lazarusovo (1991) pojetí reakce dospělých na stresující události jako vícestupňové hodnocení. V rámci tzv. primárního zpracování dítě hodnotí z hlediska afektivního prožitku, zda je pro něj konflikt ohrožující a zda se jej obsah konfliktu osobně týká. Navazující proces sekundárního zpracování přináší dítěti nové upřesňující informace zodpovězením následujících tří otázek: „Proč se rodiče hádají?“ (kauzální atribuce), „Jsem za vznik konfliktu mezi rodiči nějak zodpovědný?“ (atribuce viny a zodpovědnosti) a „Jsem schopen udělat něco pro zvládnutí konfliktu mezi rodiči?“ (hodnocení předpokládané vlastní účinnosti). Nedílnou součástí hodnocení konfliktu je pak i behaviorální reakce, jejímž cílem je buď konflikt mezi rodiči zvládnout nebo umenšit dopad negativních emocí, které konflikt doprovázejí. Podoba chování, kterým dítě reaguje na konflikt rodičů, je určena předchozím hodnocením míry ohrožení a zodpovědnosti za konflikt (viz obr. 2). Jak uvádí autoři této teorie (Grych & Fincham, 1993, s. 216): „dítě, které věří tomu, že bylo viníkem vzniku hádky rodičů, může cítit větší zodpovědnost za vyřešení těchto neshod a tak jej toto sebeobviňování spíše povede k intervenci do konfliktu; k intervenci mohou také vést dítě obavy z ohrožení jednoho

¹⁹ V tomto aspektu vychází autoři kognitivně-kontextuálního rámce z Lazarusova pojetí zvládání stresu (Lazarus, 1991)

²⁰ K zachycení hodnocení konfliktu ze subjektivní perspektivy dítěte byl vytvořen dotazník Children's Perception of Interparental Conflict Scale - CPIC (Grych, Seid, & Fincham, 1992) – více informací v kapitole 7. 3. 1.

z rodičů, zatímco vysoký stupeň vnímaného ohrožení sebe samotného podpoří tendenci k vyhýbání se jakékoli intervenci do konfliktu.“.

Obrázek 2 - Kognitivně-kontextuální rámec (dle Grych & Fincham, 1990)

Zjednodušeně lze říci, že hodnocení konfliktu dítětem je obrazem významu, který pro dítě konflikt rodičů nese. Přestože již samotný název představovaného teoretického přístupu a hlavní koncepty, s nimiž pracuje (hodnocení, význam), odkazují do oblastí kognice, autoři zdůrazňují v souladu s funkčním přístupem (viz např. Campos, Mumme, Kermoian, & Campos, 1994) významnou roli emocí, které přinášejí do procesu hodnocení a stanovování významu nepostradatelné informace. G. M. Fosco, R. L. DeBoard a J. H. Grych (2007) uvádějí následující příklad, který ilustruje roli emocí v kognitivním zpracování konfliktu. Pokud dítě hodnotí konflikt rodičů jako ohrožující, objevuje se v procesu hodnocení jak percepce nebezpečí, tak emoce strachu. Sebeobviňování se za konflikt rodičů v sobě slučuje jak atribuci viny, tak pocity studu a smutku. Jak bude ještě dále uvedeno, v současné době se objevují spíše snahy integrovat v ověřovaných modelech kognitivní aspekty hodnocení konfliktu s emocionální rovinou a jinými rodinnými procesy (např. Fosco & Grych, 2008).

Za významný přínos kognitivně-kontextuálního rámce lze pokládat především detailní odlišení jednotlivých aspektů konfliktu, důraz na zásadní význam dětského porozumění a procesu hodnocení konfliktu pro jeho dopady na dětskou psychiku. Porozumění a hodnocení konfliktu je moderováno celou řadou proměnných (věk, pohlaví, kontextuální a kognitivní proměnné) a dle D. M. Zimeta a T. Jacoba (2001)

rozpoznání a popis funkce těchto proměnných v moderačních modelech reprezentuje silnou stránku kognitivně-kontextuálního přístupu.

3. 3. 1. Aplikační potenciál kognitivně-kontextuálního rámce

Téměř dvě desetiletí výzkumů, které za centrální pro dopady konfliktu považují jeho kognitivní hodnocení samotným dítětem, přinesla řadu výsledků využitelných pro praxi. Např. J. M. Fearová, J. E. Championová, K. L. Reeslundová, R. Forehand, C. Collettiová, L. Robertsová a B. E. Compas (2009) upozorňují na to, že v případě intervence u dětí depresivních rodičů, které jsou vystaveny rodičovskému konfliktu, je důležité učit děti nejen efektivní strategie zvládnání této situace, ale současně také působit na jejich případnou tendenci přisuzovat si vinu za konflikt. Toto doporučení je založeno na zjištění, že u vzorku dětí/adolescentů depresivních rodičů ve věku 9 – 15 let jak tendence k vyšší míře sebeobviňování tak absence užívání tzv. sekundárních zvládacích strategií (např. kognitivní přestrukturování, pozitivní myšlení) predikují míru úzkostně/depresivních symptomů a problémů s agresivním chováním, ale přitom jsou tyto dva prediktory vzájemně nezávislé. Intervenční působení jen na jeden z těchto rizikových faktorů by nemuselo přinášet žádoucí efekt, pokud by tvůrci případného preventivního programu předpokládali vzájemnou souvislost mezi užíváním zvládacích strategií a reálnou atribucí viny za vznik konfliktu a spoléhali na to, že např. nápravou hodnocení konfliktu automaticky dojde i k volbě efektivnějších zvládacích strategií. Z. Xin, L. Chi a G. Yu (2009) pro práci se staršími adolescenty z konfliktních rodin, kteří vykazují emocionální problémy, doporučují zaměřit intervenci na změnu kognitivního hodnocení konfliktu a posílení vrstevnických vztahů jednotlivce. V souladu se základní tezí kognitivně-kontextuálního rámce zjistili, že těsněji souvisí s emočním stavem adolescentů kognitivní hodnocení konfliktu rodičů (hodnocení percipovaného ohrožení, sebeobviňování a účinnosti zvládnání) než aktuální rodičovský konflikt. Hodnocení konfliktu jako ohrožujícího, adolescentem zaviněného a špatně zvládnutelného, zvyšuje míru negativních prožitků a redukuje prožitky pozitivní (well-being adolescentů byl sledován na dvou dimenzích – pozitivní */cítím se milovaný a důvěryhodný/* a negativní */cítím, že se mnou musí být něco v nepořádku/*. Autoři vyvozují, že kognitivní hodnocení rodičovského konfliktu může u adolescentů přerušit hranice této domény rodinného života a že se může promítat generalizovaně i do problematičtějšího vývoje emocionálního prožívání. Druhou sledovanou oblastí, u které se předpokládá, že vstupuje do vztahu mezi vnímáním rodičovského konfliktu a maladaptací, byla kvalita

vrstevnických vztahů a vrstevnický status. Bylo zjištěno, že vrstevnický status moderuje pouze efekt rodičovského konfliktu na pozitivní dimenzi well-beingu adolescentů, v případě negativní dimenze byl efekt nevýznamný. Z těchto výsledků. Z. Xin, L. Chi a G. Yu (2009) odvozují, že kvalita vrstevnických vztahů „neodtlumí“ veškeré negativní dopady konfliktu na emocionální prožívání adolescentů. Dále bylo zjištěno, že kvalitní vrstevnické vztahy nebo status oblíbenosti mezi vrstevníky mohou i přes vysoce konfliktní prostředí v rodině přispívat k vyšší míře pozitivních prožitků sebe sama, ale již neochrání tyto adolescenty před prožíváním negativním. Tento fakt z hlediska aplikací odkazuje k možnostem působení na změny v kognitivním zpracování a hodnocení významu konfliktu rodičů, které představuje klíčovou proměnnou ve zmíněných mediačních modelech. Autoři příspěvku apelují, aby v modelech rodičovského konfliktu zejména pro období střední a pozdní adolescence byly zahrnovány právě tyto „mimorodinné domény“, které ve vývoji mladých lidí hrají významnou roli (viz kapitola 7. 5.). J. M. Gerard, Ch. Buehlerová, K. Francková a O. Anderson (2005) v doporučeních pro praktickou sféru uvádějí, že je třeba prostřednictvím intervencí narušit dětská přesvědčení o vlastní zodpovědnosti za neštěstí, smutek či hádky rodičů a posilovat adaptivní formy zvládání situace konfliktu. Zmínění autoři sledovali zprostředkující funkci hodnocení konfliktu u dětí ve věku 10 – 14 let a podpořili svými výsledky jeho mediační funkci ve vztahu k internalizovaným problémům dětí. Sebeobviňování a percipované ohrožení konfliktem lze chápat spíše jako osobně relevantní proces hodnocení, který s sebou nese pocity viny a emoci strachu, jež se tím pádem transformují do podoby úzkostně-depresivních problémů spíše než do externalizovaných forem chování.

Dalším směrem, který výzkumy v rámci kognitivně-kontextuálního rámce v současnosti sledují, je zkoumání vývojové perspektivy dětského hodnocení konfliktu, které vykazuje značný aplikační potenciál pro klinickou a poradenskou praxi. V rámci řady výzkumů průřezového, ale i longitudinálního typu, byla opakovaně prokázána schopnost rozlišovat jednotlivé aspekty konfliktu a také mediační, popř. moderační funkci kognitivního hodnocení v modelu vztahu „konflikt – maladaptace“ dětmi cca od 9 let výše (např. Fosco & Grych, 2007; Gerard, Buehler, Franck, & Anderson, 2005; Grych, Harold, & Miles, 2003; Kerig, 1998). To, jakým způsobem probíhá kognitivní hodnocení konfliktu mladšími dětmi, zda i pro děti mladšího školního věku a předškoláky hraje subjektivní ohodnocení konfliktu zprostředkující roli v dopadu konfliktu na adaptační problémy, sledují např. R. McDonaldová a J. H. Grych (2006)

nebo J. C. Ablowová, J. R. Measelle, P. A. Cowan a C. P. Cowanová (2009). Děti mladšího školního věku (7 – 9 let) odlišují tzv. objektivní vlastnosti konfliktu (např. frekvenci a intenzitu) a subjektivní hodnocení jeho významu (míru ohrožení a atribuci viny), které bylo ve studii R. McDonaldové a J. H. Grycha (2006) potvrzeno jako mediátor ve vztahu k problémům internalizovaného typu (měřena byla celková míra úzkostnosti dítěte). Frekvence a intenzita konfliktu souvisely s projevy externalizovaného chování přímo, hodnocení významu konfliktu v tomto případě neplnilo mediační funkci. Jako výraznější aspekt hodnocení se pro efekt konfliktu na děti mladšího školního věku ukázalo vnímané ohrožení, role sebeobviňování byla poněkud slabší, což autoři vysvětlují z vývojového hlediska dosaženou úrovní kognitivních schopností. Děti v mladším školním věku ještě nemají zcela vyvinuty stabilní způsoby vnímání a atribučování příčin různých životních událostí a význam těchto atribucí např. pro vznik depresivních symptomů se tak objevuje až v období nástupu dospívání. Dalo by se říci, že tato tendence sleduje vývojově podmíněný návrat egocentrického myšlení v adolescenci. Roli sebeobviňování v mediaci dopadů konfliktu i na externalizované problémy dítěte předškolního věku (5 – 6 let) ve školním kontextu na rozdíl od R. McDonaldové a J. H. Grycha (2006) ukazují výsledky výzkumu J. C. Ablowové, J. R. Measelleho, P. A. Cowana a C. P. Cowanové (2009). Tato studie prostřednictvím vývojově adekvátní metody měření vnímání dále upozornila na to, že již děti předškolního věku jsou schopny jasné distinkce mezi objektivními charakteristikami konfliktu a hodnocením významu konfliktu. Autoři dále také zjistili, že zapojení dětí do konfliktu rodičů souvisí s problémy externalizovaného typu (chování dětí v této studii bylo posuzováno učiteli z předškolních tříd). Ukazuje se, že i děti mladšího než školního věku jsou dobrými pozorovateli konfliktů svých rodičů a vypovídají o nich diferencovaným způsobem, který je rozhodující pro úroveň jejich adaptace – empirické potvrzení této skutečnosti by mohlo být využito v uvažování o podobě intervencí např. v rámci rodinné terapie.

3. 4. Teorie emoční jistoty

Druhou významnou teorií vycházející z procesuálního uvažování je teorie emoční jistoty (*emotional security theory* – dále též EST)²¹, která byla vytvořena jako báze pro ověřování předpokladu, že dítětem pocíťovaná emoční nejistota zprostředkovává

²¹ V době svého vzniku - 90. letech minulého století - nazvaná autory P. Daviesem a E. M. Cummingssem jako *emotional security hypothesis*, po přelomu tisíciletí a v současnosti nazývaná *emotional security theory* - EST

souvislost mezi rodičovským konfliktem a maladaptací dítěte (Cummings & Davies, 1994). Jedním ze základních cílů, které dítě sleduje v rámci rodinných vztahů, je snaha uchovat určitou míru emoční jistoty. Tato tendence dítěte je pokládána za primární proces, který zprostředkovává vliv rodičovského konfliktu na děti. Snahy dítěte o zachování emoční jistoty v kontextu rodičovského konfliktu se realizují prostřednictvím následujících regulačních procesů:

- 1) v reakci na konflikt mezi rodiči dochází ke zvýšení *emoční reaktivity* dítěte, typicky k nárůstu emocí s negativní valencí – např. strachu, vzteku;
- 2) dítě se snaží *regulovat vlastní expozici* rodičovskému konfliktu a zejména emocím dospělých aktérů, které konflikt obvykle doprovází - tyto snahy se typicky projevují buď jako zasahování dítěte do konfliktu nebo naopak jako pokusy se konfliktu rodičů vyhnout;
- 3) dítě si utváří *vnitřní reprezentace* významu, který mají rodičovské konflikty pro celkovou pohodu rodiny a sebehodnocení dítěte.

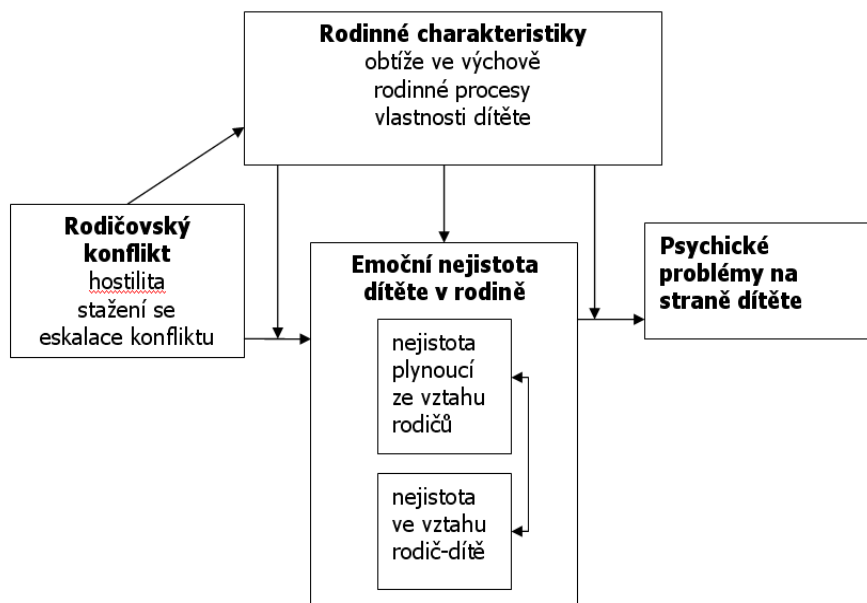
Konceptualizace regulačních procesů pro udržení emoční jistoty je klíčovým elementem EST, neboť jejich měřitelnost a testovatelnost je zásadní pro vědeckou hodnotu dané teorie. *Emoční reaktivita* je charakterizována negativní valencí, projevuje se jako intenzivní strach nebo ostražitost a distres (tyto reakce představují afektivní složku označovanou písmenem „A“ v rámci tzv. ABC reakčního modelu). *Regulace expozice konfliktu* je definována jako zapojení se do konfliktu rodičů v roli prostředníka (popř. pomocníka, spolubojovníka, rozhodčího nebo soudce) nebo naopak tendence se konfliktu vyhnout (např. utéct nebo se schovat) ve snaze zmírnit dopady konfliktu na vlastní osobu („B“ neboli behaviorální složka reakcí). *Reprezentace konfliktu* vypovídá o negativních či v případě konstruktivního řešení konfliktu pozitivních očekáváníí konsekvencí konfliktu pro dítě a rodinu jako celek (kognitivní složka „C“). Adaptivní funkce těchto tří regulačních procesů slouží k udržení pocitu emoční jistoty – psychologického konstruktů, který není přímým způsobem pozorovatelný a měřitelný (vymezení dále v textu). Negativní emoce jako strach slouží jako varovné signály před hrozícím nebezpečím a motivují dítě ke zvládnutí stávající situace, dochází k aktivaci sociálně defenzivního systému (Davies & Woitach, 2008). Jsou aktivovány behaviorální reakce, kterými dítě může získat nad rodičovským konfliktem „kontrolu“, což je aktuálně efektivní způsob snížení emoční nejistoty, ať již aktivně zapojením se do konfliktu nebo pasivně formou „útěku“. Reprezentace důsledků konfliktu slouží dítěti jako identifikátor ohrožujících situací v rodině. Všechny uvedené regulační procesy

slouží k uchování emoční jistoty v aktuální situaci probíhajícího konfliktu, ale je nutno si uvědomit, že z hlediska dlouhodobějších efektů se jejich opakovaná aktivace stává problematickou a utváří spojnicí ke vzniku problémů v sociální, emocionální, kognitivní i somatické oblasti fungování dítěte (Cummings & Davies, 2010).

Dostatečně naplněná míra prožívaného pocitu jistoty a bezpečí je ve vývojově-psychologické literatuře tradičně spojována s tzv. „normálním“ vývojem jedince a naopak její nedostatečné množství, kvalita či absence pak s vývojem směrem k psychopatologii. Tato myšlenka je stěžejní zejména v díle Johna Bowlbyho a jeho pokračovatelů – Mary Ainsworthové a řady dalších výzkumníků využívajících teoretický rámec teorie rané citové vazby pro zkoumání zákonitostí emocionálního a sociálního vývoje (viz Bowlby, 1969/1982; 1988/2009; pro přehled pak také Cassidy & Shaver, 1999). Teorie emoční jistoty podobně jako teorie rané citové vazby (*attachment theory*) předpokládá, že emoční jistota dítěte může být posilována nebo naopak snižována kvalitou vztahu dítě–rodiče a obě tyto teorie sdílí základní myšlenku, že schopnost a úspěch dítěte při udržování vlastního pocitu emoční jistoty má konsekvence pro jeho psychickou adaptaci v dlouhodobé perspektivě.

Teorie emoční jistoty vychází ze základních tezí teorie citové vazby, ale specificky se liší v tom, že cíl dítěte uchovat si pocit dostatečné emoční jistoty je kladen do širšího kontextu rodinných vztahů a neodvozuje se pouze ze vztahu dítě–primární pečující osoba (viz obr. 3). Dle této teorie je pocit jistoty, který si dítě buduje v kontextu vzájemných rodičovských vztahů a konkrétně jejich konfliktů, odlišný od toho, který si buduje na základě kvality vztahu rodič–dítě. Tím pádem dítě může např. pociťovat nejistotu v rámci rodičovského konfliktu, ale přitom se cítit jisté ve vztahu s rodičem/rodiči – nebo naopak. Autoři teorie emoční jistoty (Cummings & Davies, 2002) také tvrdí, že emoční jistota utvářená v kontextu konfliktu mezi rodiči přináší pro dítě jedinečné/unikátní vývojové konsekvence, a to i pro kontext jistoty pociťované v rámci citové vazby rodič–dítě (viz např. Davies, Harold, Goeke-Morey, & Cummings, 2002). Kvalita a podoba vzájemného vztahu mezi rodiči jako důležitý kontextuální faktor může totiž jistotu dítěte ve vztahu rodič–dítě posilovat nebo ji naopak oslabovat.

Obrázek 3 - Teorie emoční jistoty (dle Davies & Woitach, 2008)

Jedním z možných vysvětlení skutečnosti, že vzájemný partnerský nesoulad mezi rodiči a zejména pak jejich konflikty specificky narušují emoční jistotu pociťovanou dítětem, může být následující mechanismus: Emoční jistota dítěte, která se utváří také vnímáním rodičovské postavy jako kompetentní a zkušenější než samotné dítě, může být narušována tím, jak dítě vnímá projevy dospělých, které dekóduje jako prožitek neštěstí či strachu způsobených konfliktem (Cummings & Davies, 2002). Takto může být znejistěna jeho důvěra v emoční, ale i praktickou dostupnost dospělé osoby pro naplňování jeho vlastních potřeb. Dítě se tedy může obávat toho, že rodiče, kteří jsou např. emočně vyčerpaní vzájemnými hádkami, nebudou „na příjmu“, když je bude potřebovat (např. když se ocitne v nepříjemné situaci a potřebovalo by samo utěšit nebo poradit). Během konfliktů rodičů kromě jejich aktuálních negativních emocí (vztek, strach, smutek), které narušují reprezentaci vazbové figury jako dostupné a citlivé k potřebám dítěte, také postupně vzniká jistý pocit emoční nestability, který by mohl být charakterizován jako již stabilnější „rys“ jednoho či obou rodičů. Dítě tuto skutečnost může vnímat jako narůstající hrozbu a nebezpečí, které by mohlo vést až k rozpadu rodiny. Další specifickou obavou pak může být, že na dítě dopadnou negativní emoce (např. vztek nebo smutek) buď přímo během konfliktu dospělých, nebo v rámci jeho emočního doznívání (např. „už zase se hádají, tak to si pak zas máma/táta na mně vyleje

zlost“). Čím častěji bývá dítě svědkem silného konfliktu charakterizovaného eskalující hostilitou, intenzivně vyjádřeným hněvem/vztekem, tím více se stává citlivějším a náchylnějším se obávat o rodinné vztahy a budoucnost rodiny (Davies, Sturge-Apple, Winter, Cummings, & Farrell, 2006).

Emoční jistota je dle E. M. Cummingse, A. C. Schermerhornové, P. T. Daviese, M. C. Goeke-Moreyho a J. S. Cummingsové (2006) definována jako hodnocení, že rodinné vazby/vztahy (*bonds*) zůstávají pozitivní a víceméně stabilní i v situaci zátěže (např. rodičovský konflikt) a že i v takto ztížené situaci budou členové rodiny citlivě reagovat na potřeby dítěte a budou pro dítě emočně dostupní. Tento hodnotící proces obsahuje jak emoční, tak kognitivní aspekty a právě v tomto bodě se EST překrývá s kognitivně-kontextuálním přístupem J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990, 2001), jehož principy byly již přiblíženy výše.

Základní teze teorie emoční jistoty, jak již bylo uvedeno, postuluje, že zachování emoční jistoty tváří v tvář rodičovskému konfliktu je rozhodující cíl, který formuje způsob, jakým bude dítě na konflikt reagovat. Paralelně s teorií citové vazby lze tedy jiným způsobem formulovat, že EST předpokládá existenci modelu kontrolního systému (*control system model*), jehož žádoucí metou je zachování emoční jistoty a jejíž dosažení ovlivňuje podobu reakcí dítěte na manželský/rodičovský konflikt. Je-li dítětem vyhodnocen konflikt rodičů jako výrazně ohrožující tzv. pocíťovanou jistotu (*felt security*)²², je aktivován příslušný behaviorální systém. V teorii citové vazby je považována tzv. pocíťovaná jistota za primární potřebu, jejíž naplnění se děje prostřednictvím aktivace behaviorálního systému citové vazby (*attachment behavioral systém*). EST koncept pocíťované jistoty poněkud rozšiřuje (Cummings & Davies, 1996). Vedle reflektovaných pocitů do ní zahrnuje i jiné procesy, např. behaviorální a fyziologické reakce na konfliktní situaci. Koncept emoční jistoty v rámci rodičovského konfliktu je konceptualizován jako regulační systém, který v sobě slučuje vzájemně propojené, ale přitom odlišitelné základní reakční procesy (emoční reaktivita, behaviorální reakce a reprezentace konfliktu). Tyto procesy vycházejí z biologických dispozic (s výjimkou reprezentace konfliktu a jeho dopadů pro rodinu jako celek). Jejich prostřednictvím dochází k aktivaci obranných systémů (*social defense behavioral*

²² Koncept pocíťované jistoty pochází originálně z teorie citové vazby (Blatz 1966; Ainsworth, 1990 cit. dle Cummings & Davies, 1996), kde je jako regulační mechanismus vysvětlován z evolučně-etologické perspektivy.

system), které slouží v aktuálním kontextu konfliktu k dosažení aktuální fyzické a psychologické ochrany, tedy k uchování jistoty (Davies & Woitach, 2008).

Výše uvedené způsoby reakcí dítěte na rodičovský konflikt, které slouží aktuálně k zachování emoční jistoty, mohou však být adaptivní jen omezeně a to z časového hlediska (Cummings & Davies, 2002). Jak bylo uvedeno výše, zatímco např. zvýšená emoční reaktivita může v krátkodobé perspektivě dítě ochránit před aktuálně ohrožujícím hostilným a destruktivním chováním rodičů (ostražitost např. vede dítě k opatrnosti, k opuštění prostoru, kde se hádka odehrává, k utlumení projevů vlastních potřeb atd.), v dlouhodobějším dosahu může znamenat spíše riziko pro vznik maladaptivních potíží i v mimorodinných kontextech vývoje²³ (Gerard, Buehler, Franck, & Anderson, 2005).

Využití psychických a fyzických zdrojů potřebných k udržení aktuálního pocitu emoční jistoty v konfrontaci s rodičovským konfliktem také může způsobit jejich limitované užití v rámci úspěšného řešení vývojových úkolů. Opakovanou expozicí dítěte rodičovským konfliktům může docházet k tzv. senzitivizaci vůči interpersonálnímu stresu (viz také kapitola 2. 5.). Vyšší frekvence pokusů o regulaci negativních emocí při vystavení konfliktu ve snaze uchovat si přijatelnou míru emoční jistoty může u dítěte vyústit v trvalou emocionální a behaviorální dysregulaci a/nebo v utváření negativní reprezentace sebe a druhých v blízkých vztazích (Cummings & Davies, 1994).

3. 4. 1. Aplikační možnosti teorie emoční jistoty

Také teorie emoční jistoty od doby svého vzniku přinesla množství poznatků, které jsou svou podstatou přímo předurčeny k širokému využití v klinické či poradenské praxi.

Např. K. McCoyová, E. M. Cummings a P. T. Davies (2009) na základě výsledků longitudinální studie dětí ve věku 5 – 7 let na počátku sledování a jejich rodičů poprvé empiricky prokázali, že konstruktivní taktika řešení konfliktu rodiči²⁴ má dopad na nárůst pozitivních aspektů v adaptaci dítěte. Dalo by se tedy obecně říci, že konstruktivní způsob řešení rodičovských konfliktů přispívá k zdravému vývoji dítěte. Doposud byla tato taktika spíše spojována se snížením negativně laděných reakcí a

²³ Např. zafixovaná defenzivní strategie „stahování se“ z konfliktu se může přenášet i do konfliktů dítěte s vrstevníky a v kombinaci se zvýšenými projevy strachu a obav může vést např. k viktimizaci dítěte jako oběti šikany nebo vést k rozvoji psychopatologie.

²⁴ Strategie používané během konfliktu byly měřeny prostřednictvím sebesposuzovací škály a na základě pozorování vzájemného chování rodičů v simulované konfliktní situaci (posuzovatelé sledovali podporu, řešení problému, verbální a fyzickou náklonnost, verbální agresi, neverbální projevy hněvu a stažení se).

rizika maladaptace. Tato nalezená pozitivní souvislost konstruktivního způsobu řešení konfliktu s prosociálním chováním dětí má pro koncipování preventivních programů či intervencí velký význam. V jejich rámci lze tedy rodičům doporučovat „co mají dělat“ a ne je pouze varovat před tím „co a jak dělat nemají“. Navíc se nejedná o doporučení, která by měla pouze snižovat riziko nevhodných dopadů, ale o potenciál směřující k rozvoji žádoucích stránek dětského psychického vývoje. Bylo také zjištěno, že užívání konstruktivních strategií řešení konfliktu se také pojí s vřelostí rodičů ve výchově a naopak destruktivní prvky vřelost rodičů snižují. Otázkou pro další výzkumy zůstává, jak souvisí poměr konstruktivních a destruktivních prvků při řešení konfliktů s mírou adaptace či problémů dítěte, neboť je zřejmé, že se v rámci každodenních nedorozumění, konfliktů a hádek v rodinách vyskytují obě tyto polohy strategií řešení konfliktu. Není tedy zatím zcela jasné, kdy lze rodinu označit za převážně „konstruktivně řešící konflikty“ a naopak.

Ch. Kourosová, Ch. Merrileesová a E. M. Cummings (2008) sledovali vzájemnou interakci dvou rizikových faktorů rodinného prostředí pro rozvoj adaptačních problémů dětí (ve věku 8 – 16 let) – depresi obou rodičů a jejich vzájemný konflikt (blíže k této studii též v kapitole 6. 3.). Dětem, které současně vnímají vyšší míru rodičovských konfliktů a jejichž otec vykazuje klinickou úroveň depresivních symptomů, hrozí zvýšené riziko narušení pocíťované emoční jistoty, jež pak přímo souvisí s projevy problémů jak internalizovaného, tak externalizovaného typu. Emoční jistota dítěte udržovaná prostřednictvím jednotlivých regulačních mechanismů (emocionální reaktivita, regulace vystavení konfliktu a reprezentace konfliktu) souvisí s problémy bez ohledu na míru depresivní symptomů rodičů. Vztahy mezi psychopatologií rodičů, konfliktem, emoční jistotou dítěte a jeho adaptačními problémy představují komplexní model, ve kterém deprese rodičů působí na dítě prostřednictvím různých mechanismů. Vliv otcovské deprese se uskutečňuje prostřednictvím vnímaného konfliktu rodičů, kdežto deprese matky souvisí se sníženým pocíťem emoční jistoty dítěte přímo. V souladu s teorií emoční jistoty a výsledky studie autoři akcentují důležitost zkoumat regulační reakce dětí v kontextu rodinných rizikových faktorů a pro preventivní programy pak upřesňovat, které zvládací strategie jsou efektivní pro adaptaci dětí nejen aktuálně, ale i z dlouhodobé perspektivy. V prospektivní studii E. M. Cummingse a jeho kolegů z roku 2006, která sledovala souvislosti konfliktu a adaptace a mediační roli regulačních procesů udržujících pocíť emoční jistoty u dvou věkově rozdílných skupin (dětí ve věku 9 – 18 let a děti předškolního věku 5 – 7 let), byl

podpořen význam regulačních procesů k udržení emoční jistoty vzrůstající s věkem. Adolescence je tedy období, kdy narůstá význam vlastních reakcí jedince jako explanatorního faktoru pro maladaptaci, což může souviset i s tím, že adolescent je již dlouhodoběji vystavován konfliktu rodičů a tato skutečnost posiluje vztah mezi emoční nejistotou a problémy. V obou dílčích studiích predikuje emoční jistota v ročním intervalu problémy dítěte při kontrole jejich výchozího stavu. Tato zjištění opět podporují již uvedené doporučení pro prevenci – práce s emočními, behaviorálními a kognitivními aspekty regulačních procesů v kontextu rodinného nesouladu a hádek by měla význam pro všechny věkové skupiny, ale se zvláštním zřetelem na věkovou skupinu dospívajících.

Praktická aplikace výsledků získaných prostřednictvím výzkumů založených na teorii emoční jistoty a rozvíjení aplikovaného výzkumu je jedním z hlavních směrů, které jako žádoucí pro budoucí rozvoj předkládají v závěrečné kapitole monografie E. M. Cummings a P. T. Davies (2010). Autoři podotýkají, že mnohé populární rady pro řešení konfliktů v rodinném prostředí nejen, že nevycházejí z empiricky ověřených skutečností, ale mnohé z nich mohou být pro psychický vývoj dětí kontraproduktivní a destruktivní. Tvorba preventivních a výzkumně ověřovaných programů pro snížení negativních dopadů konfliktů na dětský vývoj je tedy výzvou pro další směřování v této oblasti.

3. 5. Směřování k integraci teoretických přístupů

Již v roce 1998 C. T. Turnerová a P. M. Barrettová učinily první pokus propojení kognitivně-kontextuálního rámce a teorie emoční jistoty v empirické studii (bude zmíněna též v kapitole 7. 2.) Do vícenásobné regresní analýzy mezi nezávislé proměnné byla zahrnuta vedle vlastností konfliktu (frekvence, intenzita, řešení) a jeho kognitivního ohodnocení (ohrožení a sebeobviňování) i kvalita citové vazby k rodičům a vrstevníkům. Teorie emoční jistoty byla reprezentována předpokladem, že jistota vztahu k rodičům (nebo k vrstevníkům specificky ve sledovaném období rané a střední adolescence) je protektivním faktorem, který tlumí dopady rodičovského konfliktu na adolescenty. Z tohoto úhlu pohledu byla studií podpořena smysluplnost obou testovaných teoretických přístupů. Dále bylo zjištěno, že jak sama četnost konfliktu, tak i jeho hodnocení predikovalo míru maladaptace adolescentů. Vzhledem k tomu, že u mnohých měřených proměnných byly nalezeny signifikantní rozdíly mezi mladšími a staršími adolescenty a také mezi chlapci a dívkami, byly regresní analýzy prováděny

pro dané skupiny odděleně. Např. prediktorem externalizovaných projevů pro chlapce byly pocity sebeobviňování se za konflikt, kdežto u dívek bylo jak externalizované, tak internalizované chování predikována jak pocity viny, tak i vnímaným ohrožením, které konflikt rodičů přináší. Jako podpora základní teze kognitivně-kontextuálního rámce vyznívá zjištění, že když je v regresi zapojeno kognitivní hodnocení konfliktu, ztrácí vlastnosti konfliktu prediktivní sílu. Z hlediska integrace obou přístupů tato studie znamenala sice pouze prvotní nesmělý pokus, na který ale již navazuje řada dalších studií.

P. T. Davies, G. T. Harold, M. C. Goetze-Morey a E. M. Cummings (2002) testovali modely zahrnující jak kognitivní hodnocení konfliktu, tak emoční jistotu na datech získaných od rodin s dětmi ve věku 11 – 13 let. Zjistili, že percepce ohrožení a obviňování souvisí s emoční jistotou, která přímo predikuje dětskou maladaptaci a to konkrétně internalizované potíže. Problémy externalizovaného typu v odděleném modelu byly predikovány jak emoční nejistotou, tak i pocity sebeobviňování. Autoři studie, kteří reprezentují proud teorie emoční jistoty, výsledky interpretují spíše příklonem k integrativní funkci emoční jistoty v rámci zpracování působení rodičovského konfliktu na děti. G. M. Fosco a J. H. Grych (2008), představitelé kognitivně-kontextuálního přístupu, upozorňují na to, že např. odstraněním emočně zabarvených položek náležejících do dimenze ohrožení a sebeobviňování, jež bylo ve studii Daviese a kolegů (2002) učiněno z důvodu přesnějšího měření kognitivních aspektů hodnocení, mohlo dojít ke zkreslení v měření ohrožení a sebeobviňování. Fosco a Grych (2008) se domnívají, že emoční aspekty hodnocení není možno tímto způsobem od kognitivní dimenze izolovat. Nicméně porovnáním modelů, kde klíčovou roli mediátoru hraje emoční jistota nebo kognitivní hodnocení s modelem zahrnujícím oba koncepty, došli autoři k závěru, že datům nejlépe odpovídá poslední integrativní případ.

Další pokus o vytvoření integrativního modelu provedli B. J. Mann a L. A. Gilliomová (2004) ve studii, která retrospektivně zkoumala vnímání konfliktu v dětství u skupiny vysokoškolských studentů. Autoři vycházeli ze základních tezí obou teorií rodičovského konfliktu a předpokladu, že se vzájemně nevylučují, ale naopak do značné míry souvisejí či se překrývají. Jejich srovnání modelů, které zahrnovaly jak kognitivní hodnocení konfliktu, tak regulační procesy směřující k uchování emoční jistoty, však přineslo zajímavé zjištění, že tyto dva aspekty reakce na rodičovský konflikt sice dle očekávání plní roli mediátorů vztahu mezi konfliktem a adaptací, ale vzájemně nesouvisejí. Autoři se domnívají, že se může jednat o dva paralelní procesy ve smyslu

rozdílného způsobu zpracování informací o rodičovském konfliktu, které je důležité v navazujících výzkumech rozlišovat a dále detailněji zkoumat.

Podrobněji se jednotlivým aspektům kognitivních a emocionálních odpovědí adolescentů ve věku 11 – 14 let na konflikt rodičů věnovali C. Buehlerová, G. Lange a K. L. Francková (2007). Autoři za účelem posouzení unikátnosti nebo překryvů jednotlivých aspektů reakcí na konflikt provedli faktorovou analýzu dat získaných prostřednictvím dvou nejpoužívanějších sebeposuzovacích škál, které byly vytvořeny v rámci srovnávaných teoretických přístupů. Jednalo se o dimenze ohrožení, sebeobviňování a účinnosti zvládnání z metody CPIC - Children's Perception of Interparental Conflict Scale (Grych, Seid, & Fincham, 1992; Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2009)²⁵ a subškály emoční reaktivity, interní reprezentace konfliktu a behaviorální dysregulace z metody SIS - Security in the Interparental Subsystem Questionnaire (Davies, Forman, Rasi, & Stevens, 2002; Cummings & Davies, 2010; dosud nebyla v českém prostředí výzkumně použita). Po eliminaci položek, které spadaly do více než jednoho faktoru, se jako nejlepší řešení ukázal devítifaktorový model – emoční dysregulace, percipované ohrožení, konstruktivní reprezentace, účinnost zvládnání, sebeobviňování, vyhýbání, behaviorální dysregulace, internalizace pocitů a zapojení se do konfliktu. Těchto devět empiricky získaných faktorů bylo dále ve studii použito k mediaci vztahu mezi konfliktem a maladaptací. Internalizované problémy jsou zprostředkovány sebeobviňováním, emoční dysregulací, reprezentací rodiny, vyhýbavostí a internalizací pocitů. Souvislost konfliktu s problémy externalizovaného typu zprostředkovává sebeobviňování a pocit ohrožení. Přínosem studie je především zjištění, že kognitivní a emocionální aspekty hodnocení a reakce na konflikt jsou odlišitelné a plní jako mediátory jedinečnou roli ve zprostředkování vztahu konfliktu a maladaptace.

G. M. Fosco a J. H. Grych (2008) testovali tři alternativní mediační modely, v nichž byla zahrnuta vedle kognitivního hodnocení a emočního distresu také triangulace, kterou systémově orientovaní teoretikové rodiny popisují jako zapojování se třetí osoby do dyadických neshod, které může nabývat různých podob²⁶ (Bowen, 1978; Minuchin, 1974 cit dle Plaňava, 2000). Autoři ověřovali shodu dat s modelem,

²⁵ Bližší informace o podobě škály jsou obsaženy v kapitole 7. 3. 1.

²⁶ Děti mohou být rodiči do konfliktu zatahovány nebo do něj mohou samy chtít vstupovat, intervenovat s cílem konflikt zmírnit, vyřešit a ukončit. Děti mohou s jedním s rodičů vytvářet alianci proti druhému, mohou se ocitnout pod tlakem a v centru snah obou rodičů získat je na svou stranu. Pocity, že by měly děti některému z rodičů „stranit“ nebo zachovávat loajalitu, se mohou objevovat i tehdy, není-li dítě přímo do konfliktu zapojeno.

který předpokládal, že uvedené proměnné (hodnocení, distres a triangulace) jsou paralelními prediktory adaptace dítěte (model 1), dále pak že konflikt dítě hodnotí jako ohrožující, obviňuje se z něj a je do něj vtahováno a prostřednictvím vznikajícího emočního distresu vznikají maladaptivní problémy (model 2) a nakonec, že triangulace je ohodnocena jako ohrožující, dítě se díky ní obviňuje za vznik konfliktu, čímž vzniká emoční distres, který ve výsledku ústí v maladaptaci (model 3). Všechny tři modely vykazovaly relativně dobrou shodu s daty získanými od rodin s dětmi ve věku 8 – 12 let, nicméně nejlepší shodu vykazoval tzv. „paralelní“ model. I tato studie potvrdila význam sledování jednotlivých mediátorů dopadů konfliktu na maladaptaci a vedle unikátní, ale neoddělitelné role kognitivních a emočních prvků, akcentuje význam zahrnutí sledování rodinných systémových procesů (zde triangulace) do komprehenzivního modelu rodičovského konfliktu.

Integrace kognitivních a emočních aspektů vnímání a hodnocení rodičovského konfliktu dětmi přináší komplexnější pohled na mechanismus vzniku negativních konsekvencí v adaptaci dětí. Využití integrace těchto dvou zásadních teoretických koncepcí pro možnosti aplikace v poradenství a klinické praxi se jeví jako slibný směr práce s rodinami. Aplikovaný výzkum ověřující efektivitu preventivních a intervenčních programů založených na tomto komplexním pojetí konfliktů mezi rodiči a jejich důsledků pro děti v různých stádiích vývoje je podle E. M. Cummingse a P. T. Daviese (2010) jedním z hlavních úkolů v této oblasti empirického výzkumu.

II. Manželský konflikt a děti ve vývojové perspektivě

Jak vyplývá z textu předchozích kapitol, tvrzení, že destruktivní konflikt rodičů ovlivňuje aktuální psychický stav, ale také vývoj dítěte v jeho dlouhodobé perspektivě, je nejen obecně přijímanou, ale také rozsáhle empiricky dokumentovanou skutečností. Pro přesnou deskripci a explanaci otázek, které si výzkumníci kladou v rámci této problematiky se jeví jako bezpodmínečně nutné uvažovat v kontextu věku dítěte a charakteristik daného vývojového období. Vývojové hledisko není možno opomíjet ani v případě aplikace empirických zjištění do praxe, je nutné jej respektovat zejména při tvorbě preventivních a intervenčních programů pro rodiny.

4. Konflikty rodičů v raném dětství

Souvislosti manželského nesouladu a problémů v raném dětství (tj. od narození do období batolecího) nejsou oproti jiným vývojovým obdobím (např. předškolní a mladší školní věk, v posledních letech i dospívání) empiricky dostatečně zmapovány. Následující podkapitoly budou věnovány období novorozeneckému a kojeneckému, dále pak také recipročnímu vlivu malých dětí na manželskou interakci. Další podkapitola je věnována dopadu konfliktů rodičů na děti v batolecím věku.

4. 1. Novorozenecké a kojenecké období

V prvním roce života dítěte je pro jeho celkový vývoj a prospívání kriticky významná kvalita rodičovské péče. Raná péče o novorozence a kojence navíc vyžaduje od primárního pečovatele vysoký stupeň nasazení a jedná se o pro rodiče potenciálně rizikové zátěžové vývojové období (např. s rizikem vzniku postnatální deprese). S odkazem na teorii „přelévání“ afektu v rámci rodinného systému (viz kapitola 2. 4.) se lze domnívat, že negativní emoce vznikající z nedorozumění a nezvládnutých konfliktů mezi partnery mohou kontaminovat kvalitu rodičovské péče, na jejíž citlivost, ale také časovou nepřetržitost jsou v této fázi vývoje kladeny velké nároky. L. J. Lueckenová a K. S. Lemeryová (2004) navíc konstatují, že neadekvátní a nedostatečná raná péče predikuje riziko vzniku se stresem spojených psychických i somatických onemocnění v průběhu celého života jedince. Dle těchto autorek může být právě mechanismem, který propojuje nekvalitní ranou péči se zdravotními problémy, nedostatečná regulace fyziologických reakcí na stres. V raném období života závisí do značné míry kvalita regulace emocionálních a fyziologických procesů na kontrole a zabezpečení zvnějšku, tedy na působení primární pečující osoby. Mezi faktory, které se pokládají za příčinu vývoje zvýšené vulnerability vůči stresové zátěži v raném dětství, ve své přehledové studii (Luecken & Lemery, 2004) řadí vedle psychopatologie rodičů, zneužívání dítěte a rozvodu právě vysokou míru konfliktů mezi rodiči.

Spojnice mezi konfliktem a problémy na straně malých dětí by mohla být zjednodušeně také vyjádřena následovně:

Manželský konflikt → snížená kapacita pro citlivost, vřelost a angažovanost v péči a vztah s dítětem → nedostatečné naplňování vývojových potřeb dítěte (dle různých teoretických koncepcí např. utváření citové vazby, budování základní důvěry, vytváření základů seberegulace) → maladaptace dítěte.

Snížení senzitivity²⁷ matky v souvislosti s nižší mírou manželského štěstí konstatuje např. studie W. L. Donovanové, L. A. Leawitta a R. O. Walshe (1998). Zatížením matky řešením konfliktních situací s partnerem může docházet nejen k nedostatečnému naplňování potřeb dítěte obecně, ale také k tomu, že matka může signály dítěte vyhodnocovat neadekvátně a nesprávně. Snížení senzitivity vůči potřebám dítěte nemusí vždy znamenat jen nedostatek vřelosti a pozornosti, ale je možné, že v důsledku neuspokojivého konfliktního partnerského vztahu dochází k překompenzování potřeby citové blízkosti ve vztahu s dítětem a to za cenu nadměrné stimulace a přemíry podnětů poskytovaných dítěti. Tato extrémní poloha rodičovské péče a interakce vyúsťuje také do vzniku vyhýbavého typu nejisté citové vazby (*avoidant attachment*) podobně jako interakce vyznačující se chladem, nedostatečnou mírou fyzického kontaktu, odmítáním dítěte ve chvílích stresu apod. (Kulíšek, 2000).

Druhou alternativu, kterou lze vysvětlit, jakým způsobem dopadá manželský konflikt na malé děti, poskytují teze teorie citové vazby. Hádky rodičů doprovázené zvýšenou intenzitou hlasu, nepříjemnou kadencí a dalšími projevy negativních emocí jsou pro dítě děsivým a ohrožujícím podnětem, který vyvolává přirozenou potřebu vyhledávat nebo přivolávat ochranu primární pečující osoby (koncept bezpečného přístavu – *safe haven*). Během manželského konfliktu však pro dítě vlastně dochází k paradoxní situaci, kdy je primární pečující osoba místo bezpečí naopak zdrojem stresu (chová se děsivě, tj. křičí, pláče nebo vypadá sama vyděšeně). V případě opakovaných, intenzivních a agresivitu zahrnujících konfliktů se podmínky do jisté míry mohou podobat extrémnější formě rodičovské agrese vůči dítěti (zanedbávání, týrání a zneužívání dítěte), která stojí v pozadí vzniku dezorganizovaného typu nejisté citové vazby (Solomon & George, 1999). Byť se v případě konfliktního rodinného zázemí sice nejedná o zneužívání či týrání dítěte, tak zejména v raném období, kdy jednak dítě nemá možnost ze situace konfliktu aktivně unikat a kdy někteří rodiče nemají ani tendenci ostré konflikty před potomkem podle nich ještě nedostatečně chápajícím a rozumějícím řeči a situaci skrývat, je dítě vystaveno nadměrnému stresu, který dle teorie traumatizace a postupné senzitivizace (viz kapitola 2.5) může vyústit v komplikace na optimální trajektorii psychosociálního vývoje dítěte. Děti útlého věku nemají dostatečně vyvinuty sebeutišující strategie (*self-calming strategy*) v případě velkého rozrušení a tak v případě, že jim buď není věnována dostatečná a odpovídající rodičovská péče

²⁷ Konkrétně schopnost rozlišovat jemnější nuance v pláči dítěte.

v důsledku rodinných rozepří nebo jsou vystaveny nutnosti pozorovat negativní emoce a jejich výrazné projevy v podobě agrese a hostility u osob, od kterých by měla přicházet spíše jistota a uklidnění, nedochází k postupnému utváření dovedností regulace emočních stavů. V kombinaci s dispozičními faktory na straně dítěte (např. obtížně zvladatelný temperament²⁸) tak dochází k chronické dysregulaci emocí, která pochopitelně zpětně působí negativně na již tak problematickou situaci v rodině.

4. 1. 1. Fyziologická, emoční dysregulace a temperament malých dětí v kontextu konfliktu rodičů

Souvislost emoční a fyziologické dysregulace malých dětí při vystavení negativním afektům dospělých je častým tématem empirických studií, které se vztahují k tomuto vývojovému období. Např. C. L. Porterová, M. Wouden-Millerová, S. S. Silvaová a E. A. Porterová (2003) ověřovaly hypotézu, že děti vystavené vyšší úrovni manželského konfliktu budou vykazovat nižší stupeň emoční a fyziologické regulace. Během laboratorního vyšetření šestiměsíčních dětí a matek byl sledován prostřednictvím EKG tonus parasympatického systému, tj. vagového nervu dítěte a posouzen stupeň psychického vývoje prostřednictvím posuzovacích škál. Matky vypovídaly o úrovni manželské spokojenosti a konfliktů s partnerem. Podobně jako ve studiích s dětmi předškolního věku bylo zjištěno, že působení manželského konfliktu se spojuje s nižší úrovní emoční regulace a nižší tonicitou vagu. Konflikt také asi do jisté míry narušuje rodičovskou schopnost efektivně rozvíjet a podporovat kognitivní a motorické dovednosti dítěte, protože s vyšší mírou konfliktu se pojí nižší dosažený vývojový status dítěte. S. C. Crockenbergová, E. M. Leerkesová a S. K. Lekka (2007) se pokusili ve své studii zmíněnou souvislost mezi konfliktem a emoční regulací dítěte detailněji vysvětlit. Jak uvádí, u starších dětí bývá tento vztah zprostředkovan chováním rodičů a je interpretován jako proces „přelévání“ (viz kapitola 2. 4.). Hlavními proměnnými v této studii, jejímiž respondenty byly půlroční děti a jejich rodiče, byl vedle agresivního verbálního konfliktu také temperament dítěte a behaviorální stažení se (*withdrawal*) dítěte při působení nového podnětu. Jako proměnná, u které byl předpokládán mediační efekt, bylo měřeno matčino negativní chování vůči dítěti v interakci v laboratoři. Jako moderační proměnné pak byly ověřovány temperament dítěte, vystavení dítěte manželské hádce a kontakt s otcem. Longitudinální sledování přineslo zjištění, že

²⁸ Obtížně zvladatelný temperament (*difficult temperament*) charakterizuje nižší úroveň rytmicity, adaptability, vyšší tendence dítěte se v reakci na nový podnět stahovat, vyšší míra negativního ladění a intenzity reakcí (Thomas, & Chess, 1977).

agresivní verbální chování matky i otce (měřeno prenatalně) predikuje behaviorální stažení se dítěte v interakci s působením manželské hádky a s rozsahem zapojení otce do péče o dítě, stejně tak jako temperament a negativní chování matky. Je zajímavé, že v tomto případě matčino negativní chování nebylo potvrzeno jako zprostředkující mechanismus souvislosti mezi manželským konfliktem a stažením se dítěte, pokud je vystaveno novým podnětům. Skutečnost, že negativní chování matky významně predikovalo stažení se dítěte nezávisle na míře manželského konfliktu, mohla vzniknout jako výsledek specifického působení kontextu měření matčina negativního chování vůči dítěti, které se odehrávalo v laboratorní situaci bez přítomnosti otce a mohlo tedy spíše reflektovat jiné aspekty rodinných interakcí než partnerské hádky.

Role temperamentu malých dětí a kvality manželského vztahu pro společnou výchovu malých dětí – tzv. spolurodičovství (*coparenting*)²⁹ byla sledována ve studii S. J. Schoppe-Sullivanové, S. C. Mangelsdorfové, G. L. Browna a M. S. Sokolowske (2007) u rodičů dětí ve věku 3,5 měsíce. Zatímco manželská kvalita byla posuzována pozorovateli prenatalně v období třetího trimestru těhotenství, temperament dítěte posuzovali jak rodiče, tak zaškolení pozorovatelé, kteří také sledovali rodičovské chování páru při hře s dítětem. Z výsledků studie vyplývá, že souvislost mezi temperamentem dítěte a chováním rodičů k němu závisí na kvalitě manželského vztahu. Pokud se rodiče starají o dítě s tzv. obtížnějším chováním (*fussiness and unadaptability*), optimálnější rodičovské chování vykazují páry, které také vypovídají o vyšší kvalitě manželského vztahu. Podobné výsledky přinesla i starší studie J. Belskeho, S. Putnama a K. Crnice (1996), kteří zjistili, že schopnost inhibovat chování ve třech letech věku dítěte není predikována pouze temperamentem dítěte zachyceným v roce věku a kvalitou rodičovství během batolecího období, ale také mírou vzájemných neshod matky a otce v otázkách výchovy dítěte.

Longitudinální sledování U. Pauli-Pottové a D. Beckmanna (2007), které se zaměřovalo na vztahy mezi rodičovským konfliktem a vývojem problémového chování v perspektivě raného vývoje, přineslo bližší informace o tomto předpokládaném a opakovaně potvrzovaném vztahu. Bylo zjištěno, že moderující proměnnou je

²⁹ Termín *coparenting* je poměrně obtížně převoditelný do českého jazyka (další variantou vedle uvedeného spolurodičovství by mohlo být např. sdílené rodičovství, které ovšem implikuje pouze pozitivní aspekty fenoménu), jedná se o vzájemné společné působení obou rodičů ve věcech výchovy. Tento fenomén je charakterizován tím, jak se rodiče podporují nebo naopak znehodnocují vzájemně ve výchovných názorech, postojích a chování. Specifickým rysem tohoto jevu je také to, že se může jednat nejen o způsob vzájemného chování mezi rodiči ve vztahu k výchově, ale také o to, že může rodič o druhém mluvit s dítětem v jeho nepřítomnosti a buď jej podporovat, nebo naopak např. sabotovat výchovné snahy nepřítomného rodiče.

temperamentová dimenze negativní emocionality (zachycena ve věku 4 měsíců dítěte). Jak rodičovský konflikt, tak negativní emocionalita dítěte souvisí s inhibicí v chování, která byla zachycena v simulované situaci setkání s novým podnětem ve 30 měsících věku dítěte. Problémové chování (problémy v emocionalitě, s poslušností a hyperaktivitou) posuzované na základě klinického interview s rodičem souviselo s manželským konfliktem pouze tehdy, pokud se jednalo o děti s vysokou mírou negativní emocionality. Pokud děti naopak vykazovaly nízkou míru negativní emocionality, souvislost mezi konfliktem rodičů a problematickým chováním nebyla významná. „Obtížnější“ temperamentovou výbavu je tedy možno označovat za jeden z rizikových faktorů pro rozvoj potíží v batolecím období. Je také pravděpodobné, že péče o dítě s obtížnějším temperamentovým laděním může přispívat i ke zvýšenému výskytu negativních interakcí mezi jeho rodiči.

Významným aspektem rodinných vztahů je pochopitelně kvalita citové vazby mezi rodiči a dítětem. Např. prospektivní studie C. A. Froschové, S. C. Mangelsdorfové a J. L. McHaleové (2000) přináší další argumenty pro domněnku, že manželský konflikt může způsobovat, že malé děti méně vyhledávají své rodiče, když jsou ve stresu a jsou méně schopny využívat pečující osoby jako zdroj útěchy a podpory (tedy jako tzv. bezpečného přístavu a bezpečného zázemí). Je totiž možné, že děti, které jsou svědky častých a intenzivních konfliktů mezi rodiči, jsou znejistěny v možnosti využívat své rodiče jako zdroje bezpečí, přestože nemusí být individuální vztah rodiče k dítěti výrazně konfliktem zasažen. V této studii byla zachycena míra manželského konfliktu již v raném období šesti měsíců po narození dítěte, dále pak i ve třech letech, stejně jako i citová vazba dítěte k rodičům a výchovné postupy. Méně jistá citová vazba k matce v předškolním věku byla predikována úrovní manželského konfliktu z kojeneckého období. Aktuální vyšší míra konfliktu ve třech letech souvisela s nižší úrovní jistoty jak k matce, tak otci, zatímco pozitivní aspekt manželské komunikace, který byl definován jako pozitivní zapojování se do interakce (*engagement*) byl spojen s vyšší mírou jistoty ve vztahu dítěte k otci. Zatímco u otců rodičovský konflikt souvisí s kvalitou citové vazby s dítětem přímo, u matek je tato souvislost částečně zprostředkována mateřským rodičovským chováním. Je dále zajímavé, že rodičovské chování matky vykazuje souvislost i s mírou jistoty ve vztahu otec-dítě, což je možno vnímat jako opačný pól výše zmíněného tzv. mateřského zbraňování kontaktu otce s dítětem. I pro poradenskou praxi je toto zjištění podstatným v koncipování intervencí pro konfliktní páry s apelem na optimální rozvoj vztahů k oběma rodičům a vytvoření předpokladu pro jejich

fungování ve smyslu bezpečné základny v tomto období. Aplikační potenciál lze shrnout do dvou tezí. Zaprvé práce na optimalizaci manželských interakcí a komunikace ve smyslu posilování pozitivního zapojování do interakce a snižování konfliktu přispívá také k zlepšení vztahu mezi rodiči a dítětem. Zadruhé pak ale i intervence zaměřená na rodičovské chování matek může přispět sekundárně k zlepšení úrovně vztahu mezi dítětem a otcem. Případné intervenční programy pro rodiče malých dětí (diskusní rodičovské skupiny, svépomocné skupiny apod.) by se měly zaměřovat i na edukativní stránku a zařazovat do svého kurikula poučení rodičů o tom, že je důležité vyhýbat se hostilnému destruktivnímu chování během konfliktu i před malými dětmi. Rodiče mohou mít nesprávnou představu, že takto malé děti (v této studii je tím míněn věk od 6 měsíců včetně předškolního věku) jejich chování „nerozumí“ a tím pádem jsou od jeho negativního dopadu chráněny, což neodpovídá uvedeným empirickým zjištěním.

4. 1. 2. „Malé“ děti a jejich vliv na rodinnou dynamiku – pohled z druhé strany

Reciproční vliv temperamentu nebo konkrétněji negativní emocionality dítěte na rodinné procesy a rodiče se těší rostoucí pozornosti výzkumníků dle S. Crockenbergové a E. Leerkesové (2003) v posledních dvou desetiletích. Konstatují, že specificky se zaměření výzkumů přesouvalo od prioritní dyády matka – dítě k dopadu negativních emočních projevů dětí na prožívání a sebehodnocení otců a posléze také k vlivu na kvalitu a interakce v rámci manželského vztahu. Tato podkapitola je tedy věnována obecněji vstupu a vlivu dětí v raném období do rodinné dynamiky a poskytuje širší pohled na období přechodu od partnerství k rodičovství nejen z perspektivy specifického tématu konfliktů mezi partnery – vedle konfliktů bude věnována pozornost i dalším proměnným rodinného prostředí, jakými jsou např. výchovné postoje a názory na výchovu, vzájemná partnerská interakce a manželská spokojenost.

Jedním ze zjištění, které pomyslně „odstartovalo“ v polovině devadesátých let minulého století směr transakčního uvažování o vlivu negativní emocionality a jejich projevů na rodinný systém, byl výsledek studie C. F. Wilkieho a E. W. Amese (1986, cit. dle Crockenberg & Leerkes, 2003), který prokázal souvislost reprezentace sebe jako špatného otce a manželky jako špatné matky u mužů, jejichž děti vykazovaly vyšší míru pláče.

I v rámci longitudinálního projektu ELSPAC realizovaného na pracovišti IVDNR (viz kapitola 1. 3) byla věnována výzkumná pozornost výše zmíněné

problematicke. Studie o proměnách názorů matek na výchovu malých dětí v souvislosti s narozením dítěte a s hodnocením jeho temperamentu matkou přinesla zjištění, která dokumentují důležitost sledování recipročních vztahů v rodinném systému (Pavlíková, Lacinová, & Širůček, 2002). Bylo zjištěno, že názory matek na výchovu malých dětí a péči o ně se po narození dítěte mění. V šesti měsících věku dítěte dochází u všech matek k určitému názorovému posunu. Zřejmě v souvislosti s nabýváním zkušeností se svým dítětem se matky spíše přiklánějí k tomu, že je třeba reagovat okamžitě na potřeby dítěte (pláč, hlad apod.). Po narození dítěte klesá vliv vzdělání matky na prezentované názory týkající se výchovy malých dětí a péče o ně.

Dále byly v této studii nalezeny souvislosti mezi názory matek na výchovu malých dětí, na jejich temperament a pořadí narozeného dítěte. Předchozí zkušenost s výchovou a péčí o malé dítě se promítá do prezentovaných názorů. Jinak řečeno názory matek prvorozených, zatím jedináček, se liší od názorů matek více dětí. Zjistíme, že matky více dětí již vykazují vyšší odolnost vůči projevům mateřského pesimismu. Opakované mateřství dále působí spíše ve smyslu přiklánění se k spontánnímu vyhovění potřeb dítěte (poskytnutí potravy, útěchy atd.). Prvorodičky jsou charakterizovány zejména vyšší úrovní obav o svoje dítě.

V další studii (Lacinová & Rajmic, 2002) realizované v rámci stejného projektu byl sledován možný vliv osobnosti dítěte (vyjádřené projevy jeho temperamentu, jak jej hodnotila matka) na prožívanou spokojenost se vzájemným partnerským chováním mezi rodiči dítěte. Oba manželé byli dotazováni během těhotenství ženy a šest měsíců po narození dítěte na určité aspekty vzájemného chování a měli vyjádřit jejich přibližnou frekvenci (skoro pořád, často, někdy, zřídka, nikdy). Cílem této studie bylo zjistit, zda a případně v jakém smyslu se změnil vzájemný vztah manželů po narození dítěte. Výpovědi žen i mužů před a po porodu se lišily. Ženy po narození dítěte udávaly, že se k nim partneři méně často chovají něžně a také jim méně naslouchají, chtějí-li si s nimi povídat o svých starostech a problémech. Muži podle žen méně často dávají najevo svou spokojenost s partnerkou. Ženy se ale současně méně často chovají ke svým partnerům něžně. Konstatují dále zvýšenou míru hádek a negativních interakcí s partnerem. Zajímavé je, že ženy mají dojem, že si s nimi muži oproti období před narozením dítěte častěji povídají o svých vlastních problémech a pocitech. Zde se bohužel můžeme jen domýšlet, zda tuto skutečnost hodnotí ženy spíše pozitivně, či naopak. Také muži hodnotí podobu manželské interakce jinak před a po narození dítěte, ale v hodnocení se zcela neshodují s názory žen. Dá se říci, že ženy a muži vzájemnou komunikaci po

narození dítěte vnímají značně odlišně. Na rozdíl od svých partnerek muži po porodu udávají vyšší frekvenci něžného chování k jejich osobě ze strany ženy, ačkoliv jejich vlastní aktivita k něžnému chování oproti minulosti poklesla. Konstatují nižší frekvenci hádek a negativních pocitů vůči partnerce. Muži mají dojem, že jim ženy s dítětem více naslouchají, pokud hovoří o svých pocitech a problémech, a mají pocit, že také oni sami partnerce více naslouchají, což ovšem výpovědi žen nepotvrzují.

Lze se domnívat, že zatímco u žen dochází po porodu k celkovému poklesu manželské spokojenosti, která je definována směnou pozitivních interakcí mezi partnery, u mužů může docházet paradoxně v některých aspektech vztahu ke zlepšení. Dalším cílem této studie bylo zjistit, zda prožívání manželské spokojenosti ovlivní nejen příchod novorozeného dítěte do rodiny, ale zda se bude prožívání manželské spokojenosti v rodinách lišit v souvislosti s osobností narozeného dítěte. Sledovali jsme tedy, zda a jakým způsobem ovlivňuje změnu manželské spokojenosti pravidelnost projevů malého dítěte (pravidelné časové intervaly mezi spánkem, krmením, vyměšováním - v teoretické koncepci A. Thomase a S. Chessové (1977) se jedná o jednu z devíti dimenzí temperamentu nazývanou rytmicita). Bylo zjištěno, že rodiče výrazně rytmických dětí jsou podstatně spokojenější se vzájemnou interakcí než ostatní, jejichž děti se projevují méně pravidelně. Ženy výrazně rytmických dětí mají dojem, že se na ně partner méně zlobí a ony se s ním méně hádají a zlobí se na něj. Tyto ženy také prožívají jako příjemné být ve společnosti svého muže. I muži, kteří mají výrazně rytmické dítě, konstatují nižší frekvenci hádek s partnerkou a častěji jsou rádi ve společnosti své partnerky. Celkově lze tedy konstatovat, že rodiče, jejichž dítě je ve svých projevech výrazně rytmické, jsou celkově spokojenější se vzájemným manželským vztahem oproti skupině rodičů s dětmi, které vykazují průměrný či nízký skóre v dimenzi rytmicity. Z výsledků naší studie lze vyvozovat, že se po narození dítěte stav a podoba partnerské komunikace mění. Prožívání spokojenosti s manželskou interakcí je po narození dítěte vázáno na pohlaví rodičů a vzájemně se liší. Do podoby manželské interakce zasahují i projevy novorozeného dítěte, jak jej hodnotila matka. Významné rozdíly se prokázaly mezi skupinou tzv. výrazně rytmických dětí a ostatními (tj. skupinou průměrně rytmických a nerytmických dětí). Zejména možnost spolehnout se na pravidelné rytmické projevy malého dítěte způsobuje, že se partneři mohou i přes jinak energeticky náročnou etapu přechodu od partnerství k rodičovství věnovat udržení a rozvíjení vzájemné partnerské interakce a komunikace.

Prezentované výsledky naší studie jsou v souladu se závěry studie, kterou provedl J. Belsky a M. Rovine (1990), a která sledovala změny v období přechodu od partnerství k rodičovství během prvních třech let života dítěte. Nepředpověditelnost a neadaptabilita dítěte se pojila s poklesem pocitů náklonnosti a nárůstem konfliktů mezi partnery, jak o ní vypovídaly matky.

Také finská studie (Hakulinen, Laippala & Paunonen, 1998, cit. dle Crockenberg & Leerkes, 2003) zvažuje vzájemné působení rodičů a dětí v raných fázích dětského vývoje a zaměřuje se na hodnocení zapojení otců do péče o děti matkami. Stupeň dráždivosti dětí (zde nižší podnětový práh pro reakci) s tímto hodnocením významně souvisel. Hodnocení se ale neshodovalo s percepcí podílu na péči o dítě, jak jej vnímali samotní otcové. Nicméně právě z tohoto do značné míry subjektivního hodnocení je možno vysuzovat, že pokud má matka dráždivější dítě, zapojení otce do péče (bez ohledu na objektivní skutečnost) se jí zřejmě zdá méně dostačující než udávají matky dětí méně dráždivých. Naopak pak rodiče dětí s tzv. snadno zvladatelným temperamentem³⁰ udávali celkově více pozitivních charakteristik rodinné dynamiky.

Z uvedených výsledků je zřejmé, že dítě může svými projevy negativní emočnosti značně přispět k utváření „podhoubí“ pro vznik konfliktů mezi svými rodiči, i když se nejedná o problém za „klinickou“ hranicí. Studie, které se věnují již výraznějším problémům v projevech novorozenců a kojenců, tuto souvislost do značné míry také podporují. Studie M. Papouškové a N. von Hofackera (1998) poukazuje na souvislost vyšší míry konfliktů matek s partnerem a výskytem syndromu excesivního pláče. K dalším psychosociálním stresorům, které skupinu matek a dětí s problémem nadměrné plačtivosti charakterizují, patří psychosomatické potíže matky, socioekonomické obtíže a sociální izolace rodiny. Další studie sledující interakce v dyádách matka-dítě, otec-dítě a matka-otec u excesivně plačících pětiletých dětí (Räihä, Lehtonen, Huhtala, Saleva, & Korvenranta, 2002) přinesla zjištění, že rodiče těchto dětí vykazují méně vhodné výchovné postupy vůči dětem než kontrolní skupina rodičů a že častěji se projevuje dysfunkční interakce mezi rodiči, jejichž děti spadají mezi excesivně plačící.

³⁰ Snadno zvladatelný temperament (*easy temperament*) charakterizuje vyšší úroveň rytmicity, adaptability, nižší tendence dítěte se v reakci na nový podnět stahovat, vyšší míra pozitivního ladění a nižší míra intenzity reakcí (Thomas, & Chess, 1977).

4. 3. Konflikty rodičů batolat

Oproti zkoumání souvislostí mezi dopady rodičovského konfliktu na starší děti, které již např. jsou schopny o svých prožitcích a emocích, které v nich konflikt rodičů vzbuzuje, jeví se rozsah výzkumných aktivit věnovaný období batolecímu stále poněkud v menšině. Jedním z důvodů menší četnosti studií se zaměřením na tuto významnou etapu zejména ve vývoji emoční regulace může být zcela prozaická a pragmatická příčina - výzkumy chování batolat se musí odehrávat buď v laboratorních či přirozených podmínkách prostřednictvím školených pozorovatelů (což přináší zvýšené nároky na technické zázemí a lidské zdroje) a nebo se výzkumníci musí spolehnout na rodičovskou výpověď (což může přinášet určitá zkreslení). Nicméně z vývojového hlediska je nasnadě, že reakcím batolat na emoce dospělých (tedy i na emoce doprovázející konflikt dospělých osob) je důležité věnovat výzkumnou pozornost i z toho důvodu, že dané období typicky charakterizuje výskyt výrazných projevů emocí u batolat, které doprovázejí proces sebeuvědomování a socializace. Podobně jako v předcházejícím raném období dětského vývoje také v tomto období prudkého rozvoje motorických a kognitivních schopností, které umožňují a dávají prostor pro exploraci vnějšího světa, můžeme uvažovat o více mechanismech přenosu negativních efektů manželského konfliktu na úroveň celkové adaptace dítěte. Vystavení negativním emocím vznikajícím v konfliktu, které vyvolávají v dítěti negativní emoce jako je strach nebo vztek, se zřejmě díky zvyšující se kognitivní kapacitě, zlepšující se schopnosti odečítat emoce z výrazu dospělých³¹ a zárodkům empatie promítá výrazněji do prožívání samotného batolete. Důležitým mechanismem, který se v mírných vývojových transformacích prolíná v podstatě všemi vývojovými stupni, je alterace či poškození rodičovského výchovného působení a také emočních aspektů vztahu rodič-dítě. Kvalita rodičovské péče a výchovy se může v tomto období, pro které jsou charakteristické projevy negativismu, výbuchy vzteku, zlosti a prvotní pokusy o prosazování „vlastní vůle“, výrazně pod vlivem probíhajících manželských konfliktů a nedostatečné kapacity ke zvládnutí proměnit ve smyslu příklonu k tvrdším disciplinárním postupům nebo naopak příklonu ke zcela liberální či nevšímavé volnosti. Výraznou se v tomto období stává otázka zacházení s negativními emocemi, potažmo s prvky agresivity, které se přirozeně v batolecím věku v kontaktu s dospělými, jinými dětmi, ale i předměty (např. hračky) objevují a mělo by docházet právě prostřednictvím

³¹ Jedná se o fenomén tzv. sociálně referenčního chování, které se objevuje již před dovršeným jedním rokem věku (např. Feinman, 1985, cit dle Stuchlíková, 2002).

výchovy a socializačních procesů k její kultivaci. K dvěma předchozím hypotetickým cestám, kterými způsobuje konflikt dětskou maladaptaci, se může v tomto období přiřadit i cesta nápodoby dospělých vzorů – tedy učení prostřednictvím observace (viz teorie sociálního učení – kapitola 2. 2.). Identifikace podmínek, které přispívají k vývoji dětské agresivity, je např. z hlediska prevence rizikového chování v pozdějším věku, velmi závažnou otázkou pro empirické zkoumání. Je pravděpodobné, že pokud dochází k fixaci agresivní stylu chování v raném dětství, změn se v pozdějším vývoji dosahuje již obtížněji. Vedle biologických vrozených dispozic k reakcím typu „útok“ se ve vývoji a fixaci agresivního chování předpokládá významný vliv okolního prostředí – vedle teorie sociálního učení o přebírání agresivních modelů (viz kapitola 2. 2.) se uvažuje také o tom, že ke vzniku agresivity dětí přispívají právě určité výchovné styly – může se jednat o autoritářský styl výchovy anebo naopak zcela liberální (García & Gracia, 2009). Mezi enviromentální faktory, které mohou spoluutvářet podobu interpersonálního chování batolat, patří tedy také konflikt mezi dospělými osobami nebo zřejmě z vývojového hlediska zcela nejvlivněji – mezi rodiči. Přítomnost vzteku či hněvu, který sice není adresován přímo dítěti, může vyústit v tzv. nákazu afektem (viz teorie přelévání kapitola 2. 4.) anebo docházet k fyziologické excitaci prostřednictvím pocitu ohrožení.

4. 3. 1. Reakce batolat na konflikt dospělých

E. M. Cummings, R. J. Iannotti a C. Zahn-Waxlerová (1985) provedli studii, ve které sledovali vliv konfliktu mezi dvěma dospělými na emoce a projevy agresivity dvouletých batolat. V rámci laboratorního pozorování, kdy bylo experimentálně manipulováno s expozicí dvojic batolat emocím dospělých (jednalo se o opakované vystavení negativním emocím dospělých u jedné skupiny batolat s odstupem měsíce, další skupina byla vystavena této situaci pouze jednou a byla sledována i kontrolní skupina batolat bez intervence). Srovnání těchto tří skupin přineslo následující výsledky – u skupiny batolat vystavené hněvu dospělých opakovaně se projevil kumulativní efekt a reakce distresu byly v této skupině nejzřetelnější. Nejvýraznější reakcí batolat na hněv dospělých „v pozadí“ experimentální situace bylo rozrušení, které je umocněno, pokud batolata pocházejí z více konfliktního domácího prostředí.

Uvedený výzkum je podporou pro tvrzení, že i velmi malé děti mohou být ovlivněny konfliktem dospělých, ačkoli konflikt a doprovodné emoce přímo nesměřují k jejich osobě. M. Cummings, R. J. Iannotti a C. Zahn-Waxlerová (1985) v diskusi

zvažují možnou interpretaci, že i když v této studii nesledovali emoční reaktivitu batolat, zdá se, že procesy spojené s přenosem agresivity z verbálního konfliktu do chování batolat mohou souviset právě s rozdílnými emočními dispozicemi dětí. Emoční rozrušení může u dětí snižovat toleranci vůči zátěži nebo také jinými slovy dochází k senzitivizaci dětí, které si mohou postupně vytvářet negativní reprezentaci dějů a interpersonálních interakcí ve svém nejbližším okolí. Z hlediska sociálního učení pak konflikt mezi dospělými může fungovat jako implicitní umožnění a schválení způsobu vyjadřování emocí, nesouhlasu, řešení situace, kdy chce dítě dosáhnout např. naplnění svých potřeb, kterému jiná osoba zabraňuje nebo toto naplnění komplikuje. Tímto způsobem může docházet k disinhibici agresivního chování zejména u takto malých dětí, které ještě nemají ani vývojově adekvátně vyvinutou dostatečnou úroveň seberegulačních mechanismů. Tato studie také upozornila na rozdíly v reakcích na konfliktní situaci – chlapci vykazovali po simulovaném konfliktu více agrese vůči svým partnerům ve hře než dívky, které ovšem zase projevovaly vyšší míru rozrušení již v průběhu simulace konfliktu.

E. N. Jouriles, L. J. Pfiffnerová a S. G. O'Learyová (1988) ve své studii sledovali také souvislosti mezi problémy v chování batolat a manželským konfliktem. Matky batolat vypovídaly o úrovni manželské spokojenosti, otevřených konfliktech s partnerem a posuzovaly problémy v chování svých dětí. Jejich výchovné působení a také chování batolat bylo také sledováno v rámci specifické situace v laboratoři³². Výpověď matek o manželském konfliktu souvisela s chováním batolat, jak je posuzovali pozorovatelé v laboratoři, ale také s výpovědí matky o chování dítěte. Konkrétně vyšší úroveň manželského konfliktu souvisela s výpovědí matky o problémovém chování dcer a s frekvencí vyjadřovaného nesouhlasu s chováním synů v situaci testování. Těsnější vztahy mezi manželským konfliktem a problémovým chováním dětí byly nalezeny u podsouboru dětí, které se v laboratorní situaci projevíly jako „neposlušné“, tj. pokusily se opustit proti matčinu zákazu vyhrazený prostor v místnosti. V tomto podsouboru byly nalezeny některé další vztahy s manželským nesouladem – synové a dcery matek, které vypovídaly o vyšší míře konfliktů, se častěji pokoušeli opouštět vyhrazený prostor. Je zajímavé, že míra manželského konfliktu také

³²Matky byly požádány o vyplnění dotazníků a současně o to, aby jejich dítě zůstávalo v části místnosti, která byla vyhrazena pomocí provazu, který odděloval pro děti „zakázaný prostor“. Matkám bylo řečeno, že je velmi důležité pro pořízení videozáznamu, aby dítě zůstalo během celé doby vyplňování ve vyznačené části místnosti. Ve vyznačeném prostoru se kromě běžného kancelářského zařízení nacházely také pro děti vývojově adekvátní hračky. Pozorování bylo zaměřeno na pokusy dítěte opustit vyhrazený prostor a na reakce matky na tento druh neuposlechnutí.

pozitivně souvisela s frekvencí vyjádření nesouhlasu s nevhodným chováním synů a naopak negativně se pojila s počtem takto vyjádřeného nesouhlasu s chováním dcer. Toto zjištění otevírá tradiční otázky ohledně rozdílné podoby výchovných zásahů matek vůči dcerám a synům. Velmi spekulativně by bylo možno uvažovat o přenášení negativních emocí vůči partnerovi, se kterým matka zažívá konflikt, spíše na nevhodně se chovající dítě stejného pohlaví a v opačném případě o jakýsi vznik aliance s dcerou. Méně spekulativně mlze na základě těchto výsledků vysuzovat, že manželský konflikt v interakci s pohlavím dítěte může predikovat podobu výchovy u matek dětí batolecího věku.

Konkrétním procesem, do kterého se může v rámci rodinného systému promítat manželský konflikt, je výše spekulativně zmíněné vytváření rodičovsko-dětských aliancí. Specificky se může tento proces projevit až tzv. záměnou rolí (role reversal)³³, o které je známo, že nepříznivě ovlivňuje vývoj dítěte. Právě v podmínkách manželského konfliktu může docházet k tomu, že se potřeby intimity, pohodlí a společnosti zprostředkované vztahem s partnerem u rodiče nenaplnují a může s k jejich uspokojení začít obracet k dítěti. Různé modely procesu záměny rolí rodičů s dvouletými batolaty v kontextu rodičovského konfliktu testovaly ve své studii J. MacFieová, R. M. Houtsová, A. S. Presselová a M. J. Coxová (2008). Manželský konflikt byl zachycen v období, kdy bylo dítěti dvanáct měsíců a to prostřednictvím pozorování manželského páru v situaci, kdy řešili v laboratoři zadaný problém; záměna rolí pak byla kódována ze záznamu interakce rodičů s dítětem při čtení pohádky ve věku dvou let³⁴. Bylo zjištěno, že chování rodičů během konfliktní situace při řešení problému predikovalo záměnu rolí mezi rodičem a dítětem o rok později a to konkrétně tím způsobem, že zda dojde k záměně rolí mezi matkou a dítětem, predikuje chování otce v rámci konfliktu a naopak. Lze zjednodušeně říci, že k tomu, aby si otec kompenzoval svoje potřeby u dítěte stačí „pouze“ konfliktní chování jeho partnerky, kdežto u žen k tomuto jevu dochází až v souvislosti s vyhýbavostí partnera vůči nim. V rámci studie autorky testovaly i alternativní modely těchto souvislostí, ale získaná

³³ Jedná se o narušení vztahu mezi rodičem a dítětem, ve kterém se stávají podstatněji nenaplněné potřeby rodiče na úkor potřeb dítěte. Dítě přebírá roli rodiče nebo partnera nebo rodič naopak roli vrstevníka dítěte (MacFie, Houts, Pressel & Cox, 2008). Další detaily jsou uvedeny také u tématu parentifikace (viz kapitola 2. 3. 2.)

³⁴ Kódování záměny rolí sledovalo dvě dimenze: 1) svůdnou péči (*seductive care*), která byla vymezena jako nadměrná snaha o demonstraci náklonnosti vůči dítěti nebo její vyžadování rodičem od dítěte; 2) záměna rolí obecně, kterou charakterizuje situace, kdy se dítě chová vůči rodiči jako pečovatel nebo vrstevník.

data nejlépe vystihoval představený hypotetizovaný model. Z hlediska vývojové psychopatologie, která akcentuje důležitost naplňování vývojově přiléhavých potřeb a plnění vývojových úkolů v odpovídajícím období, je záměna rolí během raného dětství ohrožením utváření citové vazby, jejíž proces pokračuje i nadále během batolecího období, a zejména pak může docházet k utlumení chování batolete, které doprovází vývojově odpovídající exploraci okolního světa. V kombinaci s konfliktním prostředím domova, které vyvolává v dítěti pocity strachu, obav nebo hněvu a v chování snahu přispívat k uklidnění rodičů např. kompulzivní poslušností a potlačením přirozených vývojových potřeb, tak mohou být narušeny či oddáleny i zárodky počínající autonomie dítěte. Narušení tohoto důležitého aspektu vývoje může sekundárně vyústit v problémy s vývojem sebeuvědomování a nedílně také schopnosti seberegulace, kterážto by se měla utvářet, stabilizovat a upevnit do doby vstupu dítěte do školy.

V další studii autorů J. S. Cummingsové, D. S. Pellegriniho, C. I. Notariuse a E. M. Cummings (1989) byly sledovány reakce dvouletých až pětiletých dětí na chování dospělých, které v sobě obsahovalo prvky vzteku a hněvu (sled epizod, v nichž cizí osoba interagovala s matkou v přítomnosti dítěte, obsahoval jak epizody s prvky konfliktu, tak souhlasu, omluvy apod.). Matky vypovídaly také o stresu v manželství, vzájemné verbální a fyzické hostilitě v minulosti. Výsledky této studie potvrdily, že děti již od batolecího věku rozlišují emoce jako je hněv a vztek od jiných emocí, které se přitom odehrávají jakoby „v pozadí“ a nejsou přímo orientovány směrem k nim. Potvrzena byla i souvislost podoby emočních reakcí a zvládacích strategií takto malých dětí v reakci na hněv dospělých osob s předchozí historií konfliktu v jejich rodinném prostředí. Konfliktní domácí prostředí děti neotužuje vůči negativním doprovodným emocím dospělých, ale naopak v nich prostřednictvím mechanismu senzitivizace (viz kapitola 2.5) upevňuje a posiluje tendenci spíše se do konfliktu zapojovat ve snaze jej zmírnit či zcela mu zamezit. Tyto děti také vykazují zvýšenou míru rozrušení, pokud se v jejich přítomnosti konflikt mezi dospělými odehrává. Autoři také zmiňují výsledky post-hoc analýz, které naznačují, že se tendence zapojovat se do konfliktu dospělých v podobě poskytování „péče a ochrany“ matce proti cizí osobě, zvyšuje s věkem. Dalším zajímavým zjištěním, která tato studie přinesla, je skutečnost, že i „pouhá“ manželská nespokojenost v rodinném kontextu bez otevřeně vyjádřeného konfliktu může dopadat na podobu reakcí dítěte na hněv projevovaný v jiném interpersonálním kontextu. Autoři uvažují o tenzi, která se v interakcích těchto rodin může projevat tzv. „skrytou agresi“, ačkoli jinak jsou otevřené výměny mezi dospělými zcela civilní.

M. A. Easterbrooksová, E. M. Cummings a R. N. Emde (1994) se na rozdíl od předchozích výzkumů zaměřili na reakce batolat na konfliktní situaci mezi dospělými, kterou ale lze označit za konstruktivní způsob řešení nesouhlasu nebo rozdílných názorů. V rámci longitudinální studie byla v laboratorní situaci sledována batolata a jejich reakce na chování rodičů při řešení problémového úkolu a to ve věku 12, 18, 24 a 36 měsíců. Chování dětí bylo kódováno jako výskyt či nevýskyt následujících projevů, které byly sdruženy do několika obsahově homogenních kategorií: a) rozrušení (*distress*) – zahrnovalo výraz rozrušení v tváři, postoji či gestech, pláč, „zmrznutí“ nebo útek, vměšování se (rozptylování nebo fyzický kontakt); b) pozitivní chování – zahrnovalo úsměv, smích a nezávislou hru; c) hněv, který byl definován jako hněv ve výrazu obličeje, postojích a gestech; d) mediace – pokusy o zapojení se do interakce rodičů a konečně e) neposlušnost – ignorování nebo odmítání uposlechnout rodičovské pokyny. Manželská interakce byla kódována jednak jako celkové hodnocení kvality interakce, ale také jako četnost výskytu jednotlivých projevů chování v interakci. Kvalitativní celkové hodnocení manželské interakce bylo na pozitivním pólu definováno jako vysoká partnerská harmonie (chování jako pozitivní orientace na partnera a úkol vyjádřená udržování očního kontaktu, pozitivním tónem hlasu nebo orientací těla, vzájemně vyjadřované pozitivní emoce – úsměv, smích směřovaný k partnerovi), naslouchání s respektem (vybízení partnera k vyjádření jeho myšlenek, nepřerušování, gesta vyjadřující pozornost jako natáčení hlavy a pohledu ve směru k partnerovi) a na negativním pak jako nízká úroveň partnerské harmonie (kritické poznámky vůči partnerovi, přerušování partnera v řeči, viditelné negativní emoce směrem k partnerovi). Mezi jedním rokem a třemi lety věku dítěte byla prokázána stabilita ve vzájemném chování manželů a byly nalezeny rozdíly mezi reakcemi dětí na interakci rodičů. Na základě rodičovského hodnocení posuzovaná zvladatelnost temperamentu (*difficult temperament* – viz výše) predikovala pozitivní chování dítěte během simulované situace sice méně silně, než autoři předpokládali, ale protože převaha ladění manželských interakcí spadala do pozitivního spektra, tedy spíše ke konstruktivnímu typu řešení problémové situace, je možné, že temperament dítěte by výraznější roli prediktoru sehrál v kontextu konfliktu více destruktivního. Nicméně i s tímto omezením je možno konstatovat, že děti hodnocené rodiči jako obtížněji zvladatelné byly podle posuzovatelů v laboratorní situaci celkově více reaktivní. Tato exploratoratorní studie jako jedna z prvních otevřela otázky ohledně potenciálně

„pozitivních“ efektů konstruktivního konfliktu mezi rodiči (také kapitola 3. 4. 1., viz studie McCoy, Cummings, & Davies, 2009).

Další longitudinální sledování (Ingoldsby, Shaw, Owens, & Winslow, 1999) od dvou do pěti let věku dětí (zde výhradně chlapců) z rizikových rodin s nízkým příjmem opakovaně jako předchozí studie potvrdilo obecně souvislost mezi manželským konfliktem a jak aktuálními problémy v chování, tak i prediktivní význam rodičovského konfliktu pro chování pozdější (zde v předškolním věku). Výzkum vycházející z tezí teorie emoční jistoty (viz kapitola 3. 4.) dále přinesl další upřesnění ohledně dalších proměnných, které se v modelu souvislostí mezi konfliktem rodičů a maladaptací dětí uplatňují. Ačkoli emoční reaktivita dítěte v reakci na konflikt nevykazovala přímou souvislost s manželským konfliktem a pouze středně těsně souvisela s problémy v chování, kombinace faktorů konfliktu a reaktivity v interakci predikovala problémy v chování chlapců ve třech a půl a také v pěti letech. V tomto výzkumu oproti předchozím studiím emoční reaktivita plnila nikoli zprostředkující roli mezi konfliktem a adaptací, ale moderační úlohu a její úroveň zesilovala či tlumila dopady rodičovského chování na adaptaci malých chlapců. Odlišnosti vzorců vztahů si autoři této studie vysvětlují jako specifikum vzorku, který byl tvořen rodinami s nízkým příjmem. Je možné, že děti z tohoto rizikového prostředí nevykazují na zjevné úrovni rozrušení (tedy není zřetelná zvýšená negativní emoční reaktivita), protože během jejich předchozího vývoje tento způsob reakce na konflikt dospělých nevedl k „zlepšení“ aktuálního stavu. Autoři uvádějí, že v této studii nezachycovali podobu reprezentace konfliktu a jeho dopadu na budoucnost rodinných vztahů, je tedy možné, že se reakce na konflikt promítá spíše do této pozorováním nepodchytitelné oblasti. Jinak řečeno – děti z prostředí s nízkým SES, které zažívají větší četnost a vyšší intenzitu rodinných konfliktů, si mohou vytvářet více ohrožující reprezentaci konfliktu než děti z výhodnějšího rodinného prostředí už proto, že jejich zkušenost s konfliktem bývá taková, že častěji vyústí v nějakou formu násilí, ať již mezi rodiči nebo dokonce vůči němu samotnému. Tento pocit ohrožení může vést tedy naopak k inhibici zjevných projevů emocí nebo chování ze strachu z rodičovského trestu. Takže přestože tyto děti nevykazují zjevné známky rozrušení, jejich celková adaptace může být narušena rostoucí senzitivizací konfliktem nebo přenosem reaktivního chování do jiného kontextu (sourozenci, vrstevníci). Tato studie je významná zejména z toho důvodu, že upozorňuje na možnost poněkud odlišného uspořádání mechanismu hlavních procesů vedoucích k udržování emoční jistoty v kontextu jmenované teorie – je pravděpodobné, že

v různých podmínkách, které mají stabilnější charakter (např. chudoba, dlouhodobý válečný stav) mohou hrát jednotlivé mechanismy udržování emoční jistoty proporcčně jinou roli než u dětí vyrůstajících ve výhodnějších okolních podmínkách. V situaci neustálého ohrožení základních životních podmínek je zřejmé, že rodičovský konflikt představuje jen jeden z faktorů, který se podílí na narušování celkové životní emoční jistoty dítěte. V tomto kontextu autoři navrhuji jako vhodnou cestu ke zkoumání reaktivity dětí z rizikového prostředí, kde může do značné míry pozorování zjevných projevů distresu selhávat, kontrolu fyziologických ukazatelů stresu.

P. T. Davies, M. L. Sturge-Appleová, D. Cicchetti, L. G. Manningová a E. Zaleová (2009) zkoumali, zda emoční reaktivita batolat může sloužit jako zprostředkující mechanismus vztahu mezi manželskou agresí a fyziologickými ukazateli u dětí. O přítomnosti a míře mezirodičovské agrese vypovídaly v rámci polostrukturovaného rozhovoru matky dvouletých batolat, které také posuzovaly podobu emočních reakcí dítěte na konfliktní situace. Z fyziologických ukazatelů byly v rámci návštěvy odebrány vzorky slin batolat (kortizol) a byla měřena srdeční frekvence pro sledování funkcí sympatického a parasympatického nervového systému. V souladu s předpoklady bylo zjištěno, že pokud je dítě vystaveno vyšší míře vzájemné rodičovské agrese, vykazuje zvýšenou produkci kortizolu a aktivitu sympatického nervového systému a sníženou aktivitu parasympatického nervového systému. Autoři tuto souvislost vysvětlují tím, že prostředí charakterizované tenzí, která vzniká hádkami rodičů, modifikuje osu hypothalamus – hypofýza – adrenokortikální (*HPA*) vytvářením zvýšeného očekávání, ostražitosti, pocitů ohrožení a negativních emocí v dětech. Podle teorie senzitivizace (viz kapitola 2. 5.) opakovaná zkušenost a prožitek destruktivního konfliktu mezi rodiči nadměrně aktivizuje procesy, které by měly vést k znovuzískání emoční jistoty. Dochází tedy ke zvýšení emoční reaktivity (např. neklidu a ostražitosti), což v dlouhodobé perspektivě vede k víceméně stabilním interindividuálním rozdílům v jejich každodenním fyziologickém a psychickém fungování (Davies, Sturge-Apple, Cicchetti, Manning, & Zale, 2009). U batolat, která dle vyprávění matek vykazují spíše jako reakci na konflikt rodičů emoce jako je vztek, zprostředkovává právě tento typ reaktivity vztah mezi rodičovskou agresí a funkcí parasympatického nervového systému. Strachuplný reakční vzorec byl zjištěn jako mediátor vztahu mezi agresí a sympatickým nervovým systémem. Průřezový přístup a také skutečnost, že informátorem o reakcích dítěte na rodičovský konflikt byla matka, představuje limity

této studie. Nicméně se jedná o evidentně slibný směr výzkumu dopadu rodičovského konfliktu na děti v tomto věku.

4. 3. 2. Výchova batolat a konflikt rodičů

Vedle emoční reaktivity a fyziologických ukazatelů u dětí batolecího věku se podstatná část autorů zaměřuje na souvislosti konfliktů v rodinném prostředí a v souladu se systémovou teorií rodiny či „přelévání“ afektu v rámci rodinného systému se pokouší ověřovat modely, kde zprostředkující roli hraje styl výchovy, kvalita vztahu mezi rodiči a dítětem (např. typ citové vazby), způsob, jakým se rodiče vyrovnávají např. s rozdílnými názory na výchovu a jak vypadá jejich společné výchovné působení na dítě - spolurodičovství (tzv. *coparenting*).

A. M. Kolaková a L. Vernon-Feagansová (2008) zjišťovaly, zda gender dítěte a procesy společného výchovného působení rodičů ovlivňují souvislost mezi stresem v rodině a sociální adaptací batolat. Informace o specifických dimenzích společného rodičovského působení na dítě byly získávány prostřednictvím pozorování společné hry rodičů s jejich dvouletým dítětem, o úrovni rodinného stresu (tj. prožívání v rolích rodičů, partnerů, ale také v pracovní roli - vzorek byl tvořen pracujícími páry) manželské spokojenosti včetně posouzení míry rodičovského konfliktu referovali rodiče v dotaznících, stejně tak i posuzovali i sociální kompetenci dítěte (zachycuje projevy radosti, jistoty, tolerance, integrace, klidu, prosociálního chování, spolupráce a autonomie) a projevy internalizovaného (depresivita, úzkostnost, izolace a závislost) a externalizovaného chování (vzteky, agresivita, egoistické a opoziční chování). Z výpovědí matek a otců o chování dítěte byla vytvořena kompozitní proměnná, se kterou dále v analýzách autorky pracovaly. Dle předpokladů v této studii zjistily, že vyšší úroveň rodiči prožívaného rodinného stresu se pojí s horší adaptací batolat. Harmonické soužití v rodině, které bylo operacionalizováno jako míra vřelosti a kooperace, proměnná, která vznikla na základě pozorování triadické interakce během volné hry, souviselo s méně problémy internalizovaného typu, přestože byla kontrolována i míra rodinného stresu. Vzájemné přátelské „pošťuchování“ a hravý humor rodičů (*coparental banter, playful humor*), který projevovali rodiče vzájemně během interakce s dítětem, autorky na základě výsledků považují za jeden z protektivních faktorů – souvislost stresu s adaptací dítěte je touto složkou rodičovské interakce ochranným způsobem moderována zejména v případě malých děvčat. Lze shrnout, že tato studie rozšiřuje poměrně dobře zmapovanou roli výchovného působení

rodičů o aspekty interakčního spolupůsobení ve vztahu k dítěti. To, že vřelá a vzájemně empatické vztahy v rodině působí jako ochranný val proti těžkostem a stresu, který v principu každá rodina během života zažije, je doplněno o poznání skutečnosti, že používání humoru a přátelského špičkování mezi rodiči, byť je s vřelostí vztahů ve spojitosti, představuje poněkud jinou stránku rodičovského vlivu na dítě. Přínosem studie, který současně přináší další otazníky v debatě o rozdílech vnímání a reakcí na konflikt a stres v rodině mezi chlapci a dívkami, je zjištění ohledně protektivní role „vtipkování“ a humoru, který vstupuje do vztahu mezi stresem a problémy internalizovaného typu u malých dívek. Autorky si tento rozdíl vysvětlují skutečností, že sledovaná proměnná rodinného stresu v sobě zahrnovala i hodnocení rodičovského konfliktu, vůči kterému se v mnohých studiích jeví jako vulnerabilnější chlapci. Je nutno poznamenat, že se nejedná o obecně konzistentní výsledky, zdá se, že významnou roli v této souvislosti hraje vývojové období a kontext, ve kterém je konflikt zasazen. Každopádně pro období školního věku (např. Kerig, 1996, 1999) a v této studii též pro období batolecího věku se můžeme domnívat, že adaptace chlapců je více v ohrožení konfliktem rodičů a je otázkou, zda a jaké specifické protektivní faktory by bylo možno v kontextu rodinné dynamiky nalézt. Také studie A. S. Mastena a kolektivu (1988) konstatuje, že i chlapci na prahu dospívání jsou v podmínkách vyššího stresu méně chráněni před jeho dopady jinými pozitivními rodinnými charakteristikami. Lze spekulovat, že prostřednictvím genderově odlišného způsobu socializace je již od raného věku u dívek stimulována větší zaměřenost na vnímání jemnějších nuancí v blízkých interpersonálních vztazích (Ruble & Martin, 1998) a tak jsou dívky schopny i v podmínkách stresu vnímat „pozitivní“ stránky komunikace rodičů, kdežto u chlapců tato dovednost zaostává snad i s ohledem na rozdílné tempo vývoje sociálních kompetencí.

Podoba citové vazby k rodičům, jejíž utváření pokračuje i během batolecího období, může být další oblastí psychického vývoje, který může být konfliktem buď zasazen, ale také dopad konfliktu nějakým způsobem modifikovat. V raném dětství je tedy z těchto dvou variant zajímavé sledovat spíše to, jakým způsobem může negativně konflikt rodičů vstupovat do procesu utváření či udržování pocitu jistoty (*felt security* – viz kapitola 3. 4.). H. K. Laurentová, H. K. Kim a D. M. Capaldiová (2008) sledovaly, zda lze vzájemné rodičovské chování v konfliktní situaci a typ citové vazby k manželskému partnerovi využít v predikci míry dětské vazbové jistoty (*attachment security*). V souladu s předchozími studiemi (např. zjištění M. T. Owena a M. J. Coxe

z roku 1997, že vyšší míra rodičovského konfliktu před a těsně po narození predikuje nejistý typ citové vazby) míra vzájemné rodičovské psychické agrese predikovala míru jistoty dítěte. Konkrétně tedy páry, u kterých pozorovatelé zaznamenali v rámci simulovaného řešení konfliktu více vzájemné psychické agrese, měli děti, které ve Strange Situation Test (Kulísek, 2000) byly hodnoceny jako méně jisté ve vztahu k otci. Jak již bylo několikrát zmíněno, konflikt mezi partnery způsobuje snížení rodičovské senzitivity a dostupnosti pro dítě a v batolecím věku také nedostatečnou schopnost poskytovat dítěti bezpečnou základnu pro vývojově důležitou exploraci okolí. Výsledek je ovšem opět zajímavý z hlediska genderových rozdílů, byť tentokrát ne z hlediska pohlaví dítěte, ale rodičovské postavy. Zůstává otázkou, proč se psychická agrese v konfliktu partnerů promítá do rodičovských schopností a chování otce. Je možné se domnívat, že vzhledem k povaze utváření otcovských výchovných a pečovatelských dovedností, které mají přece jen odlišnou dynamiku od biologicky zvýhodněného vývoje mateřství, je senzitivní a na potřeby dítěte zaměřené otcovství více stresem zranitelné. Autoři také sledovali moderační vliv citové vazby rodičů k partnerovi, která se obecně pokládá za důležitý faktor vstupující do celkového ladění konfliktních situací (Pietromonaco, Greenwood, & Barrett, 2004). Nebyl zjištěn očekávaný protektivní účinek pozitivního zapojení rodiče v interakci s partnerem (definováno jako neutrální chování nebo pozitivně laděný afekt a chování během interakce – např. hovor, rada, verbální ocenění, úsměv, fyzický kontakt) – naopak tento aspekt vzájemného rodičovského chování predikoval nižší míru jistoty dítěte, pokud byl otec klasifikován jako typ s nejistou vazbou (*insecure*). Lze předpokládat, že nejistý muž získává méně jistoty z pozitivního zapojení v interakci během konfliktního řešení situace, protože pokud se jedná o typ úzkostný (*anxious*), jeho hyperaktivační strategie vyvolává spíše více negativních emocí, zatímco vyhýbavý typ (*avoidant*) užitím deaktivační strategie regulace omezuje emoce jak pozitivní, tak negativní. Zdá se, že pokud se snaží muž s nejistým typem citové vazby používat v rámci řešení konfliktní situace strategie pozitivního zapojení, které vlastně nejsou v souladu s jeho typu citové vazby odpovídající strategií regulace emocí, tímto způsobem se „vyčerpává“ a může být emocionálně hůře a méně dostupný potřebám dítěte, pokud toto zažívá stres a obrací se na něj jako na pečující osobu, což ve výsledku může vyústit v utvoření nejistého vzorce citové vazby i mezi otcem a dítětem. Jak poznamenávají autoři studie, mezi projevy „pozitivního zapojení“ do řešení konfliktní situace mezi jedinci s jistým nebo nejistým typem citové vazby také existují značné kvalitativní rozdíly, uvádějí jako příklad

sebeodhalení, které typicky spadá mezi pozitivní interakce a přitom má poměrně odlišný význam pro jedince s jistým nebo nejistým typem citové vazby – pro nejisté typy může spíše znamenat nepříjemný zážitek či ohrožení, protože může pravděpodobněji obsahovat negativní hodnocení sebe nebo partnerského vztahu. Další vzorec představuje jinou variantu – pokud má matka nebo otec vyhýbavý typ citové vazby, tak potom stažení se z interakce během řešení konfliktu nepredikuje sníženou jistotu dítěte, tak jak je tomu u jistých typů rodičů. Dá se shrnout, že rodiče, kteří nejsou schopni zvládat agresi v interakci s partnerem nebo k jejímu zvládnutí používají styl, který nerezonuje s jejich převažujícím typem strategie regulace emocí, jsou méně schopni poskytovat bezpečné zázemí (*secure base*) svým dětem v batolecím věku.

4. 3. 4. Konflikt rodičů a chování batolat ve vrstevnickém kontextu

Jak bylo již v dřívějších studiích zjištěno, děti z konfliktních rodin bývají odmítány vrstevníky, jejich přátelské vztahy vykazují horší kvalitu a také jsou více konfliktní ve vztazích s vrstevníky (např. Underwood, Beron, Gentsch, Galperin, & Risser, 2008; Du Rocher Schudlich, Shamir, & Cummings, 2004; Stocker & Youngblade, 1999; Gottman & Katz, 1989). Tento vztah byl zejména ověřován u dětí předškolního věku a u školáků, což je pochopitelné i z vývojové významnosti vrstevnického kontextu těchto období. Pozornost je věnována také vrstevnickým vztahům v adolescenci (např. Lindsey, Chambers, Frabutt, & MacKinnon-Lewis, 2005). Vzácnější jsou pak pokusy o zachycení těchto souvislostí v nižším věku – tedy právě v období batolecím, pro které ještě vrstevnické vztahy nepředstavují sice dominantu sociálního vývoje, ale můžeme se domnívat, že nápadné problémy v této oblasti by mohly předznamenávat potíže v pozdějším věku, kdy setkávání s vrstevnickým kolektivem již nebude alternativou, ale nutností.

E. W. Lindsey, Y. M. Calderaová a L. Tankersleyová (2009) sledovaly jistotu ve vztahu mezi rodiči a dítětem a jejich vzájemnou emoční pozitivní a negativní směnu (*positive and negative emotional reciprocity*) jako faktory, které mohou zprostředkovávat nebo moderovat vztah mezi manželským konfliktem a sociálním chováním batolat v mimorodinném kontextu – byla sledována volná hra batolat s vrstevníky ve věku 36 měsíců. Pro tuto studii autoři zvolili longitudinální design (data byla sbírána v 15, 18 a 36 měsících věku dítěte) a využili různých typů metod sběru dat (manželský konflikt byl měřen prostřednictvím výpovědí rodičů v dotaznících, typ a kvalita citové vazby dítěte k rodčům byl zjišťován procedurou Strange Situation Test,

vzájemnost emocí v dyádě rodič-dítě byla pozorována v laboratoři a vrstevnická interakce dětí pak pozorováním v přirozených podmínkách), tím pádem byly všechny zásadní konstrukty studie zachyceny prostřednictvím nezávislého měření. Byly ověřovány mediační a moderační hypotézy, které postulovaly vztah mezi manželským konfliktem a podobou vrstevnické hry a kde jako zprostředkující či moderační proměnná vstupovala kvalita citové vazby a emoční vzájemnosti mezi rodiči a batoletem. Výsledky, které podporují teze předkládané teorií emoční jistoty (Cummings & Davies, 2002), ukazují nepřímý efekt manželského konfliktu na chování dětí ve vrstevnickém kontextu, který je zprostředkován citovou vazbou s rodiči. Vzorce těchto vztahů se ovšem odlišují dle pohlaví rodiče – jistota ve vztahu s matkou zprostředkovává vliv konfliktu na pozitivního chování k vrstevníkům, kdežto jistota ve vztahu s otcem plně zprostředkovává vztah k negativnímu chování k vrstevníkům.

Pro období raného dětství od narození do batolecího věku se jako klíčový aspekt v kontextu rodičovského konfliktu a jeho konsekvencí pro dětský vývoj jeví rovina emocí a jejich regulace, jejíž základy se právě během tohoto vývojového stadia začínají budovat a konfliktní situace mezi manželi může být jednou z příčin neschopnosti rodičů zvnějšku dětem s tímto důležitým vývojovým úkolem adekvátně „pomáhat“.

5. Konflikty rodičů dětí předškolního věku

Předškolní věk je pro velkou většinu dětí spojen s prvními zkušenostmi a zážitky mimo úzký rodinný kruh. Dítě vstupuje do širšího sociálního světa a to většinou prostřednictvím nástupu do zařízení, která poskytují nějaký typ institucionální péče. Velmi zjednodušeně je ohraničeno předškolní období (*preschool*) cca třetím rokem věku na spodní hranici a nástupem do základní školy na hranici horní, která se pohybuje mezi pátým až sedmým rokem věku rozdílně dle specifik systému školního vzdělávání různých zemí. Stadium mezi třetím a šestým rokem věku, ať již dítě zůstává ještě v nejužším kruhu rodiny nebo navštěvuje mateřskou školu, znamená také specifickou etapu z hlediska kognitivního a emočního vývoje ve zpracovávání dopadu negativních emocí doprovázejících konflikt dospělých nebo ve vytváření reprezentace rodinných vztahů v konfliktním kontextu, ale také v přisuzování příčin vzniku konfliktu a představách o vlastních možnostech konflikt ukončit, zmírnit či vyřešit.

Předškolní období představuje ve vývoji vnímání a dopadu konfliktu rodičů na adaptaci dětí výraznější rozšíření hodnocení konfliktu, které je umožněno narůstajícími kognitivními schopnostmi dětí. Během těchto cca tří let života dítěte se velmi výrazně vyvíjí schopnost chápat chování druhých lidí, rozumět emocím, které určité chování provází a také usuzovat na jeho motivaci. J. M. Jenkins a J. M. Buccioni (2000) shrnují, že výzkumy teorie mysli (*theory of mind*) ukazují, že zhruba čtyřleté děti jsou schopny využívat znalosti o názorovém stavu druhého člověka (*belief state*) nebo jeho přání (*desire state*) k odhadu jeho budoucího chování. V tomto věku samozřejmě ještě není znalost funkce mentálního stavu k predikci chování úplná a přesná, v průběhu dalších let se tato schopnost ještě dále vyvíjí. Kolem šestého roku věku je pak dítě již schopno analyzovat komplexní interakce druhých lidí na základě jejich mentálních stavů. Předškolní věk je také spojen s dovedností dětí popsat sekvenci událostí tak, že tvoří logickou souslednost, která se objevuje již poměrně záhy kolem třetího roku věku. Tyto dvě popsané kognitivní operace se uplatňují na konci předškolního věku a děti jsou již schopny popisovat pozorované události nejenom jako sled zjevného na sebe navazujícího chování, ale dokáží je popisovat z perspektivy mentálního stavu jeho protagonistů. Z hlediska vnímání konfliktů rodičů se jedná o významnou vývojovou změnu, která se promítá společně s postupným zeslabováním podílu egocentrického a magického myšlení do procesu subjektivního hodnocení významu a utváření

reprezentace rodičovského konfliktu. Konflikt je komplexní interakce, během níž její aktéři sledují dosažení odlišných cílů, tedy jejich vnitřní mentální stavy se také odlišují. Rozpoznání a pochopení odlišných vnitřních mentálních stavů účastníků konfliktu, kterého jsou na konci předškolního věku již děti schopny, tak vlastně představuje přelomový moment ve vývoji hodnocení jeho významu – oproti předchozímu období, kdy obrazně řečeno vůdčí roli v hodnocení konfliktu dospělých hrály fyziologické a emoční reakce, zapojuje se do procesu hodnocení více kognitivních aspektů.

Předškolní věk také představuje etapu, ve které se zapojením dítěte do širšího sociálního kontextu, začíná výrazněji projevovat proces srovnávání dítěte a jeho chování se stejně starými vrstevníky. Na dítě je v souvislosti vstupem do institucionálního zařízení kladen požadavek na přijetí nových pravidel chování a cizí autority. Nové prostředí vyžaduje také pro zapojení do vrstevnického kolektivu, aby dítě postupně rozvíjelo své schopnosti kooperace. Tyto požadavky kladou zvýšené nároky na rozvoj sebekontroly dítěte. Tato sebekontrola ve smyslu behaviorální a emoční regulace může být v případě vysoce konfliktního domácího prostředí narušena a nepřímým způsobem tak může komplikovat počátky navazování vrstevnických vztahů, které již v tomto období patří také mezi dílčí vývojové úkoly. Pokračuje též proces sexuální/genderové identifikace, do kterého mechanismem observačního učení (viz kapitola 2. 2) mohou vnikat také jisté negativní prvky vznikající v rámci konfliktu rodičovských postav a identifikace s určitým typem destruktivního nebo defenzivního chování, které konfliktní situaci doprovází.

Podobně jako v předchozích vývojových etapách raného dětství lze členit výzkumy dopadu konfliktu na předškolní děti na ty, které sledují primárně behaviorální, emocionální nebo fyziologické reakce dětí na konflikt rodičů, k nimž se v tomto období přidává i výzkum utváření reprezentací a porozumění významu konfliktní situace dětmi. Jako další skupina se pak vyčleňují studie sledující mechanismus nepřímého působení – ať již prostřednictvím výchovy nebo různých charakteristik vztahu rodič-dítě. Bylo by možné také v členění uvažovat o závislých proměnných, které představují maladaptaci dítěte – studie sledují mnohdy v longitudinální perspektivě samozřejmě problémy dětí tradičně rozčleněné na potíže s chováním externalizovaného a internalizovaného typu. Konkrétně se pak jedná o kvalitu vrstevnických vztahů (např. agresivitu v interakci s vrstevníky), o školní adaptaci, potíže s chováním a podřizováním se autoritě (neposlušnost, nevladatelnost), sociální úzkostnost apod.

V následujícím textu bude věnována nejdříve pozornost reakcím předškolních dětí na konflikt dospělých osob nebo rodičů a dále pak souvislostem konfliktu rodičů a maladaptace dětí s jinými aspekty rodinné dynamiky (výchova, citová vazba) a v závěru pak dopadům na oblast rozvíjejících se vrstevnických vztahů.

5. 1. Reakce předškolních dětí na konflikt rodičů

L. F. Katz a J. M. Gottman (1993) sledovali podobu manželské interakce během řešení konfliktu v období, kdy děti sledovaných manželských párů byly pětileté, a získali výpovědi učitelů těchto dětí o projevech externalizovaného a internalizovaného chování ve věku osmi let. L. F. Katz s J. M. Gottmanem (1993) specifikovali dva negativní vzorce vzájemné manželské interakce, u kterých předpokládali dlouhodobý efekt na přítomnost problémů internalizovaného a externalizovaného typu. První a poměrně frekventovaně popisovaný vzorec vzájemného chování muže a ženy, který má i pro samotný manželský vztah destruktivní následky, lze popsat jako vzorec zahrnující aspekty pronásledování odtahujícího nebo prchajícího partnera požadavky³⁵. Druhým negativním vzorcem, který významně predikuje pozdější rozpad manželství, je takové chování, které charakterizuje zjevné a vyjadřované opovržení partnerem (Gottman, 1993, cit dle Katz & Gottman, 1993). Toto chování je doprovázeno znehodnocujícími výroky na adresu partnera, výsměchem, sarkasmem a vyzdvihováním vlastních kvalit, na jejich pozadí pak je zdůrazňována partnerova neschopnost a nedostačivost. Obvykle se jedná o chování, které se objevuje u obou partnerů a tento způsob řešení konfliktních situací vystihuje termín vzájemně hostilní vzorec (*mutually hostile pattern*). Destruktivní účinek tohoto konfliktního stylu na děti předškolního věku předpokládali Katz a Gottman (1993) na základě předchozích studií o reakcích dětí na negativní afektivitu rodičů (např. např. Cummings, 1987; Cummings, Iannotti, & Zahn-Waxler, 1985; Cummings, Zahn-Waxler, & Radke-Yarrow, 1981), ale také proto, že obavy z rozpadu rodiny, které mohou být implicitně přítomny i ve vzájemných hostilních výměnách jako výhrůžky, způsobují prostřednictvím utváření negativních reprezentací rodinných vztahů narušení pocitu emoční jistoty. V rámci studie byla také měřena prostřednictvím sebeposouzení obou partnerů manželská spokojenost a také hodnocen

³⁵ V literatuře věnované problematice manželství bývá tento vzorec nazýván jako „vyžadování – odtažení se“ (*demand – withdraw pattern*), kde „vyžadování“ je vymezeno jako vyžadování změny partnerova chování nebo jeho vlastností prostřednictvím kritiky a stěžování si. Kritizovaný partner pak reaguje odtažením, útekem či vyhýbavostí. Tento vzorec je vnímán také jako genderově stereotypní – požadavky na změnu v manželství a stížnosti spíše vznášejí ženy, čímž je vyvolán útek mužů, který však může míru pronásledování spíše zvyšovat, čímž dochází k eskalaci problému a konfliktu.

temperament dítěte. Výsledky studie přinesly zjištění, že oba popisované vzorce chování během řešení konfliktu byly vzájemně nezávislé a odlišné. Tyto odlišné vzorce, jak řešit manželské neshody, také predikovaly hodnocení chování dítěte učitelem o tři roky později. Konkrétně např. vzájemná hostilita páru souvisela s učitelským hodnocením chování dítěte jako lehce asociálního. Pokud v rámci konfliktu muži projevovali hněv a odstup, učitelé hodnotili jejich děti jako sociálně úzkostnější a staženější. V tomto výzkumu manželská spokojenost ani temperament dítěte nesouvisely s problémovým chováním a ani nepřispívaly k jeho deficitům v interakci se zmíněnými vzorci manželského chování při řešení konfliktů. Jako podstatný přínos této studie je možno také vidět ve zjištění, že děti rodičů, jejichž interakce byla charakterizována aspekty chování, jež predikovalo pozdější rozvod, vykazovaly vyšší míru potíží externalizovaného typu, ale aktuální rozvodová nebo rozchodová situace v čase hodnocení chování s touto mírou potíží nesouvisela. Jedná se o další argument pro zjištění, že proměnné svázané s rodinnými procesy mají mnohem významnější vliv na psychický stav dítěte než manželský status sám o sobě.

Reakce dětí předškolního věku na živý konflikt dospělých osob a roli formy vyjádření hněvu v něm (skryté, verbální a fyzické prvky hněvu) zkoumaly M. El-Sheikho a S. L. Reiterová (1996). Navazovaly na zjištění, že výraznější reakce na konflikt dospělých se u dětí objevuje v případě takto otevřeně projevené negativní emoce oproti projevům „skrytého“ hněvu a že např. dospělí, kteří vyjadřují hněv fyzicky, jsou dětmi vnímáni jako rozčilenější, vzteklejší než ti, kteří hněv ventilují verbálně nebo skrytě (Cummings, Ballard, El-Sheikh, & Lake, 1991; Cummings, Vogel, Cummings, & El-Sheikh, 1989). Čtyřleté až sedmileté děti sledovaly v laboratoři tři živě simulované scénky s herci (mužem a ženou) – první byla přátelská výměna, která měla připravit přirozený přechod ke konfliktní situaci, druhá představovala samotné jádro konfliktu, v němž byl obsažen jak skrytý hněv, tak jeho verbální, ale i fyzické vyjádření. Jako poslední třetí část byla zařazena pasáž, ve které herci vyřešili konflikt, došli ke kompromisu, omluvili se a došlo i k fyzickému sblížení, které vyjadřovalo náklonnost. Tato závěrečná pasáž nebyla součástí analýzy a sloužila pouze k ošetření případných negativních dopadů na děti a byla zařazena primárně z etických důvodů. S dětmi byly vedeny polostrukturované rozhovory, během kterých se výzkumníci ptali, jak se asi dospělí během konfliktní situace cítili (s pomocí karet se zobrazením výrazů tváří, které vyjadřovaly např. strach, smutek, spokojenost), doptávali se také na intenzitu pocitů dospělých ve sledované situaci. Posléze se také doptávali na pocity samotných

dětí, jak se při sledování situace cítily a jak moc silné byly jejich pocity. V závěru rozhovoru byla také dětem položena otázka, co chtěly udělat, když viděly se dospělé spolu hádat. Během sledování konfliktu byly děti také natáčeny a jejich behaviorální reakce byly pozorovány a kódovány (kategorie rozrušení a agrese). Všechny formy neshod vyvolávaly v dětech zjevné rozrušení, ale v souladu s předchozími zjištěními, nejvyšší míru distresu vyvolával fyzický aspekt hádky (prezentované jako strkání do partnera). I v rámci této studie se autorky zaměřily na sledování genderových rozdílů, které jsou částečně v souladu s výsledky získanými u mladších dětí batolecího věku (Cummings, Iannotti, & Zahn-Waxler, 1985). Ve srovnání s chlapci předškolní dívky projevovaly během hádky více zjevného rozrušení a také měly častější tendenci do konfliktu zasáhnout a zastavit jej. M. El-Sheikhová a S. L. Reiterová (1996) předpokládaly, že verbálně vyjádřený hněv bude v dětech vyvolávat větší míru zneklidnění oproti tzv. skrytému hněvu. Zdá se, že v případě sledování videonahrávky konfliktu skutečně děti více zneklidňuje verbálně vyjádřená emoce než jen její neverbální podoba. Nicméně v případě „živého“ konfliktu tento rozdíl nemusí být zřetelný z toho důvodu, že např. nejistota, co se ještě může mezi skutečnými živými herci rozvinout z náznaků skrytého hněvu nebo že se může objevit výbuch nečekaných emocí, kterých bude dítě přímým svědkem, může způsobovat srovnatelnou míru zneklidnění jako otevřeně verbálně prezentovaná negativní emoce. I další předpoklad, že starší děti budou vykazovat v reakcích na konflikt více diferencované emoční reakce, výsledky nepodpořily. Zdá se tedy, že z hlediska emočních reakcí i mladší děti již diferencují různé pocity, které může konflikt dospělých vyvolávat. Z hlediska aplikací je pro praxi podstatné zjištění, že děti předškolního věku jsou v případě „živého“ sledovaného konfliktu, zneklidňovány skrytými projevy negativních emocí srovnatelně s verbálně vyjadřovaným hněvem.

Prostřednictvím podobného postupu sledoval tým Mony El-Sheikhové (El-Sheikh, Cummings, & Reiter, 1996) jiný aspekt konfliktu dospělých a to jeho řešení. Autoři vycházeli z předpokladu, že předchozí zkušenost dítěte s tím, zda byl konflikt dospělých úspěšně vyřešen či nikoli, bude vstupovat a ovlivňovat jeho reakce na aktuálně probíhající neshody. Čtyřletí a pětiletí předškoláci sledovali v laboratoři opět „živý“ konflikt dospělých, tentokrát bylo experimentálně manipulováno s pořadím sledování simulace konfliktů s řešením či bez vyřešení u náhodně vytvořených skupin dětí (stejný počet chlapců a dívek, děti se nelišily v důležitých ukazatelích – věk, SES, problémy v chování hodnocené matkou, matkou posouzená četnost manželských

konfliktů). Jejich reakce na sledovaný konflikt byly zaznamenávány a kódovány, po skončení všech tří konfliktních ukázek výzkumníci s dětmi vedli rozhovory podobně jako u předchozí studie (viz výše) včetně poslední otevřené otázky, jež se zaměřovala na představu dítěte o pokračování zhlédnuté situace (*Co si myslíš, že budou (herci) dělat dál?*). Výsledky podpořily předpoklad, že předchozí zkušenost s nevyřešeným konfliktem přispívá ke zvýšenému rozrušení při sledování aktuálního konfliktu. Předchozí zkušenost s nevyřešeným konfliktem se projevila i ve výpovědích dětí získaných v rámci rozhovoru. Ve srovnání s dětmi, které nejdříve sledovaly nevyřešený konflikt, skupina dětí s obráceným pořadím expozice konfliktních situací vykazovala sníženou úroveň zjevného behaviorálního zneklidnění. Děti z této skupiny také v rozhovoru uváděly menší množství odpovědí na otázku, jak se budou herci dále chovat, které by naznačovaly, že bude konfliktní situace asi pokračovat i dále. Další výsledky už byly specifické pouze pro skupinu předškolních dívek. Ty, které nejdříve zhlédly úspěšně vyřešenou konfliktní situaci, vnímaly hádající se dospělé méně negativně a také ve svých výpovědích méně často uváděly jako svou reakci na konflikt aktivní intervenci (pokus a snahu o ukončení konfliktu dospělých). Výsledky této studie jsou v souladu se základní tezí tzv. teorie senzitivizace (viz kapitola 2. 5.). Bylo zjištěno, že i v krátkodobé perspektivě a experimentální situaci s cizími dospělými vystavení nepříjemným zážitkům konfliktu, který není vyřešen, může způsobovat senzitivizaci vůči další zátěži konfliktem, byť ne pro všechny děti. I přes nemožnost úplné generalizace výsledků této studie na rodinné prostředí (laboratorní prostředí, konflikt cizích dospělých, krátké trvání konfliktní situace), je jejím podstatným přínosem zjištění, že pro prožívání a adaptaci dětí předškolního věku je významným faktorem, zda a popř. jak je konflikt rodičů vyřešen.

Řešení konfliktu jako jedna z jeho důležitých charakteristik (viz kapitola 3. 3. - kognitivně-kontextuální rámec) redukuje negativní dopady na děti, jak se prokázalo nejen v předchozí citované studii, ale také v řadě dalších - např. agresivita dětí se s definitivním vyřešením konfliktu vrací na výchozí úroveň (Cummings, 1987) nebo se u dítěte výrazně zredukuje pocity vzteku a rozrušení (Cummings, Vogel, Cummings, & El-Sheikh, 1989). E. M. Cummings, M. Ballardová, M. El-Sheikhoá a M. Lakeová (1991) zjistily, že u dětí všech věkových skupin (výzkum zahrnoval vzorek ve věkovém rozpětí od předškolního období po pozdní adolescenci) a všech sledovaných typů reakcí na konflikt (vnímání hněvu, emoční reakce dítěte samotného, tendence do konfliktu zasahovat) poměr negativních reakcí na konflikt korespondoval s mírou toho, nakolik

byl konflikt nevyřešen. V každodenním životě se mohou ale vyskytnout také situace, kdy je manželský konflikt sice vyřešen, ale jeho řešení může být spojeno s ambivalentním vyzněním – jeden z manželů může konflikt ukončit omluvou, která je ovšem pronesena s velkým podílem negativních emocí např. vzteku a je svým způsobem velmi nedůvěryhodná, protože pro pozorovatele je zřetelný vysoký nesoulad mezi obsahem a formou sdělení. K. Shiffllett-Simpsonová a E. M. Cummings (1996) sledovali, jak děti posuzují a hodnotí význam informace, kterou nese obsah nebo emoce, která doprovází vyřešení konfliktu dospělých. Výzkum byl zaměřen na srovnání dvou vývojových období – předškolního a školního věku, na jehož rozhraní dochází k poměrně významným proměnám v kognitivní oblasti, která s hodnocením významu událostí z rozličných perspektiv velmi úzce souvisí. Autoři se také pokusili více specifikovat a detailněji rozlišovat typ reakce dětí na konflikt v podobě intervence (povrchní zapojení, na vyřešení problému zaměřené zapojení a zapojení do manželského problému). Podnětovým materiálem této studie byl sled konfliktních situací mezi mužem a ženou, které děti sledovaly z videozáznamu a po jednotlivých „scénách“ s nimi byl proveden rozhovor využívající otázky vytvořené pro tyto účely E. M. Cummingsem (blíže např. Cummings, Ballard, Cummings, & Lake, 1991), které byly již zmíněny v popisu předchozích studií. Dotazy směřovaly k pocitům herců a jejich intenzitě, k pocitům samotných dětí a jejich intenzitě, k případným behaviorálním reakcím dítěte na dění ze záznamu a také na přetrvávání emocí účastníků konfliktu po jeho ukončení. Studie přinesla zajímavá zjištění zejména z vývojového hlediska – k odhadu vlastního emočního rozrušení využívaly mladší děti spíše verbálně vyjádřeného obsahu nebo podoby řešení konfliktu, kdežto u starších dětí hrálo roli i emocionální zabarvení ukončení konfliktu. Hodnocení konfliktu u starších dětí je tedy již více komplexní a případný rozpor mezi obsahem a formou pro ně může znamenat znejistění ohledně reálného vyřešení problému. Všechny děti byly citlivé v reakci na vnímané emoce dospělých při výběru intervenční strategie, kterou by použily, pokud by se v podobné situaci ocitly reálně. Častěji nabízely intervenci v podobě řešení zaměřeného na problém nebo mediaci manželského vztahu, pokud se jednalo o konflikt zakončený s negativními emocemi dospělých spíše než u konfliktů uzavřených s pozitivním emočním prožitkem sledovaných herců. Nicméně i v případě intervencí do konfliktu autoři rozkryli jisté rozdíly mezi mladší a starší skupinou dětí. Předškoláci častěji než školáci popisovali spíše povrchní intervence a to bez ohledu na podobu ukončení konfliktu, kdežto pro starší děti již podoba řešení a emocí s ním spojená hrála

důležitou roli pro výběr případné intervence do konfliktu dospělých. V případě, že se jednalo o částečně vyřešený konflikt, měly děti školního věku tendenci popisovat případnou intervenci, která by vedla k řešení problému. Přímá mediace konfliktu mezi dospělými se objevovala u starších dětí tehdy, jednalo-li se o nevyřešený konflikt. Zjištění této studie lze z hlediska uvažování o praktickém využití (s vědomím, že se jednalo o laboratorní prostředí a nahrávky konfliktu mezi cizími dospělými, byť bylo dítě v rámci výzkumu požádáno, aby si představilo, že se jedná o jeho vlastní rodiče) shrnout do jednoduchého doporučení pro rodiče a řešení jejich konfliktů – pozitivní emoce pomáhají vždy snižovat rozrušení dítěte a je zřejmé, že i relativně malé děti rozlišují nejen „co“ si dospělí v hádce či jejím řešení sdělují, ale podstatná informace pro ně též je, „jakým“ způsobem se to děje.

V domácích podmínkách a prostřednictvím vedení deníkových záznamů vypovídaly manželské páry o každodenních vzájemných konfliktech a reakcích dětí (od 4 do 11 let) na tyto situace (Cummings, Goeke-Morey, Papp, & Dukewich, 2002). Tato studie se pokoušela o metodologické přemostění mezi laboratorně realizovanými projekty ve směru k více ekologickým podmínkám zkoumání (je zřejmé, že tímto způsobem dochází k limitaci výsledků zase z jiné perspektivy). Nejistý typ emočních a behaviorálních reakcí dítěte byl navázán na negativní emocionalitu rodičů a také souvisel s užíváním destruktivních taktik v rámci konfliktů rodičů. Pozitivní emocionalita a konstruktivní konfliktní taktiky naopak souvisely s jistou emoční reakcí u dětí.

Ve výzkumech reakcí předškolních dětí na konfliktní situaci je potřeba ještě zmínit jeden důležitý aspekt, který do jejich podoby vstupuje. C. Zahn-Waxlerová, R. J. Friedmanová, P. M. Coleová, I. Mizuta a N. Hiruma (1996) srovnávali reakce japonských a amerických předškoláků na hypotetická interpersonální dilemata s tím, že tyto reakce byly posuzovány jako funkce kultury, genderu a také postojů matek k výchově. Podobnosti mezi oběma vzorky byly vyzorovány u prosociálně a vyhybavě charakterizovaných odpovědí. Americké děti ale vykazovaly více hněvu a agresivního chování a také horší regulace emocí než japonské děti. Dívky z obou kultur vyjadřovaly více prosociálních témat a je zajímavé, že také více hněvu než chlapci. Důrazy na různé aspekty ve výchově se v těchto kulturách odlišují – zatímco americké matky podporují své děti v otevřeném vyjadřování emocí (jež v rámci tohoto výzkumu souviselo s hněvem a agresivním chováním u dětí), japonské matky akcentují spíše psychologickou kontrolu ve výchově, která se uskutečňuje domlouváním, ale i

vyvoláváním pocitů viny a úzkosti. Kulturní kontext tvoří pro utváření určitých typických reakcí na rodinnou situaci důležitý faktor, nicméně patří spíše k vzácnějším proměnným, na které se zaměřuje výzkumná aktivita v oblasti zkoumání rodičovského konfliktu.

5. 2. Fyziologické reakce předškolních dětí na konflikt rodičů

Vedle emocionálních a behaviorálních reakcí na konflikt dospělých nebo rodičů jsou sledovány také velmi často v předškolním věku fyziologické odpovědi dětského organismu. Obecně byla pozornost výzkumníků v této oblasti zaměřena spíše na kardiovaskulární aktivitu jako ukazatele funkce systému sympatikus - dřeň nadledvin a méně je známo o funkci systému žláz s vnitřní sekrecí: limbicko-hypotalamického, podvěsku mozkového a nadledvin (*LHPA*). Ve vztahu k konfliktním podmínkám v rodinném prostředí se u *LHPA* systému uvažuje jako o mechanismu, který je v podkladu alostatických procesů organismu vystaveného stresové zátěži.³⁶ Existují dvě hypotézy, které se pokoušejí vysvětlit fungování tohoto systému ve vztahu k psychosociální zátěži a stresu. Jedná se o tzv. hypotézu hyperkortizolismu, která předpokládá, že chronické vystavení stresu z prostředí může senzitivizovat *LPHA* osu ve vztahu k následným stresorům. Specificky ve vztahu k dopadu konfliktu v rodinném prostředí se předpokládá, že systém *LPHA* osy se stává zvýšeně senzitivní tím, že plní svou roli ve sběru, zaměřování a udržování zdrojů ke zvládnutí ohrožení, které z konfliktu rodičů pro dítě vzniká. Úroveň hladiny kortizolu je poměrně citlivým ukazatelem stresu, který vychází ze sociálních podnětů a to zejména těch pramenících z blízkých interpersonálních vztahů (viz přehled Repetti, Taylor, & Seeman, 2002) a má vliv na celou řadu fyziologických a behaviorálních procesů. Přechodně slouží jeho vyplavování k mobilizaci energie, ke zvýšení výkonnosti kardiovaskulárního systému, zaměření pozornosti a přesměrování imunitních zdrojů, dochází k potlačení růstu, reprodukce, trávení a procesů obnovy tkání – tedy procesů, které nejsou aktuálně tak životně důležité. Oproti akutnímu využití v případě krátkodobého stresu je naopak excesivní vyplavování tohoto hormonu spojeno s narušením procesu učení a paměti, dále ovlivňuje synaptickou plasticitu a má celkově škodlivé dopady v oblasti fyzické (např. riziko inzulínově rezistentního diabetu mellitu, chronické potlačení imunitních

³⁶ Alostatické lze definovat jako dosažení stability prostřednictvím fyziologické nebo behaviorální změny. Je to proces podporující homeostázu, tzn. udržení rovnováhy takových fyziologických parametrů, které jsou nezbytné pro zachování života v situaci, kdy se mění životní podmínky (Joshi, 2007).

funkcí), ale v dlouhodobé perspektivě i psychické. Jak prokazují výzkumy na subhumánní úrovni, časté nebo chronické zvýšení hladiny kortizolu může způsobovat poruchy až na úrovni neurogenetické, když způsobuje atrofii dendritických spojů, což by se mohlo promítat do etiopatogeneze psychických onemocnění i na humánní úrovni (Pendry & Adam, 2007). Hlavní teorie manželského konfliktu (viz kapitola 3.) - konkrétně kognitivně-kontextuální rámeček J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990), teorie emoční jistoty E. M. Cummingse a P. T. Daviese (2002; 2010) a teorie specifických emocí S. Crockenbergové a A. Langrockové (2001a) předpokládají, že vystavením dítěte konfliktu dochází k jeho emočnímu rozrušení, aktivace prostřednictvím zvýšené negativní emotivní reaktivity, což jsou teze, které jsou v souladu s představenou hypotézou nadměrné aktivace LPHA osy. Z tohoto důvodu se zdá zkoumání souvislosti míry vyplavování kortizolu zejména u malých dětí jako velmi důležité i z hlediska zdravotní prevence. Druhou variantou pak je tzv. hypotéza hypokortizolismu, která v kontrastu k předchozí předpokládá, že stresory z vnějšího prostředí mohou být spojeny s psychickými potížemi dítěte naopak prostřednictvím snížené kortizolové reakce na stres. Nízká produkce kortizolu může znamenat oslabování nebo otupění zneklidňujících emočních prožitků při vystavení nepříznivým podmínkám. Podporou této hypotézy může být například to, že ve vysoce konfliktních domovech dochází i k jisté habituaci a snížení emoční reaktivity, jednoho z procesů uchování emoční jistoty postulované v teorii emoční jistoty (Davies & Cummings, 2002). Tento způsob zvládnání nebo zpracování negativních okolností a podmínek lze vzdáleně přirovnat k hypoaktivačním strategiím v rámci regulace emocí, kterou přináší teorie citové vazby (Mikulincer & Shaver, 2008), jedná se o jakousi variantu „odpojení“, vyhýbání nebo disociace ve vztahu k nepříznivým podmínkám.

Např. P. Pendryová a E. K. Adamová (2007) sledovaly souvislosti mezi rodinným fungováním a úrovní produkce kortizolu u dětí předškolního věku a u adolescentů. Rodinná dynamika a její kvalita byla v tomto výzkumu zastoupena manželskou spokojeností rodičů a stylem řešení jejich vzájemných konfliktů. Byl sledován také vztah mezi matkou a dítětem reprezentovaný vřelostí a angažovaností matky a kontrolován její emocionální stav (úroveň depresivních symptomů, úzkostnosti a sebehodnocení). Jako ukazatel na straně dětí a adolescentů byla zvolena míra produkce kortizolu ve slinách. Vedle již zmíněných proměnných zastupujících rodinné prostředí, které byly zjišťovány prostřednictvím sady dotazníků, vzorky kortizolu byly odebírány dva po sobě následující víkendové dny v čase vstávání a uléhání ke spánku.

Bylo zjištěno, že vyšší kvalita manželského vztahu souvisela významně nezávisle s nižší úrovní produkce kortizolu u dětí (jednalo se o průměrnou úroveň a úroveň produkce při vstávání), přičemž kvalita výchovy matky a její emoční stav nebyly významnými prediktory, pokud byly zahrnuty do stejného regresního modelu. Vztah mezi kvalitou manželství a večerní úrovní produkce kortizolu byl moderován věkem dítěte – vyšší kvalita manželského vztahu byla výrazně spojena se sníženou úrovní produkce stresového hormonu spíše pro děti předškolního věku než pro adolescenty. Tato studie také podpořila již zmíněný význam stylu řešení konfliktů – klidně diskutované neshody oproti agresivnímu verbálnímu stylu souvisely s nižší produkcí stresového hormonu. Autorky nicméně nabízejí i alternativní interpretaci svých zjištění, kdy uvažují o genetickém podílu, který by mohl zjištěné souvislosti do jisté míry také vysvětlovat. Z vývojového hlediska je zajímavý fakt, že věk funguje jako moderující proměnná ve směru, který naznačuje větší citlivost vůči rodinnému fungování u předškolních dětí na fyziologické úrovni. Jako další potenciální limit studie autorky zmiňují i možnost, že mladší děti byly v době sběru vzorků vystaveny např. výkyvu v rodinném fungování a mohly zažívat v těchto dnech zvýšenou míru konfliktovosti. I přes omezení se jedná o významný příspěvek ke zkoumání fyziologických korelátů rodičovského konfliktu, neboť prokazuje, že i subtilnější narušení optimálního rodinného prostředí může souviset s narušením optimální hormonální produkce u dětí, přestože se nejedná o extrémní projevy patologického prostředí, jako je např. týrání a zneužívání dětí.

Naopak studie P. T. Daviese, M. Sturge-Appleové, D. Cicchettiho a E. M. Cummingse (2007) spíše podporuje alternativní hypotézu o snížené produkci kortizolu a souvisejících problémech v adaptaci dětí. Autoři se věnovali vzájemnému vztahu mezi rodičovským konfliktem a reaktivitou v podobě produkce kortizolu při vystavení konfliktu (jednalo se o simulovaný telefonní konflikt matky s otcem – dítě sledovalo telefonující matku, která dle předepsaného scénáře řešila fiktivní konflikt ohledně běžných provozních záležitostí – zapomenutý nákup nebo opomenutí vyřízení záležitosti na úřadě) a jejich prediktivních možností v odhadu úrovně problémů s adaptací o dva roky později. Individuální rozdíly v reaktivitě produkce kortizolu byly mediátorem nepřímé souvislosti mezi konfliktem a maladaptací dítěte v pozdější době. Konkrétně tedy snížená kortizolová reaktivita, která souvisela s manželským konfliktem, který byl zachycen více metodami (pozorování rodičů při řešení problému, dotazníky), predikovala zvýšení problémů externalizovaného typu, jak o nich vypovídali rodiče. Tato souvislost zůstala robustní i poté, když byly do modelu přidány

další proměnné (demografické údaje - SES, gender a rasa dítěte, vělost rodiče ve vztahu k dítěti apod.). Spojení mezi působením vysoce konfliktního prostředí domova a problémy externalizovaného typu prostřednictvím snížené kortizolové reaktivity autoři vysvětlují, že se jedná o možné narušení kapacity limbického systému (konkrétně amygdaly) zprostředkovávat a získávat informace o konsekvencích emocionálních událostí v rodině, ke které dochází v důsledku neustálé nepředpověditelnosti a proměnlivosti ve vysoce konfliktních rodinách, které mohou tlumit fyziologické a biologické reakce na ohrožující podněty. Prostřednictvím dlouhodobého působení konfliktního prostředí se může narušit podmiňování strachu právě v limbickém systému, který slouží ke zprostředkování aktivace LHPA osy. Zdá se, že obrana proti hyperaktivaci této osy může souviset s vývojem charakteristik, které jsou zodpovědné spíše za agresi – tj. nadměrné a neadekvátní nebojácnosti, vyhledávání podnětů (*sensation seeking*), zatvrzelost, tedy těch, které lze řadit k problémům externalizovaného typu chování. Popisovaná prospektivní studie založená na kombinování metod sběru dat tak přináší náměty k rozšíření výzkumů fyziologických aspektů konfliktních situací např. rozšířením i na další ukazatele distresu dítěte a upozorňuje na potřebu přesnějšího a detailnějšího popisu mechanismu hypoaktivace LHPA osy v souvislosti s prostředím destruktivního rodičovského konfliktu.

5. 3. Reprezentace rodičovského konfliktu a dalších rodinných vztahů předškolními dětmi

Reakce dítěte na konflikt rodičů, ať již v podobě behaviorálních projevů, výpovědí o prožívaných emocích nebo měřených fyziologických ukazatelů, jsou v tomto období předškolního věku s odkazem na rozvíjející se kognitivní úroveň již obohaceny o porozumění významu konfliktu a vytváření jeho reprezentací.

J. M. Jenkinsová a J. M. Buccioni (2000) sledovali vývoj porozumění manželskému konfliktu a vztahu mezi rodiči u dětí v rozmezí předškolního věku (5 let) a školního období (9 let). Na základě poznatků o kognitivním vývoji a konkrétně tezí vycházejících z teorie mysli autoři předpokládali, že existují rozdíly dle věku v chápání konfliktu mezi rodiči ve čtyřech následujících oblastech: koncepcie manželského konfliktu, řešení konfliktu, triangulace (viz kapitola 2. 3.) a pojetí manželské a rodičovské role. Dětem byly předčítány krátké příběhy (tři s konfliktním obsahem a tři s uklidňujícím příjemným obsahem týkajícím se rodinného života) a byl jim položen sled otevřených otázek, které sledovaly jejich porozumění předčítaným příběhům.

Výsledky této studie přinesly očekávané rozdíly související s věkem dětí, které jsou založeny na postupně se vyvíjející schopnosti analyzovat komplexně sekvence chování rodičů s ohledem na jejich mentální vnitřní stav a také s vývojem integrace rodičovské a partnerské role. Mezi pátým a devátým rokem dochází k výrazným změnám ve schopnosti chápání konfliktu v termínech jako jsou záměry nebo cíle, které v konfliktu rodiče sledují, což zásadně ovlivňuje celkové porozumění konfliktu jako takového. Mladší děti používají pro vysvětlení manželského konfliktu právě méně často pohledu, který předpokládá existenci rozdílných záměrů a cílů hádajících se rodičů, vývojový posun se odehrává od absolutního černobílého vidění (např. jeden z rodičů má pravdu) k naznačené diferencovanější formě neslučitelných cílů. Pro rodiče lze z tohoto zjištění vyvodit jedno dílčí doporučení pro porozumění chování jejich dětí v kontextu konfliktní situace. Skutečnost, že mladší děti (předškoláci) v konfliktu tzv. „drží s jedním s rodičů“, je možno adekvátněji vysvětlit z hlediska kognitivní kapacity než jako domnělou vztahovou preferenci jednoho z rodičů. Jedná se o poměrně častý typ rodičovské interpretace, která díky svému zraňujícímu podtextu (*moje dítě mne nemá rádo tak jako druhého rodiče*) může mít negativní dopad na kvalitu vztahu mezi rodičem a dítětem. Co se týká řešení konfliktu, představy předškolních dětí se vyznačují především odkazem na chování – konflikt je dle předškoláků vyřešen v okamžiku, kdy se rodiče vůči sobě přestanou chovat zjevně agresivně. Sedmileté a devítileté děti již ve větší míře uvažovaly o řešení konfliktu z perspektivy nutnosti změny či opuštění původních cílů nebo záměrů, s nimiž rodiče do konfliktu vstupovali. Tyto starší děti již také pokládají takové chování jednoho z rodičů, které by je vtahovalo do konfliktu a stavělo proti druhému rodiči (viz triangulace kapitola 2. 3.), za negativní a jsou schopny odvodit i negativní konsekvence takového procesu pro vzájemný vztah jak mezi rodičem a dítětem, ale i pro manželský vztah samotný. Z výsledků studie lze ohledně reprezentace, chápání konfliktu a jeho řešení shrnout, že předškolní děti ještě nejsou plně schopny chápat konflikt jako důsledek rozdílných a neslučitelných mentálních stavů rodičů, tato schopnost se objevuje na prahu školního věku, tedy u dětí sedmiletých. Rozdíly mezi předškolními a staršími dětmi byly ve studii též nalezeny v oblasti chápání sociálních rolí – mladší děti matku a otce charakterizovaly v termínech, které odkazovaly k rodičovské spíše než partnerské/manželské roli. I z tohoto důvodu se lze domnívat, že mladší děti mohou mít vyšší tendenci se za vznik konfliktu rodičů obviňovat, protože jejich reprezentace náplně role matky a otce se spíše váže na aspekty rodičovství. K vyšší míře sebeobviňování se z konfliktu mohou také

přispívat i typické znaky myšlení v předškolním věku, zejména pak egocentrismus, Z výsledků této studie je dále možné přispět k pochopení rozdílné vulnerability dětí v konfrontaci konfliktem rodičů ve vztahu k věku. Nelze jednoznačně říci, že by děti určité věkové skupiny byly obecně konfliktem rodičů více ohrožovány, zdá se, že jednotlivá období v sobě nesou specifická ohrožení dle vývojově podmíněných charakteristik. Předškoláci tak mohou být vulnerabilnější než starší děti vůči pocitu, že se konflikt rodičů týká jejich osoby a jak již bylo řečeno, mohou se za jeho vznik obviňovat. Sebeobviňování jako aspekt kognitivního hodnocení konfliktu bývá spojeno s problémy internalizovaného typu (např. Kerig, 1995), tedy existuje větší pravděpodobnost, že děti obviňující se za problémy rodičů mohou být ohroženy např. depresivními a úzkostnými stavy. Na druhou stranu předškolní děti jsou do jisté míry chráněny před dopady konfliktu, který i po skončení akutní hádky mezi rodiči může přetrvávat na nevyslovené úrovni, protože mladší děti pokládají za známku definitivního řešení samotné ukončení viditelných atributů hádky (např. zvýšená intenzita debaty, modulace hlasu), kdežto pro starší děti řešení konfliktu nenastane pouze v souvislosti se změnou behaviorálních projevů, ale až např. s kompromisním sladěním odlišných cílů účastníků hádky. Devítileté děti jsou také více než mladší citlivé na ukončení konfliktu jako takového, nevyřešený konflikt v nich vyvolává vyšší míru rozrušení a neklidu. Starší děti také zřejmě vnímají subtilnější náznaky konfliktní situace – již názorový nesoulad, byť není doprovázen např. výraznými negativními emocemi, může vyvolávat jistý stupeň anticipace budoucí konfliktní situace (zde je zřejmé, že individuální rozdíly v takto definované citlivosti a zranitelnosti, budou ovlivněny předchozí zkušeností s konfliktní situací v rodině – viz též teorie senzitivizace – kapitola 2. 5.). Starší děti také mohou vnímat širší spektrum interakcí mezi rodiči jako potenciálně hrozící vznikem konfliktu. Také vnímání významu triangulace a případných konsekvencí tohoto procesu zapojení dítěte do konfliktu se, jak již bylo řečeno výše, dle věku liší. Mladší děti, které se přiklání na jednu rodičovskou stranu, nemají zatím i vzhledem k jednoduššímu a jednovrstevnému vnímání rodičovské role příliš povědomí o možných dopadech svého chování na rodinný systém ve smyslu ovlivnění kvality vzájemného vztahu s rodiči. Toto omezené vnímání chrání děti předškolního věku od úzkosti, která by mohla být indukována tím, že by si uvědomovaly v tomto aspektu zapojení svou působnost na celý rodinný systém. Vědomí, že zásahem do konfliktu rodičů může být poznamenám i vzájemný vztah mezi rodičem a dítětem, může působit u starších dětí do určité míry jako zábrana před příliš

zjevným zasahováním do konfliktu. Z přehledu výsledků této studie je zřejmé, že její hodnota tkví především v akcentaci vývojového aspektu. Pro jejich aplikace do praxe v poradenství nebo klinické oblasti je třeba mít na mysli touto studií podpořenou tezi, že manželský konflikt může představovat velice rozdílný stresor pro děti, i pokud se na celý kontext díváme pouze z vývojového hlediska.

Reprezentace rodinných vztahů v kontextu rodičovské agrese u předškolních dětí sledovali J. H. Grych, T. Wachsmuth-Schlaefarová a L. L. Klockowová (2002). Teoretickým východiskem byla pro autory teorie citové vazby a sociálně-kognitivní přístup, z kterých převzali základní tezi, že děti si budují mentální reprezentaci vztahů mezi lidmi na základě zkušeností s povahou a podobou interakcí, které zažívaly ve vztahu se svými významnými druhými, zejména rodiči. Na nejobecnější úrovni s autorem teorie citové vazby J. Bowlbym (1973) řečeno, tyto rané reprezentace jsou vývojově velmi důležité, neboť se promítají posléze do všech důležitých interpersonálních vztahů v budoucnosti jedince. Autoři využili tento rámec k ověření předpokladu, že i agrese mezi rodiči, již je dítě svědkem, vstupuje do utváření mentálních reprezentací vztahu mezi rodičem a dítěte, ale také do utváření reprezentace vzájemného vztahu rodičů. Vzorek dětí ve věkovém rozpětí od 3,5 do 7 let a jejich matky byl rekrutován jednak prostřednictvím institucí, které poskytují poradenství ženám – obětem domácího násilí, a také pocházel z běžné neklinické populace. Pro zjišťování reprezentací rodinných vztahů byla použita metoda doplňování krátkých příběhů z rodinného prostředí, které obsahovaly např. témata separace dítěte od rodičů nebo konfliktu mezi rodiči. O míře agrese mezi rodiči, ale také ve vztahu k dítěti vypovídaly prostřednictvím dotazníků matky dětí. Studie byla sice primárně zaměřena na problematiku utváření reprezentací vztahů v prostředí s vysokým stupněm rodičovské agrese a násilí, ale s ohledem na vývojově profilovaný charakter této kapitoly bude zajímavé zmínit výsledky vztahující se především k proměnné věku. Schopnost dovyprávět a zakončit vyslechnutý příběh se váže na věk jak ve složce obsahové, tak formální. V tomto výzkumu byly sledovány oba tyto ukazatele – jak forma, tak obsah dovyprávěného příběhu. Se zvyšujícím se věkem přibývalo pozitivních a ubývalo negativních reprezentací matky, vyprávění dětí se stávalo s narůstajícím věkem více koherentní a také se objevovalo méně vyhybavosti při zapojení do tohoto verbálního úkolu. Byl zkontrolován i případný vliv příslušnosti k rizikové nebo nízké rizikové skupině, nicméně na vývojový trend neměla tato sledovaná proměnná vliv. Je zajímavé, že na podobu reprezentace manželského vztahu nebyl prokázán vliv věku, což

bohužel autoři příliš nediskutují a neinterpretují. Ve vztahu k reprezentaci manželského vztahu byly také nalezeny rozdíly. Děti, které zažívaly vysoký stupeň agresivity ve svých domovech, ve svých vyprávěních častěji uváděly rodičovský konflikt, který narůstal a také zůstával nevyřešen. V množství spontánních pozitivních a negativních poznámek ohledně manželského vztahu rodičů během vyprávění příběhů se děti z obou vzorků nelišily, stejně tak v tendenci vyprávět o konfliktu, který zahrnoval i je samotné. Děti matek, které vyhledaly pomoc speciálních institucí, se vyznačovaly také vyšším stupněm vyhýbavosti během administrace úkolu vyprávění příběhů a jejich příběhy byly méně koherentní oproti příběhům dětí z neklinické populace. Ze závěrů studie, které se dají shrnout do jednoduchého vzorce, že přítomnost agresivního násilí v rodině poznamenává vyvíjející se představy dítěte o blízkých vztazích, vyvozují autoři některá doporučení pro praxi a veřejnou politiku ve vztahu k péči o děti z vysoce konfliktních či domácím násilím ohrožených rodin, ve kterých navrhují věnovat dostatečnou pozornost také podobě a eventuálním pokusu o korekci maladaptivních reprezentací konfliktu a způsobů jeho řešení.

Roli reprezentace vzájemného rodičovského vztahu a také vztahu rodič-dítě ve zprostředkování souvislosti mezi rodičovským konfliktem, výchovou a školní adaptací sledovala studie M. L. Sturge-Appleové, P. T. Daviese, M. A. Wintrové, E. M. Cummingse a A. Schermerhornové (2006). Tříleté longitudinální sledování pokrývalo období přechodu od předškolního ke školnímu věku a podpořilo explanační význam reprezentací blízkých rodinných vztahů ve spojnici mezi konfliktem a školní adaptací dětí. Nejisté reprezentace vztahu mezi rodičem a dítětem slouží jako vysvětlující mechanismus v modelu mezi rodičovským konfliktem, emoční nedostupností rodiče a problémy dítěte se zapojením v třídním kolektivu a s emočními problémy ve školním kontextu a výsledky jsou v souladu s tezemi teorie emoční jistoty (Cummings & Davies, 2002).

Vývoj reprezentací rodinných vztahů a jejich organizační strukturu v rodinném systému u dětí předškolního věku sledovala studie A. C. Schermerhornové, E. M. Cummingse a P.T. Daviese (2008). Tato studie se posouvá od tradičního jednosměrného pohledu (dítě je ovlivňováno a formováno rodinným prostředím) k recipročnímu pojetí rodinných vztahů (do podoby rodinných vztahů a interakcí vstupuje dítě jako aktivní činitel). Konkrétně byly předmětem zkoumání vztahy mezi reprezentací manželského konfliktu a reaktivitou dítěte na něj, reprezentací jistoty ve vztahu mezi matkou a dítětem a manželského vztahu, dále pak reprezentací jistoty ve vztahu matka – dítě a

otec – dítě a nakonec stabilita těchto reprezentací v čase. K zachycení reprezentací rodinných vztahů a interakcí bylo opět využito metody dokončování příběhů čtených dítěti. Reprezentace manželského konfliktu predikovala reprezentaci vyšší reaktivity na manželský konflikt v čase – je pravděpodobné, že se jedná o funkci emoční nejistoty (Cummings & Davies, 2002) nebo hodnocení ohrožení či sebeobviňování se z konfliktu (Grych & Fincham, 1990) dítětem. Opačný směr efektu nebyl prokázán, reprezentace reaktivity na konflikt se nedá použít pro odhad v čase pozdější reprezentace manželského konfliktu. Autoři se pokoušeli najít podporu pro tzv. hypotézu o otcovské vulnerabilitě, která předpokládá, že manželský konflikt je těsněji spojen s kvalitou vztahu dítěte a otce než vztahu dítěte s matkou - byla sice nalezena řada významných vztahů mezi reprezentacemi manželského konfliktu a reprezentacemi vztahů dítěte s rodiči, ale velikost vlivu reprezentace konfliktu na reprezentaci vztahů s oběma rodiči byla srovnatelná. Aplikaci hodnoty přinesla zjištění o vzájemné souvislosti dětských reprezentací vztahů s rodiči, ze kterých se dá vysuzovat, že problémy ve vztahu k jednomu z rodičů mohou ovlivňovat i vztah k rodiči druhému. Citová vazba k otci tak může být ovlivňována kvalitou citové vazby k matce. Dále pak také ale problémy pocházející ze vztahu otec-dítě mohou ovlivnit vztah mezi matkou a dítětem prostřednictvím narušení emoční jistoty dítěte, která vychází z hodnocení manželského vztahu rodičů. Velmi podnětná zjištění přineslo sledování vztahů v jednotlivých genderových dyádách. Zdá se, že jistota ve vztahu mezi matkou a synem se může přelévat i do vztahu mezi otcem a synem. Navíc bylo zjištěno, že reprezentace vztahu mezi otcem a dítětem má dopad na to, jakou vykazují dcery emoční jistotu ve vztahu k manželskému vztahu.

Z kognitivně-kontextuálního rámce vyšli J. C. Ablowová, J. R. Measelle, P. A. Cowan a C. P. Cowanová (2009), když sledovali percepci a hodnocení manželského konfliktu dětmi ve dvou časových obdobích (v pěti a šesti letech věku respondentů). Jedná se o studii, která rozšiřuje znalosti o kognitivním hodnocení konfliktu směrem k nižšímu věku než je tomu ve velké většině dostupných studií, které se zaměřují na děti školního věku, tedy cca od 7 let výše (např. McDonald, & Grych, 2006). O míře manželského konfliktu vypovídali i rodiče a adaptaci dítěte pak posuzovali učitelé z mateřské školy a rok později z první třídy základní školy. K zachycení percepce a hodnocení konfliktu rodičů předškolními dětmi byla vyvinuta a v této studii z hlediska psychometrických parametrů ověřována metoda Berkeley Puppet Interview (BPI, Ablow & Measelle, 1993 cit. dle Ablow, Measelle, Cowan, & Cowan, 2009). Data,

kteřá byla touto věkově přiměřenou metodou (pomocí rozhovoru vedeného loutkami) v rámci tohoto výzkumu získána, svědčí o tom, že i mladší než školní děti mohou poskytovat vnitřně konzistentní informace o podobě rodinných vztahů – specificky o stupni manželského konfliktu. Platnost základní teze kognitivně-kontextuálního rámce J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990), která předpokládá, že dětská percepce a atribuce konfliktu mezi rodiči zprostředkovává jeho dopad na adaptaci, se v rámci této studie může také vztáhnout na nižší věk, tedy na předškoláky, neboť bylo zjištěno, že tendence dítěte se obviňovat za vznik konfliktu dospělých částečně zprostředkovává vztah mezi manželským konfliktem a problémy internalizovaného typu. U předškoláků, kteří vnímají, že jsou zapojováni do konfliktu mezi rodiči, je tento aspekt hodnocení konfliktu v roli mediátoru mezi konfliktem a problémy externalizovaného typu. Zapojování se do konfliktu a sebeobviňování se za něj u dětí mladších sedmi let někteří autoři pokládají za ne příliš časté vzhledem k dosažené kognitivní kapacitě (např. Jouriles, Spiller, Stephens, McDonald, & Swank, 2000), nicméně prezentované výsledky studie J. C. Ablowové, J. R. Measelleho, P. A. Cowana a C. P. Cowanové (2009) nebo také J. M. Jenkinsové a J. M. Buccioniho (2000) naopak dokládají, že atribuce viny za konflikt vlastní osobě je u dětí předškolního věku přirozený s ohledem na egocentrické prvky charakterizující právě toto období.

5. 4. Nepřímé efekty rodičovského konfliktu na adaptaci dětí předškolního věku

Řada výzkumů od konce devadesátých let minulého století do současnosti sleduje nepřímé působení konfliktní situace mezi rodiči na adaptaci předškolních dětí. Mezi uvažované koncepty, u nichž se předpokládá tato zprostředkující funkce, se především řadí široká oblast rodičovských postojů, názorů a chování a již často zmiňovaná kvalita citové vazby mezi rodiči a dítětem, ale také další proměnné např. komunikace matky s dítětem „o konfliktu po konfliktu“.

5. 4. 1. Výchova a vztah rodič-dítě jako zprostředkující proměnná mezi manželským konfliktem a maladaptací předškoláků

Nepokoje a nesoulad mezi rodiči může dle A. Krishnakumarové a Ch. Buehlerové (2000) dopadat na podobu rodičovského chování vůči dítěti ve třech aspektech. Konfliktem může být ohroženo a) zapojení do výchovy, péče a interakce s dítětem (*parental involvement*), b) způsob výchovy (*parental disciplinary practices*) a c) rodičovská konzistence (*parental consistency*). O. Erel a B. Buhrman (1995) v analýze

68 studií sledovali právě souvislosti obecné kvality manželství, ale i otevřeného konfliktu s podobou rodičovství. V rámci této meta-analýzy zjistili, že průměrná velikost účinku pro souvislost mezi kvalitou manželství a rodičovství je -0.49 a pro souvislost otevřeného konfliktu a negativní podoby výchovy je 0.44. Jejich metaanalýza podle názoru A. Krishnakumarové a Ch. Buehlerové (2000) posunula zaměření dalších výzkumníků k specifitějšímu a detailnějšímu pojetí tohoto mechanismu, od sledování souvislostí obecné manželské kvality nejen k sledování otevřeného konfliktu, ale podrobněji i jeho jednotlivých dimenzí, ale také specifických dimenzí rodičovského působení, které je konfliktem zasaženo. Nejtěsněji se dle této meta-analýzy pojí s konfliktem používání tvrdých výchovných postupů (*harsh discipline practices*) a rodičovská vřelost (*warmth*).

Tyto dvě dimenze rodičovského chování byly v centru pozornosti studie L. Whiteside-Mansellové, R. H. Bradleyho, L. Mc Kelveyové a J. J. Fusellové (2009), která sledovala, jak mohou pozměnit dopad rodičovského konfliktu na sociální vývoj předškolních dětí z etnicky různorodého prostředí charakterizovaného dále i nízkou úrovní rodinného příjmu. Autorský tým zmiňuje tři typy hypotéz vztahujících se k mechanismu ovlivňování se složky partnerského soužití a interakcí (zastoupené konfliktem) a interakcí a chování ve vztahu k dětem (zastoupené výchovou). Jedná se o model tzv. „přelévání“ (viz kapitola 2. 4.), který předpokládá, že negativní aspekty vzájemného rodičovství narušují optimální podobu výchovy a vztahu rodiče k dítěti, dále o model kompenzatorní, který naopak předkládá možnost, že deficity vzniklé díky neuspokojivému a konfliktnímu manželství se mohou v rámci rodičovsko-dětských vztahů pozitivně kompenzovat a jako poslední, nepříliš často zmiňovaný model „oddělení“ (*compartmentalization*), který popisuje možnost, že rodiče jsou schopni partnerskou a rodičovskou složku zcela oddělovat a že mezi uvedenými jevy není žádná souvislost. Byla podpořena jednak hypotéza „přelévání“ a to konkrétně pro zprostředkování dopadu konfliktu prostřednictvím tvrdých výchovných postupů matky. Oproti předchozím zjištěním, které shrnuje již zmiňovaná meta-analýza A. Krishnakumarové a Ch. Buehlerové (2000), byla nalezena také jistá podpora modelu „oddělenosti“ a to pro mateřskou vřelost vůči dítěti. U této komponenty rodičovského chování nebyl nalezen žádný vztah k vzájemnému rodičovskému konfliktu, tedy dá se říci, že matky zažívající ve svých manželstvích větší míru konfliktů nejsou vůči svým malým dětem méně vřelé než matky se zkušeností méně konfliktního vztahu. V uvažování nad inkonzistencí tohoto výsledků s předchozími studii se autoři

zamýšlejí nad skutečností, že se může jednat o rozdíl plynoucí z rozdílného věku zkoumaných dětí, většina předchozích studií s odlišnými výsledky pracovala s daty získanými u starších dětí. V této studii nebyly nalezeny odlišné výsledky pro jednotlivá pohlaví, vzorce vztahů se pro chlapce a dívky předškolního věku nelišily, což lze ve věku kolem čtvrtého roku, který byl v této studii průměrným stářím sledovaných dětí, chápat ještě jako důsledek teprve probíhající a ne zcela dokončené genderově odlišného procesu socializace. Výsledky této studie dokládají, že vývoj problémového chování dětí v souvislosti s konfliktem a výchovou lze pozorovat i v poměrně časném předškolním věku.

Spolurodičovství (*coparenting*) G. Margolinová, E. B. Gordisová a R. S. John (2001) testovali ve své studii jako spojenci mezi manželským konfliktem a rodičovstvím v úplných rodinách vzorku předškoláků, ale také vzorku předpubertálních dětí. Z několika hypotéz je pro uvažování o mechanismu přenosu manželského konfliktu prostřednictvím rodičovského chování³⁷ v této studii významné potvrzení poslední z nich, která předpokládala, že podoba spolurodičovství bude zprostředkovávat vztah mezi konfliktem a podobou výchovy jako takové, protože se jedná o další upřesnění mechanismu „přelévání“ negativních aspektů konfliktu v rodinném systému. Míra vzájemného respektu a podpory nebo naopak „podkopávání“ rodičovské autority či kompetencí charakterizuje ale stejně tak kvalitu manželského vztahu, protože výchova je společným náročným úkolem, který před manželským párem ve vývoji stojí, ale stejně tak ovlivňuje kvalitu výchovného působení obou rodičů zvlášť. Ve vztahu k věku bylo např. zjištěno, že více kooperace v rámci spolurodičovství vykazují rodiče předškolních dětí ve srovnání s dětmi staršími. Tato skutečnost může být způsobena tím, že péče o předškoláka vyžaduje více koordinace a potřebu větší koordinace v rodičovských rolích, než je tomu posléze u dětí školního věku, kde se již spolurodičovské působení může posunout spíše k paralelnímu než kooperativnímu způsobu. Zajímavé výsledky autoři konstatují i u dimenze triangulace v rámci spolurodičovství. Bylo zjištěno, že otcové vidí u svých manželek větší tendenci zatahovat do interakce své syny. Ohledně rozdílných vzorců souvislostí dle pohlaví dítěte nepanuje zcela jednoznačná shoda. Např. výsledky výše citované studie studie L. Whiteside-Mansellové, R. H. Bradleyho, L. Mc Kelveyové a J. J. Fusellové (2009) pro chlapce a dívky předškolního věku nepřinesly odlišné výsledky, ale naopak interakce

³⁷ Zde konkrétně spolurodičovství, které bylo charakterizováno třemi dimenzemi – kooperace, konflikt a triangulace.

pohlaví rodiče a dítěte a vztahy ve specifických dyádách matka – syn, matka – dcera, otec – dcera, otec – syn ve zjištěních Margolinové, Gordisové a Johna (2001) naznačují, že se jedná o významný a slibný směr zkoumání dynamiky rodinných vztahů i v období předškolního věku. Zdá se, že narušené výchovné a vztahové vzorce se v případě konfliktního rodinného prostředí obecně spíše týkají synů než dcer, ale tyto výsledky jsou zřetelnější v okamžiku, kdy je kontrolováno i pohlaví rodičů. Ve studii G. Margolinové, A. Christensena a R. S. Johna (1996) bylo zjištěno, že hostilní chování otců v konfliktu vůči matkám souvisí s jejich autoritářskými a trestajícími postoji vůči synům. Je možné, že v této konstelaci rodinných interakcí mohou mít ženy skutečně zvýšenou tendenci vytvářet jistý druh aliance se svými syny, který může být v podstatě jak příčinou, tak i následkem agresivního chování vůči nim a tvrdého výchovného postupu otců vůči jejich synům. Významný aplikační potenciál této studie pro poradenskou a klinickou praxi pro práci s páry nebo rodinami tkví v konceptuálním odlišení manželského konfliktu a spolurodičovství. Jednou ze zakázek, se kterou přicházejí páry v konfliktní situaci za poradci, bývá mnohdy otázka, jakým způsobem ochránit dítě nebo děti před dopady nepříznivého vývoje manželského vztahu. Doporučení odborníků ohledně výchovy se většinou zaměřují na optimalizaci rodičovských dovedností a postupů, ale poněkud opomíjí aspekt spolurodičovství, tzn. jakým způsobem ochránit tuto sféru před dopady konfliktu a posílit určitou nezávislost partnerské a rodičovské role (samozřejmě v kontextu úplných rodin, porozvodová péče by tento aspekt intervence měla zahrnovat jako jednu z hlavních zásad). V rámci párového poradenství pak může poskytnout oddělení konfliktního a neuspokojivého partnerství od výchovy a spolurodičovství možnost nejen zachovat i v nepříznivých podmínkách relativně „zdravé“ prostředí pro rozvoj a socializaci dítěte, ale také může „odjinud“ nastartovat proces reparace a údržby manželského vztahu posílením kompetencí v rodičovství a schopnosti se na těchto důležitých aspektech rodinného života navzdory jinak neutěšené situaci dohodnout a spolupracovat. Navíc zaměření terapie na dosažení cíle, který je definován jako „dobro pro dítě“ může být přijatelné i pro páry, pro které je již práce na nápravě vlastního manželství z různých důvodů nepřijatelná.

Jako další možný mechanismus, díky kterému se upřesňuje spojitost mezi manželským konfliktem a zhoršenou schopností vychovávat děti, zkoumali P. T. Davies, M. Sturge-Appleová, M. J. Woitach a E. M. Cummings (2009) funkci dospělé citové vazby rodičů. K dalšímu upřesňování hypotézy „přelévání“ autorský kolektiv

sledoval podmínky přenosu stresu z partnerského vztahu na těžkosti s výchovou v rámci dvou let u rodičů předškolních dětí. V tomto případě výsledky poukazují na význam pohlaví rodiče, které moderuje těsnost vztahu mezi rodičovským konfliktem a psychologickou kontrolou a necitlivostí vůči projevům negativních emocí u dítěte. Ohroženější jsou v tomto případě otcové, u kterých i analýza mediačního mechanismu prokázala, že jejich zvýšená nejistota v partnerském vztahu ve smyslu citové vazby vysvětluje souvislost mezi rodičovským konfliktem a problémy s výchovou i v časovém rozpětí dvou let. Autoři v závěru studie zdůrazňují, že nejistota v dospělých vztazích je pouze jedním z mediačních faktorů, které se spolupodílejí na efektu „přelévání“ a proto je důležité v budoucích výzkumech upřesňovat a rozšířit konceptuální pojetí tohoto fenoménu (např. sledovat i otcovské zapojení do výchovy a péče o dítě nebo také tzv. mateřské zbraňování tomuto zapojení otců – *maternal gatekeeping*).

5. 4. 2. Další zprostředkující faktory ve vztahu rodičovský konflikt – adaptace dítěte v předškolním věku

Jako příklad dalších faktorů rodinného prostředí, které mohou plnit zprostředkující roli mezi konfliktem rodičů a adaptací dětí konkrétně v předškolním věku lze uvést např. komunikaci matky o konfliktu s dětmi nebo vnímaným vědomým působením dítěte na rodinnou situaci (*perceived agency*).

Předchozí podkapitola dosvědčuje, že již existuje poměrně dobré povědomí o vztazích výchovy, citové vazby a rodičovského konfliktu a mechanismech těchto souvislostí, nicméně poměrně málo je známo o dopadech „ošetření“ pokonfliktní situace rodičem ve vztahu k dítěti a pokusech o rozptýlení jeho obav a strachů, které se pojí s destruktivním typem konfliktu. Pochopení role pokonfliktní komunikace matek s dětmi se pokusili přiblížit B. M. Gomulak-Cavicchiová, P. T. Davies a E. M. Cummings (2006). Teorie emoční jistoty předkládá dílčí tezi, že adaptace dítěte částečně závisí i na způsobu, jakým s ním rodiče komunikují o jejich vzájemných konfliktech (Davies & Cummings, 1994). Tuto komunikaci totiž děti mohou využít jako zdroje informací, zda je pro ně a pro celou rodinu konflikt nějak významně ohrožující, tedy zda zásadním způsobem zasahuje jejich pocit emoční jistoty. Zdá se logické, že pokud dospělí ubezpečí po konfliktu dítě, že ono samo nebylo příčinou hádky a že se nemusí obávat negativních dopadů na ně samotné, že by tento přístup rodičů působit na dětské hodnocení a prožívání konfliktu spíše protektivně. Studie B. M. Gomulak-Cavicchiové, P. T. Daviese a E. M. Cumingse (2006) vzhledem k dosavadní

neprobádanosti tématu přináší i deskriptivní výsledky, které dokládají, že matky o konfliktu se svými dětmi komunikují (v době první vlny sběru dat byl jejich průměrný věk 6 let) a uvádějí, že většina hovorů o konfliktu obsahuje relativně konstruktivní popis událostí. Z narativních odpovědí matek byly v rámci výzkumu vytvořeny následující kategorie: 1) *rodinná náklonnost* (obsahující výpovědi matek, které potvrzují náklonnost ve vztahu rodič-dítě; ochraňující dítě přes obviňováním; potvrzující vřelost a stabilitu v manželském vztahu; akcentující schopnost rodičů konflikt vyřešit; popisující hádky rodičů jako běžnou součást manželského vztahu), 2) *výčitky* (výpovědi matek popisující omlouvání se dítěti; morální poselství, které odsuzuje tento způsob řešení nesouhlasu), 3) *bagatelizace* (výpovědi, které zlehčují destruktivní aspekty konfliktu nebo jeho negativních dopadů pro rodinu; důrazňování přechodného charakteru konfliktu), 4) *odmítnutí* (výpovědi popírající konflikt nebo nějak omezující povědomí dítěte o konfliktu). Byly zaznamenávány také *hostilní poznámky* matky vůči dítěti (*detouring code*)³⁸ a přetrvávající potíže s partnerským vztahem, které se objevily ve výpovědích matek, byly označeny jako *vzájemná rodičovská hostilita*, ale vzhledem k nízkému zastoupení byly tyto dvě kategorie z analýz vyloučeny. Deskriptivní výsledky, které přibližují, jak matky „ošetřují“ pokonfliktní situaci, lze chápat v souladu s tzv. kompenzatorní hypotézou³⁹ a jejím předpokladem, že rodiče se snaží chránit své děti před zraňujícími účinky konfliktu. Matky většinou předškolákům prezentují a vysvětlují konfliktní situaci konstruktivním způsobem a to především zdůrazňováním harmonie, vřelosti a stability, bagatelizováním destruktivních dopadů konfliktu pro rodinu a také projevením pocitů výčitek svědomí za to, že konflikt proběhl před dítětem. Menšina matek naopak uváděla, že i v debatě s dítětem pociťují dále negativní emoce a že se konsekvence konfliktu v této debatě s dítětem dál promítají. Snaha matek chránit děti před dopady konfliktu např. cestou pozitivního přeladění se vyskytuje velmi často, nicméně zjištění B. M. Gomulak-Cavicchiové, P. T. Daviese a E. M. Cummingse (2006) ohledně jejich protektivní funkce pro dětskou adaptaci nevyznívají tak jednoznačně a zdá se tedy, že ne všechna pozitivně laděná komunikace o konfliktu vede k zamýšlenému cíli dítě ochraňovat. Oproti očekávání totiž komunikace matky akcentující vysokou míru harmonie, stability a vřelosti v rámci rodičovsko-dětského i manželského vztahu spíše zesiluje než zeslabuje riziko dopadu manželského konfliktu.

³⁸ Pojmem „detouring“ bývá označována situace, ve které je konflikt rodičů transformován do konfliktu rodičů s dítětem jako způsob, jehož prostřednictvím je zachována iluze harmonického vztahu rodičů.

³⁹ Kompenzační hypotéza předpokládá, že rodiče nespokojení v partnerství, hledají naplnění v orientaci na kvalitu vztahu rodič – dítě (Cox, Paley, & Harter, 2001)

Je možné, že zjevný rozpor mezi v realitě zažívanými emočně nepříjemnými událostmi a pozitivním přeznačováním, které poskytuje rodič dítěti po hádkách, může spíše zvyšovat zranitelnost dítěte tím, že jsou pro něj tyto dva zdroje informací o rodinné situaci těžko slučitelné. Problematické se zdá zdůrazňování rodinné soudržnosti a stability zejména v rodinách s vyšší mírou konfliktu, neboť zmíněný rozpor vyvolává v dětech výraznější zmatek, nedůvěru a zneklidnění. V prostředí, které je charakteristické spíše nižším výskytem konfliktních situací, nepůsobí pozitivní přeznačování konfliktu matoucím dojmem, je v souladu s emoční zkušeností dítěte a tím pádem jej lze za protektivní faktor považovat. Tyto souvislosti zasluhují bezpochyby další výzkumnou pozornost zejména proto, že se jedná o problematiku úzce svázanou s poradenskou praxí a exponovanou mnohdy i populárně-vědecké literatuře pro rodiče, která ovšem mnohdy vychází pouze z osobního přesvědčení autorů či klinické zkušenosti bez ověření v rámci empirického výzkumu.

Aktivní roli předškolního dítěte v dynamice rodinných vztahů sledovali A. C. Schermerhornová E. M. Cummings a P. T. Davies (2005). K zachycení specifického chování, vnímané záměrné působnosti dítěte v kontextu rodičovského konfliktu (*perceived agency*)⁴⁰, bylo v této studii využito metody, kdy dítě dokončuje přečtený začátek příběhu. V tomto případě bylo využito příběhů s tematikou mírného rodičovského konfliktu. Bylo zjištěno, že destruktivní konflikt (dle výpovědi rodičů) predikuje vyšší míru negativní emoční reaktivity a ta posléze souvisí s vyšší motivací dítěte se aktivně zapojit do situace – tedy v souladu s teorií emoční jistoty (Cummings & Davies, 2002) lze říci, že destruktivní konflikt narušuje pocit vnímané jistoty dítěte, který navozuje zvýšený stav negativního nabuzení a snahy opět získat nad situací kontrolu, utišit nepříjemné emoce a konflikt vyřešit – navyšuje se tak podíl dítěte na řešení rodinné situace. Je zajímavé, že pokud je sledována i časová perspektiva, pak manželský konflikt v čase druhého měření negativně souvisí s vnímanou působností v čase prvního měření – tzn. lze uvažovat o tom, že viditelné snahy a aktivní chování dítěte ve směru k rodičům a jejich problémům, může způsobit změnu v jejich vzájemném konfliktním chování. Rodiče se mohou začít snažit řešit konflikty jinak, např. konstruktivněji nebo bez přítomnosti dítěte, protože jsou jeho chováním (ať již se jedná o přímou intervenci do situace konfliktu, kdy je dítě žádá, aby konflikt ukončili nebo o nepřímé projevy, které si rodiče interpretují jako důsledek konfliktní situace –

⁴⁰ Vnímaná působnost dítěte (*perceived agency*) je definována jako samotným dítětem iniciované jednání konané s vědomým záměrem působit na jiné členy rodiny.

např. nadměrná poslušnost, přebírání a plnění domácích úkolů a prací, které dítěti nenáležejí apod.) upozornění na reálné negativní dopady jejich vzájemného konfliktu. Tato interpretace však může být platným vysvětlením pro intaktní populaci s tzv. běžnou úrovní manželských a rodinných problémů, je pravděpodobné, že u klinické populace nebo u rodin, kde je v procesu rozvodové řízení, by vnímaná aktivita dítěte intervenovat do situace mohla vést i ke zvýšení míry konfliktovosti. Pro odborníky v praxi může být tato studie inspirací a vodítkem v uvažování o obousměrnosti dynamiky rodinných interakcí a také upozorněním na skutečnost, že i relativně „malé“ děti mohou být aktivním činitelem v procesech manželského vztahu nejen na nevědomé úrovni (např. somatizace), ale i ve smyslu cílené vědomé intervence.

5. 5. Rodičovský konflikt a vrstevnické vztahy předškolních dětí

Významnou změnou v oblasti sociálního vývoje je ve sledovaném období předškolního věku vstup dítěte do prvního mimorodinného prostředí – mateřské školy. Jedná se o prostředí, kde se poprvé setkávají děti se skupinou vrstevníků a to bez přítomnosti rodičů. S nadsázkou se dá říci, že děti podstupují první samostatnou zkoušku doposud nabytých sociálních kompetencí a to již bez asistence „rodinných trenérů či koučů“. Chování dítěte v prvním mimorodinném sociálním prostředí se tak stává specifickým ukazatelem jeho schopnosti se adaptovat na nové podmínky, které v sobě přinejmenším na počátku nesou charakteristiky situace odloučení od primární pečující osoby a tak je možné tyto momenty pokládat do značné míry za test úrovně emoční a behaviorální regulace. Navazování vrstevnických vztahů, počátky kooperace, soutěžení, projevů prosociálního chování a utváření prvních dyadických přátelských vztahů mohou být vnímány jako dílčí kritérium úspěšnosti předchozí socializace v rodinném prostředí. Lze tedy předpokládat, že tento vývojový požadavek na sociální dovednosti může být daleko problematičtější pro děti z rodin, které jsou charakterizovány vyšší mírou destruktivního rodičovského konfliktu. R. D. Parke a kolektiv (2001) uvádí, že dopad manželského konfliktu na vrstevnické vztahy se může uskutečňovat cestou přímých a nepřímých efektů. Podle modelu přímých efektů je dítě vystaveno působení konfliktu „face to face“ a dopad konfliktu na jeho kompetence ve vrstevnických vztazích je zprostředkováván dvěma základními intervenujícími procesy: 1) dětskou percepcí konfliktu a 2) emoční regulací. Pokud dítě není přímým svědkem konfliktu, jedná se o nepřímé efekty, které jsou zprostředkovány změnami v interakcích a vztahu na úrovni subsystému rodič – dítě, jak již bylo výše popsáno. Souvislost mezi konfliktem pozměněnou podobou

rodičovsko-dětského vztahu a vrstevnickými vztahy je moderována úrovní emočně regulačních dovedností dítěte (Parke et al., 2001). Mechanismus přímého efektu rodičovského konfliktu může být vysvětlován např. prostřednictvím sociálního učení (viz kapitola 2. 2.), emocionálního stresu (Cummings & Davies, 1994), percepce a hodnocení konfliktu dítětem (Grych & Fincham, 1990) a narušením pocitu emoční jistoty (Cummings & Davies, 2002). Nepřímý model, který vychází ze skutečnosti narušení rodičovsko-dětského vztahu, pak v konkrétním kontextu vrstevnických vztahů může zahrnovat následující oblasti: interakce rodič – dítě; rodiče jako rádcí či trenéři v oblasti sociálních vztahů a konečně jako dozorcí (*gatekeepers*) nad podobou a vůbec možnostmi dítěte vstupovat a rozvíjet vrstevnické vztahy (Parke et al. 1994, cit. dle Parke et al. 2001). Parke s kolektivem (2001) konstatuje, že problematika kvality vrstevnických vztahů v kontextu rodičovského konfliktu představuje zatím nepříliš dobře prozkoumanou oblast. Během uplynulého desetiletí se stala tato teze již poněkud méně platnou. Pro ilustraci uvedeme studie věnované tomuto okruhu výzkumných otázek, které jsou specificky vztaženy k počátkům vrstevnických vztahů v předškolním věku, v tabulce č. 1

Tabulka 1 - Manželský konflikt a vrstevnické vztahy předškolních dětí

studie	zkoumaný soubor	metoda	výsledky
Gottman & Katz, (1989).	56 rodin, děti ve věku 4 a 5 let	Domácí a laboratorní vyšetření zahrnující interakci mezi manželi, rodiči a dítětem, dítětem a vrstevníkem. Fyziologické ukazatele.	Nalezeny souvislosti mezi podobou dětské hry, negativní interakcí s vrstevníky, zdravím dítěte a manželskou spokojeností, dále fyziologickými ukazateli u dítěte i rodičů.
Webster-Stratton & Hammond (1999).	20 dětí ve věku 4 - 7 let a jejich rodiče	Pozorování řešení manželské konfliktní situace a řešení problémové situace s vrstevníky dětí	Negativní manželský konflikt souvisí s maladaptací dítěte. Mediátorem vztahu mezi negativním zvládním konfliktu a interakcí dítěte s rodiči a vrstevníky je kritický výchovný přístup matky i otce a nízká emoční citlivost.
Du Rocher Schudlich, Shamir, & Cummings (2004).	47 dětí ve věku 5 - 8 let a jejich rodiče	Dítě - Family Stories Task, Puppet Procedure Rodiče - The Conflicts and Problem Solving Scale	Dispozice k negativnímu a agresivnímu chování vůči vrstevníkům v konfliktních scénářích souvisely s konfliktním chováním matek i otců. Dětská reprezentace

			vztahu rodič-dítě má funkci mediátoru mezi manželským konfliktem a názory dětí na konfliktní chování k vrstevníkům.
David & Murphy, (2007)	62 dětí ve věku 3-6 let a jejich matky	Pozorování, dotazníky (podoba interakcí s vrstevníky, manželský konflikt, temperament dítěte)	Vyšší frekvence rodičovských konfliktů souvisela s nižší mírou interakce a vyšší mírou problémů ve vztazích s vrstevníky; byly nalezeny rozdíly mezi chlapci a dívkami – rodičovský konflikt a množství interakce s vrstevníky negativně souvisel u dívek a pozitivně u chlapců.
McCoy, K., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2009).	235 rodin s dětmi ve věku 5-7 let na počátku výzkumu	dotazníky (manželský konflikt, rodičovské chování – rejekce, akceptace, emoční jistota v rodinném prostředí)	Emoční jistota dětí plnila funkci mediátoru mezi konstruktivním i destruktivním manželským konfliktem a prosociálním chováním dítěte.

Ještě dále za pouhé konstatování existence vztahu mezi manželským konfliktem a vrstevnickými vztahy předškoláků směrem ke zkoumání individuálních rozdílů se použít v tabulce uvedená studie K. M. Davida a B. C. Murphyho (2007), která sledovala moderační roli temperamentu a genderu u skupiny tří až šestiletých dětí. Nucená kontrola (*effortful control*) moderuje vztah mezi konfliktem rodičů, množstvím interakcí s vrstevníky a problematickými vztahy s nimi. Je-li dítě charakterizováno nižší úrovní vlastní kontroly, potom v podmínkách vyšší míry rodičovského konfliktu navazuje s vrstevníky nižší počet interakcí a jeho vztahy s nimi jsou spíše problematické. Naopak pokud v případě dítěte z vysoce konfliktního domácího prostředí lze hovořit o vysoké míře kontroly, objem interakcí s vrstevníky je vysoký a problematičnost vztahů nízká – zdá se tedy, že schopnost kontrolovat se a řídit své emoce působí jako protektivní faktor proti negativnímu dopadu konfliktu na vrstevnické vztahy předškoláků. Zjištěné genderové rozdíly lze pokládat za příspěvek k ujasnění podoby vrstevnických vztahů již na počátku jejich utváření. Lze vysuzovat, že už v předškolním věku plní vrstevnické vztahy různé funkce pro chlapce a pro dívky nebo lépe řečeno – jejich podoba je skutečně rozdílná. V této studii bylo zjištěno, že u dívek se pojí vysoká míra konfliktu s nízkým množstvím interakcí (lze tedy odvozovat, že se promítá spíše do stažení a vyhýbání se sociálním kontaktům a vede skutečně spíše k problémům internalizovaného

typu, které jsou většinou typické právě pro dívky), kdežto u chlapců byla nalezena pozitivní souvislost mezi mírou konfliktu a objemem interakcí (což může znamenat, že chlapci z vysoce konfliktního prostředí spíše vyhledávají vrstevníky jako zdroj vnější opory a v interakci a hře jsou asertivnější než jejich spolužáci z prostředí klidnějšího).

V předškolním období přetrvává důležitost roviny emočních a fyziologických reakcí na konflikt rodičů, nicméně s rozvojem kognice se jako významný prvek objevuje v kontextu vnímání konfliktu jeho význam a reprezentace. Rozšiřují se také oblasti, ve kterých lze pozorovat případné komplikace s adaptací způsobenou vlivem konfliktního rodinného prostředí – jedná se např. o problémy ve vrstevnických vztazích v rámci předškolních institucí.

6. Konflikty rodičů a děti školního věku

Školní věk je ohraničen na svém počátku výrazným sociálním milníkem – nástupem dítěte do školy (v našem prostředí se tak děje s dovršeným šestým rokem věku dítěte) – a jeho závěr je spojen s biologicky podmíněnými změnami dospívání (jedná se tedy zhruba o období kolem jedenáctého až třináctého roku věku). Tento věk a s ním dosažená úroveň rozumových schopností pro studium dopadu konfliktu rodičů na vývoj a adaptaci dětí znamená rozšíření možností, jakým způsobem získávat informace o prožívání, reprezentaci a hodnocení konfliktu od dětí - svědků těchto situací. Subjektivní hodnocení významu konfliktu pro vlastní osobu a pro budoucnost celé rodiny, schopnost reflexe a vyjádření se stává v tomto vývojovém stadiu významným aspektem, který nejen ovlivňuje mechanismus dopadu konfliktu na děti, ale i perspektivou, která formuje i možnosti empirického zkoumání této problematiky. V předchozí kapitole byl popsán kognitivní růst z hlediska teorie mysli v přímé souvislosti s narůstající schopností dětí kolem šestého roku věku pochopit rozličné vnitřní mentální stavy účastníků konfliktu, vnímat jejich záměry, motivaci a cíle, které sledují, což se promítá jako výrazný posun ve vnímání a hodnocení konfliktu jako takového, možností jeho řešení a vlastní úlohy v něm, popř. i možností, jak ho zvládat. Ustupující egocentrické a další k předškolnímu věku příslušné aspekty myšlení (např. magické prvky v uvažování) sice uvolňují prostor nástupu konkrétního a více realistického pohledu na svět dítěte, nicméně kognitivní hodnocení konfliktu je stále doprovázeno negativními emočními prožitky, které jsou typické pocity ohrožení a viny za vznik konfliktu.

Školní věk s sebou přináší nároky v podobě školní adaptace, která se tak stává prubířským kamenem nejen schopností v oblasti školního výkonu a vzdělávání, ale také v oblasti utváření interpersonálních vztahů. Pokračuje rozvoj vrstevnických vztahů a stabilizace pozice dítěte ve vrstevnickém kontextu a jedním z úkolů tohoto období se stává utváření blízkých přátelských vztahů déleodobějšího charakteru. V rámci kolektivu vrstevníků také výrazněji přichází ke slovu srovnávání s ostatními v různých aspektech a podíl zpětných vazeb vrstevníků (v podobě akceptace či rejekce vrstevníky) se na utváření sebeobrazu a sebehodnocení zvyšuje. Tento čas je také určen pro budování základů zdravé sebedůvěry ve vlastní schopnosti a kompetence ve všech oblastech vývoje.

V hodnocení chování rodičů během konfliktu se s narůstajícím věkem přesunuje význam od aktuálně pozorovatelných projevů chování a emocí k obecnějším psychologickým charakteristikám aktérů, tedy rodičů – k jejich schopnostem zvládnání, regulace emocí nebo celkově osobnosti jako takové (Miller & Aloise, 1989). Zatímco mladší děti se zaměřují na vyřešení a ukončení konfliktu mezi rodiči, u starších dětí lze pozorovat tendenci spíše k regulaci vlastních emocí (Grych, 1998).

V následujícím textu bude věnována pozornost opět podobě reakcí dětí na rodičovský konflikt – jak na úrovni behaviorální, emoční, tak i fyziologické – tedy přímému dopadu konfliktu na děti. Těžištěm této kapitoly je pak shrnutí poznatků o procesu a dopadech kognitivně-emocionálního zpracování konfliktu, které je základním konceptem teorie kognitivně-kontextuálního rámce J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990, 1993). Nepřímý efekt konfliktu rodičů na adaptaci bude podobně jako v případě předchozího vývojového období zastoupen výchovou a kvalitou vztahu rodič – dítě, ale také poměrně čteně zkoumaným mediátorem a moderátorem tohoto vztahu a to depresí nebo přítomností depresivních symptomů na straně rodičů. Vzhledem k vývojové významnosti daného jevu bude závěr kapitoly patřit dopadu konfliktu na kvalitu vrstevnických vztahů.

6. 1. Reakce dětí školního věku na konflikt rodičů

Základní reakční vzorce, které se objevují v situaci, kdy je dítě vystaveno konfliktu rodičů, byly již nastaveny v předchozích stádiích vývoje (nebo ještě bazálněji se může jednat o základní fyziologické reakce organismu na ohrožení, která jsou společná pro celý ontogenetický vývoj). Další diferenciaci reakcí a způsobů zpracování tohoto působícího stresoru je ve školním věku způsobena prostřednictvím dosažené úrovně sebereflexe a schopnosti nahlížet na konflikt mezi jinými lidmi jako na komplexní situaci, která může mít zjevné příčiny stejně tak jako skryté motivy. V této podkapitole se pokusíme shrnout výsledky studií věnovaných zkoumání rozdílných typů reakcí specifických pro dané vývojové stadium.

Rozdílné vzorce emočních i kognitivních reakcí na rodičovský konflikt sledovali M. O'Brienová, G. Margolinová, R. S. John a L. Kruegerová (1991) u chlapců ve věku mezi osmi a jedenácti lety a jejich matek. Vytvořili tři skupiny, které odlišovaly různé charakteristiky domácího prostředí (fyziicky agresivní, verbálně agresivní a prostředí vyznačující se nízkou mírou konfliktu obecně). Reakce v podobě komentářů respondentů, jež měli za úkol volně popisovat svoje pocity a myšlenky při sledování několika

simulovaných konfliktních situací, byly na nejobecnější úrovni při analýze rozděleny na pocity a hodnocení a dále pak do obsahově rozdílných kategorií (seberozptylování; snaha zasahovat; negativní hodnocení; pozitivní hodnocení aj.). Chlapci z rodin charakterizovaných fyzickou agresí se vyznačovali oproti dvěma zbylým skupinám vyšší mírou seberozptylování a také tendencí intervenovat do konfliktní situace. Tyto což odpovídá i jinde zjišťovaným výsledkům, že děti vyrůstající ve více konfliktním prostředí obecně vykazují více chování, které má za cíl konflikt ukončit, vyřešit nebo alespoň zmírnit. Tito chlapci současně vykazovali i vyšší míru aktivace (*arousal*). Chlapci z rodin charakterizovaných nízkou mírou konfliktu komentovali simulované situace spíše optimisticky. Z těchto výsledků lze odvozovat, že zkušenost s konfliktem v rodině utváří podobu reakcí na další konfliktní situace, které se mohou odehrávat v jiném než rodinném kontextu, a že během školního dětství vystavením silnějším konfliktu dochází ke vzniku zvýšené citlivosti na konfliktní podněty.

Studie P. T. Daviese, R. L. Myerse, E. M. Cummingse a S. Heindela (1999) podpořila myšlenku, že dítětem zažívané předchozí konflikty rodičů přispívají k jeho vyšší citlivosti vůči následným konfliktním situacím. Autoři se posunuli od ověřování platnosti hypotézy senzitivizace (viz kapitola 2. 5.) spíše k popisu detailnějších aspektů tohoto jevu upřesněním, jaký charakter má předchozí zážitek dítěte s konfliktem a také se zaměřili na vývojový aspekt sledování tří věkových skupin, které byly charakterizované rozdílným stupněm kognitivního vývoje (předoperační stadium na pomezí předškolního a školního věku, stadium konkrétních operací na sklonku dětství a mladšího školního věku, stadium formálních operací v pozdní adolescenci). Ve vztahu k věku bylo zjištěno, že emoční reakce na konflikt jako je strach nebo vztek se s věkem umenšují, ale také narůstá tendence do konfliktu dospělých zasahovat. Obecně pak lze na základě výsledků této studie potvrdit, že děti, které v minulosti byly svědky destruktivního konfliktu dospělých, reagují na další konflikt ve všech oblastech reakcí negativněji než ty děti, které ve své historii byly vystaveny konfliktu konstruktivního charakteru. V podobném duchu podpořila hypotézu senzitivizace studie J. Webera a M. O'Briena (1999), jejíž výsledky naznačují, že děti, které byly svědkem vzájemného manželského násilí, očekávají v reakci na simulovaný konflikt výraznější eskalaci konfliktní situace, objevují se u nich častěji sebeobviňovací tendence než u dětí, které zkušenost s domácím násilím nemají. Prostřednictvím kombinace dotazníkového šetření (míra konfliktovosti v rodině) a simulovaného konfliktu (pouze audio záznam) bylo dále zjištěno, že děti v reakci na konflikt týkající se jejich osoby reagují vyšší mírou

negativního afektu a pochopitelně také vyšší mírou sebeobviňování. Také longitudinální sledování vývojových změn a stability reakcí dětí na konflikt během jednoho roku P. T. Daviese, M. L. Sturge-Appleové, M. A. Winterové, D. Farrell, a E. M. Cumingse (2006) podpořilo dílčím způsobem hypotézu senzitivizace (tato studie již byla částečně představena v kapitole 2. 5.). Rodičovské stažení se během konfliktu a jejich hostilita během řešení konfliktního úkolu předikovaly stresové reakce dětí na konflikt i poté, co byla v modelu kontrolována vřelost rodičů. Autoři našli v rámci longitudinálního pohledu také rozdílné vzorce vztahů mezi rodičovskou hostilitou a jednotlivými oblastmi dětských reakcí, což naznačuje, že senzitivizační proces rodičovským konfliktem nelze chápat jako „lineární“, ale je potřeba o něm spíše uvažovat jako o procesu, který může nabývat různých podob v průběhu času a v jednotlivých doménách reakcí. Reakce dětí získané prostřednictvím rozhovoru a narativního dovyprávění příběhů (Revised MacArthur Story Stem Battery - Bretherton, Oppenheim, Buschsbaum, Emde, & The MacArthur Narrative Group, 1990, cit dle Davies, Sturge-Apple, Winter, Farrell, & Cummings, 2006) a z pozorování v jednotlivých doménách procesů, které dle teorie emoční jistoty fungují jako způsob jejího znovunabytí či udržení v kontextu konfliktu (např. negativní efektivita, vnitřní reprezentace konfliktu), v průběhu jednoho roku vykazovaly mírnou změnu. V čase byl zachycen pokles zjevných projevů rozrušení (*distress*), vigilance, hostility a také negativních reprezentací matky a otce jako zdroje ochrany a podpory. Tyto změny lze dle autorů studie přičítat komplikovanější interakci mezi řadou vývojových procesů. Např. pokles zjevné reaktivity na konflikt může reflektovat nárůst schopnosti školních dětí skrývat navenek projevy zneklidnění a rozrušení. To, že u dětí ubývá s věkem negativních reprezentací rodičovských postav, může být jednak interpretováno jako opravdové zlepšení rodinných vztahů, ale na druhou stranu také jako nárůst dětské konformity a loajality vůči rodičům v tomto věku, kterou děti prezentují vnějšimu okolnímu světu.

Význam hodnocení ukončení a vyřešení konfliktu byl prokázán i u dětí předškolního věku, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole (viz kapitola 5. 1.). Další příspěvek k upřesnění toho, jakým způsobem se promítá ukončení konfliktu do reakcí dětí a jejich zpracování konfliktní situace ve školním věku, ale také k podpoře teorie emoční jistoty, představuje studie M. C. Goeke-Moreyové, E. M. Cumingse a L. M. Pappové (2007), která využila jako metody sběru dat deníkových záznamů matek o způsobech ukončení manželských konfliktů a následně také pozorování reakcí dětí při simulaci stejných způsobů ukončení v laboratorním prostředí. Autoři předpokládali, že

vyřešený konflikt pro děti školního věku přináší spíše nárůst pozitivních emocí, zatímco nedořešený konflikt zvyšuje negativní emoční a behaviorální reaktivitu. Dle předchozích zjištění by úspěšné řešení konfliktu také mohlo do značné míry snižovat dopad chování a emočních projevů rodičů během konfliktu a zmírňovat negativní a hostilný význam přikládaný konfliktu. Dalším předpokladem studie bylo, že rodiče a děti budou sdílet zhruba stejné hodnocení stupně vyřešení konfliktu a že také okamžitá reakce dítěte na podobu vyřešení konfliktu může souviset s jeho adaptací a pocitem subjektivní pohody. Výsledky výše uvedené předpoklady podporují – konkrétně bylo zjištěno, že skutečně určité typy zakončení konfliktu působí na snížení dopadu negativního chování rodičů během něj⁴¹. Hodnocení řešení a zakončení konfliktu rodiči a dětmi je do značné míry shodné, liší se ale v některých detailnějších aspektech vnímání některých typů zakončení konfliktu (např. *resignace/submission*). Hlavním zjištěním je, že reakce dětí na typ ukončení konfliktu souvisí s jejich mírou adaptace. Mezi typy ukončení konfliktu z hlediska adaptace dětí vychází jako nejvýhodnější řešení kompromisem, které zvyšuje podíl pozitivních reakcí na straně dítěte a stejně tak i redukuje negativní reakce v podobě strachu a smutku. V rámci tohoto výzkumu byl nejvíce používanou strategií kompromis a i v této souvislosti potom převažovaly spíše pozitivní emoční reakce dětí nad negativními. Zdá se tedy, že u dětí školního věku lze uvažovat o tom, že úspěšné vyřešení konfliktu může i posilovat pocit emoční jistoty. Jak ovšem autoři studie poznamenávají, v případě extrémně destruktivního konfliktu (např. verbální vyhrožování rozvodem nebo přítomnost fyzického násilí) již způsob řešení, byť optimálního, není schopen uchránit děti před negativními dopady svědectví ničivého konfliktu. Lze se domnívat, že se může jednat o jistou paralelu s výsledky výzkumu, který se zaměřoval na pokonfliktní vysvětlování situace předškolním dětem matkami (Gomulak-Cavicchi, Davies & Cummings, 2006 - viz kapitola 5. 4. 2.), kdy zjevný rozpor mezi charakterem konfliktu a zdůrazňováním pozitivních aspektů rodinného soužití ve vysvětlování matkou způsoboval u dětí spíše nejistotu a zmatek. Podobný rozpor mezi extrémními behaviorálními a emočními projevy během konfliktu a např. neodpovídající nadměrně smířlivé pozitivní ukončení může v dítěti školního věku vyvolávat otázky o autenticitě pozitivních, ale i negativních emocí dospělých.

Lze shrnout, že senzitivizace konfliktem, která vede k zvýšené citlivosti a reaktivitě na následné konfliktní situace, byla ve školním věku předchozími studii

⁴¹ Způsoby ukončení konfliktu byly následující: kompromis, omluva, *resignace*, schválení nesouhlasu a stažení se.

potvrzena jako platný mechanismus rizikového vývoje k problémům s adaptací, ale že s rozvojem sebekontroly, seberegulace a možností kognitivního zpracování je nutné v tomto věku již hledat její subtilnější podoby nejen na úrovni okamžitých a zjevných reakcí.

Důležitým aspektem zkoumání reakcí dětí na konfliktní situace je také kontext, ve kterém se výzkum odehrává. V předchozí pasáži byly představeny studie, které využívaly ke sledování reakcí školních dětí na konflikt simulované situace v laboratorních podmínkách. Výsledky těchto studií lze do značné míry aplikovat na přirozené podmínky, neboť se ukazuje, že vzorce reakcí dětí na simulovaný konflikt jsou do značné míry v souvislosti s reakcemi v reálných situacích, které bývají nejčastěji sledovány prostřednictvím deníkových záznamů rodičů (Cummings, Goeke-Morey, & Dukewich, 2001). Tato metoda skýtá možnost sledovat genezi vzniku vzorců reakcí na detailnější úrovni a také možnost zachytit subtilnější změny v rámci rodinné dynamiky. Dvě studie autorského kolektivu E. M. Cummingse, M. C. Goeke-Moreyové a L. M. Pappové (2003, 2004) sledovaly prostřednictvím denních domácích záznamů reakce dětí na jednotlivé typy konfliktních strategií a souvislosti s úrovní adaptace a konkrétně pak agresivním chováním. V první ze studií bylo zjištěno, že jednotlivé emoční reakce dětí se liší dle typu strategie, kterou rodiče v rámci konfliktu užívají. Destruktivní konfliktní strategie rodičů jako je např. ohrožování, osobní inzultace, verbální hostilita, defenzivnost, neverbální hostilita, stažení se z konfliktu, fyzické ovládnutí vedou k agresivním reakcím dětí. Naopak klidná diskuse, podpora a náklonnost přispívají k zvýšení jejich emoční jistoty. Výsledky této studie podporují model, v němž jsou taktiky během konfliktu svázány s funkčností manželství a emocionální reakce dětí během konfliktu souvisí s jejich adaptací. Druhá studie stejného týmu (Cummings, Goeke-Morey, & Papp, 2004) kombinovala metody deníkových záznamů matek a otců o reakcích dětí na konflikt v domácím prostředí a pozorování aktuálních agresivní reakcí dětí na simulovaný konflikt. Výsledky dokládají podobný charakter souvislostí – zatímco působení destruktivních konfliktních taktik a přítomnost negativních emocí rodičů vede k zvýšení pravděpodobnosti agresivního chování dětí mezi osmým až šestnáctým rokem věku (tyto výsledky lze tedy vztáhnout i pro období adolescence), tak v souladu s předpoklady konstruktivní strategie a pozitivní emocionalita rodičů přináší sníženou pravděpodobnost agrese u dětí. Vedle rozlišení destruktivního a konstruktivního způsobu vyjednávání je pro výskyt agresivního chování také podstatné téma konfliktu. Pokud se jednalo v deníkových záznamech o

témata, která ohrožují dítě samotné nebo existenci manželského vztahu, opět vzrůstala pravděpodobnost, že děti budou na simulovaný konflikt reagovat agresivním způsobem. Agresivní reakce v domácím prostředí, ale i v laboratoři byly ověřeny jako prediktory problémů externalizovaného typu.

Specifickou otázkou neverbálního vyjádření konfliktu v kontextu přímých reakcí dětí školního věku i adolescentů se zabývali G. De Arth-Pendley a E. M. Cummings (2002). Děti na neverbální vyjádření konfliktu (např. vyhýbání se postavením těla nebo užíváním bariér prostřednictvím nějakých předmětů /např. noviny, kniha/, faciální vyjádření strachu a smutku apod.) reagují podobně jako na verbální vyjádření konfliktu. Toto zjištění je v rozporu s předchozími retrospektivními studiemi, které prokazovaly, že neverbální vyjádření konfliktu nemá oproti otevřeně verbalizovanému výrazný dopad na dětskou adaptaci (např. Jenkins & Smith, 1991). Za zásadní i z hlediska praktických aplikací v poradenství a rodinné a manželské terapii lze pokládat zjištění, že neverbální vyjádření strachu dospělými účastníky konfliktu vyvolává u dětí nejvyšší míru negativních reakcí. Z hlediska teorie emoční jistoty lze asi uvažovat o tom, že když dospělá osoba, od které dítě očekává podporu a ochranu, projevuje sama strach – tedy „bezmocnou“ emoci, znamená to pro dítě větší ohrožení pocitu emoční jistoty, než když stejný dospělý projevuje hněv a vztek – tedy emoce „mocné“. Mnohé z reakcí dětí na ukončení a vyjádření konfliktů vykazovaly souvislost s věkem (byly sledovány skupiny dětí ve věku 6 – 8 , 10 – 12 a 14 – 16 let). Mladší a starší děti se liší např. ve svých vyjadřovaných tendencích do konfliktu zasahovat – v této studii se intervenci do konfliktu více vyhýbaly mladší děti než dospívající, z čehož autoři odvozují, že je pro ně konflikt více ohrožující. Mladší děti v této studii (De Arth-Pendley, & Cummings, 2002) také vyjadřovaly větší důvěru ve svou schopnost neverbálně vyjádřený konflikt svým působením vyřešit než starší děti, což naznačuje dosud ještě zjednodušenou představu o možnostech řešení interpersonálních neshod a nedostatek zkušeností s jejich řešením. Mladší děti oproti starším měly tendence případnou intervenci do konfliktu směřovat spíše k oběma rodičům, kdežto dospívající se vztahují v tomto případě spíše k jednomu z rodičů, aby přes něj zapůsobili na druhého. Pro děti od počátku školního věku do střední adolescence tedy i neverbálně vyjádřený konflikt může znamenat ohrožení jejich emoční jistoty, tedy jejich hodnocení konfliktu jako vysoce ohrožujícího se může kombinovat a vycházet jak z otevřeně verbalizovaného vzteku a hněvu dospělých, ale také z neverbálně vyjádřeného strachu. I tato studie akcentuje důležitost

dalšího a detailnějšího sledování odstínů v projevech a podobě konfliktu mezi rodiči pro pochopení jeho dopadů na dětské hodnocení.

6. 1. 1. Fyziologické reakce dětí školního věku na konflikt rodičů

I v období školního věku jsou sledovány fyziologické parametry reakcí na rodičovský konflikt a bývají testovány jejich možnosti nejen v roli závislých proměnných, ale zejména v roli moderátorů nebo mediátorů v procesuálně zaměřeném přístupu ke zkoumání souvislostí mezi konfliktem a maladaptací. V přehledu zmíníme studie posledních let, jejichž výsledky a popis jsou uvedeny v tab. č. 2. Bližší údaje o studii o dopadech konfliktu na kvalitu spánku školáků (El-Sheikh, Buckhalt, Mize, & Acebo, 2006) byly již podrobněji uvedeny jako ilustrační příklad v kapitole o teoretických základech zkoumání konfliktu (viz kapitola 2. 5.), další studie pouze přibližuje přehled v tabulce a případné zájemce o hlubší vhled do této problematiky lze odkázat na speciální číslo *Monographs of the Society for Research in Child Development* (El-Sheikh, Kouros, Erath, Cummings, Keller, & Staton, 2009), které je věnováno manželskému konfliktu a chování dětí externalizovaného typu a konkrétně interakci mezi aktivitou parasympatického a sympatického nervového systému.

Tabulka 2 - Manželský konflikt a fyziologické reakce dětí školního věku

studie	zkoumaný soubor	metoda	výsledky
El-Sheikh (2005)	180 dětí školního věku	Simulovaný konflikt Měření kožní vodivosti Pozorování emočních reakcí	Vyšší stupeň kožní vodivosti byl robustní rizikový faktor – mediátor mezi konfliktem a internalizovanými problémy u chlapců a moderátor pro externalizované, internalizované a kognitivní problémy u dívek. Zvýšený vztek (u chlapců) a smutek (u dívek) zvyšuje míru problémů spojených s manželským konfliktem.
El-Sheikh & Whiston (2006)	133 školních dětí – v době prvního sběru dat věk cca 10 let	Simulovaný konflikt Regulace vagu	Vyšší manželský konflikt byl prediktorem negativních projevů dítěte, větší potlačení vagu při simulovaném konfliktu působilo protektivně proti zhoršení

			internalizovaných problémů spojených s manželským konfliktem.
El-Sheikh, Keller, & Erath (2007)	157 školních dětí – v době prvního sběru dat věk cca 10 let	Kožní vodivost Dotazníky – agresivní manželský konflikt a adaptace dítěte.	Manželský konflikt predikuje nárůst problémů externalizovaného typu u chlapců s nižší mírou kožní vodivosti (SCLR), ale není prediktorem pro skupinu chlapců s vyšší mírou tohoto ukazatele, přestože se tyto skupiny chlapců nelišily v míře externalizovaných problémů a to zejména v podmínkách vysoké míry manželského konfliktu.
Davies, Sturge-Apple, Cicchetti, & Cummings (2008)	208 dětí ve věku 6 let	Pozorování, dotazníky (Konflikt, adaptace) Měření úrovně kortizolu	Souvislost mezi distresem a zvýšenou produkcí kortizolu byla částečně zesílena, pokud děti vykazovaly vyšší míru zapojení se do konfliktu.

6. 2. Hodnocení rodičovského konfliktu dětmi školního věku – kognitivně-kontextuální přístup

Školní věk je nejen v souvislosti se zahájením povinného vzdělávání neodmyslitelně spojován s vývojem kognitivní kapacity a transformací myšlenkových operací směrem ke konkrétnímu logickému uvažování (Piaget & Inhelderová, 2010). Základní myšlenka kognitivně-kontextuálního přístupu J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990), že dopad konfliktu rodičů na adaptaci dítěte, je dán významem, který mu dítě přisuzuje, byla představena podrobně v kapitole 3. 3. Empirické ověřování této a dalších tezí zmíněného teoretického přístupu většinou a z pochopitelných důvodů směřuje právě do školního věku, v němž již děti disponují potřebnou kognitivní kapacitou a takovou mírou sebereflexe, která umožňuje převést jejich zkušenosti s konfliktem rodičů např. do reakcí na tvrzení v dotazníkových metodách, jejichž použití z těchto důvodů v daném období narůstá. Vývoj hodnocení konfliktu rodičů během dětství až do adolescence se tedy děje v souladu s vyspělejšími formami kognitivního usuzování, ale i s možnostmi zvládnání, které dítě již nelimitují i z důvodu jeho větší celkové samostatnosti (např. dítě školního věku může již i samostatně v případě konfliktů samostatně opustit na akutní

čas hádky domácí prostředí a vyhledat bezpečí např. u kamarádů nebo prarodičů). Lze tedy předpokládat, že během školního věku bude klesat hodnocení konfliktu jako ohrožujícího, přestože jeho výskyt a četnost se nemusí až tak výrazně měnit.

Základní teze kognitivně-kontextuálního rámce byly představeny v samostatné kapitole 3. 3., na tomto místě bude věnována pozornost konkrétním zjištěním, která dokumentují význam kognitivně-emocionálního hodnocení konfliktu pro maladaptaci dětí školního věku.

V jedné z prvních studií, vycházející z kognitivně-kontextuálního rámce, J. H. Grych a F. D. Fincham (1993) zjistili, že jedenáctileté a dvanáctileté děti vypovídají o reakcích na konflikt rozdílně, hodnotí jej jako různě intenzivní a také jako obsahově se k nim vztahující či nikoli. Dětem byly předloženy audionahrávky několika konfliktních sekvencí a následně byly sledovány jejich reakce v oblasti kognitivního, emocionálního hodnocení a byly sledovány i tendence ke zvládnutí, tedy k případnému chování dítěte. Konflikt týkající se dítěte vyvolával více pocitů viny a obav z toho, že bude samo dítě do konfliktu zataženo a také byla pozorovatelná větší tendence dítěte do něj přímo svým chováním intervenovat. Vyšší intenzita konfliktu souvisela s většími pocity ohrožení a vyvolávala vyšší míru negativních emocí. Druhá studie prezentovaná v rámci tohoto článku se zaměřovala také na funkci vysvětlení a objasnění příčin konfliktu, které dítěti podává rodič. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, zkoumání dopadu vysvětlení nebo tedy obecně pokonfliktní komunikace rodičů s dítětem, patří k aplikačně významným aspektům výzkumů v této oblasti. Konfliktům mezi rodiči není možno a vlastně by ani nebylo z určitého úhlu pohledu optimální se zcela vyhnout. Z tohoto důvodu je daleko důležitější zjišťovat a ověřovat, jaké jsou reálně použitelné protektivní mechanismy, kterými by bylo možno mírnit ty destruktivní a negativní dopady konfliktů, které ohrožují zdravý dětský vývoj. Otevřená komunikace a vysvětlování rodiče dítěti se na první pohled jeví jako relativně vhodný a hlavně snadno realizovatelný způsob, který by mohli odborníci při práci s rodinami využívat. Empirické výsledky, jak např. vyplynulo ze studie o předškolních dětech (Gomulak-Cavicchi, Davies & Cummings, 2006), ale nejsou zcela jednoduše aplikovatelné a jednoznačné. Při vystavení konfliktu, který v sobě nese prvky obviňování dítěte, snižuje vysvětlení dospělého, které vinu dítěte vyvrací, strach z toho, že dítě bude do konfliktu dospělých zataženo a také tendenci z vlastní vůle do konfliktu zasahovat. Lze vyvodit, že pokud ve vysvětlování rodičů nevnímá dítě velký kognitivní a emocionální rozpor, tzn. že se nejedná o zcela neslučitelné informace, kterých se dítěti dostává (např.

v hádce je dítě doslovně označováno za příčinu neklidu a disharmonie ve vztahu manželů a v následném rozhovoru je tento fakt zcela popřen a dítě je přesvědčováno o tom, že jen nerozumělo „dospělému“ rozhovoru), přiměřený způsob udržení zodpovědnosti za konflikt na úrovni partnerské dyády může být skutečně doporučovanou technikou ošetření pokonfliktní situace.

Hodnocení konfliktu dětmi souvisí s úrovní jejich adaptace a také se strategiemi jeho zvládnutí. J. H. Grych (1998) dále zjišťoval, které situační a kontextuální proměnné hodnocení konfliktu dětmi ovlivňují. Matky dětí ve věku mezi sedmi a dvanácti lety vypovídaly o úrovni vzájemné manželské agresivity prostřednictvím dotazníků a jejich děti hodnotily také vnímanou hostilitu rodičů vůči vlastní osobě. Další součástí sběru dat bylo hodnocení pěti audionahrávek minutových konverzací mezi mužem a ženou s odstupňovanou intenzitou konfliktního podílu v komunikaci. Bylo prokázáno, že na hodnocení konfliktu působí zejména úroveň agresivity v interakci mezi rodiči a také předchozí zkušenost dítěte s fyzickým násilím mezi rodiči. Jako významný prediktor hodnocení byl potvrzen v této studii i věk dítěte – mladší děti na počátku školního věku se cítí konfliktem více ohrožené, mají výraznější pocity bezmocnosti a jsou také více pesimistické ohledně výsledků vlastních snah o zvládnutí situace než starší děti v období před nástupem dospívání. Při prezentaci příběhů s konfliktní zápletkou mladší děti také častěji označovaly za příčinu simulovaného konfliktu dítě. Nižší důvěra dětí v to, že se dokáží s konfliktem rodičů vyrovnat může být odrazem jejich vývojově užšího repertoáru zvládacích strategií, kterými disponují. I tento fakt může navíc přispívat ke zvýšenému vnímání ohrožujících prvků konfliktu – vědomí nízké vlastní účinnosti a zmiňovaná bezmocnost tváří v tvář nepříjemné situaci může pocit ohrožení zesilovat. Co se týká pocitů viny nebo tendencí přisuzovat vinu za konflikt dospělých spíše dítěti, je možné u mladších dětí uvažovat o přetrvávajícím vlivu egocentrického usuzování a atribucí zcela typických pro předchozí vývojovou etapu předškolního věku. Jak již bylo také zmíněno výše, mladší děti mají tendenci se zaměřovat spíše na konkrétní a v čase i prostoru blízké události spíše než na obecnější skryté psychologické faktory, které motivují a způsobují určité druhy interpersonálního chování (Miller & Aloise, 1989). J. H. Grych (1998) ale upozorňuje, že věk není samozřejmě zcela jednoznačným ukazatelem a že k upřesnění souvislostí mezi hodnocením konfliktu a jeho kognitivními aspekty je potřeba něj také zohlednit aktuální dosažený stupeň kognitivního vývoje. Poslední významnou kontextuální proměnnou vycházející z rodinného prostředí, která byla v rámci této studie sledována, byla míra akceptace

dítěte oběma rodiči. Je zajímavé, že byly nalezeny pouze slabé vztahy s hodnocením konfliktu a pouze jedna z nalezených korelací mezi hodnocením konfliktu a akceptací dítěte otcem byla významná – děti, které označují svůj vztah s otcem jako blízký, obviňovaly za vznik konfliktu v předkládaných příbězích otce méně často. Děti v této studii vypovídaly obecně spíše o bližších vztazích s matkou a pro hodnocení zodpovědnosti rodičů za konflikt se zdá důležitější kvalita vztahu s rodičem než jeho pohlaví. Z výsledků je tedy zřejmé, že do hodnocení konfliktu a jeho významu vstupují jak charakteristiky samotného konfliktu (např. jeho intenzita a to, jak je vyjadřován), tak charakteristiky rodinných vztahů (kvalita vztahu dítěte s rodiči), ale také individuální proměnné na straně dítěte (zmíněný věk, dále také pohlaví).

Testováním moderační a mediační hypotézy přinesla P. Kerigová (1998) další upřesnění, jakým způsobem funguje mechanismus vztahu mezi konfliktem rodičů a reakcemi dětí na něj, které vedou posléze k jejich maladaptaci. Rodiče dětí školního věku hodnotili míru vzájemného konfliktu a projevy problémového chování svých dětí. Děti ve věkovém rozpětí mezi sedmi a jedenácti lety hodnotily konflikt rodičů prostřednictvím Škály dětské percepce konfliktu mezi rodiči (Grych, Seid, & Fincham, 1992)⁴² a dále také svoje zvládací strategie ve vztahu ke konfliktu. Míra depresivního a úzkostného prožívání byla zachycena prostřednictvím sebeposuzovacích škál. Hlavním cílem studie bylo posoudit, zda hodnocení konfliktu moderuje vztah mezi jeho existencí a maladaptací nebo zda hodnocení tento vztah zprostředkovává. Výsledky podpořily spíše moderační hypotézu, neboť hodnocení vlastností konfliktu, ohrožení, sebeobviňování a vnímané kontroly nad konfliktem moderovaly vztah mezi rodičovským konfliktem a problémy externalizovaného typu a úzkostností u chlapců. Vlastnosti konfliktu, ohrožení, sebeobviňování, vnímaná kontrola a sebeuklidňování byly potvrzeny jako moderátory vztahu konfliktu s problémy internalizovaného typu u dívek. Zmíněné výsledky přinášejí rozdílné vzorce souvislostí pro dívky a chlapce, které ovšem není vhodné vnímat jako absolutní rozdíly mezi pohlavími. Podobně jako i v jiných výzkumech, P. Kerigová (1998) konstatuje, že vystavení rodičovskému konfliktu je pro obě pohlaví srovnatelné a stejně tak se chlapci a dívky neliší v míře problémů s adaptací. Co je ovšem rozdílné, jsou právě vzorce způsobů, jak reagují na konflikt a specificky také, jakým způsobem rodičovský konflikt chlapci a dívky hodnotí. Konkrétně to znamená, že se chlapci a dívky neliší v průměrném hodnocení

⁴² Children's Perception of Interparental Conflict Scale – její česká adaptace (Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2009) bude blíže popsána v kapitole 7. 3. 1.

jednotlivých aspektů konfliktu, ale spíše je odlišuje rozdílná struktura vzájemných souvislostí mezi sledovanými aspekty hodnocení, jak je zřejmé z výše uvedených konkrétních výsledků. Z nich lze také vysuzovat, že existují specificky odlišné oblasti zranitelnosti pro jednotlivá pohlaví, protože ačkoli v průměru chlapci nevykazují v reakci na rodičovský konflikt vyšší míru problémů externalizovaného typu než dívky, tak hodnocení konfliktu moderuje tento efekt specificky a moderační efekt se objevuje pouze u chlapců. Obdobně tato souvislost platí pro dívky a efekt moderace mezi konfliktem a internalizovanými problémy. Specifické vzorce vztahů pro jednotlivá pohlaví přinášejí zajímavá zjištění i z hlediska využití v poradenské praxi při práci s rodinami, které např. vyhledávají pomoc primárně se zakázkou problémového chování dětí. Chlapci, kteří se cítí při nárůstu manželských konfliktů více konfliktem ohroženi, se začínají chovat spíše inhibovaně a proti očekávání, se snižuje podíl jejich „zlobení“, zřejmě ze strachu, aby se nestali také cílem rodičovského hněvu. Pro snížení pocitu úzkosti je u chlapců významná úroveň vnímané kontroly nad konfliktem - cítí se lépe, pokud mají dojem, že konflikt rodičů je pro ně zvládnutelný. Podobný pocit, že mohou konflikt rodičů možno nějakým způsobem kontrolovat, však u dívek vede ke zvýšené míře problémů internalizovaného typu. Je možné, že pocit, že by mohly nějakým způsobem konflikt rodičů ovlivňovat a mít jej pod kontrolou, může vyvolávat v dívkách vychovávaných k „zodpovědnosti“ za vztahové záležitosti nadměrnou zátěž, která může v součinnosti s neúspěšným zvládnutím konfliktu dospělých vyústit ve vznik depresivní nálady, popř. depresivních symptomů.

Specifickou roli hodnocení konfliktu, pohlaví a vědomí vlastní účinnosti také upřesňuje studie E. M. Cummिंगse, P. T. Daviese a K. S. Simpsonové (1994). Dopad manželského konfliktu byl sledován u dětí ve věku mezi devíti a dvanácti lety v intaktních rodinách. Úroveň konfliktu byla zachycena prostřednictvím výpovědí matek, děti vypovídaly o subjektivním vnímání a hodnocení konfliktu prostřednictvím již zmíněné škály CPIC a vnímané vědomí vlastní účinnosti bylo získáno jako reakce na videozáznamy běžných konfliktních situací. I v této studii se pohlaví dítěte ukazuje jako významný faktor, který hraje zásadní roli v utváření vzorců souvislostí mezi konfliktem a adaptací. Zatímco hodnocení účinnosti zvládnutí a ohrožení konfliktem predikovalo míru adaptace u chlapců, sebeobviňování u dívek vykazovalo souvislost s problémy internalizovaného typu. Podobně jako ve výše zmíněné studii P. Kerigové (1998), jedná se o rozdílné typy vzorců, které odlišují chlapce a dívky a které zřejmě vznikají v souvislosti s genderově specifickým způsobem socializace (Ruble & Martin, 1998).

Hodnocení míry destruktivity konfliktu se u chlapců do značné míry shoduje s výpověďmi matek, kdežto u děvčat tato shoda v hodnocení konfliktu nalezena nebyla. Autoři tento rozdíl vysvětlují možností, že chlapci jsou méně chráněni před projevy rodičovského konfliktu a dokládají tedy „objektivnější“ percepci frekvence a intenzity konfliktu než dívky. Jedná se ale o pouze jedno z možných hypotetických vysvětlení, dalším alternativním vysvětlením by mohlo být, že dívky jsou v dotazníkovém hodnocení obezřetnější a loajálnější vůči rodičům, což by mohlo souviset i s jejich socializací celkově posilovanou orientací na udržování dobrých interpersonálních vztahů.

Další analýzu odlišných vzorců vztahů pro jednotlivá pohlaví představili vedle dalších výzkumných zjištění v rámci prospektivní studie J. H. Grych, G. T. Harold a C. J. Milesová (2003). Primárním cílem studie bylo sledovat roli hodnocení konfliktu v longitudinální perspektivě při kontrole výchozího stavu. Konflikt rodičů má v longitudinální perspektivě nepřímý důsledek na pozdější adaptaci dětí, který je zprostředkován tím, jak děti vnímají jeho ohrožující aspekty a jak se za jeho vznik obviňují. Konkrétněji se dá říci, že děti, které jsou v čase prvního měření vystaveny hostilnímu a hůře řešenému konfliktu, vykazují o rok později zvýšenou míru ohrožení a sebeobviňování v reakci na rodičovský konflikt a následně pocity ohrožení souvisí s vyšší mírou internalizovaných problémů v čase druhého měření a pocity sebeobviňování se zvýšenou mírou problémů externalizovaného typu. Souvislost mezi vnímaným ohrožením a problémy internalizovaného typu patří mezi poměrně konzistentně zjišťovaný výsledek (např. výše uvedená studie P. Kerigové z roku 1998) a slouží také jako podpora pro platnost teze o postupné senzitivizaci dětí destruktivní podobou konfliktu (viz kapitola 2. 5.). Prožitek opakovaného a silného ohrožení v reakci na konflikt dle autorů (Grych, Harold, & Miles, 2003) u dětí může vést vývoji depresivních a úzkostných potíží. Pro děti je manželský konflikt ohrožujícím stimulem z více důvodů. Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách o raném dětství a předškolním věku, charakteristický emoční doprovod konfliktu v mladších dětech vyvolává okamžité ohrožení již zvýšenou intenzitou a naléhavou intonací hlasového projevu. Okamžitý účinek negativních emocí pochopitelně přetrvává i do školního věku, kdy se ale mezi další příčiny prožitku ohrožení začínají prosazovat i obavy o budoucnost rodiny a její celistvosti. Mezi další příčiny, proč se starší děti mohou cítit ohroženy patří strach, že je rodiče budou do konfliktu zatahovat a chtít po nich, aby se přiklonili na stranu jednoho či druhého. V souvislosti se skutečností, že negativní

prožitky vznikající v průběhu manželského konfliktu se přelévají z úrovně manželské dyády do interakce mezi rodičem a dítětem, mohou děti na základě předchozí zkušenosti předpokládat obrácení agresivních a hostilních projevů rodiče vůči vlastní osobě. Pocity ohrožení mají pochopitelně také různou intenzitu a to v souvislosti s tím, co je konfliktem reálně ohroženo – zda se skutečně jedná o hrozbu rozvodu a rozpadu rodiny a nebo zda je díky konfliktu ohrožena společná návštěva kina nebo příbuzných. Grych a jeho kolegové (2003) konstatují dále, že longitudinální souvislosti senzitivizace konfliktem se zřejmě utvářejí ve složitějším vzorci, v kterém kromě míry destruktivity konfliktu a jeho hodnocení jako ohrožujícího nebo vlastní osobou zaviněného, hraje roli i vědomí dítěte, že může na konflikt nějak aktivně a efektivně reagovat a zvládat jej. Jakmile dítě hodnotí konflikt jako ohrožující a domnívá se, že jej nemůže nijak ovlivnit a zvládat, objevují se u něj známky úzkosti a depresivní symptomy, které vedou dále k zvýšenému pocitu ohrožení konfliktem. Pokud se tento sled na sebe navazujících jevů častěji opakuje, dochází k fixaci určitých individuálně typických vzorců reakcí dítěte na rodinné neshody, které mohou přispívat vzniku adaptačních potíží. Je zajímavé, že ačkoli se běžně pojí vnímané ohrožení u dětí právě s problémy spíše internalizovaného typu, jak bylo v předchozím příkladě uvedeno, pro chlapce v tomto výzkumu byla zjištěna nečekaná souvislost ohrožení s problémy externalizovaného typu – autoři uvažují o možnosti interpretovat toto zjištění ve smyslu odlišného způsobu socializace dívek a chlapců, ale současně konstatují potřebu dalšího ověřování tohoto vztahu. Ačkoli jsou tedy konfliktem ohroženi jak chlapci tak dívky, obvyklá výchova chlapců spíše k aktivitě a asertivitě může způsobovat, že tito pak mohou mít výraznější tendence ke zjevnému chování, jehož cílem je např. přesunout pozornost rodičů od aktuálního problému. Děvčata jsou tradičně vedena spíše k poslušnosti a pasivitě, takže jejich reakce na ohrožení může spíše směřovat ke stažení se do sebe, a nebo také snaze o nadměrnou poslušnost. Jako ještě méně konzistentní s předchozími výsledky se jeví autorům studie zjištění ohledně fenoménu sebeobviňování se za konflikt (Grych, Harold, & Miles, 2003). Podobně jako pocity ohrožení, tak i obviňování se za konflikt dospělých se nejčastěji a typicky pojilo s problémy internalizovaného typu, tedy např. s úzkostí a depresivitou. V rámci popisované studie ovšem pocity viny souvisely u dívek s problémy jak internalizovaného, tak externalizovaného typu, u chlapců pak jen s viditelnou, aktivní podobou maladaptace, tedy také s potížemi externalizovanými. Pocity viny za způsobení konfliktu se spojují do značné míry s tématem a obsahem konfliktu dospělých a je-li to téma zahrnující dítě, může u něj vznikat zodpovědnost za

ukončení a vyřešení konfliktu. Chlapci, jak bylo zmíněno výše, jsou vychováváni spíše k aktivnímu řešení problémů a úkolů, tedy mohou svým nevhodným chováním vyjadřovat snahu o vyřešení situace, kdežto dívky, které cítí odpovědnost za vznik konfliktu rodičů, mohou v souladu s naučenými a vyžadovanými vzorci „ženského“ chování naopak prožívat větší míru studu a smutku, který vyústí spíš do stažení se z interakce nebo do snahy o nápravu ve smyslu „poslušnosti a neobtěžování vlastní osobou“. Tato zjištění opět přinášejí inspiraci k úvahám poradenských a klinických psychologů upozorněním na specifické vzorce reakcí, hodnocení a chování chlapců a dívek školního věku v kontextu disharmonické rodinné situace.

Další studie J. M. Gerarda, Ch. Buehlerové, K. Francka a O. Andersona (2005) sledovala také fenomén hodnocení konfliktu, ale v roli zprostředkující proměnné. Autoři u dvou rozsáhlých vzorků školních dětí, které vyplňovali dotazníky ohledně míry konfliktovosti a jejího subjektivního hodnocení, zjistili, že vnímané ohrožení, sebeobviňování a účinnost zvládnutí lze pokládat za zprostředkující mechanismus vztahu mezi otevřeným rodičovským konfliktem, triangulací a problémy internalizovaného typu. Vnímání ohrožení a sebeobviňování hraje podle nich nejzásadnější roli ve vývoji problémů internalizovaného typu zejména proto, že tento typ hodnocení konfliktu je osobně relevantní a tím pádem vyvolává nepříjemné myšlenky a pocity, které generují vnitřní rozrušení dítěte a když postrádá adaptivní způsoby, jak se s tímto pocitem efektivně vypořádat, je vystaveno vyššímu riziku vzniku depresivních či úzkostných symptomů.

Změny v hodnocení konfliktu v rozmezí věku mezi osmi a devatenácti lety, tedy v intervalu pokrývajícím školní věk a stadium adolescence byly předmětem studie M. K. Richmondové a C. M. Stockerové (2007). Analýza vycházela z dat získaných ve čtyřech časových bodech od rodičů a dětí. Ve všech obdobích vypovídaly děti o vlastním vnímání a hodnocení konfliktu rodičů, jehož podobu hodnotili také samotní rodiče. Výsledky naznačují, že hodnocení pocitů ohrožení poměrně prudce klesá mezi obdobím dětství a dospívání a poté již méně rychle klesá během adolescence, zatímco sebeobviňování se za konflikt v průběhu času příliš nepodléhá změnám a je stabilní. Zjištění o poklesu vnímaného ohrožení s narůstajícím věkem, který je významný i při kontrole stupně manželského konfliktu obecně, je v souladu se závěry průřezových studií, které shrnují, že se jedná o normativní a zákonitou skutečnost, která do značné míry souvisí s vývojem kognitivní kapacity. Postupný rozvoj abstraktního myšlení a také rozšiřující se možnosti srovnávání vlastních zkušeností z rodinného prostředí se

zkušenostmi vrstevníků poskytují základ pro posílení schopnosti vnímat konflikt mezi rodiči jako běžnou a nevyhnutelnou součástí partnerského vztahu a také pro uvědomění si toho, že ne všechny konflikty mezi rodiči jsou pro jeho osobu a budoucnost rodiny zásadně ohrožující. Součástí pocitu ohrožení je i vnímaná vlastní neschopnost se s konfliktem nějak vyrovnat nebo ho zvládnout a s rostoucím věkem se přece jen repertoár zvládacích strategií rozšiřuje a umožňuje tak starším dětem aktivněji od konfliktu odstoupit a chránit se před jeho dopady. Starší děti také nejsou tak jednoduše rodiči manipulovatelné a mohou se efektivněji bránit pokusům o vtažení do problému nejen „psychicky“, ale díky vyšší samostatnosti i fyzickým opuštěním prostoru, kde se spor odehrává. Je poněkud překvapivé, že pokles nebyl s narůstajícím věkem nalezen v případě sebeobviňování a autoři studie pro toto zjištění nemají zcela jednoznačné vysvětlení. Uvažují o tom, že pokud si dítě během předchozího vývoje v kontextu sporů rodičů vytvoří přesvědčení o tom, že je zodpovědné za jejich vznik, se toto přesvědčení může stát součástí celkového atribučního stylu. Je možné, že tato studie nezachytila změny, které mohou být situovány spíše do nižšího věku, tedy do předškolního období, které je typické egocentrickými prvky uvažování. Mladší děti se tedy mohou skutečně obviňovat za konflikty rodičů více než starší, ale během školního věku a dospívání už se tento pocit stává stabilním. Také je možné, že míra sebeobviňování byla v rámci tohoto vzorku již tak nízká, že již neměla z hlediska měření „kam klesat“. M. K. Richmondová a C. M. Stockerová (2007) také konstatují, že vývoj hodnocení je v úzké souvislosti s mírou vystavení dětí a dospívajících konfliktu – tzn. pokud se v rodině snižuje výskyt konfliktů, klesá pocit ohrožení a naopak. Stejně jako v předchozích studiích, i v této byla sledována role pohlaví ve vývoji hodnocení konfliktu a bylo zjištěno, že pohlaví moderuje vztah mezi vystavením konfliktu a pocitu ohrožení, který je silnější pro dívky. Pro tuto oblast je příznačné, že lze nacházet poměrně nekonzistentní výsledky. Zatímco v jiných studiích vypovídali spíše o větším ohrožení chlapci (Kerig, 1998), v této je vnímané ohrožení vyšší u dívek. Dívky zřejmě reagují v situaci vyšší intenzity na konflikt citlivěji než chlapci, kdežto v podmínkách nízké intenzity konfliktu se v pocitech ohrožení dívky a chlapci významně neliší. Tyto výsledky jsou opět podkládány genderově specifickou socializační hypotézou (Ruble & Martin, 1998) a tezí, že dívky jsou vedeny od útlého věku k udržování uspokojivých a harmonických blízkých vztahů. Tento žádoucí a vyžadovaný cíl je pochopitelně v kontextu konfliktu silně ohrožen a dá se říci, že dívky se také mohou cítit ohroženy nejen konfliktem samotným, ale také nemožností udržet rodinné vztahy tak, jak by vyžadovala jejich

ideální představa podpořená výchovou. Výsledky této studie o změnách ve vnímání a hodnocení konfliktu zdůrazňují, že věk, vystavení manželskému konfliktu a gender jsou významné faktory ovlivňující to, proč některé děti hodnotí manželské hádky více negativně než jiné.

6. 3. *Výchova a vztah rodič-dítě jako zprostředkující a moderující proměnná mezi manželským konfliktem a maladaptací dětí školního věku*

Manželský konflikt vykazuje na adaptaci dětí vliv i nepřímým způsobem. Efekt konfliktu se na úrovni adaptace dětí projevuje i tehdy, když děti nejsou svědky aktuálně probíhajících neshod a hádek. Jak již bylo uvedeno v předchozích kapitolách, rodičovské chování, způsob výchovy v rodině a obecně kvalita vztahu rodič-dítě jsou rodinné procesy, jejichž prostřednictvím se manželský konflikt promítá do adaptace dítěte. Výchova a rodičovské chování dle již dříve zmiňované metaanalýzy A. Krishnakumarové a Ch. Buehlerové (2000) souvisí jak s manželským konfliktem, tak s projevy chování a podobou prožívání na straně dítěte. Pro vysvětlení mechanismu těchto souvislostí může být použito přinejmenším dvou významných teoretických koncepcí, které byly také již zmíněny v podkapitolách 2. 2. a 2. 3. – teorie sociálního učení A. Bandury a Minuchinova systémová teorie rodiny. Nevhodné chování rodičů k sobě navzájem nebo i ve vztahu k dětem samotným se dle teorie sociálního učení stává pro děti vzorem, který může vést např. k fixaci a ospravedlnění použití agrese při prosazování vlastních cílů a z dlouhodobé perspektivy může vést k výskytu problémového chování externalizovaného typu i v jiných než rodinných kontextech. Systémová teorie rodiny a z ní vycházející hypotéza o „přelévání“ (kapitola 2. 4.) vysvětluje daný mechanismus snahou rodinného systému o znovuzískání rovnováhy. Jedná se tedy o homeostatickou funkci, kdy problémy dítěte odvádějí pozornost rodičů od jejich vzájemného konfliktu a problémů, ale také mohou způsobovat zpětně nevhodné rodičovské chování ve vztahu k němu. Reciproční charakter rodinných procesů a nejednoznačná kauzalita těchto jevů je výzvou pro současné a budoucí směřování výzkumu (viz monografie Crouter & Booth, 2001).

K. J. Kaczynski, K. M. Lindahlová, N. M. Maliková a J-P. Laurenceau (2006) sledovali, jakým způsobem se podílí rodičovské chování na vztahu mezi manželským konfliktem a problémy dětí školního věku (7 – 11 let) a testovali mediační a moderační funkci rodičovského chování v tomto kontextu. Kódování rodinné interakce v laboratoři se zaměřovalo na dimenze rejekce, nátlaku a emoční podpory matky a otce ve vztahu

k dítěti. Děti dále vypovídaly o vnímaném rodičovském konfliktu, rodiče hodnotili svůj vzájemný konflikt a také chování svých dětí. Porovnáním strukturních modelů u celého vzorku a jeho podsouborů (např. rodiny s chlapci nebo s dívkami) bylo zjištěno, že rodičovské chování k dítěti v rámci vzájemné rodinné triadické interakce plně zprostředkovává vztah mezi manželským konfliktem a internalizovaným i externalizovaným typem chování dítěte. Moderační funkce pohlaví rodiče byla prokázána pouze u podsouboru rodin s chlapci. Byť výsledky u děleného souboru je nutno brát vzhledem k limitní velikosti podsouborů pro účely strukturního modelování pouze jako exploratorní a předběžné, prokazují v souladu s hypotézou o otcovské vulnerabilitě, že rodičovské chování otců je těsněji svázáno s obtížemi v manželském vztahu, ale pouze v případě, že se jedná o vztah otců k jejich synům. Muži, kteří žijí ve více konfliktním manželství, mohou vykazovat vůči svým synům tvrdší rodičovské postoje a výchovné strategie, které tradičně souvisí s problémy internalizovaného typu (úzkost, depresivní symptomatologie). Je také možné, že chlapci v školním věku jsou citlivější a zranitelnější vůči negativním projevům konfliktu mezi rodiči a jejich chování může provokovat u otců méně vhodné výchovné strategie. Tento reciproční mechanismus může kumulací rizikových faktorů dospět až ke vzniku vážných potíží chlapců s dysregulací emocí a chování. Autoři studie uvažují o možnosti, že na rozdíl od otců mohou matky svoje syny vnímat jako zranitelnější a nějakým způsobem je v situaci vyšší míry konfliktu od jeho dopadů ochraňovat. Rodičovské chování matek ve vztahu k synům je sice méně než u otců, ale také prožívaným partnerským konfliktem do určité míry poznamenáno. Méně vhodné rodičovské chování matek však u synů vede k odlišným konsekvencím. V důsledku „tvrdšího“ rodičovského chování matek synové spíše vykazují problémové chování externalizovaného typu. Interpretace modelů pro dívky byla v této studii znemožněna extrémně malým počtem rodin s dcerami a ověřované modely nevykazovaly dostatečně dobrou shodu s daty. Vztahy ve čtyřech specifických dyádách (matka-syn, matka-dcera, otec-syn, otec-dcera) jsou výzvou pro další ověřování modelů rodinné dynamiky v budoucích výzkumech v této oblasti. Vedle konfliktem indukovaného nevhodného rodičovského chování k dětem, které je možno shrnout pod zastřešující kategorii tvrdého/příkrého rodičovského chování (*harsch parenting*), se může v jeho důsledku objevit také narušení rodičovství ve smyslu emoční nedostupnosti rodiče (*emotional unavailability*) a rozporné výchovy (*inconsistent discipline*). Tyto další dvě dimenze rodičovského chování ve vztahu k vzájemné manželské hostilitě a stažení se v manželském konfliktu byly sledovány ve studii M. L.

Sturge-Appleové, P. T. Daviese a E. M. Cummings (2006). Autoři ověřovali předpoklad, že se různé formy chování během manželského konfliktu mohou pojit i s rozdílnými způsoby „poškození“ rodičovského chování. Při predikci emoční nedostupnosti rodičů výsledky naznačují, že pro matku a otce se uplatňují rozdílné vzorce souvislostí. Manželské stažení se během konfliktu (je vymezeno jako vyhýbání se a narušení vazby - *detachment*) je pro muže silnější prediktor jejich rodičovské emoční nedostupnosti oproti poměrně zanedbatelné souvislosti s manželskou hostilitou. Tento výsledek lze vnímat jako přenos podobného vzorce chování mezi různými rodinnými subsystémy – dá se tedy říct, že stahuje-li se muž z emoční konfrontace se svojí ženou, stává se celkově emočně hůře dostupným i pro svoje děti. Matky vykazují známky emoční nedostupnosti vůči svým dětem v souvislosti jak se stažením se a hostilitou v manželské interakci, které zřejmě uvádějí do pohybu rozdílné procesy, které ale ústí ve sníženou schopnost matek poskytovat dětem emoční podporu a umenšují kapacitu matek k naplňování emočních potřeb jejich dětí. Toto narušení je zřejmě způsobeno změnou hodnocení a také atribucí příčin dětského chování, ke kterému dochází pod vlivem negativních podmínek hostilní nebo odtahované komunikace s partnerem. Pro tato zjištění nabízí autoři studie hypotetické vysvětlení, že matky jsou zranitelnější širším spektrem projevů manželského konfliktu než otcové a to zřejmě díky jejich vyšší citlivosti vůči interpersonálním problémům v rámci manželství. V této souvislosti lze opět zdůraznit, že zjišťovaná vyšší míra citlivosti a zranitelnosti v blízkých vztazích bývá dávána do souvislosti s tradiční podobou specifické socializace vůči chlapcům a dívkám. Již od raného věku jsou dívky na rozdíl od chlapců vedeny k orientaci na potřeby druhých, na udržování harmonických a uspokojivých blízkých vztahů (Ruble & Martin, 1998). U rozporné výchovy nebyly nalezeny přímé souvislosti s žádným z měřených ukazatelů manželského konfliktu. Dalším zjištěním této studie je, že hádky rodičů ohledně výchovy dítěte v některých ze zjištěných vztahů mezi formami manželského konfliktu a rodičovským chováním matky a otce plní roli zprostředkujícího mechanismu. Neshody ohledně výchovy coby mediátor v kontextu dopadu manželské hostility a stažení predikují následnou emoční nedostupnost matky a rozpornou výchovu ze strany otce. Klinická praxe může těchto zjištění využít pro práci s konfliktními páry k prevenci přenosu manželského konfliktu do podoby rodičovství a k oddělení těchto procesů v zájmu ochrany dítěte. Dalším aplikačně využitelným aspektem zjištění této studie je skutečnost, že manželský konflikt zasahuje rodičovské chování opět pro jednotlivá pohlaví rozdílně – zatímco u žen působí destruktivní

manželský konflikt na rodičovské chování spíše konzistentně a plošně, u mužů je tato souvislost více specifická, z čehož vyplývá, že případná intervence s ohledem na rodičovské kompetence a výchovu dětí by měla zohledňovat vedle obecně platných doporučení také akcent na zcela konkrétní projevy jak v oblasti manželských konfliktů, tak výchovy.

J. M. Gerard, A. Krishnakumarová a Ch. Buehlerová (2006) v rámci jednoho modelu sledovali, jak se vzájemně ovlivňují v dopadech na maladaptaci dětí školního věku a přechodu k dospívání manželský konflikt a konflikt ve vztahu rodič – dítě, aby dokázali upřesnit, na který subsystém rodiny je efektivnější v kontextu aktuální manželské hostility zaměřit intervenční úsilí. Porovnávali modely, které byly koncipovány jednak jako „přímé“, kde manželský konflikt přímo souvisí s maladaptací a „nepřímé“, v nichž je souvislost zprostředkována zmíněnými dimenzemi rodičovsko-dětského vztahu a výchovy. Bylo zjištěno, že manželský konflikt, kvalita vztahu mezi rodiči a dítětem a také projevy dětské maladaptace jsou v rodinách relativně stabilní v čase, tedy v tomto případě v období, které pokrývá střední dětství a ranou adolescenci. Toto zjištění lze chápat i tak, že pokud se stane manželský konflikt v nějaké míře či podobě součástí rodinné interakce, stává se jejím stabilnějším rysem a udává také podobu a zbarvení interakcím mezi rodiči a dítětem během celého sledovaného období. Podobně jako manželský konflikt jsou stabilní v čase i jisté aspekty vztahu mezi rodiči a dětmi – tvrdá/příkrá disciplína (*harsh discipline*) a zangažovanost (*involvement*) rodiče ve vztahu s dítětem. Zřejmě více situačně citlivý je další aspekt vztahu mezi rodiči a dětmi a to jejich vzájemný konflikt, který lze označit za předpověditelný a rigidní pouze v podmínkách výrazně destruktivního konfliktu mezi rodiči. Podobně stabilní trend, jaký byl zjištěn u nastavení míry manželského konfliktu a kvality vztahu mezi dítětem a rodiči, autoři (Gerard, Krishnakumar, & Buehler, 2006) konstatují u zprostředkující role konfliktu mezi rodiči a dítětem, jejímž prostřednictvím manželský konflikt přechází a dopadá na úroveň adaptace dětí. Mechanismus „přelévání“ afektu z jednoho rodinného subsystému do druhého je charakterizován narůstající tenzí a rozšířením konfliktních situací i mezi ostatní členy rodiny (viz kapitola 2. 4.). Rodiče, kteří jsou zatíženi vzájemným bojem a neshodami, mají méně sil na každodenní řešení byť i zcela běžných provozních nebo i výchovně-problémových situací, které přináší obvyklé vývojově adekvátní chování dětí školního věku. Nedostatek nadhledu a kapacity zvládat tyto v podstatě běžné situace může ústit do opakovaně vyjadřovaných rodičovských stížností, zjevné nespokojenosti a v konečném důsledku nepřijetí dětí, které ovšem

může způsobovat v reakci jen prohlubující se a frekventovanější nevhodné chování dětí a to zejména na sklonku školního věku a počátkem dospívání. Jako stabilní ve sledovaném čase byla prokázána i souvislost manželského konfliktu a tvrdých rodičovských strategií s tím, že tento efekt se projevuje v dopadu na problémy externalizovaného typu. V souladu s teorií sociálního učení (viz kapitola 2. 2.) lze např. vysvětlit agresivní chování dětí k vrstevníkům odpozorovanými vzorci z rodinného prostředí - pokud rodiče uplatňují vůči dětem tvrdé výchovné postupy, mohou je děti vnímat jako zcela adekvátní a přijatelné. Tímto způsobem se pak stávají i součástí jejich behaviorálního repertoáru, který je využíván pro řešení konfliktních situací i mimo rodinný kontext. Přímá souvislost konfliktu a problémů internalizovaného typu vykazovala v této studii také stabilitu v čase., Zjištění, že se destruktivní manželský konflikt pojí se stažením se dětí ze sociálních interakcí, které se takto pomocí distance a uzavření se do sebe snaží uchránit před negativním působením nepříjemných emocí a chování dospělých v rámci manželského boje, je v souladu s dosavadními zjištěními. Jako poslední z řady zajímavých výsledků, které lze opět vnímat jako velmi přínosné pro klinickou a poradenskou praxi, lze uvést zjištění, že problémové chování dětí také přispívá k udržování stability procesu „přelévání negativních afektů“ v čase. V longitudinální perspektivě tohoto výzkumu byla zjištěna souvislost externalizovaného chování a pozdějších konfliktů mezi rodiči a dětmi. Zdá se, že i v tomto případě, pokud je na počátku školního věku ustaven problematický vzorec chování a interakce v rodinném systému, má tendenci přetrvávat, popř. se transformovat až na práh dospívání. Pro práci s rodinami vyplývá z tohoto i předchozích zjištění apel na brzkou intervenci a snahu o nahrazení stabilizujících se nevhodných vzorců interakce v rodině co nejdříve.

6. 3. Depresivita rodiče jako významný faktor v kontextu souvislostí manželského konfliktu a maladaptace dětí školního věku

V této podkapitole bude věnována pozornost výběrově dopadům a funkci depresivní rodičovské symptomatologie v popisovaném kontextu. Je známo, že děti depresivních rodičů jsou ve vyšším stupni ohrožení celou řadou adaptačních problémů. Konkrétně jsou ohroženy školním neúspěchem a problémy ve vrstevnických vztazích, ale jsou také ve vyšším riziku vzniku klinické deprese a úzkostných poruch. Jak ukazuje obecný model vzniku psychopatologických potíží, rozhodující ve vývoji psychopatologie je

přítomnost více rizikových faktorů, tedy uskutečňuje-li se tzv. kumulativní efekt (Cummings, Davies, & Campbell, 2000).

Vedle rodičovského chování a výchovy je to také manželský konflikt, který slouží jako zprostředkovatel nepřímého dopadu rodičovské deprese na psychický vývoj dětí. Bylo zjištěno, že v rodinách s vyšším stupněm depresivní symptomatologie u některého z rodičů, je robustnějším prediktorem maladaptace dětí míra a podoba rodičovského konfliktu než míra depresivita rodičů (např. Murray, Sinclair, Cooper, Ducournau, & Turner, 1999). Z hlediska potřeb klinické a poradenské praxe je bližší pochopení toho, jakým způsobem interagují tyto pro zdravý vývoj dětí dva rizikové faktory mezi sebou, důležité pro nastavení možných efektivních intervenčních postupů v rodinách s depresivními rodiči.

T. D. Du Rocher Schudlichová a E. M. Cummings (2003; 2007) se na základě výše uvedených opakovaně potvrzovaných souvislostí ve dvou studiích zaměřili blíže na specifikaci toho, zda a jak rozdílné strategie řešení konfliktu (pozorování manželské interakce), rodičovské chování (výpověď rodičů o výchově) a emoční jistota dítěte (výpovědi dětí o pocitech po sledování videozáznamu konfliktní interakce jeho vlastních rodičů) zprostředkovávají vztah mezi rodičovskými depresivními projevy (sebeuposuzovací škála) a internalizovanými problémy v chování dětí školního věku (výpověď rodičů). Ve starší z obou studií autoři potvrdili hypotézu, že depresivní styl řešení konfliktu (vymezený chováním a projevy emocí jako je např. fyzický neklid a rozrušení, stažení se, smutek a strach) slouží jako významný mediátor mezi depresivním laděním rodiče a problémy internalizovaného typu dítěte. Tento mediátor zůstává významným, i když se v modelu kontrolují další aspekty, např. přítomnost destruktivní podoby konfliktu. Ne všechny sledované styly řešení konfliktu však plní roli zprostředkovatele jako zmíněný depresivní styl. Destruktivní i konstruktivní způsob řešení konfliktů sice v očekávaných směrech souvisí jak s depresivním laděním rodiče, tak s projevy internalizovaného chování dítěte, ale pokud jsou zahrnuty všechny styly do jednoho modelu, významným mediátorem zůstává skutečně jen depresivní konfliktní styl. Strukturní model potvrdil, že existuje především přímá souvislost mezi dysfórií rodiče a internalizovanými projevy dítěte. Nepřímý efekt se pak uskutečňuje přes zmíněný depresivní styl, který lze vnímat ale jako součást projevů depresivní symptomatologie jako takové a z tohoto úhlu se pak jedná o zjištění očekávatelná, nikoli překvapující. Jako další výsledek využitelný v praxi může sloužit zjištění, že existuje negativní souvislost mezi rodičovskou dysfórií a konstruktivním stylem řešení konfliktu

a dále také, že absence konstruktivního stylu řešení již více nezvyšuje riziko internalizovaných potíží dítěte. Ve vztahu k pohlaví rodičů bylo zjištěno, že pro dysforické matky platí částečná mediace souvislostí prostřednictvím depresivního konfliktního stylu, kdežto pro otce tato proměnná zprostředkovává vztah úplně, což může být vysvětleno skutečností, že depresivní prožívání u mužů je častěji spojeno i s vyšším stažením se ze vztahů než tomu bývá u depresivních žen a má výraznější dopad na podobu manželského soužití, tedy i na způsob řešení konfliktních situací. Celkově se pro uvažování nad aplikačním potenciálem prezentovaných zjištění dá shrnout, že při práci s depresivními klienty je možné podporovat spíše otevřené vyjádření konfliktu, které nemusí být „dokonalé“ (tedy konstruktivní), ale mělo by být alespoň angažované než zcela inhibované. Autoři vysvětlují, že pro děti žijící v rodinách s depresivním rodičem je zřejmě chování vyjadřující bezmoc, beznaděj a nedostatek vyhlídek na posun v řešení konfliktu více ohrožující pocit bezpečí než aktivní, byť třeba i mírně hostilní vyjádření stanovisek a názorů, které přece jen dítěti skýtá příslib nějakého reálného řešení (Du Rocher Schudlich & Cummings, 2003). Druhá studie těchto autorů (2007) rozšiřuje ověřovaný model o rodičovské chování a také o pocit emoční jistoty vnímaný dětmi ve věku mezi osmi a šestnácti roky. Autoři konstatují v odůvodnění cílů své studie, že spojitost mezi depresivními symptomy, manželským konfliktem a rodičovským chováním bývá většinou zkoumána spíše odděleně a z toho důvodu není jasné, v jakém poměru všechny tyto faktory navzájem přispívají ke vzniku a existenci problémů na straně dítěte. Pomocí strukturálního modelování bylo zjištěno, že dysforie rodiče je propojena s maladaptací dítěte jednotlivými rodinnými procesy a to konkrétně prostřednictvím manželského konfliktu a také rodičovským chováním k dítěti. Zjištění, že míra emoční jistoty slouží jako zprostředkující proměnná pro souvislost mezi depresivním stylem řešení konfliktu a maladaptací dítěte, rozšiřuje a zpřesňuje výsledky první studie. Podobná zjištění přináší i další studie o roli emoční jistoty C. D. Kourosové, C. E. Merrileeseové a E. M. Cummingsse. (2008). Souvislost v modelu Du Rocher Schudlichové a Cummingsse (2007) navíc zůstává významná, i když jsou do modelu zahrnuty další proměnné charakterizující rodinnou interakci. Nepřímá spojitost mezi dysforií rodiče přes depresivní konfliktní styl a úroveň emoční jistoty dítěte k jeho maladaptaci byla jedinou významnou souvislostí – jako zajímavou skutečnost komentují autoři absenci významných vztahů u dalších konfliktních stylů – konstruktivního a destruktivního. Předchozí studie, které konstatovaly, že manželský nesoulad (*discord*) slouží jako mediátor mezi depresí rodiče a maladaptací,

nerozlišovaly jemněji jeho formy, výsledky této studie tedy naznačují, že skutečně rozhodujícím v kontextu depresivních rodin je pro přenos problémů v rodinném systému depresivní strategie řešení konfliktu – pasivita, poraženectví, stažení se, strach a smutek, které působí erozivně i na pociťovanou jistotu v rámci rodiny. Tyto projevy totiž mohou pro dítě symbolizovat předzvěst výraznějšího manželského problému než otevřená hostilita, která má ale své ohraničení a jasný zjevný konec. Navíc z hlediska teorie citové vazby a teorie emoční jistoty je pro děti velmi stresující vidět a vnímat bezmocnost, smutek a strach u primárních pečovateli, ke kterým se přirozeně vztahují jako k silnějším, schopnějším a „všemocným“ postavám. Tato situace ze své podstaty vyvolává v dětech velkou míru neklidu a narušuje pocit, že mohou v případě potřeby využít své rodiče jako bezpečného přístavu (*safe heaven*) nebo explorovat v okolním světě beze strachu o svoji bezpečnou základnu (*secure base*). Rodičovské chování v ověřovaném modelu spojovalo dysforii rodiče a maladaptaci dítěte, ale nesloužilo jako mediátor vztahu mezi konfliktními strategiemi a problémy dítěte. Je možné, že tato skutečnost byla způsobena způsobem měření rodičovského chování – jednalo se o dotazníkové sebeposouzení a že rodiče s vyšší mírou dysforie mohli posuzovat svoje rodičovské působení daleko kritičtěji a tím pádem se významná souvislost objevila pouze ve spojnici s dysforií, kterou hodnotili též na sebeposuzovací škále, ale nikoli s konfliktem, který byl zachycen prostřednictvím pozorování manželského páru při řešení konfliktní situace v laboratoři.

Jak již bylo výše zmíněno, obdobné výsledky přinesla další studie sledující roli emoční jistoty v kontextu rodičovských konfliktů depresivních rodičů C. D. Kourosové, C. E. Merileeseové a E. M. Cummingsse (2008). Toto tříleté longitudinální sledování přineslo další výsledky, které posilují platnost a význam přístupu reprezentovaného tezemi teorie emoční jistoty E. M. Cummingsse a P. T. Daviese (2002). Manželský konflikt v této studii byl silnějším prediktorem emoční nejistoty těch dětí, jejichž otcové vykazovali klinickou úroveň depresivních symptomů ve srovnání s dětmi, jejichž otcové byli méně depresivní. Jedná se tedy o kumulativní efekt rizikových faktorů, který dokládá, že pokud dítě zažívá zvýšenou míru konfliktů mezi rodiči a jeho otec vykazuje známky klinické deprese, je výrazně ohrožen pocit jeho emoční jistoty v rámci rodinného systému. V této studii byla emoční jistota přímo spojena jak s problémy internalizovaného, tak externalizovaného typu a do této souvislosti již ve funkci moderátoru rodičovská depresivita nevstupovala. Studie Kourosové, Merileeseové a Cummingsse (2008) mapuje jedinečným způsobem komplex rodinných interakcí a jejím

přínosem je, že zahrnuje do modelu vystihujícího dopad rodičovské deprese a kvality manželství na dítě i regulační procesy na jeho straně (uchování pocitu emoční jistoty). Sledované souvislosti jsou poměrně složitým komplexem vztahů a není pouze jediná cesta, kterou se dopad deprese a konfliktu na problémy dítěte uskutečňuje – přínosem této studie opět i pro aplikační účely může být zjištění, že např. deprese otce dopadá na problémy dítěte tím, že moderuje vztah mezi manželským konfliktem a emoční jistotou dítěte, kdežto depresivní symptomatologie matky souvisí s pocitem emoční jistoty dítěte přímo. Zdá se tedy, že v případě deprese otce v rodině by bylo intervenčně účinné se zaměřit i na způsoby řešení konfliktu, protože touto cestou je ohrožen pocit emoční jistoty dítěte. U matky, zřejmě z důvodu, že většinou zajišťuje tzv. rodinný život ve vyšším poměru oproti otci a že tato její role je depresivní symptomatologií podstatně ohrožena, se dopad na dětskou vnímání jistoty projevuje přímo. Intervence by se tak mohla u žen spíše směřovat na léčbu deprese jako takové. Je potřeba zmínit, že tato studie neověřovala reciproční efekt, tzn. to, jak může fungování rodiny včetně manželského vztahu také ovlivňovat samo dítě – tento pohled směrem od problémového chování dítěte ke zvýšení míry konfliktních situací a posilování depresivní symptomatologie rodiče působením větší zátěže ve smyslu nároků na rodičovskou roli je úkolem pro další výzkum.

Rozdílné vzorce souvislostí pro matku a otce v kontextu jejich depresivní nálady, vzájemné partnerské hostility, hostility vůči dítěti a jeho adaptaci zjistily také S. M. Lowová a C. Stockerová (2005). Jejich studie přináší rozšíření modelu souvislostí depresivních symptomů na straně rodičů (sebeuposuzovací škála) a adaptačních potíží na straně dítěte (externalizované projevy hodnotili rodiče, o internalizovaných vypovídalo dítě samo) nejen o hostilitu rodičů vůči sobě v rámci konfliktu, ale také ve vztahu k dítěti (interakce byly zachyceny v rámci pozorování, o míře manželských konfliktů také rodiče vypovídali prostřednictvím dotazníku). Všechny tyto proměnné charakterizující rodinné prostředí a dynamiku interakcí v něm byly ověřovány v jednom komplexním modelu, což umožňuje posoudit, jakým jedinečným způsobem přispívají jednotlivé sledované faktory k míře problémů u dětí školního věku (průměrný věk tohoto vzorku dětí z neklinické populace byl deset let). Dle předpokladů depresivní nálada jak u matek, tak u otců souvisela s projevy vzájemné hostility a tento vztah lze pokládat za věcně důvěryhodný i z toho důvodu, že nebyl zjištěn jako souvislost mezi dvěma sebeuposuzovacími škálami, ale mezi výsledky pozorování chování partnerů při řešení problémové situace a sebeuposouzením depresivního prožívání. Studie ověřovala

modely vztahů pro jednotlivé rodičovské postavy. Otcovská depresivní nálada se promítá do internalizovaných, ale i externalizovaných problémů dítěte nepřímo a to prostřednictvím hostility vůči dítěti. Tato spojitost vzniká pravděpodobně díky zvýšené iritabilitě depresivních otců, kteří jsou v interakci se svými dětmi podráždění, hostilní a projevují se vůči nim tvrdě. Hostilní chování otců tak přispívá ke zvýšení problémů v chování dětí a zdá se, že samotné depresivní projevy u otců nejsou tak významným faktorem pro vývoj a dobrou adaptaci dětí, jako je charakter vztahu a interakcí s nimi, což odpovídá i zjištěním již zmiňované práce Kourosové, Merileeseové a Cummingse (2008). Přímo působí však depresivní nálada otců na problémy externalizovaného typu. Je možné, že pasivní, stažená a negativní nálada u disponovaných dětí vyvolává větší potřebu „zaujmout jejich pozornost“ i za cenu nevhodného a opozičního chování. Překvapivé se v kontextu předchozích poznatků jeví další zjištění, že depresivní nálada u matek nemá na problémy dětí v tomto výzkumu přímý dopad a je zprostředkována pouze vzájemnou manželskou hostilitou. Manželská hostilita, která byla zjišťována během interakčního úkolu v laboratoři, vykazovala ve všech sledovaných modelech souvislost s adaptací dětí. Vzájemná partnerská hostilita projevovaná jak matkou tak otcem se prostřednictvím jejich hostility k dítěti odrážela ve zvýšené míře problémů internalizovaného a u otců stejně tak externalizovaného typu. Jedinou výjimkou mezi nepřímými spojeními přes rodičovsko-dětskou interakci bylo přímé spojení manželského hostilního chování matky a externalizovaných potíží dítěte. Je možné, že pokud se matka v rámci manželské interakce projevuje tvrdě a agresivně, ovlivňuje to rozvoj nevhodného chování podobného typu u dětí zřetelněji již jen z toho důvodu, že ve většině rodin matky tráví s dětmi více společného času a jsou tedy zřetelnějším modelem chování pro děti než otcové. Z hlediska teorie sociálního učení by bylo zajímavé sledovat, zda v tomto případě bude platný genderově specifický model přenosu vzorců chování, ale tato kombinace s pohlavím dítěte již z hlediska velikosti vzorku nebyla v daném výzkumu proveditelná z hlediska statistických limitů. Ověření v rámci jednoho modelu pak v této studii naznačuje, že manželská hostilita matky může být pro adaptační problémy dítěte významnější faktor než projevy jejího depresivního ladění, neboť přestože, jak bylo uvedeno, matčina depresivní nálada souvisí s jeho problémy externalizovaného typu, po přidání dalších proměnných charakterizujících rodinné interakce, se stává tato souvislost nevýznamnou. Pro klinickou a poradenskou praxi z uvedených výsledků vyplývá několik doporučení. Jeví se jako užitečné sledovat, zda a jakým způsobem deprese jednoho z rodičů ovlivňuje adaptaci druhého rodiče,

jejich vzájemný vztah a také rodičovské chování obou rodičů a také jejich spolurodičovství (*coparenting* - viz kapitola 4.1.1.). Pro intervenci je tedy rozhodně výhodnější volit buď párový, nebo rodinný přístup než pouhé léčebné zajištění depresivního člena rodiny. Práce na zlepšení vzájemného manželského chování nebo na optimalizaci výchovných postojů vůči dítěti může i v kontextu depresivního onemocnění rodiče chránit dítě před jeho negativními dopady.

Dalším posunem směrem k detailnějšímu propracování modelu vztahů v kontextu depresivity rodiče a manželských konfliktů bylo zařazení aspektů hodnocení a zvládání konfliktu dětmi školního věku a adolescenty, z nichž sledovali J. M. Fearová, J. E. Championová, K. L. Reeslundová, R. Forehand, C. Collettiová, L. Robertsová a B. E. Compas (2009) roli sebeobviňování a zvládacích strategií jako prediktorů internalizovaných a externalizovaných problémů u skupiny dětí ve věku mezi 9 – 15 lety, kteří měli rodiče s depresivní epizodou v anamnéze. Vyšší míra vnímaného konfliktu mezi rodiči souvisela s vyšším stupněm úzkostných, depresivních a také agresivních projevů u dětí, kdežto aktuální míra depresivních symptomů rodičů souvisela pouze s úzkostnými a depresivními symptomy dětí. Děti a adolescenti, kteří sami sebe vnímají jako příčinu konfliktů rodičů, vykazují vyšší míru internalizovaných, tak externalizovaných problémů a také využívají méně tzv. sekundárních zvládacích strategií⁴³. Autoři dále ověřovali hodnocení konfliktu a jeho zvládání v roli prediktorů symptomů úzkosti/deprese nebo agresivních projevů. Sebeobviňování bylo potvrzeno jako prediktor vyšší míry zmíněných adaptačních problémů a naopak užívání sekundárních strategií zvládání predikovalo menší míru problémových symptomů. Protože se ale jedná o průřezovou studii, která neumožňuje uvažovat o kauzálních závěrech, je také možná alternativní interpretace, že děti a dospívající, kteří mají méně emočních a behaviorálních problémů, spíše užívají strategie kognitivního přestrukturování, pozitivní myšlení, akceptaci anebo rozptýlení, které jsou v kontextu rodičovského konfliktu a depresivních obtíží rodičů více efektivní než strategie zaměřené na emoce nebo strategie vyhýbavé. Pro práci s dětmi a dospívajícími z konfliktních či „depresivních“ rodin lze na základě uvedených výsledků vyvodit následující směry intervenčního působení. To, že sebeobviňování a zvládací strategie

⁴³ Primární aktivní zvládací strategie (*primary control engagement coping*): řešení problému, emoční exprese a modulace

Sekundární aktivní zvládací strategie (*secondary control engagement coping*): kognitivní přestrukturování, pozitivní myšlení, akceptace a nebo rozptýlení

Pasivní zvládací strategie (*disengagement coping*): vyhýbavost, popření, zbožné přání (*wishful thinking*)

fungují jako nezávislé prediktory maladaptace, je nutno zohlednit ve snaze pozměnit nejen jeden z nich, ale pracovat jak s přesvědčením o vině za konflikt a její atribuci, ale také na nácviku efektivních zvládacích strategií, neboť změna pouze jednoho prediktoru nepůsobí ve smyslu ochrany dítěte do důsledků. Je tedy potřeba, aby se děti depresivních rodičů, které jsou v ohrožení jejich vzájemným konfliktem, naučily užívat sekundární strategie zvládnání, ale také, aby se naučily vědomě snižovat případné pocity viny za konflikt rodičů.

Longitudinální sledování manželského konfliktu, způsobu jeho exprese v kontextu depresivních problémů rodičů a dopadů na rozvoj adaptačních problémů dětí školního věku P. S. Kellerové, E. M. Cummingse a K. M. Petersonové (2009) navazuje na zjištění, že nejen samotná přítomnost konfliktu, ale také jeho specifická forma slouží jako zprostředkovatel ve spojitosti mezi depresí rodiče a maladaptací dítěte (viz Du Rocher Schudlich & Cummings, 2007). Autoři rozlišili dva typy konfliktu, z nichž otevřenou formu zachytili prostřednictvím pozorování (chování vymezené jako urážky, ohrožování, pronásledování a defenziva) a o skryté formě negativity vypovídali sami rodiče (vymezeno pocity obav, lítosti, bezcennosti a bezmocnosti), obojí hodnocení vzniklo na základě situace, ve které rodiče řešili problémový úkol. Vlastní depresivní prožívání a chování dítěte hodnotili také rodiče. Výsledky jsou specifické opět ve vztahu k pohlaví a roli obou rodičů. Pokud otec referuje o vyšší míře skrytých negativních pocitů a matka se projevuje spíše otevřeně destruktivně, pak tato forma prožívání a chování slouží jako proměnná, která spojuje depresivitu otce s problémy internalizovaného typu na straně dítěte. Podrobněji řečeno, depresivní symptomy otce jsou spojeny s destruktivnějším otevřeně projevovaným konfliktním chováním matky a současně také negativními pocity otce. Tyto dimenze manželského konfliktu pak souvisí se zhoršenou úrovní internalizovaných problémů dítěte. Ačkoli depresivní symptomy otce se promítají i do jeho otevřených projevů při řešení konfliktních situací, souvislost této zjevné dimenze manželského konfliktu dále s internalizovanými problémy dětí potvrzena jako významná nebyla. Zajímavostí této studie je bezesporu skutečnost, že vztah mezi depresivními symptomy a podobou manželského konfliktu byl nalezen pouze u otců, nikoli matek. Depresivní symptomy matek souvisely s internalizovanými problémy dětí přímo, i když byly do modelu zahrnuty proměnné postihující matčino chování a prožívání manželského konfliktu. V okamžiku, kdy ale byly kontrolovány tyto proměnné i pro otce, tento vztah již pozbyl signifikance. Vysvětlením může být, že dítě ohrožují projevy deprese matky spíše narušením jejich vzájemného vztahu, kdežto

deprese otců negativně dopadá primárně na manželský vztah. V souladu s teorií emoční jistoty pak také být jinou cestou negativní interakce rodičů s potenciální hrozbou rozpadu rodiny působí na vznik internalizovaných potíží dítěte. Navíc projevy depresivní symptomatologie mužů s sebou nesou některé výrazně negativní znaky promítající se do blízkých vztahů, tedy do partnerství, které mohou být spojeny i s prvky fyzického násilí nebo na druhou stranu s prezentovanými suicidiálními ideacemi, a oba tyto póly jsou pro dětské svědky obzvláště ohrožující.

Koincidence manželského konfliktu a depresivní symptomatologie na straně rodiče přináší pro děti riziko v podobě rozvoje internalizovaných i externalizovaných problémů v chování a prožívání. Jak je zřejmé z předchozího textu, v této oblasti je zapotřebí především detailnějšího zaměření na podobu konfliktu (např. přesnější operacionalizace vnitřních negativních prožitků depresivních dospělých ve vztahu ke konfliktním situacím), dále pak zohlednění pohlaví dítěte v ověřovaných mediačních a moderačních modelech, které doposud víceméně zohledňovaly pouze pohlaví rodičů a nakonec využívání longitudinálního přístupu, který umožní sledovat a popsat blíže případné reciproční vztahy mezi jednotlivými aspekty rodinné dynamiky. Z praktického hlediska přináší představené studie využitelné poznatky pro práci nejen s depresivními jedinci, ale především v zaměření na manželskou dyádu a jejich konfliktní komunikaci a popř. na práci s celým rodinným systémem. Nezanedbatelný je také poznatek o důležitosti sledovat v tomto případě i podobu subjektivního hodnocení konfliktu dětmi a nácvik efektivních zvládacích strategií jako protektivního faktoru proti kumulativním rizikům konfliktu dospělých v kontextu psychopatologie jednoho nebo obou rodičů.

6. 4. Rodičovský konflikt a vrstevnické a přátelské vztahy školních dětí

Význam vrstevnického kontextu v období školní docházky nejen pro rozvoj sociálních kompetencí, ale také jako prostor pro vznik dalších typů blízkých vztahů mimo rodinné prostředí (přátelství a na přechodu k dospívání pak počátky romantických vztahů), narůstá. Souvislost kvality a podoby rodinného prostředí a schopnosti dítěte navazovat blízké vztahy mimo ně, udržovat je a také v jejich rámci konstruktivně řešit konflikty, je námětem empirického zkoumání již od předškolního věku, jak bylo popsáno již v předchozích pasážích textu. Vývojovým posunem v této oblasti je vznik dlouhodobějších a trvalejších přátelských vztahů a také postupné narůstání funkce přátel jako zdroje sociální opory, popř. později od období přechodu z dětství do dospívání jako

dalších poskytovatelů bezpečného přístavu či zázemí vedle rodičů ve smyslu citové vazby (Allen & Land, 1999).

Důležitost zkoumání souvislostí mezi podobou manželského vztahu rodičů a vrstevnických a přátelských vztahů dětí školního věku je podtržena zejména skutečností, že problémové vztahy v kolektivu vrstevníků (např. agresivita nebo z druhého pólu sociální exkluze, rejekce a odcizení) jsou jedním ze silných prediktorů přítomnosti psychopatologie v dospělém věku (Parker & Asher, 1987). Bylo prokázáno, že vrstevnické interakce děti z rodin, které jsou zatíženy větší mírou manželského stresu, jsou spíše negativní (Gottman & Katz, 1989), vyjadřují ve vrstevnickém kontextu nevhodným způsobem hněv (Jenkins, 2000) a že jsou častěji vrstevníky také odmítány (Strassberg, Dodge, Bates, & Pettit, 1992). C. M. Stockerová a L. Youngbladeová (1999) ověřovaly ve své studii nejdříve existenci souvislosti mezi manželským konfliktem a vztahy sedmi až desetiletých dětí s jejich sourozenci a vrstevníky vůbec a posléze také mediační předpoklad, že uvedenou souvislost zprostředkovává hodnocení manželského konfliktu dětmi. Souvislost mezi vyšší mírou manželského konfliktu a méně vřelými a více konfliktními vztahy se sourozenci a vrstevníky byla výsledky studie podpořena a analýza jejího mechanismu byla zaměřena na roli projevů hostility rodičů vůči dítěti a také na hodnocení a interpretace významu rodičovského konfliktu dětmi – jednalo se o pocity sebeobviňování se za vznik konfliktu a pocity ohrožení. Manželský konflikt podobně jako v již výše uvedených studiích (viz 6. 3.) souvisel s hostilitou obou rodičů projevovanou vůči dítětem. Těsnost vztahu pro matku i otce byla velmi podobná, takže nelze podpořit hypotézu o vyšší vulnerabilitě rodičovského chování otců v kontextu konfliktu v manželství. V regresní analýze bylo dále zjištěno, že hostilita matky zprostředkovává souvislost mezi manželským konfliktem a konflikty a mírou vřelosti mezi sourozenci, hostilita otce pak souvislost manželského konfliktu se sourozeneckou rivalitou a konflikty, ale také s problematickými vrstevnickými vztahy. Tyto souvislosti lze vysvětlovat více způsoby. Děti mohou dle teorie sociálního učení (viz kapitola 2. 2.) prostřednictvím pozorování opakovat vzorce hostilního chování rodičů vůči nim a přenášet je do interakcí se sourozenci a také s vrstevníky, což v důsledku vede k tomu, že tyto vztahy jsou charakterizovány spíše negativními emočními prožitky a přítomností konfliktů. Dalším možným vysvětlení z pozice teorie citové vazby může být utváření vnitřního pracovního modelu blízkých vztahů s primárními pečujícími osobami, který je charakterizován necitlivostí a tvrdostí a který pak může být generalizovaně přenesen na vnímání dalších

blízkých vztahů v životě dítěte. Tento model potom může vést k tomu, že se děti spíše blízkým vztahům vyhýbají nebo se v jejich rámci mohou chovat pro ostatní nepříliš přijatelným způsobem a vyhýbání a odmítání přichází od potenciálních partnerů v interakci. Chování v blízkých vztazích typu přátelství může být narušeno i emoční dysregulací, která vzniká u dětí vlivem manželského konfliktu ať již přímým prostřednictvím přemíry negativních afektů nebo nepřímým prostřednictvím neschopností rodičů stresovaných konfliktem dítěte emoční regulaci „učit“ (viz přehled Morris, Silk, Steinberg, Myers, & Robinson, 2007). Jak již bylo několikrát zmíněno, není možné také vyloučit reciproční charakter zjištěného vztahu. Alternativní vysvětlení může být následující – děti, které mají konfliktní a neuspokojivé vztahy se sourozenci nebo s vrstevníky, svým nevhodným chováním mohou vyvolávat u rodičů tvrdé a hostilní reakce, které poznamenávají vztah rodič – dítě, ale mohou také sekundárně ovlivňovat kvalitu partnerského soužití a interakcí. V dalším bloku výsledků autoři představují detailnější souvislosti mezi konfliktem a sourozeneckými a vrstevnickými vztahy, jak jsou zprostředkovávány interpretací konfliktu dětmi, tedy jeho hodnocením ve smyslu, jak jej postulují kognitivně-kontextuální rámce Grycha a Finchama (1992). Pocity viny za konflikt rodičů souvisely pouze s mírou rivality v sourozeneckém vztahu. Je možné, že děti, které se obviňují z toho, že jsou příčinou konfliktu rodičů, mohou komplementárně usuzovat, že jejich sourozenec takovou vinu nenesí a může to v nich vyvolávat právě pocity nespravedlnosti, závisti a nevraživosti, která vyúsťuje ve zmíněnou sourozeneckou rivalitu. Pocity ohrožení v rámci toho výzkumu neplnily zprostředkující roli mezi konfliktem a kvalitou vztahů s vrstevníky a sourozenci. V souladu s výsledky již zmíněných výzkumů (např. Kerig, 1998; Grych, Harold, & Miles, 2003; Richmond & Stocker, 2007) je pravděpodobné, že tento aspekt hodnocení konfliktu rodičů může hrát výraznější roli spíše v dopadu na adaptaci dítěte jako takovou a nevykazuje výrazný přímý vliv na podobu jeho interpersonálních vztahů. Do utváření vrstevnických a sourozeneckých vztahů mohou vstupovat spíše takové faktory jako je podoba zvládacích strategií nebo úroveň emoční regulace. Pro praktické využití se jeví jako významné zjištění podstatného vlivu otcovské postavy a jeho chování jak v manželském vztahu, tak v projevech vůči dítěti pro utváření podoby vztahů s vrstevníky, které odpovídá tradiční představě o otci, který dítěti zprostředkovává spíše kontakt s vnějším světem a okolím (Trapková & Chvála, 2005) a v rámci intervence v případě problematického chování dítěte např. v kontextu třídního kolektivu se zaměřit i na spolupráci s otcem dítěte, který mnohdy nebývá do procesu řešení problémů tak

úzce zapojen jak tomu bývá u matek. Intervenční programy by měly také zohlednit hodnocení konfliktu dětmi a v případě, že se jedná o problematické chování k sourozencům nebo ve vrstevnickém kolektivu, zjišťovat a zaměřit se spíše na pocity obviňování, na jejichž transformaci je třeba spíše pracovat a nezaměřovat se až tak na změnu pocitů ohrožení, které naopak ve více konfliktním rodinném prostředí spíše slouží jako signál hrozícího nebezpečí a do jisté míry mohou plnit protektivní funkci.

Vztahy s vrstevníky jsou ve školním věku do značné míry závislé na podobě a úrovni dovedností dětí, jak řešit problémy v sociálních vztazích. Sociální kompetence k řešení problémů a neshod, kterými dítě disponuje, se utvářejí od batolecího přes předškolní věk a pro jejich optimální podobu je rodinné prostředí a konkrétně pak strategie, které rodiče volí pro řešení vzájemných neshod, velmi významné. S. H. Goodmanová, B. Barfoot, A. A. Fryeová a A. M. Belliová (1999) sledovaly souvislosti mezi negativními a pozitivními aspekty manželského konfliktu, jeho frekvence s úrovní dovednosti dítěte řešit sociální problémy, která byla vymezena jako efektivita alternativních řešení⁴⁴. Vyšší negativní projevy matek v kontextu vyšší frekvence konfliktu a méně frekventované pozitivní aspekty v podmínkách nižší frekvence konfliktu souvisely s nižší efektivitou dítěte nacházet řešení pro simulovaný sociální problém. Projevy konfliktního chování otců v podmínkách vysoké i nízké frekvence konfliktu nebyly potvrzeny jako významné prediktory sociálních dovedností dětí školního věku. Na vysvětlení úrovně schopnosti řešit sociální problémy se v této studii nepodílelo ani hodnocení konfliktu z dětské perspektivy. Zdá se, že pro utváření těchto dovedností může vykazovat větší dopad vzor chování rodičů (zde konkrétně matky) než jeho subjektivní ohodnocení dítětem např. jako ohrožujícího.

Vztah mezi manželským konfliktem a kvalitou chlapeckého přátelství a v kontextu emoční vzájemnosti v dyádě matka – syn sledovala studie E. W. Lindseye, C. MacKinnon-Lewisové, J. Campbellové, J. M. Frabutta a M. E. Lamba (2002). Oproti očekáváním v analýze dat vzorku chlapců ve věku 7 – 9 let a jejich matek nebyly objeveny žádné přímé souvislosti mezi manželským konfliktem a vztahy těchto dětí s jejich vrstevníky. V souladu s hypotézou „přelévání“ (viz kapitola 2. 4.) výsledky této studie naznačují, že se manželský konflikt spolupodílí s emočním laděním vztahu mezi matkou a synem na utváření vzorců vyjadřování emocí v této dyádě, které ve výsledku

⁴⁴ Efektivita alternativních řešení je vymezena tím, jak dobře řešení maximalizuje pozitivní konsekvence a minimalizuje negativní konsekvence pro samotné dítě a druhé, jak platné a uskutečnitelné toto řešení je a jak je dítě vyjadřuje.

narušují utváření pozitivních vztahů chlapců s jejich vrstevníky. Z hlediska teorie emoční jistoty (viz kapitola 3. 4.) pak lze říci, že vzájemný manželský konflikt se transformuje i do negativních vzorců vyjadřování emocí mezi rodičem a dítětem, což narušuje pocit emoční jistoty dítěte ve vztahu k rodičům. Takto budovaný negativní vnitřní pracovní model sebe a druhých může být v pozadí vyhýbavého nebo hostilního chování ve vrstevnických vztazích. Je zajímavé, že spíše než projevy emocí matky nebo syna zvláště, do vztahu jako mediátor mezi konfliktem a vrstevnickými vztahy chlapců vstupuje vzájemná emoční reciprocita matky a syna. Tyto výsledky podporují „vztahovou“ perspektivu pohledu na rodinnou problematiku, která spíše než projevy jednotlivců bere v potaz kvalitu jejich vzájemného vztahu v interakci. Jak již bylo zmíněno v kapitole 1 věnované problematice manželských konfliktů obecně, výskyt negativní emoční reciprocit odlišuje konfliktní manželské páry od méně konfliktních nebo se dá říci, že charakterizuje páry, které zažívají vyšší míru manželského stresu (Gottman, 1979). Zjištěnou souvislost mezi manželským konfliktem a zhoršenou kvalitou vzájemného vztahu matka-syn lze, přestože v rámci představovaného výzkumu nebyla zachycena podoba vzájemné emoční interakce mezi matkou a otcem, s jistou nadsázkou interpretovat tak, že negativní podoba emoční reciprocit mezi matkou a synem může být vnímána jako zrcadlový odraz konfliktního manželského vztahu. Identifikace s rodičem stejného pohlaví v tomto období může vysvětlovat reakce chlapců na matčiny projevy emocí. U synů může docházet jednak k přiklání se k otci v konfliktní situaci a k přebírání jeho způsobů chování k matce. Na druhou stranu mohou i matky recipročně přenášet na své syny negativní pocity, které jsou primárně určeny a vyvolávány ve vztahu s otcem. Negativní emoční reciprocita navíc v rodinném prostředí přispívá k dysregulaci emocí a neschopnost dobře ovládat a vyjadřovat své emoce umenšuje úroveň sociálních kompetencí ve vztahu k vrstevníkům.

Konsekvence konfliktu v rozvedených a nerozvedených rodinách pro přátelské vztahy chlapců školního věku se staly dalším cílem zkoumání týmu vedeného E. W. Lindseyem (Lindsey, Colwell, Frabutt, & MacKinnon-Lewis, 2006). Prostřednictvím rozhovorů, sebeposuzovacích škál a sociometrie byly zjišťovány údaje o kvalitě přátelských a sourozeneckých vztahů chlapců ve věku 7 – 9 let, a o manželském konfliktu, dále o způsobu řešení konfliktů ve vztahu matka – syn a otec – syn. Studie z hlediska systémové teorie rodiny přinesla komplexnější pohled na souvislosti ve více rodinných subsystémech, byť její výsledky jsou platné pouze pro chlapce. Výsledky naznačují, že chlapci z rozvedených rodin mají jednak méně přátel a také jejich

přátelství vykazuje nižší kvalitu než je tomu chlapců z rodin nerozvedených. Kvalita manželského vztahu rodičů byla jedním z faktorů, u kterého autoři studie předpokládali, že ovlivňuje charakter přátelských vztahů synů, což se v analýzách částečně prokázalo pouze u těch dětí, které bez ohledu na rodinný status, zažívaly vysoký stupeň manželského konfliktu. Tito chlapci měli méně přátel ve školním prostředí než jejich vrstevníci, jejich domácí prostředí bylo charakterizováno nízkou mírou konfliktu rodičů. Zjištění, že míra konfliktu mezi rodiči bez ohledu na rodinný status, může ovlivňovat kvalitu přátelských vztahů chlapců školního věku, je využitelné např. v praxích školních psychologů při práci s třídními kolektivy, kde může být např. problém dítěte být z úplné rodiny, ale charakterizované vysokou mírou konfliktu zastíněn jednoznačně viditelným aktem či statutem rozvodu rodičů jiného dítěte, které bylo ohroženo srovnatelnou mírou konfliktovosti.

Mezi frekventovaná témata řešená v kontextu vrstevnických vztahů bezesporu patří agrese a to jak v podobě fyzického, tak verbálního nebo sociálního chování. Z hlediska praktických aplikací ve školním prostředí se jedná zřejmě i o téma nejpálčivější, kterému je věnováno velké preventivní a intervenční úsilí. Empirická zjištění ohledně souvislostí dětského agresivního chování tak představují důležitý předpoklad pro tvorbu skutečně efektivních preventivních programů a volbu vhodně cílených intervencí. Děti si zhruba od batolecího věku začínají budovat strategie, jak vyjadřovat hněv a také jak řešit neshody se svými vrstevníky a přáteli. Tyto dovednosti se rozvíjejí během předškolního a školního věku a jedním ze zdrojů, který je možno pro tento typ chování označit za formotvorný, může být chování rodičů, které děti pozorují a dle teorie sociálního učení (viz kapitola 2. 2.) zakomponávají do svého behaviorálního repertoáru. Děti jednak pozorují, jakým způsobem jejich rodiče neshody řeší, ale také jsou k určitému způsobu řešení konfliktů a problémů rodiči záměrně vedeny prostřednictvím pro rodinu specifického způsobu výchovy. Jedna z takto zaměřených studií byla představena již v pasáži věnované teoretickým východiskům zkoumání dopadů rodičovského konfliktu a to právě jako ilustrace empirického využití teorie sociálního učení. M. K. Underwoodová, K. J. Beron, J. K. Gentschová, M. B. Galperin a S. D. Risser (2008) v této studii longitudinálně sledovali jak negativní strategie řešení manželského konfliktu, ale také způsob výchovy a to, jakým způsobem se promítají tyto charakteristiky rodinného prostředí do projevů fyzické a také sociální

agresivity⁴⁵ ve vztahu k vrstevníkům dětí ve věku 9 – 10 let. Rodiče vypovídali o podobě toho, jak řeší konflikty a jak vychovávají dítě na počátku studie a v další vlně šetření hodnotili učitelé sociální a fyzickou agresivitu v kolektivu vrstevníků. Výsledky (které byly částečně popsány v kapitole 2. 2.) lze chápat jako částečnou podporu předpoklad, že negativní konfliktní strategie rodičů budou souviset se sociální a fyzickou agresivitou vůči vrstevníkům a také, že souvislost bude výraznější v linii „stejného pohlaví“ rodiče a dítěte. Je zajímavé, že nebyly nalezeny žádné významné vztahy mezi agresivitou dětí a způsobem výchovy, ale pouze souvislosti agresivity obojího typu s mateřským negativním konfliktním stylem a to pouze pro dívky. Tyto výsledky jsou v souladu s tezí „modelování chování stejného genderu“ (Snyder, 1998), ale také s hypotézou odlišné reaktivity (*differential reactivity*) (Davies & Lindsay, 2001). Prezentovaná studie patří prozatím k ojedinělým pokusům na tomto poli a budoucí výzkumy by se měly zaměřit dále na upřesnění mechanismu zjištěných souvislostí např. podrobnější specifikací aspektů konfliktního chování rodičů a jejich výchovného stylu, ale také přesnějším měřením výstupních proměnných pro obě pohlaví.

V období školního věku do souvislostí mezi konfliktem rodičů a maladaptací dětí výrazně vtupuje rovina kognitivního hodnocení, které je umožněno narůstající mírou dovednosti sebereflexe, ale také schopnosti uvažování o motivech jednání jiných lidí z jejich perspektivy a ústup egocentrické perspektivy myšlení.

⁴⁵ Fyzická agresivita zahrnuje takové chování, které způsobuje ostatním fyzické zranění, kdežto sociální agresivita zraňuje vrstevníky poškozením přátelství nebo sociálního statusu. Tento konstrukt definovala pro účely studie první autorka studie M. K. Underwoodová jako chování, které zahrnuje sociální exkluzi (verbální i neverbální), pomluvy a manipulaci přátelstvím.

7. Konflikty rodičů adolescentů

Adolescence, ohraničená na svém počátku velmi zřetelně a snadno rozpoznatelně prvními známkami pohlavního dospívání a na konci naopak neostře a spíše na základě společenských a kulturních zvyklostí přechodem k dospělosti, je z hlediska sledované problematiky obdobím, ve kterém se střetají poměrně protichůdné tendence jak zvyšující se rezistence, ale také zvýšené vulnerability vůči konfliktu rodičů. Z hlediska rozvoje abstraktního myšlení a zvyšující se kapacity pro uvažování a usuzování, které není vázané přímo na konkrétní a aktuálně probíhající děje, dochází ke změnám v kognitivním hodnocení významu hádek mezi rodiči oproti předchozím obdobím – adolescenti jsou bezpochyby schopni lépe odhadovat, zda je konflikt rodičů skutečně hrozbou pro společnou budoucnost rodiny a zda se tedy jedná o potenciální další krok směřující k rodinnému rozpadu. Nicméně tato laicky logicky a jednoznačně vyhlížející představa o výhradně se zvyšující rezistenci dospívajících vůči negativním interakcím mezi jejich rodiči je platná pouze částečně. Jak bylo předznamenáno v předchozích kapitolách o mladších vývojových obdobích, mechanismus dopadu konfliktu rodičů na děti může být vysvětlován různými způsoby už z toho důvodu, že konceptualizace konfliktu je poměrně široká a sahá od pojetí konfliktu jako každodenní součásti manželského soužití až po konflikt, který může být traumatickou událostí v životě dětí a dospívajících. I z tohoto důvodu není možné vykreslit jednoduchou vývojovou trajektorii, která by odpovídala zcela jednoznačně vývoji dopadu konfliktu na dospívající a spíše je nutné se zaměřovat na detailnější popis souvislostí s přesněji vymezenými konstrukty, které jsou sledovány jako prediktory či závislé proměnné v tomto kontextu. Z jiného úhlu pohledu lze naopak uvažovat o tomto období a zejména jeho rané fázi jako o etapě celkově zvýšené citlivosti, která vzniká z důvodu komplexu rychlých tělesných a hormonálních změn, které na sebe váží rozkolísanější podobu emočního prožívání a projevů. Zvýšená vulnerability v oblasti emočního prožívání může v součinnosti s působením ohrožujících aspektů konfliktu rodičů způsobovat silnější dopady např. na výskyt internalizovaných problémů v chování.

Vedle nejvýznamnějšího vývojového úkolu tohoto období, kterým je hledání a utváření vlastní identity (Erikson, 2000), lze shrnout další významné oblasti, ve kterých se očekává od dospívajících vývojová změna a progres, následovně: postupné získávání vyšší míry autonomie v různých oblastech vývoje, rozhodování o budoucí profesní orientaci, utváření blízkých vztahů po linii *heterosexuální přátelství – chození* –

romantický partnerský vztah. Přestože je toto období charakteristické narůstající autonomií dospívajících a to právě ve vztahu k rodičům. Vliv rodinného prostředí jako celku a kvality citové vazby k oběma rodičům, způsob výchovy a také podpora separačních tendencí a vznikající autonomie, jsou významnými faktory v dynamice rodinných vztahů tohoto období. Od rodičů se očekává, že budou stále terminologií teorie citové vazby řečeno utvářet prostředí bezpečného přístavu (*safe haven*) v případě stresu a krize, ale současně také bezpečné zázemí (*secure base*), z něhož se mohou odehrávat explorační výpravy dospívajících za poznáváním vnějšího širšího světa, za získáváním nových zkušeností a zkoušením dosud nepoznaných rolí. Jinými slovy by se dala optimální podoba rodičovského působení popsat jako podpora psychické autonomie dospívajících, nepřímé monitorování jejich aktivit a dále zjevná a projevovaná angažovanost ve vztahu s celkovou podporou dospívajícího.

Zejména období rané adolescence (cca 11 – 14 let) je z hlediska zkoumání dopadu konfliktů rodičů poměrně kritické právě z přítomnosti důležitých transformačních procesů vztahů s rodiči a také s vrstevníky, které byly uvedeny výše. Pokud se v tomto období výrazných změn v různých oblastech života musí mladý člověk navíc vypořádávat s hostilitou, které je svědkem během nedorozumění a hádek svých rodičů, je nucen obětovat část psychických zdrojů na zpracovávání pocitů, které jsou konflikty rodičů vyvolány nebo na snahy o vyřešení této situace nějakou intervencí přímo do konfliktu. Tato distribuce psychologických zdrojů může adolescenta činit více zranitelným právě v součinnosti s dalšími náročnými fyzickými, psychickými, ale i sociálními změnami, které právě na počátku dospívání probíhají s nejvyšší intenzitou a rychlostí.

Konflikt mezi rodiči svým dopadem může do značné míry ovlivňovat dva centrální směry v chování adolescentů vůči jejich rodičům. Dospívání může být charakterizováno jak centrifugálními, tak centripetálními tendencemi, tedy snahou o zvyšující se míru autonomie vůči rodičům, ale současně touhou zůstat s nimi v blízkém vztahu (Noom, Deković, & Meeus, 1999). K. T. Call a J. T. Mortimer (2001) hovoří o rodinném prostředí jako o důležité „aréně komfortu“, která prochází právě v daném období stejně jako adolescent sám mnohočetnými proměnami. Pokud je toto prostředí zatíženo navíc ještě vyšší mírou a intenzitou manželských problémů, je vysoce pravděpodobné, že bude narušena jeho funkce bezpečného zázemí. Adolescenti tak nebudou moci využívat plně výhod a benefitů, které by jim v optimálním případě mělo rodinné prostředí pro jejich zdravý vývoj a psychické fungování poskytovat.

Tento rámec je rozhodující právě pro reakce na konflikt rodičů v adolescenci – ty mohou být formovány snahou zachovat rovnováhu mezi puzením k získávání větší samostatnosti a uchováním recipročně vzájemného blízkého vztahu. Pokud se adolescent vnímá jako osoba, která je schopna a svým způsobem povinována udržováním vztahu mezi vlastními rodiči nebo řešením jejich neshod, když přebírá roli smírčího soudce nebo mírového vyjednavče, může se obávat vzdálit se z rodinného prostředí (byť jen psychicky) a dochází k inhibici jeho přirozených exploračních tendencí směřujících k ustavování psychologické autonomie. Lze také předpokládat, že starší adolescenti nebo jednotlivci s vyšší mírou autonomie budou vykazovat nižší míru obav o vzájemný rodičovský vztah a i snahy zasahovat v roli zprostředkovatele budou méně výrazné. Protože dynamika rodinných interakcí je typická svým recipročním charakterem, je také možné, že naopak mnohdy pokusy dospívajícího získávat větší míru samostatnosti mohou vyvolávat neklid a přinášet např. impulzy pro hádky rodičů, kteří mohou mít rozdílný pohled na míru podporované nebo poskytované autonomie.

Období rané adolescence se pojí také s počátky objevování a explorační v oblasti identity ve specifickém vztahu k roli sebe sama jako budoucího potenciálního romantického partnera. Adolescentovo vnímání interakcí mezi rodiči se promítá do utváření šablon partnerského chování a také slouží adolescentovi jako interpretativní rámec pro orientaci, navazování a udržování blízkých intimních vztahů (Lacinová & Michalčáková, 2006).

Na podobě dopadu konfliktů rodičů na adolescenty se podílí zřejmě i skutečnost, že v tomto období setkávají v případě nerozvedených partnerů projevy podoby manželského vztahu v druhé dekádě jeho trvání s typickými projevy spojenými s dospíváním dětí. Změny v adaptaci adolescentů během pětiletého období a možnosti její predikce změnami v manželských problémech prostřednictvím modelování růstových křivek sledovali např. M. Cui, R. D. Conger a F. O. Lorenz (2005). Autoři předpokládali, že změna v míře manželských problémů ve smyslu zvýšení či snížení v prvních třech letech sledování bude souviset se změnou v různých ukazatelích adaptace adolescentů v intervalu mezi druhým a pátým rokem longitudinálního sledování. Výsledky dokládají, že jak změny v míře manželských konfliktů, tak i manželského stresu predikují zvýšení či snížení problémů na straně adolescentů (např. nízká míra pozitivních emocí, delikvence, užívání návykových látek, úzkost, deprese a hostilita). Většina rodičů adolescentů (v době prvního sběru dat se jednalo o dospívající ve věku mezi 12 a 14 roky) zažívala ve sledovaném období pěti let spíše zvýšení

manželských problémů, jež bylo kopírováno podobným zvýšením míry problémů na straně adolescentů. Nicméně značná část rodin také vykazovala během tohoto období paralelní pokles problémů jak v manželství, tak na straně dětí, což podporuje myšlenku, že včasná a efektivní intervence, která by byla zaměřena na údržbu a optimalizaci vztahu mezi rodiči a která by chránila pár před výrazným poklesem manželské spokojenosti v této poměrně rizikové etapě vývoje manželského vztahu, by současně přinášela profit i v podobě protektivního působení na psychické zdraví dospívajících dětí. Jako pobídku pro další výzkum, který by se specificky zaměřoval na genderově rozdílné vnímání rodinného prostředí a adaptaci na problémy v něm vznikající lze vnímat zjištění, že adaptační problémy (konkrétně hostilní chování) dívek jsou citlivější ukazatelem zvyšujícího se stresu v manželském vztahu. Ačkoli vstupní úroveň hostility chlapců byla oproti dívkám vyšší, se zvyšujícím se stresem v manželství rychleji rostla míra hostility u dívek, což naznačuje, že chlapci jsou zřejmě citlivější na vstupní úroveň manželských problémů, kdežto pro dívky je podstatnější jejich změna. Tato skutečnost odpovídá obecně přijímanému předpokladu, že od dívek se více očekává zaměřenost na kvalitu interpersonálních vztahů a tím pádem i vyšší vnímavost k jejím změnám. Zdá se, že dívky jsou skutečně „lepšími“ pozorovatelkami změn ve vztahu svých rodičů než chlapci.

Role pohlaví v procesu adaptace adolescentů vystavených rodičovskému konfliktu patří k sledovaným tématům i proto, že výsledky mají přímé užití v poradenském a klinickém kontextu a také v edukativních aktivitách pro rodiče. Výše zmíněné výsledky studie M. Cuie, R. D. Congera a F. O. Lorenze (2005) jsou v souladu se závěry studie P. T. Daviese a L. L. Lindsayové (2004), která zjistila, že manželský konflikt je významně silnější prediktor problémů internalizovaného typu u deseti až patnáctiletých dívek než chlapců a to i bez ohledu na to, kdo o rodičovském konfliktu referuje (zda matka či adolescent). Tato studie se zaměřovala na ověření předpokladu, že rozdílná vulnerabilita vůči rodičovskému konfliktu se objevuje již na počátku dospívání. Některé z vývojových modelů ve vztahu k této rozdílné citlivosti na rodičovský konflikt zmiňují „výměnu“ během období dospívání – tzn. původně citlivější chlapci jsou během adolescence vystřídáni ve vyšším stupni vnímavosti dívkami (např. Davis & Windle, 1997). Hypotéza, kterou studie potvrdila, odpovídá teorii genderových rolí (Helgeson, 1994) a specifickému způsobu socializace chlapců a dívek, která byla zmíněna výše.

S výzkumnými snahami zaměřujícími se na toto vývojové období je neodmyslitelně spjata perspektiva vývoje a změn rodinného prostředí a také úloha pohlaví adolescentů, ale i rodičů. V následující kapitole bude představen přehled zjištění ohledně role emoční reaktivity adolescentů ve vnímání konfliktu rodičů, dále pak podobně jako u dětí školního věku bude věnována pozornost vývojově významnému aspektu, jímž je kognitivní a emocionální hodnocení konfliktu a také jeho zvládání. Bude věnována pozornost převodu jedné z výzkumných metod pro měření vnímání a hodnocení konfliktu mezi rodiči do českého prostředí a jejímu ověření pro použití v období střední až pozdní adolescence (15 – 19 let), která byla provedena v rámci longitudinální studie ELSPAC⁴⁶ (Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2008; 2009). Přetrvávající významný vliv rodičů ve smyslu zprostředkování dopadu rodičovského konfliktu na adolescenty prostřednictvím vztahu rodič-adolescent, rodičovským chováním či výchovou bude tvořit další podkapitulu této pasáže textu. Jako další faktor, který do procesu působení konfliktu rodičů na adolescenty vstupuje, bude zahrnuta psychopatologie na straně rodiče. Další část kapitoly bude tvořena shrnutím výsledků studií, které sledují, jakým způsobem se rodičovský konflikt promítá do vrstevnických a přátelských vztahů dospívajících a hlavně také do nově probuzené sféry interpersonálních vztahů, kterou můžeme označit jako pravý „punc adolescence“ (Collins, Welsh, & Furman, 2009), tedy do oblasti partnerských /romantických vztahů. Jako další sledované charakteristiky sociálního vývoje adolescentů v kontextu konfliktu nebudou opominuty takové proměnné, jako je např. sociální úzkost, vyhybavost a fenomén osamělosti.

7. 1. Reakce na konflikt rodičů: Emoční reaktivita, exprese emocí a emoční regulace v kontextu konfliktu rodičů adolescentů

V předchozích kapitolách již bylo popsáno, jakým způsobem reagují mladší děti, které jsou svědky konfliktu mezi svými rodiči, popř. cizími dospělými, např. jedná-li se o laboratorně simulované konfliktní situace. Reakce dětí na konflikt rozhodně nejsou jednotné a jejich široké spektrum lze vymezit projevy zvýšené agresivity (např. Harrist & Ainslie, 1998), dále byla prokázána v reakci nejen na laboratorně simulovaný konflikt zvýšená fyziologická reaktivita (např. Porter, Wouden-Miller, Silva, & Porter, 2003) a děti projevovaly nebo referovaly o zvýšeném množství či intenzitě negativních emocí

⁴⁶ Více ke studii ELSPAC v kapitole 1. 3.

(např. Grych & Fincham, 1993). Je také již poměrně dobře zdokumentováno, že reakce na konflikt, který je charakterizován vyšší intenzitou, jsou adekvátně také silnější a výraznější (Grych & Fincham, 1993; Davies & Cummings, 1998). Vedle výše zmíněných reakcí jsou zdokumentovány také i behaviorální reakce, které mají za cíl konflikt rodičů zmírnit, ukončit nebo vyřešit (např. Shifflett-Simpson & Cummings, 1996). To, jak se od sebe děti v reakcích na konflikt rodičů liší, je způsobeno řadou faktorů, mimo jiné také tím, jaký význam mu přiřkládají (viz dále hodnocení významu konfliktu). Rozdílné jsou také způsoby, jakými se s těmito stresujícími podmínkami také děti vyrovnávají. Tyto strategie se během dětství vyvíjejí a rozšiřuje se také jejich repertoár tím, že dospívající získávají vyšší míru samostatnosti a autonomie, ale především se jedná o spojitost se sofistikovanějším způsobem uvažování, řešením problémů, které bylo umožněno pokrokem v kognitivním vývoji směrem k abstraktnější úrovni myšlenkových operací. Adolescenti ve srovnání s mladšími dětmi mohou lépe a efektivněji využívat některých zvládacích strategií zaměřených na emoce, ke kterým patří např. sebe-utěšování (*self-calming*), nicméně, jak bylo již zmíněno výše, i v adolescenci lze pozorovat užívání zvládacích strategií zaměřených na problém, které mohou nabírat podoby intervence do konfliktu dospělých a jak uvádí někteří autoři (např. Kerig, 2001), se vzrůstající sebedůvěrou ve své schopnosti a s kognitivní kapacitou pochopit pozadí rozepře dospělých mají adolescenti tuto tendenci dokonce silnější než mladší děti. Přestože u adolescentů narůstá podíl vědomého rozhodování, zda se do konfliktu rodičů zapojovat, mohou být také do konfliktu zatahováni aktivně i ze strany rodičů. Jedná se o proces tzv. triangulace, který byl přiblížen v kapitole 2. 3. Např. Ch. Buehlerová a D. P. Welshová (2009) ve vztahu k zapojování adolescentů do konfliktu rodičů, které bylo v dané studii konceptualizováno jako triangulace (o které vypovídali jak adolescenti, tak rodiče), testovaly předpoklad, že individuální a rodinné charakteristiky moderují spojnici *triangulace* → *emoční reaktivita* → *problémy internalizovaného typu*. Síla souvislosti mezi emoční reaktivitou, o které vypovídali adolescenti prostřednictvím jedné ze subškál dotazníku Security in the Interparental Subsystem (Davies, Forman, Rasi, & Stevens, 2002)⁴⁷, a problémy internalizovaného typu byla v jedné vlně měření tlumena u adolescentů, kteří vypovídali o vyšším stupni naděje a také u těch, kteří vnímali vyšší kvalitu vztahu k matce a otci. První část sledované souvislosti mezi triangulací a emoční reaktivitou může tlumit také velmi

⁴⁷ Např. položky typu *Když se moji rodiče hádají, nemohu se uklidnit*.

nízká kvalita ve vztahu k matce. Tento moderační vztah byl poměrně slabý a také jediný v této části ověřované spojitosti. Tuto skutečnost lze zobecnit a interpretovat tak, že pro velkou většinu adolescentů znamená zatahování do konfliktu rodičů podnět, který vyvolává zvýšenou negativní emoční reaktivitu (např. zneklidnění, obavy, strach a neschopnost se uklidnit) bez ohledu na všechny ostatní individuální charakteristiky nebo rodinné podmínky. Pouze u těch jedinců, kteří referují o velmi špatném vztahu s matkou, nelze tento vzorec souvislostí najít. Lze jen spekulovat, zda se může jednat o jedince, kteří jsou díky nedůvěřivému a odcizenému vztahu s matkou natolik vyhybaví a oploštělí, že v nich nepříjemný zážitek konfliktu a zatahování do něj, už ani nevyvolává negativní emoční reakci.

Tato studie rozšiřuje poznatky o dopadech triangulace na internalizované problémy adolescentů zejména o longitudinální perspektivu. Díky tomuto přístupu autorky zjistily, že triangulace je ve vztahu se zvýšením míry internalizovaných problémů v tříletém intervalu, což dle autorek podporuje Bowenovu tezi, že triangulace dítěte do konfliktu rodičů vede k budoucím problémům internalizovaného typu (Kerr & Bowen, 1988, cit. dle Buehler & Welsh, 2009). Za povšimnutí stojí skutečnost, že silnější korelace byla nalezena mezi triangulací a problémy internalizovaného typu, které byly měřeny v poslední vlně měření, tedy s tříletým odstupem, než při paralelním měření obou proměnných v jednom čase, což naznačuje, že pokud se triangulace stává charakteristickým rysem rodinných interakcí v kontextu konfliktu, pak se její efekt v průběhu času stává významnějším. Laicky řečeno – na zatahování do konfliktu si nikdy adolescent nezvykne natolik, aby mu tento nevhodný způsob chování rodičů nezpůsobil adaptační problémy. Tyto výsledky ohledně dopadů triangulace jsou důvěryhodné i proto, že autorky kontrolovaly také vliv manželské hostility a míru externalizovaných problémů v chování. Pokud byly i tyto proměnné zahrnuty do analýzy, pak triangulace vykazovala mnohem větší diferenciální prediktivní sílu a spíše než k celkovému úhrnu problémů se skutečně její působení dá vztahovat k internalizovaným potížím adolescentů. Z hlediska konkrétního využití v poradenské a klinické praxi lze vyjmout zejména ta zjištění, která se týkají protektivního působení kvality vztahu k rodičům, kterou v tomto případě definují dimenze důvěry, komunikace a negativně také odcizení. Tato zjištění předkládají skutečnost, že kvalita vztahu adolescenta s rodiči jej může pomáhat chránit od negativních konsekvencí souvisejících s triangulací a návazným emočním rozrušením. To, že adolescent má vytvořený jistý model vztahů s rodiči, je z dlouhodobého hlediska významnější základ pro zvládnání

zátěžových situací. Pokud např. jeden z rodičů adolescenta systematicky zatahuje do konfliktu, může dopad na adolescentovu emoční reaktivitu, která dále pak souvisí s problémy internalizovaného typu, částečně kompenzovat a odclonit budování důvěry a otevřené komunikace s dospívajícím. Je však potřeba mít na paměti, aby se tento protektivní prvek nestal překročením míry naopak dalším rizikovým prvkem, tzn. že by vztah s jedním z rodičů přerůstal do kompenzační podoby „partnerského“ vztahu rodiče s dospívajícím nebo aby nedošlo k tzv. převrácení rolí a parentifikaci (viz kapitola 2. 3. 2). Negativní a destruktivní role triangulace v rozvodovém kontextu patří mezi dlouhodobě diskutovaná témata výzkumníků, ale také praktiků, kteří se s dopady tohoto fenoménu setkávají poměrně často (viz také problematika dětí v soudních sporech, např. Pavlát 2005). Z výsledků této studie (Buehler & Welsh, 2009) je ale zřejmé, že procesy, které zatahují dítě do konfliktu, jsou podobně destruktivní i v úplných rodinách a tak je výzvou pro intervenční (nebo preventivní) programy, aby akcentovaly důležitost pravidla, že je nutné konflikt rodičů držet na úrovni zainteresované dyády dospělých a i u dospívajících by se měli rodiče zdržet lákavé možnosti získávat v dítěti na svou stranu spojence proti druhému partnerovi, protože se jedná o chování s dlouhodobými dopady na vyvíjející se psychiku mladého člověka. Tyto programy (nebo již intervence v případě problému) by měly spíše zvyšovat dovednost rodičů zvládat jejich úzkost a negativní emoce plynoucí z manželského konfliktu způsobem, který nezahrnuje jejich děti. Při zaměření intervence na samotné adolescenty lze vycházet ze zjištění, že téměř všechny adolescenty skutečnost zatahování do konfliktu rodičů nějakým způsobem zneklidňuje a vyvolává v nich negativní emoční odezvu, ale ne u všech adolescentů, kteří jsou triangulací zneklidnění a rozrušení, se rozvinou problémy internalizovaného typu. Intervence by tak měla směřovat adolescenty k osvojení dovednosti rozpoznávat příznaky vlastního emočního rozrušení a měla by je naučit se strategiím sebeutišení (*self-calming*). Tento způsob se jeví jako efektivnější než apel na kognitivní ohodnocení situace, které by mělo vůbec vzniku emočních reakcí zabránit. Jedná se tedy spíše o práci na rozvoji emoční regulace. Emoční regulace je právě jedním z faktorů, jehož různá úroveň přispívá k rozdílným reakcím adolescentů na rodičovský konflikt. Hledání odpovědi na otázku, co formuje reakce dítěte na negativní zážitky spojené s konfliktem rodičů, se zaměřuje vedle zkoumání individuálních charakteristik jako je např. osobnost nebo vědomí vlastní účinnosti adolescenta (*self-efficacy*) i na úroveň schopností a kapacitu k regulování vlastních emocí. Např. P. Kerigová (1998) ve studii zmiňované v kapitole 6. 2. zjistila, že schopnost sama sebe uklidnit během manželského konfliktu

rodičů chrání dívky od zvýšené úzkosti, která vzniká v důsledku svědectví destruktivního konfliktu. Dalšími faktory, které byly ověřeny jako významné ve vztahu k regulaci emocí, byl např. obtížně zvladatelný temperament (viz kapitola 4. 1.) a také další rysy osobnosti, které přispívají k větší míře reaktivity na konflikt jako je např. sklon k agresivnímu chování. M. C. Schulz, R. J. Waldinger, S. T. Hauser a J. P. Allen (2005) sledovali, zda emoční regulace vymezená dimenzemi afektivní tolerance (*affective tolerance*) a modulace emocionální exprese (*modulation of emotional expression*)⁴⁸ může pomáhat adolescentům ve věku 14 až 15 let (vzorek byl tvořen skupinou adolescentů bez psychických potíží a skupinou adolescentů hospitalizovaných s psychiatrickým onemocněním) překonávat nepříjemné aspekty manželského chování jejich rodičů a redukovat tendenci k reakci na tyto podněty negativním chováním. Studie zkoumala souvislosti vzájemné manželské hostility a chování adolescentů během rodinných interakcí, které se odehrávaly v průběhu dvouletého longitudinálního sledování. Bylo zjištěno, že v rodinách charakterizovaných vyšší mírou vzájemné hostility rodičů, adolescenti prokazují vyšší míru hostility ve vztahu k nim. Vyšší míra manželské hostility byla také spojena s vyšší mírou snahy se pozitivně zapojovat do společného řešení morálních dilemat v rámci laboratorně zadávaného úkolu pro celou rodinu. Tyto výsledky byly platné pro obě skupiny adolescentů - tedy nerozlišovaly mezi psychiatrickými a nepсихiatrickými respondenty, což dle M. C. Schulze, R. J. Waldingera, S. T. Hausera a J. P. Allena (2005) ukazuje spíše na identifikaci obecného vzorce chování adolescentů v kontextu vzájemné rodičovské hostility, který platí i navzdory různému stupni psychického zdraví. Studie se také zaměřovala na kovariaci hostility v různých rodinných subsystémech z hlediska kauzality a také v časové perspektivě. Zjištěné souvislosti nevykazují jednoznačnou kauzalitu, jedná se zřejmě o reciproční vztah, který je pro rodinnou dynamiku poměrně typický. Lze shrnout, že hostilita adolescentů vůči rodičům a jejich pokusy o pozitivní angažování se v diskusi o morálních dilematech, se mění v souladu se změnami v projevech vzájemné manželské hostility. Oba typy tohoto chování, byť působí jako poměrně protikladné tendence, slouží ve své podstatě stejnému účelu – adolescenti, kteří jsou hostilním chováním

⁴⁸ Afektivní tolerance je vymezena jako kapacita tolerovat, prožívat a uvědomovat si spektrum emočních stavů. Modulace emoční exprese je vymezena jako schopnost modulovat behaviorální a expresivní reakce na negativní emoční podnět, což lze také dále popsat jako dimenzi, která popisuje kapacitu kontrolovat nebo modifikovat expresi negativních emocí za účelem dosažení nějakých osobních nebo sociálních cílů.

rodičů rozrušení, se snaží obnovit pocit emoční jistoty. K tomuto cíli směřují různé cesty – hostilním chováním vůči rodičům se snaží „silou“ získat kontrolu nad vzniklou situací nebo se pokoušejí pozitivní aktivitou o přesměrování pozornosti rodičů na řešený úkol a tímto způsobem se je snaží odklonit od pokračování dalších vzájemných neshod. Ve vztahu k věku bylo zjištěno, že starší adolescenti v reakci na diskusi obsahující hostilní konflikt vykazují nižší míru hostilních projevů vůči rodičům, což může svědčit o vývojovém pokroku ve schopnostech regulovat vlastní emoční projevy, ale také o skutečnosti, že adolescenti s věkem přikládají konfliktům jinou a menší důležitost. Jak již bylo výše zmíněno, tato tendence souvisí s vývojem adolescentů směrem k vyšší autonomii a také s postupným vyrovnáváním se dosud hierarchických vztahů, které směřují postupně k určité formě partnerství s rodiči alespoň co se týká možnosti vyšší reciprocity chování a také podílu na rozhodování o rodinných záležitostech. Výsledky ohledně role emoční regulace dospívajících dokládají, že její odlišné dimenze mohou odlišovat i zmíněné rozdílné typy reakcí adolescentů ve sledované situaci. Adolescenti, kteří jsou schopni méně tolerovat a zažívat negativní emoce oproti regulačně zdatnějším vrstevníkům, častěji reagují na hostilitu rodičů zvýšením snah o ovlivnění jejich chování. Skupina adolescentů, která umí lépe modulovat vyjadřování svých emocí a chování v konfrontaci s negativními zážitky se chová vůči rodičům méně hostilně než skupina, která není v modulování svého chování a emocí tak dovedná. Trénink dovednosti rozpoznávat a regulovat negativní emoce by mohl být efektivním nástrojem pro předcházení eskalace hostilních interakcí v rodinách s vyšší mírou manželského konfliktu, která může ve výsledku vést k problémům s hostilním chováním adolescentů i v jiných sociálních kontextech.

Reakcemi mladších adolescentů (11 – 14 let) na vzájemnou hostilitu rodičů se podobně zabýval i tým Ch. Buhlerové, G. Langea a K. L. Franckové (2007), jejichž studie vycházela z dvou hlavních teorií dopadu konfliktu rodičů na děti (kognitivně-kontextuální rámce a teorii emoční jistoty – viz kapitola 3.). Tato studie také představuje příspěvek k jejich vzájemnému srovnání a potažmo pak integraci těchto obou zmiňovaných hlavních teoretických proudů bádání v oblasti rodičovského konfliktu. Výsledky přinesly identifikaci devíti typů reakcí na konflikt a dále také některé další poznatky ohledně hodnocení konfliktu a emoční dysregulace v mediační roli mezi konfliktem a internalizovanými a externalizovanými problémy v chování. Podobně jako některé předchozí studie, které se zabývaly otázkami integrace a překryvů zmíněných teorií (viz kapitola 3. 5.), výsledky této přinesly zjištění o podstatném

překrývání se kognitivních a emočních odpovědí na konflikt rodičů a tímto podporují funkcionalistický přístup k emocím (Campos, Mumme, Kermoian, & Campos, 1994). Z tohoto sjednocujícího hlediska lze podle Ch. Buehlerové, G. Langea a K. L. Franckové (2007) klasifikovat reakce adolescentů vyvolané manželskou hostilitou na 1) emoční dysregulaci; 2) hodnocení ohrožení sebe/rodiny, obviňování a účinnost zvládnání; 3) zvládací chování jako „zlobení“ (*acting out*), vyhýbání se, zapojování se do rodičovských hádek, internalizování pocitů (*internalizing feelings*). Tyto typy reakcí na manželskou hostilitu, které v sobě zahrnují oba aspekty (emocionální a kognitivní), navíc zprostředkovávají vztahy mezi manželskou hostilitou a budoucím problémovým chováním adolescenta. Konkrétně pak sebeobviňování a vnímané ohrožení v této studii zprostředkovávalo vztah mezi manželskou hostilitou měřenou v prvním roce výzkumu a problémy externalizovaného typu u adolescentů, které byly měřeny o tři roky později. Sebeobviňování, méně konstruktivní reprezentace rodinných vztahů, internalizace pocitů, vyhýbání se a emoční dysregulace podobným způsobem spojovaly manželskou hostilitu z prvního roku šetření s internalizovanými problémy adolescentů z roku třetího. Nejsilnější vztah byl nalezen mezi manželskou hostilitou a vědomím vlastní účinnosti zvládnání, který byl negativní – je pravděpodobné, že pokud je stále adolescent vystavován manželské hostilitě, postupem času ztrácí důvěru ve svoje schopnosti, jak se s touto nepříjemnou situací vyrovnávat (hypotéza senzitivizace – viz kapitola 2. 5.). V této studii se v reakci na konflikt rodičů adolescenti chovali spíše vyhýbavě než aby do konfliktu intervenovali, což je v souladu s tvrzením P. Kerigové (2001), která konstatuje, že čím jsou adolescenti starší, mají vyšší tendenci do konfliktů zasahovat. V této studii se jedná o respondenty na pomezí rané a střední adolescence a je možné, že tato strategie je spíše vázána na období adolescence pozdní. Z hlediska budoucího vývoje je nezasahování do konfliktu pro adolescenty protektivním momentem. Jejich aktivní zasahování do neshod rodičů může vést k podpoře triangulace, která společně s pocitem konfliktu loajality vyúsťuje jednoznačně do vzniku adaptačních emocionálních problémů v krátkodobé i dlouhodobé perspektivě (např. Amato & Afifi, 2006; Grych, Raynor, & Fosco, 2004).

Senzitivizací, tedy procesem, který je definován jako postupně vzrůstající citlivost na konfliktní podněty, která je doprovázena zhoršenou adaptací dítěte nebo adolescenta a která vzniká vystavením častému a intenzivnímu působení rodičovského konfliktu (kapitola 2. 5.), se v období pozdní adolescence v souvislosti s vlivem emočního fungování (vymezeno jako valence emocí a jejich regulace) a genderu

zabývali K. M. David a B. C. Murphy (2004). Individuální rozdíly v reakcích na konflikt rodičů a dopady na senzitivizaci byly také zkoumány např. v souvislosti s temperamentem, kdy tzv. obtížně zvladatelný temperament adolescentů potencoval dopad manželského konfliktu na trajektorie vývoje depresivní symptomatologie a delikvence (Davies & Windle, 2001). Studie K. M. Davida a B. C. Murphyho (2004) jako jedna z prvních sledovala individuální rozdíly v míře senzitivizace konfliktem jako funkci dispoziční emocionality a emoční regulace. Bylo zjištěno, že vyšší míra vnímaného rodičovského konfliktu souvisí s vyšší intenzitou negativních emočních reakcí jako je rozrušení nebo smutek, ale u adolescentů, jejich emoční fungování se pohybuje mezi nízkou a střední úrovní. Pro skupinu starších adolescentů s vysokou mírou emočního fungování (lze je charakterizovat jako jedince, pro které je charakteristická nízká míra negativních emocí a vysoká schopnost je regulovat) tento vztah nalezen nebyl. Do vztahu mezi konfliktem a senzitivizací vedle emočního fungování v období pozdní adolescence vstupuje jako moderační proměnná i pohlaví. V reakci na narůstající simulovaný konflikt vykazovali vzrůstající míru rozrušení (*distress*) pouze muži, u žen byla zase nalezena vzrůstající tendence negativních očekávání ohledně dopadů konfliktu. Tento rozdílný vzorec vztahů lze vsadit jednak do kontextu, který již byl v této práci několikrát zmiňován – odlišné způsoby socializace chlapců a dívek se podílejí od raného dětství na vytváření rozdílné důležitosti stejných aspektů rodinné dynamiky a obecně řečeno blízkých vztahů vůbec (Ruble & Martin, 1998). Tyto rozdíly v socializačním procesu pak podle Davida a Murphyho (2004) ústí do fixace určitých dispozičních charakteristik, které lze u mužů vymezit jako vliv či působnost (*agency*) a zájem o sebe sama (*self-interest*) a akcent na důležitost společenství (*communion*) a interpersonální souvislosti (*interpersonal connectedness*) u žen, což aplikují autoři na situaci rodičovského konfliktu. Zatímco muži mohou být zaměřeni v kontextu konfliktu rodičů na sebe a svoje prožitky (zde reprezentováno mírou rozrušení konfliktem), ženy se spíše orientují na případné konsekvence, které může konflikt způsobovat, a mají více obav o budoucnost a udržování uspokojivé kvality vztahu svých rodičů. Pro ženy jsou také více než pro muže konflikty v blízkých vztazích něčím, co je činí méně uspokojivými (Laursen, 1993, cit. dle David & Murphy, 2004). Zatímco se v míře senzitivizace (vymezené jako negativní očekávání dopadů konfliktu) dívky liší dle míry konfliktnosti jejich rodinného zázemí, u chlapců se senzitivizace (vymezená jako rozrušení – *distres*) projevuje bez ohledu na míru konfliktnosti jejich prostředí. Zdá se, že za tímto fenoménem lze vidět vliv tendence

mužů spíše se zaměřovat na vlastní negativní pocity, což u nich může posilovat např. pocit ohrožení konfliktem i při jeho objektivně nižší míře. K tomuto jevu přispívá i skutečnost, že muži obecně vykazují v situaci stresu vyšší stupeň fyziologické reaktivity než ženy (Gottman & Levenson, 1988, cit. dle David & Murphy, 2004).

Uvedené výsledky akcentují nutnost sledovat individuální rozdíly v reakcích na konfliktní situace, protože se ukazuje, že ne všichni jedinci jsou během vývoje konfliktem rodičů senzitivizováni stejně. Je tedy třeba nacházet moderační faktory, které budou respektovat jak podobu konfliktu, tak vývojové stadium, ve kterém se adaptace na nevhodné rodinné podmínky odehrává, ale také je nutné precizně rozlišovat, která konkrétní oblast psychického vývoje je sledována jako kritérium adaptace dospívajícího. Lepší porozumění rozdílům v reakcích na konflikt, které jsou nalézány mezi chlapci a dívkami, by také bylo posíleno sledováním role zmíněné orientace „na sebe“ (tj. na vlastní emoční prožitky, zkušenosti, myšlenky v rámci vystavení konfliktu) a „na vztahy“ (tj. na důsledky a dopady konfliktu pro vztahy v rodině jako takové) v souvislosti k pohlaví dospívajícího, který je svědkem konfliktní situace. Pro aplikační oblast lze vybrat z výsledků této studie zejména tento aspekt – pro dospívající chlapce a dívky může být efektivnější cílené zaměření intervence buď na zvládání vlastních pocitů, nebo na ošetření obav, které se týkají vztahového rodinného rámce.

Velmi specifickým případem v problematice reakcí adolescentů na konflikt rodičů je vnímání a reakce na tzv. tichý konflikt (*silent conflict*). J. E. Pryor a R. Pattisonová (2007) se v rámci rozhovorů s adolescenty pokoušeli zjistit, jak na ně působí i nevyslovený konflikt mezi rodiči. Tradiční radou pro rodiče bývá, aby se před dětmi nehádali, protože je tím nadměrně vystavují stresu. Je ovšem možné, že adolescenti si mohou být vědomi i nevyřešených a nevyřčených neshod mezi rodiči a ty mohou vykazovat destruktivní účinky na jejich adaptaci. Pro adolescenty může být obzvláště těžké nebo téměř nemožné identifikovat a tím pádem ohodnotit a zvládat tento typ konfliktu. Zejména když rodiče odmítají otevřeně přiznat existenci vzájemného konfliktu, zvyšují se obecně u dětí pocity zmatku a bezmocnosti. Dětem se lépe se daří i zvládání stresové situace, pokud alespoň mohou do jisté míry mít stresující události pod kontrolou. V rámci rozhovorů vypovídali pozdní adolescenti (17 – 21 let) o svých zkušenostech a zážitcích s fenoménem tzv. „tichého konfliktu“. Obecné kategorie *podoba tichého konfliktu*, *dopad na adolescenty* a *behaviorální strategie zvládání*, které vzešly z analýzy rozhovorů, byly tvořeny třemi subkategoriemi. Podobu tichého

konfliktu tvoří *emoční atmosféra*, kterou mladí lidé popisovali v termínech jako je tenze, úzkost a strach. Další charakteristikou podoby konfliktu je *rodičovské chování*, které mladí lidé popisovali jako chování obtěžující druhého partnera, snížení výskytu běžného nebo příjemného chování a také vyhýbání se rodině a partnerovi. Posledním aspektem podoby konfliktu byl *nedostatek řešení* a také *udržování konfliktu v čase*. Nevyřešený konflikt, který přetrvává v čase, je pro mladé lidi obzvláště stresujícím podnětem. *Dopad tichého konfliktu na adolescenty* byl ve výpovědích charakterizován jako bezmocnost, nedostatek kontroly, nejistota, neschopnost monitorovat, co se děje, zmatek a obviňování se. Další kategorií bylo chování mladých lidí, které jim pomáhá situaci tichého konfliktu zvládat. Respondenti popisovali mnoho způsobů, jak se chovají v případě, že mezi jejich rodiči je zřetelné napětí a tedy nevyslovený konflikt. Mladí lidé se např. pokouší odpoutat pozornost svých rodičů od jejich konfliktu (velmi podobně jako u otevřené varianty) vlastním nevhodným chováním. Jiným způsobem řešením pro adolescenty pak je opustit fyzicky prostor domova a vyhýbat se tak prožitku nepříjemné atmosféry napětí mezi rodiči. Další variantou chování, kterou popisují adolescenti, je vytvoření koalice s jedním s rodičů, zejména když se domnívají, že je onen rodič v rámci konfliktu v nevýhodě a slabší. Takto byly většinou ve výpovědích adolescentů označeny matky. Adolescenti také vytvářejí „umělé problémy“, aby rozptýlili rodiče a přitáhli jejich pozornost k jiným záležitostem než je skrytý problém. Jinými strategiemi zvládnutí situace tichého konfliktu může být vyhledávání opory v širší rodině a u přátel nebo také nadměrná snaha o pomoc v domácnosti, vzorné chování a výborné výsledky ve škole, aby tzv. „nepřidávali starosti“ a nezatěžovali své stresované rodiče.

Z uvedeného deskriptivního výzkumu je zřejmé, že skrytý nebo tichý konflikt vyvolává typově velmi totožné reakce v prožívání i chování adolescentů jako konflikt otevřeně vyjádřený. Vzhledem k obtížnějšímu zachycení míry závažnosti takto projevovaného konfliktu jsou také ztíženy možnosti sledovat jeho dopady na konkrétní problémy adolescentů, tak jak je tomu u lépe zachytitelné a měřitelné míry konfliktu otevřeného.

7. 2. Hodnocení rodičovského konfliktu adolescenty

V souvislosti s vývojem kognitivní kapacity během adolescence směrem k sofistikovanějším způsobům myšlenkových operací a strategiím usuzování se i nadále jako významná možnost jak teoreticky pohlížet na mechanismus dopadu rodičovského

konfliktu na dospívající jeví propracovaný kognitivně- kontextuální rámec J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990) původně koncipovaný a empiricky ověřovaný v období školního věku (viz předchozí kapitola 6. 2.). Paralelně ovšem lze pohlížet na daný problém i z hlediska emocionálního – období adolescence (zejména rané) je typické již výše popsanými změnami, které s sebou mohou nést i jistou emoční instabilitu a celkovou nejistotu plynoucí z napětí mezi snahou o nezávislost a udržení blízkých vztahů v rodině. Pro tento pohled hodnocení, jak je pro dospívajícího konflikt emočně zatěžující a nakolik narušuje pocit jeho emoční jistoty, E. M. Cummings a P. T. Davies (1994, 2002, 2010) vytvořili teorii emoční jistoty (viz kapitola 3. 4.). V posledních letech se objevuje tendence k integraci obou přístupů a je zajímavé, že se uplatňuje většinou spíše u studií sledujících vývoj vnímání a prožívání konfliktu rodičů v období adolescence. V této podkapitole budou představeny zásadní poznatky vycházející z obou jmenovaných teoretických koncepcí a také některé náznaky jejich integrace. Součástí je také představení adaptace české verze dotazníkové metody, kterou na základě kognitivně-kontextuálního rámce vytvořili J. H. Grych, S. Seid a F. D. Fincham (1992) a některé výsledky z longitudinální studie ELSPAC⁴⁹ realizované IVDMR FSS MU v rámci výzkumného záměru.

Starší výzkum G. T. Harolda, F. D. Finchama, L. N. Osborneové a R. D. Congera (1997), který prezentoval výsledky dvou studií, patří k počátkům sledování přímých a nepřímých efektů rodičovského konfliktu na problémy internalizovaného a externalizovaného typu u raných adolescentů. V první studii byla sledována prediktivní funkce percepce rodičovského konfliktu a vztahu rodič - dítě v souvislosti k aktuální míře stresu adolescentů. Druhá navazující studie pak zahrnuje vedle hodnocení konfliktu a vztahu s rodiči adolescentem také výpovědi rodičů a pro hodnocení chování adolescentů výpovědi učitelů. Obě studie byly zaměřeny na základní otázku, zda a jaký má vnímání konfliktu adolescenty dopad na problémy adolescentů. V první studii byl potvrzen přímý i nepřímý vliv konfliktu na problémy internalizovaného typu. Pro problémy typu externalizovaného typu platí nepřímý model, kde spojitost s manželským konfliktem zprostředkovávala adolescentem percipovaná hostilita matky a otce vůči jeho osobě. V navazující studii, v níž byla míra adaptace adolescentů zachycena jak současně, tak s ročním odstupem od měření percepce konfliktu a vztahu rodičů k dítěti, byla podpořena hypotéza předpokládající, že manželský konflikt je spojen s přeléváním

⁴⁹ Více ke studii ELSPAC v kapitole 1. 3.

afektu (viz kapitola 2. 4.) v podobě zvýšené hostility vůči adolescentům. Tato studie také potvrdila poměrně vysokou shodu mezi jednotlivými posuzovateli konfliktu (rodiče a jejich děti), ale také to, že výpověď samotného adolescenta vysvětlí největší podíl problémového chování, tzn. v tomto kontextu jsou adolescenti nejlepšími posuzovateli konfliktu, pokud se jedná o dopad na ně samotné, což potvrzuje i studie, která byla přímo zaměřena na srovnání percepce konfliktu rodiči a adolescenty (Davern, Staiger, & Luk, 2005). Pokud byla sledována souvislost aktuálních problémů internalizovaného typu a percepcí frekvence konfliktu, byl model přímé souvislosti podpořen pouze u chlapců. Zde je možno hledat souvislost s výsledky studie uvedené výše (David & Murphy, 2004), které podobně poukazují na větší aktuální reaktivnost chlapců na konflikt. Pro obě pohlaví a také pro oba typy problémů pak byly podpořeny nepřímé modely, v nichž efekt percipované frekvence konfliktu zprostředkovává vnímaná hostilita rodiče vůči adolescentovi. Podobné výsledky přinesla další studie G. T. Harolda a R. D. Congera (1997) podporou modelu, v němž se zvýšená míra manželského konfliktu „přelévá“ do hostility rodičů vůči adolescentům. Jak hostilita rodičů, tak i pozorovaná frekvence konfliktu souvisela s percepcí rodičovské hostility adolescentem a pokud byla v modelu kontrolována i původní úroveň stresu adolescentů, výpověď adolescentů o hostilním chování rodičů vůči nim predikovala pozdější problémy jak internalizovaného, tak externalizovaného typu, nicméně tento model byl platný pouze pro chlapce. Byť dívky bývají přesnějším informátorkami o četnosti konfliktů, tak se v případě externalizovaných problémů opakovaně potvrdilo, že větší a přímý dopad frekvence konfliktu na zvýšení problémů tohoto typu se objevuje pro skupinu chlapců. Jak uvádějí autoři studie, je možné, že chlapci mohou být méně „chráněni“ před projevy konfliktu v jejich přítomnosti, což může být příčinou zvýšené míry jejich asociálního chování. Obě uvedené studie obracejí pozornost opět k otázce rozdílných vzorců dle pohlaví ve vztahu k vnímání a hodnocení konfliktu rodičů, které by měly být brány v potaz při případných intervencích v rodinném, párovém nebo i individuálním poradenství a terapii.

Ke kognitivnímu hodnocení, roli vztahu rodič - adolescent a také úloze rozdílů mezi chlapci a dívkami se v další studii věnované adaptaci adolescentů v kontextu konfliktu vyjadřují C. T. Turnerová a P. M. Barrettová (1998). Pro skupinu čtrnáctiletých adolescentů bylo prokázáno, že manželský konflikt má jednak přímý efekt na jejich adaptaci, ale je také nepřímo zprostředkováván kognitivním hodnocením konfliktu z pozice adolescenta, a podobně jako v řadě předchozích studií i hodnocením

vztahu rodič-dítě. Jak již bylo zmíněno v kapitole 3. 5. , v této studii byl učiněn jeden z prvních pokusů o integraci dvou hlavních teoretických přístupů a autorky apelovaly na vytvoření jednotného kognitivně-emočního rámce pro plné porozumění vztahu mezi konfliktem a adaptací. Všechny faktory, jako např. závažnost konfliktu, hodnocení jeho řešení adolescentem, ale také citová vazba k vrstevníkům i k rodičům, přispívaly k vysvětlení vztahu mezi manželským konfliktem a adaptací adolescentů.

Bylo zjištěno, že pocit sebeobviňování se za konflikt rodičů u chlapců přispívá k vysvětlení projevů externalizovaného chování, kdežto u dívek jsou vzorce vztahů bohatší – pocity ohrožení a sebeobviňování u nich predikovaly jak problémy externalizovaného, tak internalizovaného typu. Význam kognitivního hodnocení konfliktu pro adaptaci adolescentů akcentuje zejména zjištění, že závažnost konfliktu (tj. frekvence a intenzita s jakou se odehrává) ztrácí funkci prediktoru v okamžiku, kdy jsou do modelu zahrnuty charakteristiky kognitivního hodnocení konfliktu. Zdá se tedy, že pokud o vnímání konfliktu, ale i o vlastních pocíťovaných problémech s adaptací vypovídají sami adolescenti, kognitivní hodnocení konfliktu hraje klíčovou roli v porozumění dopadu manželského konfliktu na psychický stav adolescentů.

Druhý ověřovaný předpoklad, že kvalita citové vazby mezi rodičem a adolescentem bude přispívat nezávisle na kognitivním hodnocení konfliktu k vysvětlení míry adaptace a že kvalita vztahu mezi rodiči a adolescentem bude souviset s ukazateli adaptace negativně, vychází z Daviesovy a Cummingsovy teorie emoční jistoty (1994, 2002, 2010). V souladu s jinými studiemi ohledně citové vazby k rodičům a zhoršenou adaptací v adolescenci (např. míra strachu viz Michalčáková, Lacinová, Bouša, & Kotková, 2010) kvalita citové vazby negativně predikovala adaptaci adolescentů, přičemž byly opět detekovány rozdíly ve vzorcích vztahů dle pohlaví jak na straně prediktorů, tak predikovaných problémů s adaptací. U dívek kvalita vztahu k rodičům významně přispívá k predikci problémů i tehdy, jsou-li zahrnuty v modelu všechny další nezávislé proměnné a jako významný prediktor zůstává i kognitivní hodnocení konfliktu. U chlapců se kvalita vztahu k rodičům projevuje jako významný prediktor pouze pro problémy internalizovaného vztahu a jak bylo uvedeno výše, externalizované problémy jsou vysvětlitelné pouze hodnocením atribuce viny za konflikt, tj. sebeobviňováním.

Výsledky studie hovoří pro budoucí současné ověřování všech těchto důležitých prvků mechanismu v rámci jednoho modelu, jak již bylo zdůrazněno v kapitole 3. 5. o základních teoretických možnostech zkoumání dopadů rodičovského konfliktu. Toto

koncepční řešení podporují nejen z hlediska důležitosti zahrnutí řady proměnných širšího rodinného prostředí, ale zejména z perspektivy precizace teorie např. E. M. Cummings a P. T. Davies (2010).

Již ve zmíněné kapitole 3. 5. věnované integraci teoretických východisek byla zmíněna studie B. J. Manna a L. A. Gilliomové (2004), která představuje jak žádoucí směr v integraci teorií, ale která také přináší další poznatky o podobě adaptace u starších adolescentů (jednalo se o vzorek vysokoškolských studentů, jejichž průměrný věk činil 19, 3 let). Zajímavým aspektem této studie byl také její retrospektivní prvek, neboť adolescenti vypovídali o svém vnímání konfliktů mezi rodiči v dětství. Výsledky této studie z hlediska integrace obou teorií byly popsány v kapitole 3. 5., ale zde ještě zmíníme některé detaily, které se vztahují k adaptaci v období pozdní adolescence a retrospektivnímu hodnocení konfliktu rodičů v dětství. Mann a Gilliomová (2004) se vyjadřují k tomuto způsobu získávání dat v pasáži věnované limitům studie. Retrospektivní výpovědi mohou být poznamenány procesy zapomínání, deformace nebo na ně mohou mít interferující vliv další významné životní události (např. rozvod, nové partnerství rodičů), ale na druhou stranu je také možné uvažovat o tom, že starší adolescenti mají již od hodnocených událostí větší odstup a jejich výpovědi tak mohou být „objektivnější“. V rozhodování, zda je tento přístup pro zkoumání dlouhodobých efektů nepříznivých rodinných podmínek na adaptaci v pozdějším věku vhodný, je možné využít argumentace vycházející z tezí teorie citové vazby, kdy se pro aktuální psychický stav a reakce v dospělosti ukazují jako významné tzv. vnitřní modely fungování, tzn. schémata pro hodnocení a očekávání od vztahů k sobě a druhým, jež vznikaly postupně od raného dětství. Zjednodušeně se také dá říci, že výpovědi dospělých o raných zkušenostech a zážitcích s rodičovskou péčí, dostupností a citlivostí vůči vlastním potřebám reflektují i současný stav reprezentace blízkých vztahů a podílejí se na vysvětlení mnohých aktuálních souvislostí, které jsou ověřovány v rámci blízkých interpersonálních vztahů (Mikulincer & Shaver, 2008). Na základě Ijzendoornovy myšlenky (1995), že autobiografické vzpomínky jsou kontinuální rekonstrukcí minulosti jedince ve světle nových událostí a předpokladu, že právě tento komplex objektivních a subjektivních faktorů se podílí společně s aktuálními podmínkami na individuálních reakcích a prožívání jednotlivců, lze pokládat tento přístup jako výhodnou cestu k mapování dlouhodobých efektů rodičovského konfliktu, které ačkoli mohou vykazovat významnou shodu s modely ověřovanými aktuálně v dětství, mohou také přinášet další informace o zpracovávání a zvládnání nevhodných

životních podmínek. Díky tomuto přístupu lze také lépe identifikovat protektivní faktory a přispívat k poznávání procesu resilience.

V řadě studií je během posledních let více upřesňován mechanismus, který se vysvětluje již etablovaná souvislost mezi rodičovským konfliktem a adaptačními problémy, poř. rizikem vzniku psychopatologie u adolescentů. Např. studie K. L. Kimové, Y. Jacksona, S. M. Conrada a H. L. Huntera (2008) vedle potvrzení již uvedených zjištění, že hodnocení konfliktu adolescentem nepřímým způsobem zprostředkovává dopad konfliktu na maladaptaci, přinesla impulzy pro další výzkumy. Středoškolští studenti ve věku mezi 14 – 19 lety, kteří pocházejí z vysoce nebo níže konfliktního prostředí se totiž v této studii překvapivě v míře adaptace neliší. Zdá se, že přítomnost rodičovského konfliktu může být chápána spíše jako nespecifický rizikový faktor, nikoli jako bezpodmínečně nutná příčina vzniku maladaptace adolescentů. Jak autoři dále konstatují, prostá absence rizikového faktoru (v tomto případě frekventovaného a intenzivního konfliktu) není zárukou rozvoje adaptivního chování. Mnohem významnější je pro rozvoj adaptivního chování přítomnost protektivních faktorů – tedy konkrétně v případě rodičovského konfliktu je podněcována adaptace např. spíše nízkou mírou sebeobviňování se za konflikt než minimalizací negativních vlivů jako je výskyt konfliktů jako takových. I tento poznatek má aplikační potenciál – bylo by skutečně naivní se domnívat, že lze z rodinného života zcela odstranit i občasné výskyt destruktivních konfliktů. Při práci s adolescenty z rizikového rodinného prostředí je tedy důležité posilovat jejich schopnost nevztahovat příčiny vzniku konfliktů dospělých na svou osobu a vytvářet tak mechanismy, které je do jisté míry mohou ochraňovat před dopady případného destruktivního působení konfliktu.

Mediační funkci kognitivního hodnocení a moderační roli statusu adolescenta ve vrstevnické skupině sledovali Z. Xin, L. Chi a G. Yu (2009). Byl opět zdůrazněn význam role kognitivního hodnocení, neboť to plně zprostředkovávalo vztah mezi konfliktem a emočním well-beingem adolescentů. Vrstevnický status plnil moderační funkci, ovlivňoval totiž sílu vztahu mezi konfliktem a mírou pozitivních emocí adolescentů, což ale nebylo prokázáno u emocí negativních. Dalším významným přínosem této studie bylo zjištění, že vztah mezi manželským konfliktem a pozitivní emocionalitou adolescentů vykazuje rozdílné vzorce pro adolescenty s různým sociálním statusem ve skupině vrstevníků. U adolescentů (průměrný věk sledovaného vzorku byl cca 17 let), kteří jsou sice vystaveni častému manželskému konfliktu, ale současně jsou populární ve skupině svých vrstevníků, se prokázalo, že manželský

konflikt kladně predikuje vyšší stupeň pozitivního afektu. Pro kontroverzní jedince (současně velmi oblíbení a velmi neoblíbení svými vrstevníky) nebyly nalezeny žádné vztahy mezi konfliktem a pozitivním afektem, kdežto pro skupiny odmítaných, přehlížených a průměrných adolescentů platí opačná tendence než pro skupinu populárních – vyšší míra konfliktu souvisí s redukcí pozitivních emocí. Lze shrnout, že pokud je adolescent sociálně vrstevníky preferován, může tato skutečnost sloužit jako protektivní faktor, který napomáhá zvládnání obtížných životních situací. Přestože se většinou spíše uvažuje o přenosu sociálních dovedností z rodiny do vnějšího světa, někteří autoři (např. Harris, 1995) upozorňují na podceňování jiných domén, ve kterých může dospívající i při nepříznivých domácích podmínkách získávat mnohé dovednosti a které jsou zdrojem povzbuzení, blízkosti a kooperace. Výsledky studie přinášejí náměty jak pro další výzkum, tak pro praktickou sféru (viz také kapitola 3. 3. 1.) – jedná se především o to, že při výzkumu, ale i intervenčních aktivitách, je u adolescentů ohrožených konfliktním domácím prostředím brát v potaz kromě dalších rodinných faktorů (např. kvalita vztahu k rodičům, způsob výchovy v rodině) také kognitivní hodnocení konfliktu adolescentem, ale také jeho postavení v kolektivu vrstevníků (kontextu vrstevnických vztahů bude ještě věnována samostatná pozornost dále v podkapitole 7. 5.).

Starší studie M. J. Rogersové a G. N. Holmbecka (1997) také zahrnuje do svého sledování roli vrstevníků. Bylo zjištěno, že negativnější představy adolescentů o konfliktu rodičů a neefektivní zvládací strategie se pojí s vyšší mírou adaptační problémů adolescentů, nicméně však vnímaná dostupnost vrstevníků a možnost využívat je jako zdroje sociální opory působí jako protektivní faktor zmírňující dopady manželského konfliktu.

K. H. Sheltonová a G. T. Harold (2007) se s podobným tématem a výzkumnými otázkami pokusili využít výhod longitudinálního výzkumu a sledovali u adolescentů ve věku 11 – 14 let roli zvládacích strategií v souvislosti mezi rodičovským konfliktem a adaptací. Zjistili, že např. ventilování negativních emocí jako zvládací strategie zprostředkovávalo dlouhodobý efekt manželského konfliktu na adaptaci adolescentů a také moderovalo vztah konfliktu a symptomy úzkosti a deprese adolescentů. Ačkoli má strategie ventilování negativních emocí okamžitý účinek, v dlouhodobější perspektivě se jeví spíše jako neefektivní cesta k problémům externalizovaného typu.

Stejný autorský tandem K. H. Sheltonové a G. T. Harolda (2008) sledoval dále úlohu kognitivního hodnocení konfliktu a zvládacích strategií jako spojnic mezi

konfliktem a adaptací v období rané adolescence (respondentům bylo v době prvního sběru dat mezi 11 a 12 lety). Tato longitudinální studie umožnila sledovat dlouhodobější efekty dopadu rodičovského konfliktu v horizontu tří let. Bylo zjištěno, že ohrožení konfliktem predikovalo vyšší míru využívání vyhýbání se jako zvládací strategie, kdežto sebeobviňování se vedlo spíše k nadměrnému zapojování se do konfliktu (*overinvolvement*). Podstatu vztahu mezi fenoménem sebeobviňování a pozdější snahou se zapojovat do konfliktu rodičů vysvětlují autoři tím, že pocity zodpovědnosti za vznik konfliktu rodičů adolescenta podporují procesy zvládnání (v tomto případě účinnost zvládnání nebo vnímané kontroly nad konfliktem), které ale vedou k zvýšené pravděpodobnosti, že se adolescent bude v konfliktu rodičů angažovat. Cesta od pocitů sebeobviňování přes zvýšenou angažovanost do konfliktu rodičů vede také k problémům externalizovaného typu. Tento poznatek opět lze využít v práci s problémovými dospívajícími – je možné, že jejich problémové chování v podobě exprese negativních emocí jako je hněv a nebo dokonce agresivního chování může plynout z frustrace a stresu, který zažívají v souvislosti s neúspěchy v moderování a angažování se v konfliktu dospělých doma, za který se cítí zodpovědní. Sheltonová a Harold (2008) konstatují, že tato studie jako první mezi zvládacími strategiemi ve vztahu ke konfliktu rodičů zkoumá roli „maskování“, které je vymezeno jako snaha dětí čelících ohrožení manželským konfliktem skrýt zjevné projevy rozrušení a tímto způsobem se pokoušet snížit svou účast v konfliktní situaci. Dá se předpokládat, že tato nadměrná regulace emocí ve smyslu inhibice emočních projevů může také vést k adaptačním problémům v dlouhodobé perspektivě a k problematickému a nečitelnému vyjadřování emocí v blízkém interpersonálním kontextu vůbec. V prezentované studii zvyšoval manželský konflikt výskyt „maskování“ pocitů pouze tehdy, když se za něj cítili adolescenti zodpovědní. Naopak žádné takové chování se neobjevilo v případě, kdy se adolescenti cítili konfliktem ohrožováni. I tento poznatek lze prakticky využít – i ti adolescenti, kteří nevykazují v reakci na konfliktní situaci zjevnou emoční či behaviorální reakci, se mohou za konflikt rodičů cítit zodpovědní a mohou být se svými spíše dovnitř směřovanými problémy přehlíženi, čímž pádem se jim nemusí dostat patřičné podpory a pomoci.

7. 3. Hodnocení konfliktu rodičů adolescenty v českých podmínkách

Ve většině výše uvedených studií, které byly přiblíženy v předchozí kapitole o kognitivním hodnocení konfliktu rodičů adolescenty, byla využita v souladu s teoretickými východisky těchto studií dotazníková metoda Children's Perception of Interparental Conflict Scale autorů J. H. Grycha, M. Seida a F. D. Finchama (1992). V této části práce bude představeno její převedení do českého prostředí a také některé výsledky z projektu ELSPAC⁵⁰.

V českém prostředí lze vysledovat zájem o problematiku konfliktů v rodině spíše v pracích věnovaných problematice rozvodu a porozvodového uspořádání (Trnka, 1974; Plaňava, 2000; Matějček & Dytrych, 1994, 2002). Specifičtější pak konflikty mezi rodiči a jejich dopad na dítě představuje přehledová studie J. Pavláta (2005), která shrnuje výsledky zahraničních empirických studií provedených v kontextu rozvodů a porozvodového uspořádání. Autor konstatuje, že při sledování následků rozvodu pro dítě je právě míra a podoba konfliktu mezi rodiči pro následnou maladaptaci dětí rozhodující. V kontrastu s tímto sdělením pak lze vnímat fakt, že v našem prostředí dosud nebyla věnována dostatečná pozornost empirickému zkoumání těchto souvislostí. Metodická studie (Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2009), ze které vychází částečně další pasáž textu, přinesla prvotní zkušenosti s metodou sledující percepci konfliktu mezi rodiči adolescenty, jejíž použití ve výzkumech v českém prostředí by mohlo napomoci k pokrytí výše zmíněného deficitu při zkoumání této významné oblasti značně ovlivňující podobu rodinného života.

7. 3. 1. Převod metody Children's Perception of Interparental Conflict Scale (Škála dětské percepce konfliktu mezi rodiči) do českého prostředí⁵¹

Cílem metodické studie (Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2009) byl převod škály Children's Perception of Interparental Conflict Scale - CPIC (Grych, Seid, & Fincham, 1992), měřící dětskou percepci rodičovského konfliktu, do češtiny, zjištění jejích základních psychometrických charakteristik a ověření její použitelnosti pro období střední adolescence. Toto ověření bylo provedeno v rámci longitudinální studie ELSPAC, jejíž psychologická část je realizována na pracovišti Institutu výzkumu dětí,

⁵⁰ Více ke studii ELSPAC v kapitole 1. 3.

⁵¹ Tato podkapitola vychází z publikované metodické studie Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2009.

mládeže a rodiny při FSS MU.⁵² Zkoumaný soubor pro primární ověření metody byl tvořen 554 patnáctiletými respondenty (49 % dívek) této studie, kteří se v období od dubna 2005 do června 2006 zúčastnili individuálního psychologického vyšetření. Jde o náhodný výběr o původní velikosti N = 864 ze vzorku ELSPACu (všechny děti s trvalým bydlištěm v Brně narozenými od 1.3. 1991 do 30. 6. 1992) vytvořený pro první individuální psychologické vyšetření prováděné v 8 letech dítěte.

7.3.1.1. Metody použité v rámci převodu metody CPIC do českého prostředí

Škála dětské percepce konfliktu mezi rodiči (The Children's Perception of Interparental Conflict Scale - CPIC) (Grych, Seid, & Fincham, 1992).

Její originální verze se skládá z 51 položek, které tvoří 9 subškál, jež jsou definovány následovně:

Frekvence – vyjadřuje vnímanou četnost konfliktů mezi rodiči (příklady položek: *Často vidím, jak se moji rodiče hádají. Moji rodiče na sebe často nadávají.*)

Intenzita – vnímaná úroveň agresivních projevů při hádce mezi rodiči - křik, rozbíjení věcí, fyzické napadání (příklady položek: *Rodiče se při hádce opravdu rozčílí. Když se rodiče hádají, hodně křičí.*)

Řešení – obvyklé vyústění, či způsob řešení konfliktu mezi rodiči (příklady položek: *Když se rodiče hádají, obvykle se nakonec usmíří. I po skončení hádky se na sebe rodiče dál zlobí.*)

Obsah – zachycuje, zda dítě (adolescent) vnímá konflikt mezi rodiči obsahově spojený se svou osobou či svými činy (příklady položek: *Rodiče se často hádají kvůli věcem, které dělám ve škole. Moji rodiče se často pohádají, když udělám něco nesprávného.*)

Ohrožení – zaměřeno na hrozbu, kterou dítě (adolescent) vnímá jako vyplývající z konfliktní situace mezi rodiči (příklady položek: *Když se moji rodiče hádají, obávám se, co se stane mně. Když se moji rodiče hádají, bojím se, že budou křičet i na mě.*)

Účinnost zvládnutí – zaměřeno na vlastní zvládnutí situace expozice rodičovskému konfliktu a na možnost zasáhnout a eventuálně ovlivnit průběh rodičovského konfliktu (příklady položek: *Když se rodiče hádají, nedokážu je nijak zastavit. Když se rodiče hádají, jdu jim radši z cesty.*)

⁵² Více ke studii ELSPAC v kapitole 1.3.

Sebeobviňování – vnímání konfliktu mezi rodiči jako způsobeného vlastní vinou (příklady položek: *Když se rodiče hádají, můžu za to obvykle já. Když se rodiče hádají, vím, že to dávají za vinu mně, i když to neříkají.*)

Triangulace – vnímání sebe sama jako „vtaženého“ do konfliktu mezi rodiči (příklady položek: *Při hádkách rodičů chce matka, abych byl/a na její straně. Když se rodiče hádají, mám pocit, že bych se měl/a stavět na něčí stranu.*)

Stabilita – vnímání stability příčin vzniku konfliktu (příklady položek: *Důvody, proč se moji rodiče hádají, jsou pořád stejné.*)

Na všechny položky reagují respondenti prostřednictvím tříbodových škál, jimiž hodnotí každé tvrzení jako: *pravdivé* (1), *částečně pravdivé* (2), nebo *nepravdivé* (3). Respondenti jsou instruováni, aby vypovídali o svých rodičích. V případě, že jsou jejich rodiče rozvedeni či nebydlí spolu, jsou požádáni, aby při odpovídání zohlednili vzpomínky na chvíle, kdy jejich rodiče jsou spolu a neshodnou se nebo na dobu, kdy spolu ještě bydleli. Faktorovou analýzou devíti primárních subškál provedenou autory metody (Grych, Seid, & Fincham, 1992) na dvou vzorcích dětí v rozmezí 9 – 12 let byly identifikovány tři reliabilní faktory nazvané *Vlastnosti konfliktu* (*Frekvence, Intenzita, Řešení*), *Ohrožení* (*Ohrožení a Účinnost zvládání*) a *Sebeobviňování* (*Obsah a Sebeobviňování*).

Překlad metody CPIC z angličtiny provedli dva nezávislí překladatelé. Obě verze byly podrobeny odbornému posouzení třemi posuzovateli, kteří zformulovali definitivní znění položek. Některé z nich byly vyřazeny před pilotážním šetřením na základě shody mezi odbornými posuzovateli a ve shodě s výsledky předchozích studií. Z metody jsme vyřadili dimenzi *Stabilita*, protože obsahová validita jejích položek neodpovídala vymezení konstruktů stability konfliktu – šlo především o specifické usuzování na příčiny konfliktu (např. *Moji rodiče se hádají, protože spolu nejsou šťastní; Moji rodiče se hádají, protože se opravdu nemilují; Moji rodiče se hádají, protože neví, jak spolu vycházet*). Rovněž samotní autoři metody poukazují na nedostatky této dimenze a nejnižší hodnotu vnitřní konzistence ve srovnání s ostatními dimenzemi nástroje (Grych, Seid, & Fincham, 1992).

Zkrácená verze byla použita v pilotážním šetření na podzim roku 2005, které bylo provedeno hromadnou administrací dotazníků v primách víceletých gymnázií a 9. ročnících základních škol v Jihomoravském kraji (N = 256; 56 % dívek; průměrný věk 14,8; sm. odchylka 0,72). Některé položky byly dále vyřazeny po analýze pilotážních dat, především kvůli příliš nízkému rozptylu a nízkým korelacím položky se škálovým

skórem (např. *Moji rodiče do sebe během hádky strkají* nebo *Rodiče během hádky rozbíjejí věci nebo s nimi házejí*). Výsledná česká verze CPIC se skládá z 34 položek, které tvoří 8 dimenzí (znění české verze je uvedeno v Příloze 1.).

K dílčímu ověření konstruktové validity CPIC byla využita data z *Dotazníku nálady a pocitů* a *Dotazníku citové vazby k rodičům a vrstevníkům*.

Dotazník nálady a pocitů (The Mood and Feelings Questionnaire - MFQ) (Costello & Angold, 1988). Metoda mapující depresivní symptomatologii u dětí a dospívajících od 8 – 18 let, vykazuje vysokou konvergentní validitu s Beckovou sebeuposuzovací škálou depresivity ($r = 0,91$). Měřitko bývá užíváno pro screening depresivní symptomatologie v klinické i obecné populaci (Sund, Larsson, & Wichstrøm, 2001, 2003). Respondenti se vyjadřují k uvedeným výroky na třibodové škále (*vůbec ne, občas, ano*) - položky jsou skórovány od 1 do 3 ve směru čím vyšší skór, tím vyšší míra depresivity. Respondenti posuzují své pocity za uplynulých 14 dní. Bližší informace o psychometrických vlastnostech české verze MFQ použité v rámci studie ELSPAC přináší studie Z. Masopustové, R. Michalčákové, L. Lacinové a S. Ježka (2008).

Dotazník citové vazby k rodičům a vrstevníkům (Inventory of Parent and Peers Attachment - IPPA). Armsden a Greenberg (1987) vyvinuli metodu IPPA k posouzení kvality vztahu k rodičům a vrstevníkům (nikoli však romantickým partnerům) z pohledu adolescenta. IPPA měří tři široké konstrukty ve vztahu k rodičům a k vrstevníkům: 1) stupeň vzájemné důvěry; 2) možnost a dostupnost komunikace; 3) stupeň hněvu a odcizení. Původní metodu tvoří 28 položek v doméně zjišťující vztah k rodičům a 25 položek ve vztahu k vrstevníkům, kterou jsme v rámci tohoto výzkumu nepoužili. Pro účely použití ve studii ELSPAC byly po pilotážním šetření tři položky vynechány (charakteristika pilotážního šetření viz výše). Odpověďový formát využívá pětibodovou ordinální škálu: *“vždy nebo téměř vždy, často, někdy, zřídka, nikdy nebo téměř nikdy“*. Bližší informace o psychometrických vlastnostech české verze IPPA použité v rámci studie ELSPAC přináší studie J. Širůčka a L. Lacinové (2008).

7. 3. 1. 2. Popisné statistiky CPIC - 15 let

CPIC poskytuje celkem osm škálových skóru – *Frekvence (FRQ)*, *Řešení (RES)*, *Intenzita (INT)*, *Účinnost zvládnutí (CPN)*, *Vnímané ohrožení (THR)*, *Triangulace (TRG)*, *Sebeobviňování (SBL)*, *Obsah (CON)*. Popisné statistiky těchto škálových skóru na našem vzorku obsahuje tabulka 3. Jednotlivé škálové skóry jsou počítány jako průměr hodnocení položek, které do škály spadají, takže si zachovávají měřítko od 1

(minimum) do 3 (maximum). Vyjma škály *Účinnost zvládání* (CPN) je rozložení všech skóre výrazně zešíkmené. Korelace mezi jednotlivými primárními škálami CPIC jsou uvedeny v tabulce 4.

Tabulka 3 - Popisné statistiky škál CPIC – 15 let

		FRQ	INT	RES	CON	THR	CPN	SBL	TRG
<i>N</i>	Platné	532	531	532	534	533	529	534	534
	Chybějící	22	23	22	20	21	25	20	20
<i>M</i>		1,56	1,78	2,43	1,22	1,35	1,96	1,21	1,33
<i>SD</i>		0,54	0,56	0,53	0,37	0,40	0,50	0,31	0,37
Zešíkmení ^{*)}		0,91	0,42	-0,80	1,89	1,22	0,02	1,89	1,24
Strmost ^{**)}		-0,12	-0,68	-0,13	3,61	0,90	-0,86	4,50	1,15
Minimum		1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Maximum		3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	2,75
Percentily	5	1,0	1,0	1,3	1,0	1,0	1,2	1,0	1,0
	10	1,0	1,0	1,7	1,0	1,0	1,4	1,0	1,0
	25	1,2	1,4	2,0	1,0	1,0	1,6	1,0	1,0
	50	1,4	1,8	2,7	1,0	1,2	2,0	1,0	1,3
	75	2,0	2,2	3,0	1,3	1,6	2,4	1,3	1,5
	90	2,4	2,6	3,0	1,7	2,0	2,6	1,5	1,9
	95	2,6	2,8	3,0	2,0	2,2	2,8	1,8	2,0
Počet položek (v originále)		5 (6)	5(7)	3(6)	3(4)	5(6)	5(6)	4(5)	4(5)
Vnitřní konzistence (α)		0,84	0,86	0,73	0,72	0,72	0,73	0,65	0,59

^{*)} S.E. = 0,11; ^{**)} S.E. = 0,21

Tabulka 4 - Korelace škál CPIC - 15 let

<i>r</i>	FRQ	INT	RES	CON	THR	CPN	SBL
INT	0,74						
RES	-0,67	-0,63					
CON	0,16	0,10	-0,07				
THR	0,39	0,50	-0,36	0,19			
CPN	-0,20	-0,32	0,27	-0,16	-0,39		
SBL	0,16	0,09	-0,10	0,68	0,13	-0,04	
TRG	0,38	0,36	-0,30	0,16	0,44	-0,17	0,14

r_{crit} pro 1% hladinu významnosti oboustranně je 0,11; pro 5% hladinu 0,08. 95% interval spolehlivosti má šířku od 0,07 při $r = 0,7$ do 0,16 při $r = 0$.

7. 3. 1. 3. Dimenzionalita CPIC u patnáctiletých adolescentů

Faktorová struktura nástroje CPIC v české verzi byla ověřována stejně jako u originální anglické verze nikoli na úrovni jednotlivých položek, ale faktorováním skóre

primárních škál, z nichž se CPIC skládá. Autoři metody na základě explorační faktorové analýzy uvádějí, že CPIC nejlépe vystihuje model se třemi korelovanými faktory (Grych, Seid, & Fincham, 1992). Třífaktorové řešení umožňuje odlišit popis vlastností konfliktu (např. intenzita a frekvence) od hodnocení jeho subjektivního významu pro adolescenta (např. ohrožení konfliktem, sebeobviňování ze vzniku konfliktu). U dvoufaktorového řešení spadají všechny proměnné s výjimkou dimenzí *Obsah* a *Sebeobviňování* do jednoho faktoru, jehož věcná interpretace je nejasná (Grych, Seid, & Fincham, 1992).

Uvedený trojdimenzionální model (viz obrázek 4) byl ověřován konfirmační faktorovou analýzou. Protože shoda modelu s daty nebyla zcela uspokojivá, bylo testováno ještě několik alternativních modelů, které se liší především zařazením škály *Triangulace*. Výchozí testovaný model zahrnoval *Triangulaci* do faktoru *Ohrožení*, kam jej řadí studie s dětmi mladšího školního věku. Druhý model zahrnuje *Triangulaci* do faktoru *Obviňování* – což představuje druhou variantu řazení této dimenze u dětí mladšího školního věku (Grych, Seid, & Fincham, 1992). Třetí model – alternativní model, který by mohl představovat variantu platnou pro starší adolescenty, jak naznačily výsledky studie N. Bickhama a B. Fieseho (1997) - zahrnuje *Triangulaci* do faktoru *Vlastnosti*. Pro srovnání byly použity ještě tři další modely – dvoufaktorový, který slučuje vysoce korelující faktory *Vlastnosti* a *Ohrožení* do jednoho faktoru, model třífaktorový, který *Triangulaci* řadí jak do faktoru *Vlastnosti*, tak do faktoru *Ohrožení* a konečně třífaktorový model, který škálu *Triangulace* vůbec nezahrnuje.

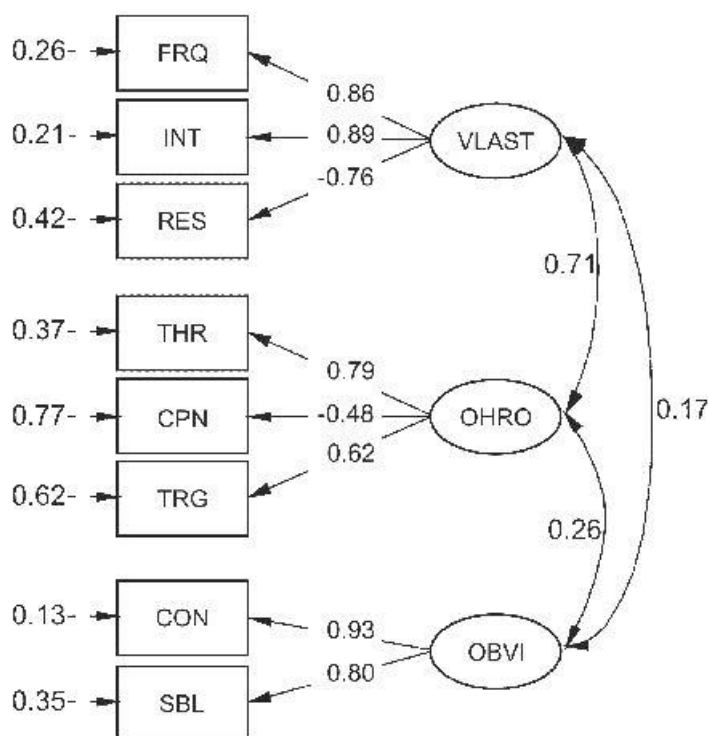
K odhadu byla vzhledem k charakteru proměnných (odchylky od jednorozměrné normality jak ve strmosti, tak v zešikmení, malý počet kategorií) a velikosti vzorku použita metoda robustních diagonálně vážených nejmenších čtverců (DWLS) za použití software LISREL verze 8.8 (Jöreskog, & Sörbom, 2006). Ukazatele shody modelů s daty pro uvedené modely jsou uvedeny v tabulce 5. Je zřejmé, že model 1 odpovídá datům podstatně lépe, než model 2, i když ani jeden z modelů nevystihuje data dobře. Další nevýhodou modelu 2 jsou vyšší korelace mezi faktory (*Vlastnosti* a *Obviňování* $r = 0,37$; *Obviňování* a *Ohrožení* $r = 0,46$). Standardizované řešení modelu 1 znázorňuje obrázek 4

Tabulka 5 - Přehled testovaných modelů CPIC – 15 let.

Model	S-B χ^2 ^{*)}	χ^2	df	p	RMSE A	Hoelter ovo N	AGFI	CFI
1. 3F TRG -> OHRO	66,5	119,0	18	<0,01	0,07	265	0,99	0,98
2. 3F TRG -> OBVI	228,6	411,6	17	<0,01	0,16	75	0,45	0,90
3. 3F TRG -> VLAST	87,5	158,8	18	<0,01	0,09	202	0,98	0,97
4. 2F	138,0	250,1	20	<0,01	0,11	138	0,98	0,94
5. 3F bez TRG	49,6	91,5	12	<0,01	0,08	268	0,99	0,98
6. 3F TRG -> OHRO i VLAST	72,0	106,8	17	<0,01	0,07	288	0,99	0,98

^{*)} Satorra-Bentler škálovaný χ^2

Obrázek 4 - Třífaktorový model CPIC - 15 let. DWLS, standardizované řešení.

Legenda: *Vlast* = vlastnosti konfliktu, *ohro* = ohrožení a *obvi* = obviňování.

7. 3. 1. 4. Škály – faktory druhého řádu CPIC - 15 let

Na základě analýzy dimenzionality CPIC byly vytvořeny tři sekundární škály, a to součtem primárních škál spadajících do jednotlivých latentních proměnných ve výše testovaném modelu – škály *Vlastnosti konfliktu*, *Ohrožení* a *Obviňování*. Popisné statistiky těchto sekundárních škál jsou uvedeny v tabulce č. 6. Odhady vnitřní konzistence škál jsou uspokojivé.

Tabulka 6 - Popisné statistiky sekundárních škál CPIC - 15 let

N	Platné Chybějící	Vlastnosti konfliktu	Ohrožení	Obviňování
		531	528	534
		23	26	20
Průměr		4,91	4,72	2,44
Směrodatná odchylka		1,44	0,95	0,63
Zešíkmení ^{*)}		0,73	0,71	2,03
Strmost ^{**)}		-0,29	0,42	5,03
Minimum		3,00	3,00	2,00
Maximum		9,00	8,10	5,75
Percentily	5	3,00	3,40	2,00
	10	3,23	3,60	2,00
	25	3,73	4,00	2,00
	50	4,60	4,60	2,25
	75	5,87	5,25	2,58
	90	7,12	6,00	3,42
	95	7,73	6,50	3,75
Počet subškál		3	3	2
Vnitřní konzistence (α) ^{***)}		0,92	0,83	0,77

^{*)} S.E. = 0,11; ^{**)} S.E. = 0,21; ^{***)} Počítáno jako vnitřní konzistence lineární kombinace škál.

Korelace mezi sekundárními škálami jsou uvedeny v tabulce č. 7.

Tabulka 7 - Korelace mezi sekundárními škálami CPIC – 15 let

<i>r</i>	Vlastnosti konfliktu	Ohrožení	Obviňování
Vlastnosti konfliktu		0,71	0,17
Ohrožení	0,50		0,26
Obviňování	0,14	0,20	

Pod diagonálou jsou uvedeny korelace manifestních sekundárních škál, nad diagonálou korelace latentních škál v modelu č.1.

7. 3. 1. 5. Konstruktová validita sekundárních škál (CPIC – 15 let)

Pro výchozí ověření konstruktové validity byly zjišťovány korelace sekundárních škál CPIC s depresivitou (MFQ) a parametry citové vazby s rodiči: důvěra, komunikace a odcizení (IPPA). Vzorec korelačních koeficientů (viz tabulka č. 8) je v souladu s teoretickými předpoklady.

Tabulka 8 - Pearsonovy korelace sekundárních škál CPIC se souvisejícími měřítky.

	Vlastnosti konfliktu	Ohrožení	Obviňování
Depresivita	0,30	0,41	0,23
IPPA - Důvěra	-0,40	-0,37	-0,41
IPPA - Komunikace	-0,26	-0,19	-0,22
IPPA - Odcizení	0,34	0,42	0,32

Všechny korelace jsou významné na 1% hladině.

7.3.1.5. Možnosti a omezení české verze metody CPIC

Na základě uvedených výsledků lze říci, že česká verze metody CPIC ověřovaná pro použití v českém prostředí a pro období střední adolescence, je vzhledem k prezentovaným psychometrickým charakteristikám použitelný nástroj k měření jednotlivých aspektů rodičovského konfliktu z perspektivy adolescentů.

Již v počátcích práce na převodu metody CPIC do češtiny bylo vzhledem k plánovanému použití v rámci relativně rozsáhlé baterie testů určené pro longitudinální šetření nutné přistoupit k maximálnímu zkrácení metody. I přesto, že byla na základě pilotního ověření ze všech škál vypuštěna jedna či více položek, jsou ukazatele vnitřní konzistence škál na datech z vlastního výzkumu srovnatelné ($\pm 0,1$) s konzistencemi uváděnými pro originální verzi (Grych, Seid, & Fincham, 1992). Z tohoto pohledu není možno za zcela uspokojivou považovat škálu *Sebeobviňování* (SBL) a škálu *Triangulace* (TRG); i v originální verzi jsou jejich vnitřní konzistence nižší než 0,7. Nižší vnitřní konzistence byla nepříjemná zejména u škály *Triangulace*, a to proto, že se zřejmě podílí na problematičnosti faktorového zařazení této škály a s tím souvisejícími teoretickými úvahami o tom, jak se v průběhu vývoje mění subjektivní vnímání a interpretace vtahování dítěte do konfliktu rodičů. Škála *Triangulace* je navíc často používána odděleně jako významný mediátor v modelech vlivu rodičovského chování na různé behaviorální či emoční potíže dospívajících (Franck & Buehler, 2007; Fosco, Raynor, & Grych, 2004), kde je její případná nízká reliabilita značně na škodu. Tato skutečnost byla zohledněna v následných dalších vlnách sběru dat posílením škály o další položky (viz Příloha 1).

Další omezení prezentovaných zjištění plyne z charakteristiky samotného vzorku respondentů. Nutnost dostavit se s jedním z rodičů k psychologickému vyšetření na fakultní pracoviště je vedle samotné délky trvání projektu jedním z hlavních příčin

experimentální mortality. Vzhledem k těmto možným omezením vzorku longitudinální studie ELSPAC lze předpokládat, že rodiny s vysokou mírou rodičovského konfliktu jsou ve vzorku nedostatečně zastoupeny. Můžeme tedy usuzovat, že popisné statistiky škál jsou mírně posunuté ve směru k pozitivnějším hodnocením, a tedy i mírně více zešíkmené a strmější. Zůstává otázkou, zda by vyšší zastoupení respondentů z více konfliktních rodin, a tedy i vyšší rozptyl, znamenalo nárůst mezipoložkových korelací a tedy i vnitřní konzistence škál.

7. 3. 2. Vývoj faktorové struktury CPIC během adolescence (studie ELSPAC: 15 – 17 – 19 let)

Vzhledem k tomu, že doposud byl většinou vývoj faktorové struktury této metody sledován prostřednictvím průřezového srovnání (např. Reese-Weber & Hesson-McInnis, 2008) anebo byly pouze srovnávány výsledky pro různé věky napříč studiiemi v rámci diskuse (Bickham & Fiese, 1997), rozhodli jsme se vzhledem k možnostem, které poskytuje náš longitudinální výzkum, ověřit konfirmační analýzou vývoj faktorové struktury také pro věk 17 a 19 let. Stejně jako ve věku 15 let byla struktura ověřována nikoli na úrovni jednotlivých položek, ale faktorováním skóre primárních škál.

Pro tyto analýzy jsme měli k dispozici data ze tří vln longitudinálního šetření ELSPAC. V 15 letech (2005 - 06) vypovídalo 532 respondentů, v 17 letech (2007- 08) 463 respondentů a v 19 letech (2010) 178 respondentů, z toho longitudinálně odpovídalo ve všech třech vlnách šetření 114 respondentů.

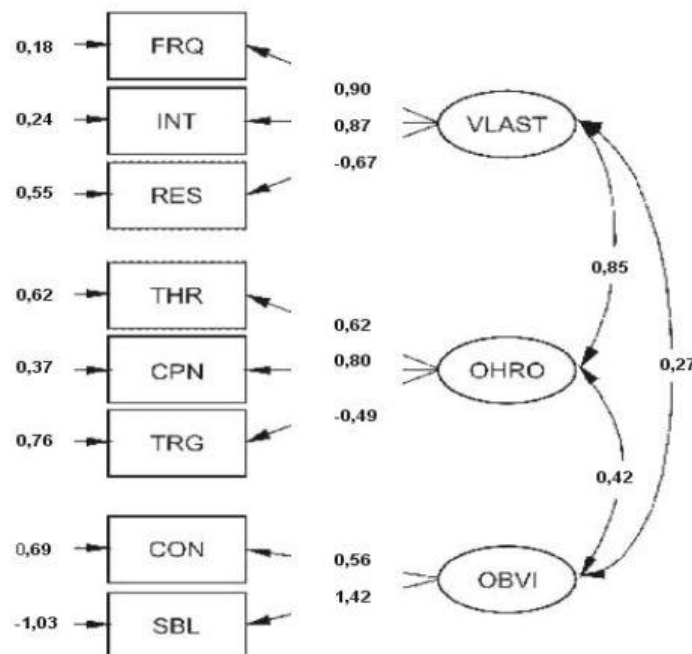
Trojdimenzionální modely (viz obrázek 5, který představuje standardizované řešení pro věk 19 let) byly ověřovány konfirmační faktorovou analýzou. Protože stejně jako u modelu pro patnáctileté adolescenty shoda modelu s daty nebyla zcela uspokojivá, byly testovány opět alternativní modely, i za účelem ověření předpokladu založeném na zjištění N. Bickhama a B. Fieseho (1997), že se *Triangulace* stává součástí „objektivnějších“ charakteristik hodnocení konfliktu. Postup ověřování byl u dat ze 17 a 19 let totožný, jak byl popsán výše u „patnáctiletého modelu“. Výchozí testovaný model zahrnuje *Triangulaci* do faktoru *Ohrožení*, kde jsme jeho umístění potvrdili pro období střední adolescence, konkrétně pro 15 let. Druhý model zahrnuje *Triangulaci* do faktoru *Obviňování* a třetí model zahrnuje *Triangulaci* do faktoru *Vlastnosti*, což je podloženo již zmíněnými výsledky studie N. Bickhama a B. Fieseho (1997). K odhadu byla znovu vzhledem k charakteru proměnných (odchylky od

jednorozměrné normality jak ve strmosti, tak v zešíkmení, malý počet kategorií) a velikosti vzorku použita metoda robustních diagonálně vážených nejmenších čtverců (DWLS) za použití software LISREL verze 8.8 (Jöreskog, & Sörbom, 2006). Srovnání všech alternativních modelů pro 15, 17 a 19 let je uvedeno v tabulce 9.

Tabulka 9 - Přehled testovaných modelů CPIC – 15 – 17 – 19 let

Model	$S-B$ χ^2	df	p	RMSE A
15 TRG -> OHRO	60,0	17	<0,01	0,07
15 TRG -> OBVI	238,0	17	<0,01	0,16
15 TRG -> VLAST	84,0	17	<0,01	0,09
17 TRG -> OHRO	26,0	17	<0,01	0,03
19 TRG -> OHRO	26,0	17	<0,01	0,05
19 TRG -> OBVI	77,0	17	<0,01	0,14
19 TRG -> VLAST	34,0	17	<0,01	0,08

Obrázek 5 - Třífaktorový model CPIC - 19 let. DWLS, standardizované řešení.

Legenda: *Vlast* = vlastnosti konfliktu, *ohro* = ohrožení a *obvi* = obviňování.

Dle výsledků konfirmační analýzy lze usuzovat, že faktorová struktura CPIC v 15, 17 a 19 letech zůstává v podstatě stabilní. Lze tedy říci, že mezi patnáctým a devatenáctým rokem nedochází v diferenciaci jednotlivých aspektů a v chápání rodičovského konfliktu k výrazným změnám. Případné nalezené rozdíly můžeme tedy přičítat

skutečně vývojovým změnám a nikoli změnám, které by odkazovaly k chybám měření. Zajímavým zjištěním, které srovnání faktorové struktury ve třech časových bodech adolescence přineslo, je skutečnost, že oproti zjištění N. Bickhama a B. Fieseho (1997) dimenze *Triangulace* stále nejlépe zapadá do faktoru *Ohrožení* a nestává se součástí faktoru *Vlastnosti*. Zdá se teda, že být aktivně rodiči zatahován do konfliktu je i pro pozdní adolescenty stále ohrožujícím aspektem hodnocení domácí situace. V souladu se stejnou studií je ovšem naše zjištění, že dimenze *Sebeobviňování* naráží v období adolescence zřejmě tzv. na strop metody. Tato škála je ve všech věkových obdobích pozitivně zešikmená a dá se říci, že většina adolescentů se za vznik konfliktů mezi rodiči neobviňuje. Je otázkou pro další zkoumání, zda v období střední a pozdní adolescence není nutné změnit způsob dotazování se na atribuci viny za konflikt nebo jeho obsah, které již nemusí být tak jednoznačně vázány na konkrétní chování adolescenta (např. „*Rodiče se často hádají kvůli věcem, které dělám ve škole*“), ale možná spíše na jiné aspekty vzájemného rodinného soužití v této etapě vývoje.

7. 4. Role rodičovského chování vůči adolescentům v kontextu manželského konfliktu: citová vazba, výchova, projevy psychopatologie rodiče

Předpoklad, že rodičovské chování (pod které jsou zahrnovány různé dimenze rodičovského působení ve vztahu k dětem od kvality citového vztahu k používaným výchovným postupům, stylu výchovy) přispívá k existenci spojnice mezi manželským konfliktem a maladaptací dítěte, není nový a byl již zmíněn v každé z kapitol věnovaných jednotlivým vývojovým obdobím. Jak již bylo popsáno v úvodu této kapitoly, rodičovství se během dospívání dětí značně transformuje, dochází ke změnám zejména u přímé kontroly a řízení dítěte, která by měla z vývojového hlediska spíše přecházet k nepřímému řízení a monitoringu aktivit dospívajícího.

Jak uvádí E. M. Cummings a P. T. Davies (2010), zejména rodičovství (*parenting*) a stylu výchovy (*parenting style*) je věnována v procesuálně zaměřeném výzkumu největší pozornost jako mechanismu zprostředkování souvislostí mezi manželským konfliktem a psychickým fungováním dětí a adolescentů. V následující pasáži budou představeny výsledky recentních výzkumů v oblasti, které se dotýkají specifické role rodičovství dospívajících v kontextu manželského konfliktu.

Vztahy mezi manželským konfliktem, emoční jistotou adolescenta ve vztahu ke konfliktu a rodičovskému chování a adaptací sledovala studie G. T. Harolda, K. H. Sheltonové, M. C. Goeke-Moreyové a E. M. Cummingse (2004). Pokusili se o testování

hypotetického modelu vycházející z teorie emoční jistoty (Cummings & Davies, 2002). Dle tohoto modelu negativní události, které se odehrávají mezi manželským párem, mohou sloužit jako jakýsi „emoční startér“, který snižuje emoční jistotu dítěte ve vztahu k rodičovskému chování prostřednictvím procesů, které reflektují emoční jistotu v kontextu manželského konfliktu. Výsledky analýzy longitudinálních dat, které byly získány od rodičů a jejich dětí v období rané adolescence (11 – 12 let) prostřednictvím dotazníků a pozorováním reakcí adolescentů sledujících videozáznam simulovaného konfliktu, zmíněný předpoklad potvrzují. Konkrétně pak reakce na konflikt rodičů jsou řízeny pocitem emoční jistoty, která vychází z vystavení konfliktu mezi rodiči a také jeho vlivu na pocity jistoty ve vztahu s rodiči o rok později. Výsledky také potvrzují, že manželský konflikt negativně ovlivňuje symptomy stresu dítěte prostřednictvím nepříznivých efektů na jeho pocit emoční jistoty ohledně rodičovského konfliktu, který dále negativně ovlivňuje i pocity jistoty ve vztahu s rodiči. Souhrnně se dá říci, že ve světle těchto zjištění je možno vnímat manželský konflikt jako katalyzátor procesů, které utváří podobu emoční jistoty dětí a adolescentů ohledně rodinných vztahů obecně.

Z podobného teoretického základu vycházely A. B. Doyleová a D. Markiewiczová (2005), když sledovaly, jak tři dimenze rodičovského chování (vymezené jako psychická kontrola, vřelost a kontrola chování), styl citové vazby (byl použit dimenzionální přístup, který sleduje dimenze vyhýbavosti a úzkostnosti) ovlivňují adaptaci v období rané až střední adolescence. Adolescenti ve věku 13 let, v době prvního sběru dat, vypovídali jak o manželském konfliktu, tak posuzovali kvalitu citové vazby k rodičům a jejich výchovné působení. Také bylo zachycena míra sebehodnocení, depresivní a úzkostné pocity, adolescenti dále hodnotili své případné delikventní chování. Autorky předpokládaly, že rodičovské chování včetně psychické kontroly a kvality citové vazby má dopady jak na současný stav adaptace, ale také na její změny v čase (sledován byl interval dvou let). Výchova a citová vazba ovlivňuje adaptaci adolescentů, opačný směr vztahu nebyl prokázán. Manželský konflikt souvisel též s úrovní adaptace a tato spojitost byla zprostředkována právě rodičovským chováním. Navíc kvalita citové vazby zprostředkovávala efekt vřelosti rodičů na úroveň adaptace. Manželský konflikt měřený v čase prvního sběru dat souvisel konkrétně s nižší mírou sebehodnocení, s více symptomy externalizovaného chování a horšími školními známkami v čase druhého měření. Všechny tyto souvislosti byly zprostředkovány vřelostí rodičů. Také vyšší míra psychické kontroly měřená v první vlně sběru dat byla spojena se zvýšením problémů internalizovaného typu o dva roky

později. Naopak vřelost rodičů byla spojena se snížením problémů externalizovaného typu a zvýšením sebehodnocení v čase, obojí bylo zprostředkováno kvalitou citové vazby.

Zprostředkování vztahu mezi vzájemnou rodičovskou hostilitou a problémy s adaptací v období rané adolescence skrz akceptaci, tvrdost/příkrost (*harshness*), nekonzistenci a psychickou dotěrnost (*intrusiveness*) matek sledovala již zmíněná studie M. J. Benaona, C. Buhlerové a J. M. Gerarda (2008), která byla přiblížena v pasáži o tzv. přelévání afektů v rámci rodinného systému – viz kapitola 2. 4. Na tomto místě je vhodné znova zopakovat, že všechny zmíněné dimenze mateřského chování vůči adolescentům částečně zprostředkovávaly vztah mezi vzájemnou rodičovskou hostilitou a obojím typem problémů na straně adolescenta – jak internalizovaným, tak externalizovaným. Jako další typ mediátoru mezi manželskou hostilitou a problémy internalizovaného typu byla u mladších adolescentů potvrzena triangulace, tedy zatahování mladého člověka do konfliktu rodičů (Franck & Buehler, 2007, podrobněji též v kapitole 2. 3. 1).

Zatahování dětí a adolescentů do konfliktů rodičů může vyústit ve vznik parentifikace, jejímuž vymezení byl věnován prostor v kapitole 2. 3. 2. Studie T. S. Perisové, M. C. Goekke-Moreyové, E. M. Cummingsa a R. E. Emeryho (2008) byla již také při konceptualizaci parentifikace zmíněna, zde opět jen připomeneme, že parentifikace patnáctiletých adolescentů souvisela jak s manželským konfliktem, tak i s hodnocením ohrožení, které z něj pro dospívající vyplývá, dále také s nižší vřelostí ve vztahu rodič – adolescent, ale také s tendencí adolescentů do konfliktu intervenovat.

Konkrétní konflikty rodičů ohledně výchovy adolescenta byly zjištěny jako prediktor zvýšení rizikového chování adolescenta v dvouletém intervalu při kontrole výchozí úrovně této proměnné (Baril, Crouter, & McHale, 2007). I v této studii byly sledovány nepřímé efekty konfliktu na adolescenty a to tentokrát prostřednictvím manželské vzájemné lásky, o které vypovídali rodiče adolescentů. Bylo zjištěno, že manželská láska skutečně zprostředkovává vztah mezi rizikovým chováním a tzv. „spolurodičovstvím“ o rok později, ale také „spolurodičovský“ konflikt zprostředkovává také vztah mezi manželskou láskou a rizikovým chováním. Pro klinickou praxi lze z výsledků této studie odvodit, že zejména zaměření se na kvalitu tzv. „spolurodičovství“ (*coparenting* – viz kapitola 4. 1. 1.) a vzájemné projevoování pozitivních emocí, vzájemné lásky, může přinášet pozitivní výsledky např. do práce s delikventními adolescenty. Je ovšem jasné, že tento celostní a systémový přístup

k řešení problémů mladých lidí vyžaduje zejména spolupráci rodičů samotných a je tímto způsobem poněkud limitován. I studie M. Cui a M. B. Donellana (2009), která zjistila paralelní souvislost ve změnách výskytu konfliktů ohledně výchovy adolescentů a manželské spokojenosti rodičů, poukazuje na důležitost práce s rodičovským párem během tohoto vývojového období, byť zde spíše z hlediska podpory samotného partnerského vztahu.

Výraznější výzkumná pozornost začala být v posledních letech věnována také recipročním vztahům mezi sledovanými konstrukty rodinných procesů. M. Cui, M. B. Donellan a R. D. Conger (2007) zjistili, že podobně jako v předchozích studiích konflikty rodičů ohledně výchovy adolescenta predikují výskyt jeho depresivních symptomů a delikvenci, nicméně platí i opačný směr vztahu, tedy, že problémy adolescentů navyšují míru konfliktů o výchově mezi jejich rodiči. Již v této studii autorský tým prokázal, že manželská nespokojenost, konflikty ohledně výchovy dospívajících a jejich problémové chování vytváří dynamický systém, jehož prvky jsou recipročně propojeny a je při práci s problémovými mladistvými je potřeba mít tuto skutečnost na mysli a zohledňovat systémový přístup k řešení zakázky. Naopak studie T. Ha, G. Overbeeka, A. A. Vermulst a R. C. M. E. Engelse (2009) reciproční vztah ve směru od internalizovaných potíží ke kvalitě manželství rodičů nenalezla, což je s největší pravděpodobností vysvětlitelné tím, že internalizované potíže nevyvolávají tolik frustrace a negativních emocí v rodičích, které by mohly narušovat významným způsobem jejich vzájemný vztah.

Konflikty rodičů s potomky v období dospívání také mohou sloužit jako zprostředkující proměnná nepřímého efektu rodičovského konfliktu na problémové chování adolescentů (Bradford, Vaughn, & Barber, 2008). Byly nalezeny přímé efekty otevřeného rodičovského konfliktu na antisociální chování adolescentů ve věku mezi 12 – 18 lety a pozitivní vztah mezi skrytým rodičovským konfliktem, také antisociálním chováním a mírou depresivních symptomů. Jakmile však byl do modelu zahrnut i konflikt mezi rodičem a dospívajícím, přijala tato proměnná funkci mediátoru vztahu mezi skrytým konfliktem rodičů a depresivitou adolescenta. Podobný efekt byl upozorován i pro spojitost mezi otevřeným konfliktem a antisociálním chováním. Pro praktické aplikace je zajímavé zjištění, že religiozita mladých lidí prokazovala mírnou negativní souvislost s antisociálním chováním.

Přítomnost psychopatologie na straně některého z rodičů v kontextu rodičovského konfliktu je dalším velmi podstatným tématem, jak již bylo naznačeno

v samostatné podkapitole v pasáži věnované školnímu věku (viz 6. 3.). Nejčastěji bývá sledována depresivní symptomatologie nebo přímo klinická deprese rodičů. H. B. Salafia, D. M. Gondoli a A. M. Grundy (2008) postavili manželský konflikt do role mediátoru longitudinálního spojení mezi emočním distresem matky a maladaptací dětí v období rané adolescence. Během tří let sledovali prostřednictvím sebesuzovacích škál jak matky, tak děti na počátku dospívání. Pro matky byl nalezen mediační vztah právě prostřednictvím manželského konfliktu od jejich emočního distresu k problémům externalizovaného i internalizovaného typu u dětí. Pro adolescenty byl nalezen tento vzorec pouze u problémů externalizovaného typu. Opačně také projevy externalizovaných potíží vyvolávají změny v emočním prožívání matky, i zde lze uvažovat o recipročním vzájemném vlivu, který by měl být v práci s rodinami v krizích zohledňován. Jako další proměnné, které vedle rodičovského konfliktu mohou vysvětlovat spojitost maladaptace dospívajících s depresivní symptomatologií rodičů, zahrnuje do ověřovaného modelu studie K. H. Sheltonové a G. T. Harolda (2008) negativní podobu rodičovství (reprezentováno vnímanou rejekcí adolescenta rodičem) a také nejistotu citové vazby rodičů v jejich vzájemném vztahu. Dle předpokladů depresivní symptomatologie obou rodičů souvisela s mírou jejich nejistoty ve vzájemném vztahu a tento vztah současně souvisel také se zvýšenou mírou jejich vzájemných konfliktů. Konflikt rodičů měl na problémy internalizovaného a externalizovaného typu nepřímý dopad prostřednictvím adolescenty vnímané rodičovské rejekce. Pro uplatnění v praxi zjištěný vzorec rodinné dynamiky poskytuje možnosti, jak přemýšlet nad jednotlivými články řetězce nevhodných podmínek a také jak poučeněji vybírat prvotní cíl intervence s vědomím širších souvislostí.

7. 5. Konflikty mezi rodiči adolescentů a jejich sociální vztahy: vrstevníci a přátelé

Vzhledem k tomu, že vrstevníci vykazují v období adolescence stále zřetelněji narůstající vliv a význam jako referenční skupina pro dospívající jedince v různých oblastech psychického vývoje, je zřejmé, že kvalita přátelství a příslušnost k určitému typu vrstevnické skupiny může sloužit jako moderátor vztahu mezi rodičovským konfliktem a maladaptací adolescentů. Je také logické, že charakter vrstevnické skupiny, ke které se jednotlivec řadí, může ovlivňovat to, zda se ovlivnění vztahu mezi konfliktem a adaptací bude dít ve směru protektivním či rizikovým. H. Larsenová, S. J. Branjeová, I. van der Valková a W. H. Meeus (2007) shrnují důležité funkce přátelství

v období adolescence následovně. V adolescenci již není tak významné jen „mít přátele“, ale podstatná je zejména kvalita těchto vztahů. Součástí normativního vývoje je v tomto období zvýšená potřeba afiliace ve vztahu k vrstevníkům a zejména přátelům, která je provázána snižující se závislostí na rodičích. Narůstající samostatnost, osvojování si různých dovedností a kompetencí také způsobuje, že dospívající dostávají více prostoru k samostatné činnosti bez dohledu rodičů a tím pádem se významně navyšuje podíl času, který dospívající tráví ve společnosti přátel. Přátelství se v tomto věku také stávají více intimními a objevují se také častěji přesahy za rámec izosexuální vrstevnické skupiny a vznikají heterosexuální přátelství. O vrstevnících lze také v tomto období uvažovat jako o zásadním zdroji sociální opory (Širůček & Širůčková, 2006) nebo z další teoretické perspektivy o vrstevnících a přátelích jako dalších vazbových osobách (Allen & Land, 1997). Z těchto všech uvedených skutečností vyplývá, že pro upřesňování mechanismů dopadu nevhodného rodinného prostředí na psychický vývoj v adolescenci, je nutné s tímto aspektem více počítat.

Přátelství adolescentů a jejich místo ve vrstevnickém kolektivu může být v kontextu konfliktu rodičů vnímáno z různé perspektivy. Lze je sledovat jako výslednici, na kterou se promítá rodičovský konflikt např. prostřednictvím mechanismu sociálního učení, nebo také jako na již zmíněný protektivní či rizikový faktor, který může dopady rodičovského konfliktu na adaptaci adolescentů buď mírnit, nebo zesilovat.

Rodičovský konflikt může do značné míry ovlivňovat vrstevnické a přátelské vztahy nepřímým způsobem (blíže viz Parke et al. 2001). H. D. Johnson, J. C. Lavoie a M. Mahoneyová (2001) sledovali roli vnímaného rodičovského konfliktu a rodinné koheze jako prediktorů osamělosti, sociální úzkosti a vyhýbavosti v pozdní adolescenci. Všechny tyto projevy samozřejmě souvisí se schopností se efektivně zapojovat do vrstevnického kolektivu a nacházet si a posléze udržovat blízké přátele. Bylo zjištěno, že percepce rodičovského konfliktu souvisí s pocity osamělosti jak u mladých mužů, tak žen, ale mezi pohlavími byly nalezeny některé rozdíly. Pro ženy se jako významný prediktor pocitů osamělosti vedle zvýšené míry vnímaných konfliktů přiřadila také nízká rodinná koheze, kdežto u mužů zůstává jediným prediktorem osamělosti konfliktní rodinné prostředí. Tato zjištění jsou podstatná pro jemnější uvažování o dopadech konfliktu na problémy internalizovaného typu (deprese, úzkost), ale jsou také upozorněním na jistý předstupeň problémů, které mohou nastat za představených podmínek zvýšené míry rodičovských konfliktů a nízké rodinné koheze ve vývojevě

podstatném navazování sociálních vztahů mimo rodinu. Pocity osamělosti mohou být nejen normativním znakem pozdní adolescence, jak o nich uvažuje Steinberg (1999, cit. dle Johnson, Lavoie, & Mahoney, 2001), ale také příznakem možných budoucích či již aktuálních potíží jak v sociální oblasti, ale také ve sféře emočního prožívání.

Triangulací, jedním z dílčích aspektů konfliktu rodičů, a jejím dopadem na různé dimenze vrstevnických vztahů během rané adolescence (konkrétně vnímanou podporou nejlepšího přítele, podporou přátel obecně, neoblíbeností a odmítáním vrstevníky), se zabývaly C. Buehlerová, K. L. Francková a E. C. Cooková (2009). Výsledky jejich longitudinálního sledování podpořily předpoklad, že triangulace bude v časovém odstupu souviset s nižší mírou vnímané podpory vrstevníků a s vyšší neoblíbeností a rejekcí z jejich strany a také s problémy internalizovaného a externalizovaného typu. Tyto souvislosti zůstaly významné i tehdy, když byla současně kontrolována míra manželské hostility. Zjištěné vzorce vztahů v této studii se pro jednotlivá pohlaví nelišily. Problémové chování adolescentů sice nezprostředkovávalo vztah mezi triangulací a vnímanou podporou přátel, ale konkrétně internalizované chování zprostředkovávalo vztah mezi zatahováním do konfliktu a vnímaným odmítáním ze strany vrstevníků. Zdá se tedy, že adolescenti s problémovým chováním mohou mít přátele, na které se mohou spoléhat a vyhledávat je jako podporu, ale specificky ti, kteří jsou vtahováni do konfliktu rodičů a projevují symptomy úzkosti, známky depresivního prožívání a stahují se z kontaktu, zažívají také vyšší míru odmítání vrstevnickým kolektivem. Tento mechanismus přenosu problémů z rodinného prostředí do širšího sociálního kontextu autorky vysvětlují v souladu s Bowenovou teorií (1978, cit. dle Buehler, Franck, & Cook, 2009), podle níž triangulace vytváří pocit úzkosti v tom členu rodiny, který je do nějakého sporu dalších členů rodiny zatahován, což poškozuje posléze jeho schopnost utvářet blízké vztahy mimo rodinu. Jako další alternativní vysvětlení uvádí autorky možnost, že ti dospívající, u kterých se díky triangulaci projevuje spíše zvýšená míra externalizovaného chování, nepercipují zcela přesně svůj vrstevnický status a svoje postavení v kolektivu vrstevníků neadekvátně nadhodnocují. V budoucím zkoumání bude podstatné se také zaměřovat na konkrétní pocity a myšlenky, které doprovázejí proces zatahování adolescentů do konfliktu rodičů, a také identifikovat specifické chování v sociálních situacích, které se adolescenti „naučili“ během zatahování do konfliktu. Tato zjištění by mohla přispět k přesnějšímu pochopení sociálních deficitů mladých lidí v jejich přátelstvích a vrstevnických vztazích. E. W. Lindsey, J. C. Chambersová, J. M. Frabutt a C. MacKinnon-Lewisová (2009) sledovali

mediační a moderační funkci vzájemné emoční reciprocity mezi matkou a adolescentem ve spojitosti mezi manželským konfliktem a agresivitou vůči vrstevníkům. Tato spojitost byla již zmíněna v předchozí kapitole o školním věku (kapitola 6. 1.) na příkladu výzkumu E. M. Cummingse, M. C. Goeke-Moreyové a L. Pappové (2004), kdy u dětí a adolescentů vystavení destruktivním taktikám řešení konfliktu a projevům negativní emočnosti rodičů zvyšovalo pravděpodobnost agresivního chování, zatímco používání konstruktivní taktiky konfliktu a projevy pozitivních emocí tuto pravděpodobnost snižovalo. Studie Lindseye, Chambersové, Frabutta a MacKinnon-Lewisové (2009) přinesla další potvrzení této souvislosti, neboť adolescenti z rodin charakterizovaných vyšším stupněm manželského konfliktu projevují více otevřené a také tzv. „vztahové“ agresivity⁵³ ve vztahu k vrstevníkům. Tyto výsledky dokumentují jednak předpokládané souvislosti, ale také to, že obě varianty agresivity se objevují při výskytu konfliktních domácích podmínek již v období rané adolescence. Pro praktickou oblast práce s adolescenty vyplývá z daných zjištění opět apel na systémový přístup, který by mohl pro redukci problémového chování adolescentů využívat i zaměření se na změnu na úrovni komunikace dospělé partnerské dvojice. Dále bylo zjištěno, že vzájemná emoční směna (reciproční interakce) mezi matkou a adolescentem plní roli zprostředkovatele ve vztahu manželského konfliktu a otevřené a vztahové agresivity. Konkrétně tedy reciproční směna negativních emocí mezi matkou a adolescentem sloužila jako zprostředkující cesta pro vztah konfliktu k vyšší úrovni otevřené i vztahové agresivity, kdežto prostřednictvím pozitivní vzájemné emoční směny mezi matkou a adolescentem manželský konflikt souvisel s nižší mírou otevřené agresivity. Zdá se tedy, že různé typy agresivity projevované ve vrstevnických vztazích mohou mít i různé příčiny vzniku v rodinném systému, což opět dle autorů vybízí k aplikaci do praktické oblasti. Typ intervence řešící agresivitu vůči vrstevníkům by se měl lišit dle jejího druhu a souvislostí, ve kterých vzniká. Prevence a intervence v práci s rodiči a jejich dospívajícími dětmi by se v úsilí, jehož cílem je změna problémového chování adolescentů (konkrétně pak agresivity), měla také zaměřovat na úpravu způsobu vzájemného vyjadřování negativních a pozitivních emocí mezi matkou a dospívajícím

⁵³ Otevřená agresivita (*overt aggression*) byla vymezena jako užívání fyzické převahy a verbálního vyhrožování fyzickým zraněním. Vztahová agresivita (*relational aggression*) byla definována jako účelová verbální a behaviorální manipulace se záměrem poškodit přátelství nebo pocity sounáležitosti v rámci vrstevnické skupiny.

dítětem. Emoční reciprocita byla v této studii také potvrzena jako moderátor uvedených souvislostí. Pozitivní směna emocí mezi matkou a adolescentem sloužila jako protektivní faktor tlumící dopad manželského konfliktu na otevřenou agresivitu vůči vrstevníkům, negativní způsob vzájemného vyjadřování emocí pak posiluje efekt konfliktu v dopadu na vztahovou agresivitu. I pohlaví adolescenta vykazuje na zmiňované souvislosti moderační efekt. Kombinace konfliktního rodinného prostředí, ale současně pozitivní emoční směny mezi matkou a synem, přináší méně otevřené agresivity, kdežto kombinace konfliktního prostředí s negativní emoční vzájemnou směnou mezi matkou a dcerou přináší zvýšenou vztahovou agresivitu vůči vrstevníkům. V poradenství a klinické praxi je tedy třeba zohledňovat skutečnost, že manželský konflikt a podoba vzájemného vyjadřování emocí mezi matkou a jejím dospívajícím dítětem mají rozdílné konsekvence pro chlapce a dívky.

Moderační efekt kvality přátelství adolescentů ve spojitosti konfliktů rodičů a maladaptace prokázali např. Z. Xin, L. Chi a G. Yu (2009), jak již bylo zmíněno v podkapitole 7. 2. o hodnocení konfliktu adolescenty, ale také H. Larsenová, S. J. Branjeová, I. van der Valková a W. H. Meeus (2007). Ti zjistili, že nízká kvalita přátelství adolescentů je rizikovým faktorem pro problémy s adaptací, ale výsledky přinesly pouze omezenou podporu pro potvrzení protektivního efektu vysoké kvality přátelských vztahů vůči negativním dopadům rodičovského konfliktu. Nízká kvalita přátelství je rizikovým faktorem pro rozvoj úzkosti a agresivity v kontextu konfliktního vztahu rodičů (dopad konfliktu jak na úzkostnost, tak na agresivitu byl nalezen u chlapců, dívky byly ohroženy jen ve smyslu internalizovaných problémů). Vzhledem k velmi omezené podpoře protektivní funkce kvalitního přátelství se přiklánějí autoři studie k názoru, že rodinné prostředí charakterizované vysokou konfliktovostí představuje pro adolescenty silný rizikový faktor pro adaptaci obecně.

7. 6. Rodičovský konflikt a romantické/partnerské vztahy adolescentů⁵⁴

Předpoklad, že vztah mezi dítětem a jeho rodiči následně ovlivňuje pozdější romantické vztahy, není rozhodně nový. Například Freud postavil vztah mezi matkou a dítětem jako základní, od něhož se odvíjejí všechny pozdější milostné vztahy. I empiricky bylo prokázáno, že existuje spojitost mezi reprezentací vztahu s rodiči u dospělých jedinců a jejich současným partnerským vztahem (Furman & Flanagan, 1997). Lze uvažovat o

⁵⁴ Dílčí pasáže této kapitoly byly publikovány v článku Lacinová, Michalčáková, & Masopustová (2008) a kapitole monografie Lacinová & Michalčáková (2006).

řadě mechanismů, jimiž mohou rodiče ovlivňovat romantické vztahy svých adolescentních potomků. Důležitým vlivem je celkový přístup rodičů k dítěti, tzn. způsob výchovy v rodině, hodnotový systém, preferovaný světonázor, rodinné tradice, emoční klima rodiny apod. Například jedinec, jemuž se od jeho rodičů dostávalo odpovědné péče a citlivých reakcí na vývojové potřeby za současného stanovení jasných pravidel, což je jedním z faktorů pro optimální rozvoj adolescentova self-esteemu a vědomí vlastní hodnoty, může tyto kvality následně uplatnit v oblasti romantických vztahů (Collins & Sroufe, 1999). Rodiče, kteří projevují zájem o aktivity dítěte, ale i o jeho vnitřní svět, posilují vývoj jeho sociální kompetence, která je důležitým předpokladem k utváření (nejenom) romantického vztahu. Navíc může rodičovské působení ovlivnit názory týkající se blízkých vztahů včetně adolescentova rozhodnutí, s kým bude „chodit“ (Furman, & Simon, 1999).

Kromě výše uvedeného rodičovského chování se významnou měrou na podobě a formování partnerských vztahů podílí zkušenost dítěte z rané interakce s pečující osobou – citová vazba. Podle Bowlbyho (1969/1979) se tento model sebe a ostatních přenáší do dalších vztahů v životě. Je-li např. zkušenost dítěte z rané interakce spojena s prožitkem citlivé a konzistentní péče, jedinec si pravděpodobně vytvoří jistou reprezentaci blízkých vztahů a k novým vztahům se bude obracet s očekáváním dosažení blízkosti a intimacy; naopak, jedinec, který v raném dětství zažíval odmítání nebo nekonzistentní péči či výchovu, může následně všechny blízké vztahy vnímat jako nejisté. Empirická zjištění naznačují, že kvalita vztahu adolescenta s rodiči a následně jeho romantickým partnerem spolu určitým způsobem souvisejí, nicméně výsledky jsou poněkud nekonzistentní (Furman, 1999). Vzájemná souvislost však může být jasnější v období pozdní adolescence a v dospělosti, kdy na významu nabývá behaviorální systém citové vazby a péče (Furman, & Wehner, 1997; Engels, Finkenauer, & Deković, 2001).

Dalším faktorem, vycházejícím z rodiny adolescenta, který se podílí na formování jeho romantických vztahů je kvalita samotného manželství či partnerství jeho rodičů (Gray & Steinberg, 1999). Rodiče poskytují svému potomkovi model vzorců komunikace, řešení problémů a volbu strategií při řešení konfliktů, způsobů poskytování partnerské opory apod. Tyto vzorce může adolescent následně využívat a napodobovat s vlastním romantickým partnerem. Další možností je odmítnutí vzoru rodičů a hledání vlastního způsobu partnerského chování. Je pravděpodobné, že se kvalita partnerského chování rodičů dospívajícího bude promítat i do volby partnera.

Studie zaměřené na sledování mezigeneračních přenosu agrese přináší informace o nalezení vztahu mezi manželstvím rodičů adolescenta a jeho agresí vůči romantickému partnerovi (Capaldi, Dishion, Stoolmiller, & Yoerger, 2001). Mechanismem tohoto přenosu však zřejmě není manželská agrese a hostilní chování samo o sobě, ale jedná se o působení širšího kontextu, v rámci něhož se dítěti dostává nedostatečné a trestající výchovy, která může vyústit v asociální chování projevované i v rámci jeho partnerských vztahů.

V rámci dílčího výzkumu studie ELSPAC⁵⁵ (Lacinová, Michalčáková, & Masopustová, 2008) bylo zjištěno, že jako nejčastější nevýhodu partnerského vztahu označovali patnáctiletí respondenti partnerské neshody. Tato kategorie byla tvořena výpověďmi typu jako jsou žárlivost, neshody a konflikty mezi partnery a tvořilo ji 45,3 % výpovědí udávaných patnáctiletými adolescenty bez rozdílu pohlaví. Je zřejmé, že partnerské konflikty tvoří významnou součást negativní reprezentace partnerského vztahu ve střední adolescenci.

Ve výzkumech, které spojují téma manželského konfliktu rodičů a romantických vztahů jejich dospívajících dětí, lze vysledovat zaměření na sledování problému agresivity a hostilního chování v rámci intimních vztahů a také na přenos vzorců řešení konfliktů v partnerství mezi generacemi. Dá se říci, že pozorováním, jak rodiče zvládají negativní emoce a řeší vzájemné konflikty, dochází k ovlivňování socio-emočního vývoje dospívajících a pozorované destruktivní způsoby řešení rodičovských konfliktů mohou mít významné konsekvence pro naplňování významného vývojového úkolu adolescence – navazování a udržování romantických vztahů. Manželství rodičů se v mnoha ohledech podobá „chození“ mladých partnerů a stává se proto do značné míry normativním vzorem, který může být buď následován nebo odmítán, jak již bylo naznačeno výše. Jedná se totiž o typ vztahu, v němž jsou oba partneři v rovnocenném postavení a zahrnuje prvky emocionální a sexuální blízkosti a intimity, ale současně je to také vztah, ve kterém zcela přirozeně a nevyhnutelně vznikají nedorozumění, spory a konflikty, jež je nutné nějakým způsobem řešit. Z tohoto důvodu jsou zkušenosti adolescentů s řešením konfliktních situací v původní rodině podstatným faktorem utváření jejich schopnosti, jak s konflikty později i ve vlastním partnerství zacházet.

K. Kinsfogelová a J. H. Grych (2004) zjistili, že chlapci ve věku mezi 14 a 18 lety, kteří zažívají vyšší míru manželského nesouladu svých rodičů, vnímají projevy

⁵⁵ Více ke studii ELSPAC v kapitole 1. 3

agresivity jako ospravedlnitelný způsob řešení konfliktů v rámci romantického partnerství. Tito chlapci mají také větší problémy se zvládnutím negativních emocí (konkrétně hněvu) a vyjadřují častěji přesvědčení, že projevy agresivity se v partnerství jejich vrstevníků vyskytují jako zcela běžný jev, který tento typ vztahu přirozeně doprovází a není v něm ničím výjimečný. Přestože zřejmě velká většina adolescentů může zažívat v rámci blízkých vztahů impulzy k agresivnímu chování, „k činům“ však dochází jen u některých z nich. Je to přesvědčení o ospravedlnitelnosti takového jednání, které uvolňuje cestu negativnímu popudu a naopak přesvědčení o tom, že takové jednání je nemorální a mimo běžný rámec přijatelného chování, je pojistkou vůči agresi v partnerských vztazích mladých lidí. Presentovaná souvislost mezi vyšší mírou konfliktu rodičů a agresivitou v rámci adolescentních romantických vztahů nebyla nalezena pro skupinu dívek. S mírou jejich vystavení manželskému konfliktu nesouvisí ani přesvědčení dívek o povaze agresivity v intimních vztazích. Jako již v mnohých předchozích případech, kdy byly zjištěny rozdílné vzorce vztahů pro chlapce a dívky, lze uvažovat o vysvětlení těchto rozdílů prostřednictvím rozdílného způsobu socializace – ženská zaměřenost na vztahy (*communion*) a mužská orientace na dosahování individuálních cílů (*agency*) dle P. T. Daviese a L. L. Lindsayové (2001) vede i k rozdílným reakcím a konsekvencím působení konfliktu rodičů na obě pohlaví. Když jsou dívky přítomny násilí, agresi v rámci partnerského vztahu rodičů, dochází k jejich senzitivizaci vůči takovému chování, které vnímají jako něco ohrožující samu podstatu vztahu. Oproti tomu u chlapců může stejné chování rodičů vyústit ve vznik přesvědčení, že agresivní chování je jedním z možných způsobů, jak dosahovat vlastních cílů v rámci partnerství. Pro praktickou sféru lze doporučit zejména zohlednění uvedených rozdílů mezi chlapci a dívkami při vytváření programů prevence násilí v partnerských vztazích pro adolescentní populaci.

Podobná souvislost v konfliktním chování rodičů a jejich dospívajících dětí byla zjištěna ve studii N. Darlingové, C. L. Cohanové, A. Burnse a L. Thompsonové (2008). Výpovědi rodičů o fyzické agresi jejich adolescentních dětí projevované doma predikovaly výpovědi adolescentů, ale také jejich romantických partnerů, o užívání fyzické agrese v rámci adolescentního partnerského vztahu. Vyšší míra fyzické agrese v domácím prostředí také souvisela s nižší mírou užívání rozumových argumentů v romantickém vztahu, jak o něm referuje adolescentův partner. Nebyla ovšem nalezena žádná souvislost mezi pozorováním rodičů ohledně verbálně-agresivního chování adolescentů doma a výpověďmi o verbální agresi získanými od adolescentů a jejich

partnerů. Další souvislost byla nalezena mezi pozorovaným manželským chováním během interakce, které vykazovalo prvky dysfunkčnosti a také pozorováním chování adolescentů v interakci s jejich romantickými partnery, během něž se objevovaly prvky nekonstruktivního řešení konfliktů – stažení se z komunikace, verbální agresivita, neefektivní způsob řešení problémů a nízká míra koheze.

A. B. Doyleová, M. Brendgenová, D. Markiewiczová a K. Kamkarová (2003) sledovaly romantické vztahy v rané adolescenci a dle předpokladů zjistily, že existence romantického vztahu v období mezi 12. a 14. rokem je spojena spíše s maladaptací těch dospívajících, kteří mají aktuálně partnerský vztah. Moderační efekt byl prokázán pro některé rodinné faktory včetně manželského konfliktu. Vztah mezi romantickým vztahem a maladaptací byl moderován také pohlavím adolescenta. Ve vztahu ke školnímu prospěchu bylo zjištěno, že dívky, které vypovídaly o jisté citové vazbě k matce a neměly aktuálně romantický vztah, dosahovaly lepších školních výsledků než dívky, které momentálně s někým chodily. Školní výsledky chlapců se dle toho, zda s někým chodí či nikoli, nelišily, ale byly v průměru horší než výsledky dívek s jistým vztahem k matce. Také manželský konflikt moderoval negativní vztah mezi aktuálním romantickým vztahem adolescentů a adaptací. U adolescentů, kteří pocházeli z rodin s nižší mírou konfliktů mezi rodiči, existence aktuálního partnerského vztahu nevykazovala žádné vztahy k úrovni jejich sebehodnocení. Pokud se ovšem v rodině adolescenta vyskytovala vyšší míra konfliktů, souvislost mezi tím, zda adolescent aktuálně s někým chodí, a jeho sebehodnocením se opět lišila pro chlapce a dívky. V podobném směru, jak bylo naznačeno výše, dívky v kontextu vyššího konfliktu s aktuálním romantickým vztahem mají nižší míru sebehodnocení než ty, které s nikým nechodí, zatímco u chlapců je tato souvislost opačná. Zdá se, že zatímco pro dívky z rodin charakterizovaných vyšší mírou konfliktu může romantický vztah znamenat spíše rizikový faktor pro jejich sebehodnocení, u chlapců lze tento efekt vnímat naopak protektivní. Dané zjištění lze v poradenském kontextu využít v práci s adolescenty, popř. i jejich rodiči a zohlednění těchto rozdílů v roli romantického vztahu pro rané adolescenty, kteří jsou vystaveni vyšší míře konfliktů rodičů, lze využít i v práci s celými rodinami.

Kvalita citové vazby k rodičům jako zprostředkující proměnná ve spojitosti manželského konfliktu, očekávání od manželství a zkušeností v romantických vztazích dívek v období rané adolescence byla testována v rámci studie S. Steinbergové, J. Davilaové a F. D. Finchama (2006). Vyhýbavost ve vztahu k rodičům

zprostředkovávala vztah vnímaného konfliktu k řadě proměnných charakterizujících romantické vztahy dívek. Dívky, které vnímají vyšší míru rodičovského konfliktu, mají současně nižší míru kvality vztahu k rodičům, která dále souvisí s očekávaným neštěstím a rozvodem v jejich budoucích manželstvích. Zdá se, že u dívek hraje roli vnímání konfliktu rodičů také ve vnímání jejich dostupnosti a to se odráží v míře percipované blízkosti mezi rodiči a dítětem. Pocity nedostatečné blízkosti mohou dívky na prahu dospívání vést k hledání „náhradních“ pečovatelských osob, ale současně se pojí i s vyšší nedůvěrou v blízké vztahy vůbec. Tento řetězec vnímání, potřeb, očekávání a chování se v intimních vztazích může fungovat jako „sebenaplňující se prorocství“ – dívky touží po blízkosti, ale současně se obávají zklamání a tak se jejich obavy díky maladaptivním vzorcům chování v tomto typu vztahu jen potvrzují.

Strategie zvládnání mohou také sloužit jako mechanismus, prostřednictvím kterého dochází k propojení manželského konfliktu s kvalitou citové vazby starších adolescentů v romantickém vztahu. L. N. Rodrigues a K. M. Kitzmannová (2007) zjistili, že aktuální partnerský stav (zda adolescent s někým „chodí“ či nikoli) negativně souvisí s manželským konfliktem rodičů. Adolescenti aktuálně bez partnera vypovídali o vyšší míře zažívaných konfliktů svých rodičů, která také souvisela s vyšším stupněm úzkostnosti v rámci měření citové vazby, ale nesouvisela již s mírou vyhýbavosti. Spojitost mezi vyšší mírou vnímaných konfliktů a úzkostností v romantickém vztahu je zprostředkovávána zvládací strategií tzv. nezáměrné neangažovanosti (*involuntary disengagement*), která je charakterizována např. emoční ochromením, nevědomým vyhýbáním se, kognitivní interferencí a pasivitou. Z těchto výsledků lze vysuzovat, že být svědkem rodičovských konfliktů je i pro pozdní adolescenty zahlcující a že mohou vnímat nedostatek kontroly nad celkovou rodinnou situací a také mít pocit jisté bezcennosti v rodinných vztazích. Uvedená kombinace pocitů může právě vést ke vzniku úzkostných pocitů v rámci jiných blízkých, zde romantických vztahů, což souvisí i s mediační funkcí nezáměrných strategií zvládnání, které jsou většinou zapojovány automaticky v situacích, nad kterými jedinec neudrží záměrnou kontrolu. Pozornost věnovaná zvládacím strategiím adolescentů, které by měly spíše zahrnovat vědomou a záměrnou složku a nahrazovat tak automatické a nevědomé reakce, může být námětem pro praktické implikace v práci se staršími dospívajícími se snahou podpořit úspěšné vyrovnávání se s rodinnými nevhodnými podmínkami a pro rozvoj zdravých partnerských vztahů.

Přímý vztah mezi manželským konfliktem a konflikty v romantických vztazích adolescentů našli V. A. Simonová a W. Furman (2010). Prostřednictvím dotazníkového sebeposouzení, ale také pozorování adolescentních partnerských párů byly navíc zjištěny souvislosti i s hodnocením konfliktu, které hraje moderační roli v souvislostech mezi konfliktem rodičů a konfliktech adolescentů s partnery. Výsledky navíc přinesly opět rozdílné vzorce vztahů pro chlapce a dívky ve volbě strategií řešení konfliktu s partnerem. Pokud chlapci hodnotili rodičovský konflikt jako negativní (ohrožující apod.), pak jeho míra predikovala vyšší zaangažovanost v řešení partnerských konfliktů, dále pak také vyšší pravděpodobnost užití fyzické agresivity a nižší výskyt pozitivních emocí během řešení konfliktu. Naproti tomu u dívek stejné podmínky míry konfliktu a jeho negativního hodnocení vyvolávaly nižší užívání aktivního angažování se v konfliktu s partnerem a větší iniciaci pozitivních interakcí při jeho řešení. U dívek rodičovský konflikt nesouvisel ani s užíváním agresivních postupů, ale ani se stažením se z konfliktu. Jako i v předchozích případech nalezených odlišných vzorců souvislostí pro jednotlivá pohlaví se zdá smysluplné uvažovat o genderově specifické socializaci – u dívek směrem k orientaci na mezilidské vztahy a u chlapců na naplňování individuálních cílů (Ruble & Martin, 1998), které způsobují odlišnou podobu chování v rámci intimního soužití a řešení konfliktních situací v něm.

Dospívání s sebou na jednu stranu přináší pro svědky rodičovských konfliktů možnost od nich efektivněji „odstupovat“ a také přesněji je vyhodnocovat ve vztahu ke své osobě, ale na stranu druhou se zejména na počátku tohoto období jedná o dobu zvýšené vulnerability a rizika vzniku nadměrného zapojování se do konfliktu rodičů, které vzniká v souvislosti s narůstajícím pocitem sociálních kompetencí, jež může vést k nežádoucímu odklonu od plnění normativních vývojových úkolů adolescence – tedy získávání autonomie ve všech oblastech psychického vývoje a utváření vlastní identity. Konsekvence rodičovského konfliktu se v období adolescence z vývojové perspektivy nově rozšiřují i na oblast romantických vztahů dospívajících, což představuje také jeden z aspektů dlouhodobých efektů konfliktního prostředí v původních rodinách a také mechanismus mezigeneračního přenosu vzorců používaných strategií řešení konfliktů v partnerství a partnerské interakce vůbec.

Závěr

Úvodní kapitola této práce byla věnována vymezení širšího rámce problematiky manželských konfliktů. Konflikt mezi intimními partnery představuje nevyhnutelnou součást soužití a interakce v rámci tohoto typu vztahu a do značné míry i proto je většinový podíl výzkumných aktivit na tomto poli veden otázkami a cíli, které vycházejí z praxe. Jako významné se pro výzkum manželského konfliktu ukazuje diferenciací mezi destruktivní a konstruktivní podobou konfliktu, neboť ta je klíčová pro predikci rozpadu manželství nebo jeho „přežití“. Je zřejmé, že v realitě není možné usilovat o eliminaci konfliktů jako takových, ale jako přínosné se jeví empirické zachycení rizikových aspektů při jejich řešení. V průběhu manželství dochází k mnohým vývojově zákonitým změnám, které mohou ovlivňovat frekvenci výskytu konfliktů mezi manželi. Obecně lze shrnout, že s délkou manželství dochází spíše k poklesu frekvence konfliktů, i když délka manželství není jediným vysvětlujícím faktorem tohoto trendu. Pro specifitěji zaměřené uvažování nad problematikou dopadu manželských konfliktů na děti se zdá velmi významné, že manželé prožívají nejvíce „neshod a rozporů“ právě v tom období, kdy vychovávají děti (např. Belsky & Pensky, 1988). Jedná se o vývojově zajímavou shodu, manželský nesoulad se totiž zvyšuje během raného dětství a dětství – vrcholu dosahuje mezi mladším školním věkem a preadolescencí. Např. G. Hirschberger, S. Srivastava, P. Marsch, C. P. Cowanová a P. A. Cowan (2009) zjistili, že prediktorem rozpadu manželství je nižší manželova spokojenost v době kdy první dítě páru nastupuje do školy. Pozornost je také věnována dalším zdrojům konfliktů a především strategiím jejich zvládnání. Kapitola popisuje i chování, které je pro konfliktní situace mezi různými páry manželskými typické. V závěru kapitoly je představeno široké spektrum dopadů manželských konfliktů na různé oblasti života s výjimkou vlivu a negativních konsekvencí na psychický vývoj dětí, které jsou dále stěžejním tématem celé této práce.

Další pasáž práce představila jednotlivé přístupy a obecná teoretická východiska, ze kterých je možno vycházet při uvažování o zkoumání dopadů vzájemných rodičovských konfliktů na děti a dospívající. Za základní přístup lze pokládat perspektivu vývojové psychopatologie a v jejím rámci pak sledování rizikových a protektivních faktorů v rámci studií zaměřených na fenomén resilience. Představeny jsou dále základní teze následujících teorií a jejich specifické aplikace pro oblast

rodičovského konfliktu: sociální teorie učení, systémová teorie rodiny (systémový přístup k rodině), teorie vztahující se k „přelévání“ afektu, teorie traumatizace a senzitivizace. Kapitola výběrově k jednotlivým přístupům uvedla ilustrativní příklady výsledků empirických studií na těchto obecných teoriích založených. Tyto obecnější přístupy jsou jedním ze zdrojů pro vznik specifických teorií, které již přímo na počátku devadesátých let minulého století vznikaly pro potřeby empirického zkoumání souvislostí mezi konfliktem rodičů a maladaptací dětí a dospívajících – jedná se o tzv. kognitivně-kontextuální rámec J. H. Grycha a F. D. Finchama (1990) a teorii emoční jistoty E. M. Cummingse (2002). Směřování obou těchto významných teorií během posledního čtvrtstoletí je možno charakterizovat snahou o integraci a vzájemné doplňování se těchto přístupů. V posledních letech dochází také ke zdůraznění snah o přímou aplikaci získaných výsledků jejich zabudováním do preventivních a intervenčních programů. Tyto programy by měly pomoci rodičům a jejich dětem ke konstruktivnějšímu nebo přinejmenším méně destruktivnímu způsobu nakládání s fenoménem konfliktu, kterému se realisticky řečeno opravdu nelze v běžném rodinném životě vyhnout (Faircloth & Cummings, 2008; Cummings & Davies, 2010). V našem prostředí byl učiněn pokus začlenit práci na řešení manželských konfliktů v souvislosti s problémovým chováním dětí v koncepci práce rodičovských skupin pro rodiče neklidných a hyperaktivních dětí (Lacinová & Škrdlíková, 2008).

Z hlediska použitelnosti empirických výsledků v praxi, ať již při intervenci nebo i v preventivním působení na rodičovskou veřejnost, je důležité, aby byla v praktických doporučeních respektována zejména vývojová dimenze. I z tohoto důvodu byla pro tuto práci zvolena vývojová perspektiva jako základní pohled na problematiku konfliktů a jejich konsekvencí, které se projevují v jednotlivých stadiích vývoje.

V raném dětství, kterým se rozumí novorozenecké a kojenecké období, patří mezi základními procesy a úkoly psychosociálního vývoje uspokojování základních fyziologických potřeb dítěte (fyziologická regulace), utváření citové vazby a synchronizace vzájemných interakcí pečující osoby a dítěte. V těchto procesech a úkolech pečovatelská role vyžaduje zejména senzitivitu a schopnost adekvátně reagovat na podněty dítěte (*responsiveness*) a také dostupnost pečující osoby. Konflikt mezi rodiči malého dítěte může dopadat právě na tyto složky rodičovského chování a narušovat tak optimální průběh raného vývoje, jež se promítá do vzniku problémů s regulací emocí a s utvářením jisté citové vazby. Agrese a hostilita doprovázející konflikt dospělých představuje pro malé dítě strachuplný podnět, který sám o sobě

způsobuje negativní emoční reakci a dlouhodobé a opakované vystavení takovému podnětům může také dítě senzitivizovat ve smyslu dysregulace. Projevy chování dítěte v tomto období hrají také významnou roli v interakci s rodinným prostředím a negativní emocionalita dítěte se ukazuje jako významný rizikový faktor pro optimální podobu dynamiky rodinných vztahů.

V batolecím věku pokračuje utváření citové vazby mezi pečovateli a dítětem a podstatným prvkem v této fázi je explorace okolního světa. Pro optimální průběh získávání nových podnětů a zkušeností z prostředí je pro dítě důležitá existence tzv. bezpečné základny, kterou pro dítě vytvářejí svým chováním rodiče – jedná se o poskytování citlivé odezvy v případě stresu a ohrožení, ale také podporu exploračního chování dítěte. Paralelně s rozvojem exploračního chování se odehrává také proces postupného utváření autonomního self a individuace (období tzv. psychologického zrození), vzniká také vědomí vlastní účinnosti a schopností. Jsou také pokládány základy pravidel a norem, toho, co je „správné“ a co „špatné“. Role rodičů při naplňování těchto vývojových kroků spočívá např. v tom, že jejich očekávání a požadavky kladené na dítě jsou jednoznačné, jasné a realistické, tj. odpovídající rozvíjející aktuální úroveň schopností a možností dítěte. Důležitá je tedy konzistentní disciplína, jasné stanovení hranic a jejich čitelnost pro dítě např. v kontextu chování k vrstevníkům při hře. Velmi významnou úlohu hraje v tomto období, které bývá také charakterizováno jako období batolecího vzdoru či negativismu, asistence rodičů při regulaci emocí. Konflikt mezi rodiči batolete se promítá do rodičovského chování a může znesnadňovat nebo zcela znemožňovat naplňování požadavků, které jsou na rodičovství v batolecím věku kladeny. Vedle nepřímého dopadu konfliktu zprostředkovaného obecně řečeno narušením vztahu rodič-dítě a výchovných postupů, agrese a hostilita stále doprovázející konflikt dospělých představuje pro batolata ohrožující podnět vyvolávající negativní emoční reakci a podobně jako v raném období novorozeneckého a kojeneckého věku dlouhodobě nevhodné konfliktní rodinné podmínky dále dítě senzitivizují a může docházet spíše k upevňování nevhodných vzorců dysregulace emocí. V batolecím období již také lze uvažovat o přenosu vzorců chování prostřednictvím observačního učení.

Z vývojové perspektivy je předškolní věk dobou, kdy patří k důležitým úkolům zejména trénink a rozvíjení sebekontroly a sebeřízení, k čemuž rodiče mohou přispívat jasně stanovenými pravidly a pro dítě čitelnými hodnotami, které jsou pro rodinu významné. Jak se ukazuje, nepřímé efekty konfliktu rodičů vedou přes narušení

optimální podoby rodičovství, výchovy a vztahu k dítěti, takže zejména jasné formování pravidel a norem může být inkonzistencí rodičů v době stresu a zátěže z konfliktu značně ohroženo. Také další významný posun ve vývoji je přijetí sexuální a genderové role, které může být z hlediska sociálního učení velmi výrazným způsobem právě poznamenáno např. přítomností hostility a agrese během rodičovských hádek, v jejichž důsledku pak může být upevňován nežádoucí model chování. Rozšíření sociálního světa předškolních dětí o vrstevnickou skupinu je jedním z dalších úkolů daného období a v jeho rámci je subsumován požadavek na rozvoj dovednosti kooperace. V tomto období jsou rodiče stále hlavními osobami, které vykazují právě na utváření a vůbec možnost vzniku vrstevnických vztahů největší vliv – už jen rozhodnutím o nástupu dítěte do zařízení poskytujícího institucionální péči. Rodičovský konflikt může poznamenávat některé z aspektů sociálních dovedností a kompetencí dítěte, jejichž nedostačivost v jistém ohledu může limitovat jeho zapojování se do vrstevnických interakcí. Jedná se např. o dekodování sociálního významu interakci nebo emoční regulaci, která hraje roli např. ve vyjednávání s vrstevníky. Pozorování vzorců chování v rámci konfliktu dospělých (např. disinhibovaná agresivita) může vést k jejich přenosu do interakcí s vrstevníky nebo naopak k úzkostnému vyhýbání se jakémukoli střetu. Mechanismus imitace či odmítnutí může být moderován pohlavím dítěte i rodiče, se kterým se dítě identifikuje nebo základním temperamentovým nastavením, tedy dispozičními charakteristikami.

Hlavní úkoly, které jsou kladeny na děti školního věku, jako je adaptace na školní prostředí a se školní docházkou spojené povinnosti, zapojení se do kolektivu vrstevníků a utváření bližších a dlouhodobějších přátelských vztahů, mohou být ovlivněny působením konfliktního vztahu rodičů již popsanými dvěma cestami, tedy konflikt může mít na děti přímý a nepřímý efekt. Konflikt rodičů působí na děti jako přímý stresor a vedle fyziologických, emocionálních a behaviorálních reakcí se v tomto období díky dosaženému stupni kognitivního vývoje stává významným aspektem také hodnocení konfliktu ze subjektivního pohledu dětí. Hodnocení konfliktu jako ohrožujícího nebo pocitu viny za jeho vznik jsou klíčovými mediátory ve vztahu k úrovni adaptace dětí.

Nepřímý dopad konfliktu na adaptaci dětí se uskutečňuje stejně jako v předchozích vývojových obdobích prostřednictvím narušení podoby vztahu mezi rodičem a dítětem a zejména alterací způsobu výchovy a rodičovského chování vůči dítěti. Právě období školního věku s sebou nese poměrně vysoké nároky na podobu

interakce mezi rodičem a dítětem, která se rozšiřuje i na plnění školních povinností a na společnou přípravu na vyučování. Je pochopitelné, že manželskými konflikty oslabený rodič může být méně odolný, trpělivý, podpůrný ve vztahu k dítěti a může vykazovat tendenci spíše k neadekvátním reakcím v situacích, kdy se např. příprava do školy dítěti nedaří, dítě je nesoustředěné nebo neposlušné. Zátěž v podobě rodičovských konfliktů se tak může spolupodílet na školním selhávání.

Dalším specifickým faktorem, který může přispívat ke zvyšování rizika problémového vývoje, je vedle narušené schopnosti „dobře vychovávat“ také psychopatologie na straně rodiče, ve výzkumech zaměřujících se na manželský konflikt bývá zastoupen především problémy depresivního charakteru. Pro vývojové úkoly školního věku, ke kterým vedle již uvedené školní adaptace a utváření sociálních vztahů mimo rodinu patří také rozvoj zdravé sebedůvěry ve vlastní schopnosti a kompetence, se dají vymezit jisté aspekty podporujícího chování rodičů, které napomáhají jejich naplňování. Jedná se o přítomnost otevřené komunikace, akceptace dítěte a zejména pak zvyšující se podíl nepřímého monitoringu dítěte na úkor přímého a neustálého dohledu, který byl adekvátní v předchozích etapách vývoje. Rodiče jsou pro dítě ve sledovaném období stále hlavním zdrojem jistoty a podpory, přestože se již začíná rozvíjet i další oblast vrstevnických vztahů. Přátelé budou postupně poskytovat podobným způsobem jako rodiče bezpečný přístav v dobách stresu nebo bezpečnou základnu pro exploraci, která zejména v následné etapě dospívání hraje nezastupitelnou vývojovou roli. Vztahy s vrstevníky a dětská přátelství značně ovlivňuje podoba rodinných interakcí. Souvislosti mezi konflikty rodičů a problematickými vztahy s vrstevníky, popř. se sníženou kvalitou přátelských vztahů dítěte jsou důležitou oblastí empirického výzkumu již z toho důvodu, že problémy ve vztazích s vrstevníky ve školním věku jsou jedním z významných prediktorů nejen problémů v interpersonálních vztazích v dospělosti, ale i individuální psychopatologie.

Období adolescence charakterizované výraznými změnami v téměř všech oblastech fyzického a psychického vývoje s sebou přináší řadu zásadních úkolů, které se mohou stávat díky nevhodným rodinným podmínkám pro adolescenta těžšími a komplikovanější splnitelnými, popř. je jejich splnění zcela znemožněno. Jedná se o proces utváření vlastní identity, postupný proces získávání větší míry autonomie a nezávislosti na rodičích, ale zejména také navazování prvních partnerských vztahů.

Jako více vulnerabilní období se vůči dopadům konfliktu rodičů jeví zejména fáze rané adolescence, ve které jsou nakumulovány prudké změny v oblasti fyzického a

pohlavního vývoje, které jsou doprovázeny vyšší instabilitou emocí. Přestože se v současnosti již vysoká míra negativismu a výrazný nárůst mezigeneračních konfliktů mezi rodiči a dětmi nepokládá za hlavní rys tohoto období, kterým bývalo definováno v dřívějších přístupech k vymezení adolescence, přece jen právě tyto proměnné přispívají k vyšší zranitelnosti vzájemných rodinných vztahů a podoby komunikace mezi rodiči a dětmi. Recipročně teda samotní dospívající a jejich chování mohou být jedním ze zdrojů manželských neshod v této fázi vývoje.

Manželský konflikt může dospívající ovlivňovat jak přímým, tak nepřímým způsobem, jak tomu bylo i v předchozích vývojových obdobích. Nicméně pokud posuzujeme proporce zaměření recentních empirických studií, převládá již pro toto vývojové období spíše zájem o sledování nepřímých efektů a hledání případných zprostředkujících proměnných. Mezi významné mediátory souvislosti mezi manželským konfliktem a maladaptací adolescentů se v tomto období řadí zejména kognitivní hodnocení konfliktu, které souvisí s pokračujícím vývojem kognitivních schopností směrem k vyšší sofistikovanosti v používání myšlenkových operací v abstraktní rovině. Schopnost emoční regulace a také vědomí vlastní účinnosti zvládnání během stresové situace patří mezi další aspekty, které z hlediska narůstající schopnosti introspekce a sebereflexe dospívajících, ale také zvyšujícího se podílu samostatnosti umožňující aktivnější způsob zvládnání aktuální situace, slouží v popisovaných souvislostech jako významné mediační a moderační proměnné.

Vztahy adolescentů s rodiči prochází v tomto období proměnou, kterou lze charakterizovat jako dovršování vývoje citové vazby od hierarchického vztahu k rovnocennému partnerství, ale destruktivní podoba konfliktu mezi rodičovskou dvojicí stále působí jako narušení jistoty v prostředí, které by pro dospívající mělo sloužit v této době vyznačující se zvýšenou potřebou explorační jako bezpečné zázemí a bezpečný přístav pro případy krize a stresu, se kterým se mladí lidé během osamostatňování setkávají.

Novou a pro adolescenci charakteristickou oblastí vývoje sociálních vztahů, jejíž optimální rozvoj destruktivní podoba konfliktů mezi rodičovskou dvojicí významně ohrožuje, jsou rozvíjející se romantické vztahy mladých lidí. Zřetelné podobnosti, které jsou typické jak pro manželství, tak pro romantická partnerství mladých lidí, vytvářejí základ pro přenos nebo odmítání vzorců chování v konfliktních situacích mezi intimními partnery. Nesoulad a nespokojenost rodičů v manželství negativně dopadá na

partnerství dospívajících a tímto způsobem komplikuje a ztěžuje naplňování dalšího z vývojových úkolů tohoto období – explorace na poli intimity a partnerství.

Tato práce také představila zahájení výzkumu rodičovského konfliktu vnímaného a hodnoceného z perspektivy dospívajících v tuzemském kontextu. Jedná se o prvotní pokusy spojené s prací na převodu jedné z nejvyužívanějších zahraničních metod a jejím využití v rámci longitudinální studie, která přinesla zajímavé zjištění o stabilitě struktury vnímání rodičovského konfliktu mezi střední a pozdní adolescencí. Současný stav výzkumu v této oblasti se zatím omezuje spíše na jednotlivé drobnější sondy, které jsou realizovány v rámci studentských projektů diplomových prací, které využívají převedené a upravené zkrácené české varianty metody CPIC (Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2008, 2009). Pod vedením autorky této práce zatím vznikla řada bakalářských prací, které sledovaly např. souvislosti vnímání rodičovského konfliktu s produkcí volně generovaných strachů u třináctiletých adolescentů (Sapáková, 2009), s kvalitou citové vazby k rodičům a vrstevníkům u pozdních adolescentů (Baránková, 2010), s rizikovým chováním adolescentů (Knížková, 2010), s mírou nemocnosti dětí na prahu dospívání (Syptáková, 2010), se suicidiálními ideacemi (Jelenová, 2010). Dále bylo např. provedeno srovnání vnímání konfliktu rodičů průřezově v období střední a pozdní adolescence a také skupin studentů, kteří žijí doma a na koleji (Jamborová, 2010).

Budoucí směřování v této oblasti se bude soustřeďovat na využití doposud získaných longitudinálních dat a výsledků k ověřování procesuálních modelů vztahů k relevantním ukazatelům adaptace v období rané dospělosti/vynořující se dospělosti, do které dospívají respondenti projektu ELSPAC, ale také na rozšíření stávajících použitých teoretických východisek (kognitivně-kontextuální rámec viz kapitola 3. 3.) směrem k integraci s teorií emoční jistoty (viz kapitola 3. 4.), jak naznačuje současný trend výzkumů v této oblasti. Koncipování výzkumů by se mělo také ubírat cestou využití kombinace různých zdrojů informací (děti, rodiče, využití pozorování reakcí a chování v situacích simulovaného konfliktu) a mělo by být vedeno snahou o přednostní využití longitudinálního přístupu, který umožňuje zachytit dlouhodobější dopady nevhodného rodinného prostředí charakterizovaného destruktivním manželským konfliktem např. v období dospělosti sledovaných dětí.

Literatura

- Ablow, J. C., Measelle, J. R., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (2009). Linking marital conflict and children's adjustment: The role of young children's perceptions. *Journal of Family Psychology, 23*, 485 – 499.
- Allen, J. P., & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy, & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical application* (319 – 335). New York: Guilford Press.
- Almeida, D. M., Wethington, E., & Chandler, A. (1999). Daily transmission of tension between marital dyads and parent-child dyads. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 49 – 61.
- Amato, P. R. (1986). Marital conflict, the parent-child relationship and child self-esteem. *Family Relations, 35*, 403 – 410.
- Amato, P. R., & Affifi, T. D. (2006). Feeling caught between parents: Adult children's relations with parents and subjective well-being. *Journal of Marriage and Family, 68*, 222 – 235.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 110*, 26 – 46.
- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 16*, 427 – 454.
- Barnett, B., & Parker, G. (1998). The parentified child: Early competence or childhood deprivation? *Child Psychology and Psychiatry, 3*, 146 – 155.
- Baril, M. E., Crouter, A. C., & McHale, M.C. (2007). Processes linking adolescent well-being, marital love, and coparenting. *Journal of Family Psychology, 21*, 645 – 654.
- Belsky, J. & Pensky, E. (1988). Marital change across the transition to parenthood. *Marriage and Family Review, 13*, 133–156.
- Belsky, J., Putnam, S., & Crnic, K. (1996). Coparenting, parenting, and early emotional development. *New Directions for Child and Adolescent Development, 74*, 45 – 55.
- Benson, M. J., Buehler, C., & Gerard, J. M. (2008). Interparental hostility and early adolescent problem behavior: Spillover via maternal acceptance, harshness, inconsistency, and intrusiveness. *The Journal of Early Adolescence, 28*, 428 – 454.
- Bickham, N. L., & Fiese, B. H. (1997). Extension of the Children's Perceptions of Interparental Conflict Scale for use with late adolescents. *Journal of Family Psychology, 11*, 246 – 250.
- Birchler, G. R. (1979). Communication skills in married couples. In A. S. Bellack & M. Hersen (Eds.), *Research and practice in social skills training* (273 – 315). New York: Plenum Press.
- Bosco, G. L., Renk, K., Dinger, T. M., Epstein, M. K., & Phares, V. (2003). The connections between adolescents' perceptions of parents, parental psychological symptoms, and adolescent functioning. *Applied Developmental Psychology, 24*, 179 – 200.
- Bowlby, J. (1969/1997). *Attachment and loss, Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973/1998). *Attachment and loss, Vol. 2: Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988/2009). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Bradbury, T., Rogge, R., & Lawrence, E. (2001). Reconsidering the role of conflict in marriage. In A. Booth, A. C. Crouter, & M. Clements (Eds.), *Couples in conflict* (59 – 81). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bradford, K., Vaughn, L. T., & Barber, B. K. (2008). When there is conflict: Interparental conflict, parent-child conflict, and youth problem behaviors. *Journal of Family Issues, 29*, 780 – 805.
- Buehler, Ch., Anthony, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Gerard, J., & Pemberton, S. (1997). Interparental conflict and youth problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies, 6*, 233 – 247.
- Buehler, Ch., Lange, G., & Franck, K. L. (2007). Adolescents' cognitive and emotional responses to marital hostility. *Child Development, 78*, 775 – 789.

-
- Buehler, Ch., Franck, K. L., & Cook, E. C. (2009). Adolescents' triangulation in marital conflict and peer relations. *Journal of Research on Adolescence, 19*, 669 – 689.
- Buehler, Ch., & Welsh, P. H. (2009). A process model of adolescents' triangulation into parents' marital conflict: The role of emotional reactivity. *Journal of Family Psychology, 23*, 167 – 180.
- Cahn, D. D. (1992). *Conflict in intimate relationships*. New York: The Guilford Press.
- Call, K. T., & Mortimer, J. T. (2001). *Arenas of comfort in adolescence: A study of adjustment in context*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Campos, J. J., Mumme, D., Kermoian, R., & Campos, R. G. (1994). A functionalist perspective on the nature of emotion. *The Japanese Journal of Research on Emotion, 2*, 1 – 20.
- Capaldi, D. M., Dishion, T. J., Stoolmiller, M., & Yoerger, K. (2001): Aggression toward female partners by at-risk young men: The contribution of male adolescent friendships. *Developmental Psychology, 37*, 61 – 73.
- Carstensen, L. L., & Charles, S. T. (1998). Emotion in the second half of life. *Current Directions in Psychological Science, 7*, 144 – 149.
- Carstensen, L. L., Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (1995). Emotional behavior in long-term marriage. *Psychology and Aging, 10*, 140 – 149.
- Cassidy, J., & Shaver, P. R. (1999). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical application*. The Guilford Press: New York
- Collins, W. A., & Sroufe, L. A. (1999). Capacity for intimate relationships: A developmental construction. In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring, (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (125 – 147). Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, W. A., Welsh, D. P., & Furman, W. (2009). Adolescent romantic relationships. *Annual Review of Psychology, 60*, 631 – 652
- Compas, B. E. (1987). Coping with stress during childhood and adolescence. *Psychological Bulletin, 101*, 393 – 403.
- Costello, E. J., & Angold, A. (1988). Scales to assess child and adolescent depression: checklists, screens, and nets. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 27*, 726 – 737.
- Cox, M., Paley, B., & Harter, K. (2001). Interparental conflict and parent-child relationships. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and application* (249 – 272). Cambridge: Cambridge University Press.
- Crockenberg, S., & Langrock, A. (2001a). The role of specific emotions in children's responses to interparental conflict: A test of the model. *Journal of Family Psychology, 15*, 163 – 182.
- Crockenberg, S., & Langrock, A. (2001b). Emotion and emotional regulation in children's responses to conflict. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and application* (129 – 156). Cambridge: Cambridge University Press.
- Crockenberg, S. C., & Leerkes, E. M. (2003). Infant negative emotionality, caregiving, and family relationships. In A. C. Crouter & A. Booth (Eds.), *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships* (57 – 78). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crockenberg, S. C., Leerkes, E. M., & Lekka, S. K. (2007). Pathways from marital aggression to infant emotion regulation: The development of withdrawal in infancy. *Infant Behavior & Development, 30*, 97 – 113.
- Crouter, A. C. & Booth, A. (2003). *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Cui, M., Conger, R. D., & Lorenz, F. O. (2005). Predicting change in adolescent adjustment from change in marital problems. *Developmental Psychology, 41*, 812 – 823.
- Cui, M., Donnellan, M. B., & Conger, R. D. (2007). Reciprocal influences between parents' marital problems and adolescent internalizing and externalizing behavior. *Developmental Psychology, 43*, 1544 – 1552.
- Cui, M., & Donnellan, M. B. (2009). Trajectories of conflict over raising adolescent children and marital satisfaction. *Journal of Marriage and Family, 71*, 478 – 494.

-
- Cummings, E. M. (1987). Coping with background anger in early childhood. *Child Development, 58*, 976 – 984.
- Cummings, E. M., Ballard, M., El-Sheikh, M., & Lake, M. (1991). Resolution and children's responses to interadult anger. *Developmental Psychology, 27*, 462 – 470.
- Cummings, E. M. & Cummings, J. S. (1988). A process-oriented approach to children's coping with adults' angry behavior. *Developmental Review, 3*, 296 – 321.
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (1994). *Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution*. New York: Guilford Press.
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (1996). Emotional security as a regulatory process in normal development and the development of psychopathology. *Development and Psychopathology, 8*, 123 – 139.
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 43*, 31 – 63.
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective*. New York: Guilford Press.
- Cummings, E. M., Davies, P. T., & Campbell, S. B. (2000). *Developmental psychopathology and family process: Theory, research and clinical implication*. New York: Guilford Press.
- Cummings, E. M., Davies, P. T., & Simpson, K. S. (1994). Marital conflict, gender, and children's appraisals and coping efficacy as mediators of child adjustment. *Journal of Family Psychology, 8*, 141 – 149.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., & Dukewich, T. L. (2001). The study of relations between marital conflict and child adjustment: Challenges and new directions for methodology. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and applications* (39 – 63). Cambridge: Cambridge University.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., & Papp, L. M. (2003). Children's responses to everyday marital conflict tactics in the home. *Child Development, 74*, 1918 – 1929.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., & Papp, L. M. (2004). Everyday marital conflict and child aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology, 32*, 191 – 202.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., Papp, L. M., & Dukewich, T. L. (2002). Children's responses to mothers' and fathers' emotionality and tactics in marital conflict in the home. *Journal of Marriage and Family, 16*, 478 – 492.
- Cummings, E. M., Iannotti, R. J., & Zahn-Waxler, C. (1985). Influence of conflict between adults on the emotions and aggression of young children. *Developmental Psychology, 21*, 495 – 507.
- Cummings, J. S., Pellegrini, D. S., Notarius, C. I., & Cummings, E. M. (1989). Children's responses to angry adult behavior as a function of marital distress and history of interparent hostility. *Child Development, 60*, 1035 – 1043.
- Cummings, E. M., Schermerhorn, A. C., Davies, P. T., Goeke-Morey, M. C., & Cummings, J. S. (2006). Interparental discord and child adjustment: Prospective investigations of emotional security as an explanatory mechanism. *Child Development, 77*, 132 – 152.
- Cummings, E. M., Zahn-Waxler, C., & Radke-Yarrow, M. (1981). Young children's responses to expressions of anger and affection by others in the family. *Child Development, 52*, 1274 – 1282.
- Darling, N., Cohan, C. L., Burns, A., & Thompson, L. (2008). Within-family conflict behaviors as predictors of conflict in adolescent romantic relations. *Journal of Adolescence, 31*, 671 – 690.
- Davern, M. T., Staiger, P. K., & Luk, E. S. (2005). Adolescent and parental perceptions of interparental conflict. *E-Journal of Applied Psychology, 1*, 1 – 25.
- David, K. M., & Murphy, B. C. (2004). Interparental conflict and late adolescents' sensitization to conflict: The moderating effects of emotional functioning and gender. *Journal of Youth and Adolescence, 33*, 187 – 200.
- David, K. M., & Murphy, B. C. (2007). Interparental conflict and preschoolers' peer relations: The moderating roles of temperament and gender. *Social Development, 16*, 1 – 23.

-
- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, *116*, 387 – 411.
- Davies, P. T., Forman, E. M., Rasi, J. A., & Stevens, K. I. (2002). Assessing children's emotional security in the interparental relationship: The Security in the Interparental Subsystem Scales. *Child Development*, *73*, 544 – 562.
- Davies, P. T., Harold, G. T., Goeke-Moery, M. C., Cummings, E. M., Shelton, K., Rasi, J. A. (2002). Introduction and literature review. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *67*, 1 – 26.
- Davies, P. T., Harold, G. T., Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M. (2002). Child emotional security and interparental conflict. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *67*, 41 – 62.
- Davies, P. T., & Lindsay, L. L. (2001). Does gender moderate the effects of marital conflict on children? In J.H. Grych & F.D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and applications* (64 – 97). New York: Cambridge University Press.
- Davies, P. T., & Lindsay, L. L. (2004). Interparental conflict and adolescent adjustment: Why does gender moderate early adolescent vulnerability? *Journal of Family Psychology*, *18*, 160 – 170.
- Davies, P. T., Myers, R. L., Cummings, E. M., & Heindel, S. (1999). Adult conflict history and children's subsequent responses to conflict: An experimental test. *Journal of Family Psychology*, *13*, 610 – 628.
- Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L., Cicchetti, D., & Cummings, E. M. (2007). The role of child adrenocortical functioning in pathways between interparental conflict and child maladjustment. *Developmental Psychology*, *43*, 918 – 930.
- Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L., Cicchetti, D., & Cummings, E. M. (2008). Adrenocortical underpinnings of children's psychological reactivity to interparental conflict. *Child Development*, *79*, 1693 – 1706.
- Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L., Cicchetti, D., Manning, L. G., & Zale, E. (2009). Children's patterns of emotional reactivity to conflict as explanatory mechanisms in links between interpartner aggression and child physiological functioning. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *50*, 1384 – 1391.
- Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L., Winter, M. A., Farrell, D., & Cummings, E. M. (2006). Child adaptational development in contexts of interparental conflict over time. *Child Development*, *77*, 218 – 233.
- Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L., Woitach, M. J., & Cummings, E. M. (2009). A process analysis of the transmission of distress from interparental conflict to parenting: Adult relationship security as an explanatory mechanism. *Developmental Psychology*, *45*, 1761 – 1773.
- Davies, P. T. & Windle, M. (2001). Interparental discord and adolescent adjustment trajectories: The potentiating and protective role of intrapersonal attributes. *Child Development*, *72*, 1163 – 1178.
- Davies, P. T., & Woitach, M. J. (2008). Children's emotional security in the interparental relationship. *Current Directions in Psychological Science*, *17*, 269 – 274.
- Depner, C. E., Leino, E. V., & Chun, A. (1992). Interparental conflict and child adjustment: A decade review. *Family and Conciliation Courts Review*, *30*, 323 – 341.
- De Arth-Pendley, G., & Cummings, E. M. (2002). Children's emotional reactivity to interadult nonverbal conflict expressions. *The Journal of Genetic Psychology*, *163*, 97 – 111.
- Doyle, A. B., Brendgen, M., Markiewicz, D., & Kamkar, K. (2003). Family relationships as moderators of the association between romantic relationships and adjustment in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, *23*, 316 – 340.
- Doyle, A. B., & Markiewicz, D. (2005). Parenting, marital conflict and adjustment from early- to mid-adolescence: Mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, *34*, 97 – 110.
- Donovan, W. L., Leavitt, L. A., & Walsh, R. O. (1998). Conflict and depression predict maternal sensitivity to infant cries. *Infant Behavior and Development*, *23*, 505 – 517.

-
- Dunn, J. & Davies, L. (2001). Sibling relationships and interparental conflict. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and application* (273 – 290). Cambridge: Cambridge University Press.
- Du Rocher Schudlich, T. D., & Cummings, E. M. (2003). Parental dysphoria and children's internalizing symptoms: Marital conflict styles as mediators of risk. *Child Development, 74*, 1663 – 1681.
- Du Rocher Schudlich, T. D., & Cummings, E. M. (2007). Parental dysphoria and children's adjustment: Marital conflict styles, children's emotional security, and parenting as mediators of risk. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 627 – 639.
- Du Rocher Schudlich, T. D., Shamir, H. & Cummings, E. M. (2004). Marital conflict, children's representations of family relationships, and children's dispositions towards peer conflict strategies. *Social Development, 13*, 171 – 192.
- Easterbrooks, M. A., Cummings, E. M., & Emde, R. N. (1994). Young children's responses to constructive marital disputes. *Journal of Family Psychology, 8*, 160 – 169.
- Egeland, B., Jacobvitz, D., & Sroufe, L. A. (1988). Breaking the cycle of abuse. *Child Development, 59*, 1080 – 1088.
- El-Sheikh, M. (2005). The role of emotional responses and physiological reactivity in the marital conflict-child functioning link. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*, 1191–1199.
- El-Sheikh, M., Buckhalt, J. A., Mize, J., & Acebo, Ch. (2006). Marital conflict and disruption of children's sleep. *Child Development, 77*, 31 – 43.
- El-Sheikh, M., Cummings, E. M., & Reiter, S. (1996). Preschoolers' responses to ongoing interadult conflict: The role of prior exposure to resolved versus unresolved arguments. *Journal of Abnormal Child Psychology, 24*, 665 – 679.
- El-Sheikh, M., Keller, P. S., & Erath, S. A. (2007). Marital conflict and risk for child maladjustment over time: Skin conductance level reactivity as a vulnerability factor. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 715–727.
- El-Sheikh, M., Kouros, C., Erath, S., Cummings, E. M., Keller, P., & Staton, L. (2009). Marital conflict and children's externalizing behavior: Interactions between parasympathetic and sympathetic nervous system activity. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 74*.
- El-Sheikh, M., & Reiter, S., L. (1996). Children's responding to live interadult conflict: The role of form of anger expression. *Journal of Abnormal Child Psychology, 24*, 401– 415.
- El-Sheikh, M., & Whiston, S. A. (2006). Longitudinal relations between marital conflict and child adjustment: Vagal regulation as a protective factor. *Journal of Family Psychology, 20*, 30-39.
- Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin, 92*, 310 – 330.
- Engels, R. C. M. E., Finkenauer, C., & Dekovic, M. (2001). Parental attachment and adolescents' emotional adjustment: The associations with social skills and relational competence. *Journal of Counseling Psychology, 48*, 428 – 439.
- Erel, O., & Burman, B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 118*, 108 – 132.
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Ewart, K. C., Taylor, C. B., Kraemer, H. C. & Agras, W. S. (1991). High blood pressure and marital discord: Not being nasty matters more than being nice. *Health Psychology, 10*, 155 –163.
- Faircloth, W. B., & Cummings, E. M. (2008). Evaluating a parent education program for preventing the negative effects of marital conflict. *Journal of Applied Developmental Psychology, 29*, 141 – 156
- Fear, J. M., Champion, J. E., Reeslund, K. L., Forehand, R., Colletti, C., Roberts, L., & Compas, B. E. (2009). Parental depression and interparental conflict: Children and adolescents' self-blame and coping responses. *Journal of Family Psychology, 23*, 762 – 766.
- Field, D., & Millsap, R. E. (1991). Personality in advanced old age: Continuity or change? *The Journal of Gerontology, 46*, 299 – 308.
- Fincham, F. D. (2003). Marital conflict: Correlates, structure, and context. *Current Directions in Psychological Science, 12*, 23 – 27.

-
- Fincham, F., Grych, J., & Osborne, L. (1994). Does marital conflict cause child maladjustment? Directions and challenges for longitudinal research. *Journal of Family Psychology, 8*, 128 – 140.
- Fincham, F. D., & Grych, J. H. (2001). Advancing understanding of the association between interparental conflict and child development. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and applications*. (443 – 451). Cambridge: Cambridge University.
- Forehand, R., McCombs, A., Long, N., Brody G., & Fauber, R. (1988). Early adolescent adjustment to recent parental divorce: The role of interparental conflict and adolescent sex as mediating variables. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 56*, 624 – 627.
- Fosco, G. M., & Grych, J. H. (2007). Emotional expression in the family as a context for children's appraisals of interparental conflict. *Journal of Family Psychology, 21*, 248 – 258.
- Fosco, G. M., & Grych, J. H. (2008). Emotional, cognitive, and family systems mediators of children's adjustment to interparental conflict. *Journal of Family Psychology, 22*, 843 – 854.
- Fosco, G. M., DeBoard, R. L., & Grych, J. H. (2007). Making sense of family violence: Implications of children's appraisals of interparental aggression for their short- and long-term functioning. *European Psychologist, 12*, 6 – 16.
- Franck, K. L., & Buehler, Ch. (2007). A family process model of marital hostility, parental depressive affect, and early adolescent problem behavior: The roles of triangulation and parental warmth. *Journal of Family Psychology, 21*, 614 – 625.
- Frosch, C. A., Mangelsdorf, S. C., & McHale, J. L. (2000). Marital behavior and the security of preschooler-parent attachment relationships. *Journal of Family Psychology, 14*, 144 – 161.
- Furman, W., & Wehner, E. A. (1994). Romantic views: Toward a theory of adolescent romantic relationships. In R. Montemayor, G. R. Adams, & G. P. Gullotta (Eds.), *Relationships during adolescence: Advances in adolescent development* (168 – 175). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Furman, W., & Flanagan, A. (1997): The influence of earlier relationships on marriage: An attachment perspective. In W. K. Halford & H. J. Markoman, (Eds.), *Clinical handbook of marriage and couples interventions* (179 – 202). New York: Wiley.
- Furman, W. (1999): Friends and lovers: The role of peer relationships in adolescent heterosexual romantic relationships. In W. A. Collins & B. Laursen (Eds.), *Relationships as developmental contexts: Minnesota Symposia on Child Development, 30* (133 – 154). Hillsdale: Erlbaum.
- García, F., & Gracia, E. (2009). Is always authoritative the optimum parenting style? Evidence from Spanish families. *Adolescence, 44*, 101 – 131.
- Gerard, J. M., Buehler, C., Franck, K., & Anderson, O. (2005). In the eyes of the beholder: Cognitive appraisals as mediators of the association between interparental conflict and youth maladjustment. *Journal of Family Psychology, 19*, 376 – 384.
- Gerard, J. M., Krishnakumar, A., & Buehler, Ch. (2006). Marital conflict, parent-child relations, and youth maladjustment: A longitudinal investigation of spillover effects. *Journal of Family Issues, 27*, 951 - 975.
- Ghazarian, S. R., & Buehler, C. (2010). Interparental conflict and academic achievement: An examination of mediating and moderating factors. *Journal of Youth Adolescence, 39*, 23 – 35.
- Glick, B. R. & Gross, S. J. (1975). Marital interaction and marital conflict: A critical evaluation of current research strategies. *Journal of Marriage and Family, 37*, 505 – 512
- Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M., & Papp, L. M. (2007). Children and marital conflict resolution: Implications for emotional security and adjustment. *Journal of Family Psychology, 21*, 744 – 753.
- Gomulak-Cavicchio, B. M., Davies, P. T., & Cummings, E. M. (2006). The role of maternal communication patterns about interparental disputes in associations between interparental conflict and child psychological maladjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology, 34*, 57 – 771.
- Goodman, S. H., Barfoot, B., Frye, A. A., & Belli, A. M. (1999). Dimensions of marital conflict and children's social problem-solving skills. *Journal of Family Psychology, 13*, 33 – 45.
- Gottman, J. M. (1979). Detecting cyclicity in social interaction. *Psychological Bulletin, 86*, 338 – 348.

-
- Gottman, J. M. (1993). The roles of conflict engagement, escalation, and avoidance in marital interaction: A longitudinal view of five types of couples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 61*, 6 – 15.
- Gottman, J. M. (1994). *What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gottman, J. M., & Katz, L. F. (1989). Effects of marital discord on young children's peer interaction and health. *Developmental Psychology, 25*, 373 – 381.
- Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (1988). The social psychophysiology of marriage. In P. Noller & M. A. Fitzpatrick (Eds.), *Perspectives on Marital Interactions* (183 – 200). Avon: Multilingual Matters.
- Gottman, J. M., & Notarius, C. I. (2000). Decade review: Observing marital interaction. *Journal of Marriage and the Family, 62*, 927 – 947.
- Grant, K. E., Compas, B. E., Thurm, A. E., McMahon, S. D., Gipson, P. Y., Campbell, A. J., Krochock, K., & Westerholm, R. I. (2006). Stressors and child and adolescent psychopathology: Evidence of moderating and mediating effects. *Clinical Psychology Review, 26*, 257– 283.
- Gray, M. R., & Steinberg, L. (1999): Adolescent romance and the parent-child relationship: A contextual perspective. In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring, (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (235 – 265). Cambridge: Cambridge University Press
- Greef, A. P., & DeBruyne, T. (2000). Conflict management style and marital satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy, 26*, 321 – 334.
- Greenstein, T. N. (1995). Gender ideology, marital disruption, and the employment of married women. *Journal of Marriage and the Family, 57*, 31 – 42.
- Grych, J. H. (1998). Children's appraisals of interparental conflict: Situational and contextual influences. *Journal of Family Psychology, 12*, 437 – 453.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin, 108*, 267 – 290.
- Grych, J. H., Seid, M., & Fincham F. D. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict Scale. *Child Development, 63*, 558 – 572.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1993). Children's appraisals of marital conflict: Initial investigations of the cognitive-contextual framework. *Child Development, 64*, 215 – 230.
- Grych, J. H., Harold, G. T., & Miles, C. J. (2003). A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between interparental conflict and child adjustment. *Child Development, 74*, 1176 – 1193.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (2001). Interparental conflict and child adjustment: An overview. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and applications* (1 – 5). Cambridge: Cambridge University.
- Grych, J. H., Raynor, S. R., & Fosco, G. M. (2004). Family processes that shape the impact of interparental conflict on adolescents. *Development and Psychopathology, 16*, 649 – 665.
- Grych, J. H., Wachsmuth-Schlaefler, T., & Klockow, L. L. (2002). Interparental aggression and young children's representations of family relationships. *Journal of Family Psychology, 16*, 259 – 272.
- Ha, T., Overbeek, G., Vermulst, A. A., & Engels, R. C. M. E. (2009). Marital quality, parenting, and adolescent internalizing problems: A three-wave longitudinal study. *Journal of Family Psychology, 23*, 263 – 267.
- Hakulinen, T., Laippala, P., & Paunonen, M. (1998). Relationships between infant temperament, demographic variables, and family dynamics of childrearing families. *Journal of Advanced Nursing, 27*, 458 – 465.
- Harris, J. R. (1995). Where is the child's environment? A group theory of socialization of development. *Psychological Review, 102*, 458 – 489.
- Harrist, A. W., & Ainslie, R. C. (1998). Marital discord and child behavior problems: Parent-child relationship quality and child interpersonal awareness as mediators. *Journal of Family Issues, 19*, 140 – 163.
- Harold, G. T., & Conger, R. D. (1997). Marital conflict and adolescent distress: The role of adolescent awareness. *Child Development, 68*, 333 – 350.

-
- Harold, G. T., Fincham, F. D., Osborne, L. N., & Conger, R. D. (1997). Mom and dad are at it again: Adolescent perceptions of marital conflict and adolescent psychological distress. *Developmental Psychology, 33*, 333 – 350.
- Harold, G. T., Shelton, K. H., Goeke-Morey, M. C., & Cummings, E. M. (2004). Marital conflict, child emotional security about family relationships and child adjustment. *Social Development, 13*, 350 – 376.
- Hatch, L. R., & Bulcroft, K. (2004). Does long-term marriage bring less frequent disagreements? Five explanatory frameworks. *Journal of Family Issues, 25*, 465 – 495.
- Helgeson, V. S. (1994). Relation of agency and communion to well-being: Evidence and potential explanations. *Psychological Bulletin, 116*, 412 – 428.
- Henning, K., Leitenberg, H., Coffey, P., Bennett, T., & Jankowski, M. K. (1997). Long term adjustment to witnessing interparental physical conflict during childhood. *Child Abuse & Neglect, 21*, 501 – 515.
- Hiotakis, S. (2005). *An investigation of familial variables associated with marital satisfaction*. Dissertation Thesis. Hofstra University: Hempstead, N.Y.
- Hubbard, R. M., & Adams, C. F. (1936). Factors affecting the success of child guidance clinic treatment. *American Journal of Orthopsychiatry, 6*, 81 – 103.
- Chang, L., Lansford, J., Schwartz, D. & Farver, J. (2004). Marital quality, maternal depressed affect, harsh parenting, and child externalising in Hong Kong Chinese families. *International Journal of Behavioral Development, 28*, 311 – 318.
- Charles, R. (2001). Is there any empirical support for Bowen's concept of differentiation of self, triangulation, and fusion? *American Journal of Family Therapy, 29*, 279 – 292.
- Choi, H., & Marks, F. N. (2008). Marital conflict, depressive symptoms, and functional impairment. *Journal of Marriage and Family, 70*, 377 – 390.
- Chvála, V., & Trapková, L. (2008). *Rodinná terapie a teorie jin-jangu*. Praha: Portál.
- Ingoldsby, E. M., Shaw, D. S., Owens, E. B., & Winslow, E. B. (1999). A longitudinal study of interparental conflict, emotional and behavioral reactivity, and preschoolers' adjustment problems among low-income families. *Journal of Abnormal Child Psychology, 27*, 343 – 356.
- Jenkins, J. (2000). Marital conflict and children's emotions: The development of an anger organization. *Journal of Marriage and the Family, 62*, 723 – 736.
- Jenkins, J. M., & Buccioni, J. M. (2000). Children's understanding of marital conflict and the marital relationship. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*, 161 – 168.
- Ježek, S., & Lacinová, L. (2008). *Fifteen-year-olds in Brno: A Slice of longitudinal self-reports*. Brno: Masarykova univerzita.
- Johnson, D. R., Amoloza, T. O., & Booth, A. (1992). Stability and developmental change in marital quality: A three-wave panel analysis. *Journal of Marriage and the Family, 54*, 582 – 594.
- Johnson, H. D., Lavoie, J. C., & Mahoney, M. (2001). Interparental conflict and family cohesion: Predictors of loneliness, social anxiety, and social avoidance in late adolescence. *Journal of Adolescent Research, 16*, 304 – 318.
- Joshi, V. (2007). *Stres a zdraví*. Praha: Portál.
- Jouriles, E. N., Spiller, L. C., Stephens, N., McDonald, R., & Swank, P. (2000). Variability in adjustment of children of battered women: The role of child appraisals of interparent conflict. *Cognitive Therapy and Research, 24*, 233 – 249.
- Jouriles, E. N., Piffner, L. J. & O'Leary, S. G. (1988). Marital conflict, parenting, and toddler conduct problems. *Journal of Abnormal Child Psychology, 16*, 197 – 206.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (2006). *LISREL for Windows 8.80*. Lincolnwood: Scientific Software International, Inc.
- Kaczynski, K. J., Lindahl, K. M., Malik, N. M., & Laurenceau, J-P. (2006). Marital conflict, maternal and paternal parenting, and child adjustment: A test of mediation and moderation. *Journal of Family Psychology, 20*, 199 – 208.

-
- Katz, L. F., & Gottman, J. M. (1993). Patterns of marital conflict predict children's internalizing and externalizing behaviors. *Developmental Psychology, 29*, 940 – 950.
- Katz, L. F., & Gottman, J. G. (1996). Spillover effects of marital conflict: In search of parenting and coparenting mechanisms. *New Directions for Child and Adolescent Development, 74*, 57 – 76.
- Keller, P. S., Cummings, E. M., & Peterson, K. M. (2009). Marital conflict in the context of parental depressive symptoms: Implications for the development of children's adjustment problems. *Social Development, 18*, 536 – 555.
- Kerig, P. K. (1995). Triangles in the family circle: Effects of family structure on marriage, parenting, and child adjustment. *Journal of Family Psychology, 9*, 28 – 43.
- Kerig, P. K. (1996). Assessing the links between interparental conflict and child adjustment: The conflicts and problem-solving scales. *Journal of Family Psychology, 10*, 454 – 473.
- Kerig, P. K. (1998). Moderators and mediators of the effects of interparental conflict on children's adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology, 26*, 199 – 212.
- Kerig, P. K. (1999). Gender issues in the effects of exposure to violence on children. *Journal of Emotional Abuse, 2*, 87 – 105.
- Kerig, P. K. (2001). Coping with interparental conflict. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research and application* (213 – 245). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiecolt-Glaser, J. K., Loving, T. J., Stowell, J. R., Malarkey, W. B., Lemeshow, S., Dickinson, S. L., & Glaser, R. (2005). Hostile marital interactions, proinflammatory cytokine production, and wound healing. *Archives of General Psychiatry, 62*, 1377 – 1384.
- Kiecolt-Glaser, J. K., Malarkey, W. B., Chee, M., Newton, T., Cacioppo, J. T., Mao, H., & Glaser, R. (1993). Negative behavior during marital conflict is associated with immunological down-regulation. *Psychosomatic Medicine, 55*, 395 – 409.
- Kim, K. L., Jackson, Y., Conrad, S. M., & Hunter, H. L. (2008). Adolescent report of interparental conflict: The role of threat and self-blame appraisal on adaptive outcome. *Journal of Child and Family Studies, 17*, 735 – 751.
- Kinsfogel, K. M., & Grych, J. H. (2004). Interparental conflict and adolescent dating relationships: Integrating cognitive, emotional, and peer influences. *Journal of Family Psychology, 18*, 505 – 515.
- Kolak, A. M. & Vernon-Feagans, L. (2008). Family-level coparenting processes and child gender as moderators of family stress and toddler adjustment. *Infant and Child Development, 17*, 617 – 638.
- Kouros, C. D., Merrilees, C. E., & Cummings, E. M. (2008). Marital conflict and children's emotional security in the context of parental depression. *Journal of Marriage and Family, 70*, 684 – 697.
- Krishnakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations, 49*, 25 – 44.
- Křivohlavý, J. (2002/2008). *Konflikty mezi lidmi*. Praha: Portál.
- Kulíšek, P. (2000). Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie, 44*, 404 – 423.
- Lacinová, L. & Michalčáková, R. (2006). Romantické vztahy. In P. Macek & L. Lacinová (Eds.), *Vztahy v dospívání* (55–6). Brno: Barrister & Principal.
- Lacinová, L., Michalčáková, R. & Ježek, S. (2008). Interparental conflict as perceived by adolescents. In S. Ježek & L. Lacinová (Eds.), *Fifteen year-olds in Brno: A Slice of longitudinal self-reports* (131 – 140). Brno: Masaryk University.
- Lacinová, L., Michalčáková, R., & Masopustová, Z. (2008). Láska je láska: představy a zkušenosti patnáctiletých adolescentů. *E-psychologie [online]*, 2, 16 – 29 [cit. 6. 12. 2010]. Dostupný z www: <<http://e-psycholog.eu/pdf/lacinovaetal.pdf>>.
- Lacinová, L., Michalčáková, R., & Ježek, S. (2009). Škála dětské percepcie konfliktu mezi rodiči: Česká verze dotazníku pro adolescenty. *Československá psychologie, 53*, 68 – 83.
- Lacinová, L., & Rajmic, P. (2002). Od partnerství k rodičovství. *Psychologie dnes: časopis pro moderní psychologii, 8*, 8 – 9.

- Lacinová, L., & Škrdlíková, P. (2008). Koncepce a teoretická východiska práce s rodičovskou skupinou Klubu rodičů a přátel neklidných a hyperaktivních dětí. *E-psychologie [online]*, 2, 47 – 57 [cit. 27. 10. 2009]. Dostupný z www: <http://e-psycholog.eu/pdf/lacinova_etal.pdf>.
- Larsen, H., Branje, S. J., van der Valk, I., & Meeus, W. H. (2007). Friendship quality as a moderator between perception of interparental conflicts and maladjustment in adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 31, 549 – 558.
- Laurent, H. K., Kim, H. K., & Capaldi, D. M. (2008). Prospective effects of interparental conflict on child attachment security and the moderating role of parents' romantic attachment. *Journal of Family Psychology*, 22, 377 – 388.
- Lazarus, R. S. (1991). Cognition and motivation in emotion. *American Psychologist*, 46, 352 – 367.
- Lindsey, E. W., Caldera, Y. M., & Tankersley, L. (2009). Marital conflict and the quality of young children's peer play behavior: The mediating and moderating role of parent-child emotional reciprocity and attachment security. *Journal of Family Psychology*, 23, 130 – 145.
- Lindsey, E. W., Colwell, M. J., Frabutt, J. M., & MacKinnon-Lewis, C. (2006). Family conflict in divorced and non-divorced families: Potential consequences for boys' friendship status and friendship quality. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23, 45 – 63.
- Lindsey, E. W., Chambers, J. C., Frabutt, J. M., & MacKinnon-Lewis, C. (2005). Marital conflict and adolescents' peer aggression: The mediating and moderating role of mother-child emotional reciprocity. *Family Relations*, 58, 593 – 606.
- Lindsey, E. W., MacKinnon-Lewis, C., Campbell, J., Frabutt, J. M., & Lamb, M. E. (2002). Marital conflict and boys' peer relationships: The mediating role of mother-son emotional reciprocity. *Journal of Family Psychology*, 16, 466 – 477.
- Low, S. M., & Stocker, C. (2005). Family functioning and children's adjustment: Associations among parents' depressed mood, marital hostility, parent-child hostility, and children's adjustment. *Journal of Family Psychology*, 19, 394 – 403.
- Luecken, L. J., & Lemery, K. S. (2004). Early caregiving and physiological stress responses. *Clinical Psychology Review*, 24, 171 – 191.
- MacFie, J., Houts, R. M., Pressel, A. S., & Cox, M. J. (2008). Pathways from infant exposure to marital conflict to parent-toddler role reversal. *Infant Mental Health Journal*, 29, 297 – 319.
- Mann, B. J., & Gilliom, L. A. (2004). Emotional security and cognitive appraisals mediate the relationship between parents' marital conflict and adjustment in older adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, 165, 250 – 271.
- Margolin, G., Christensen, A. & John, R. S. (1996). The continuance and spillover of everyday tensions in distressed and nondistressed families. *Journal of Family Psychology*, 10, 304 – 321.
- Margolin, G., Gordis, E. B., & John, R. S. (2001). Coparenting: A link between marital conflict and parenting in two-parent families. *Journal of Family Psychology*, 15, 3 – 21.
- Margolin, G., Oliver, P. H., & Medina, A. M. (2001). Conceptual issues in understanding the relation between interparental conflict and child adjustment: Integrating developmental psychopathology and risk/resilience perspectives. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and application* (9 – 38). Cambridge: Cambridge University Press.
- Masopustová, Z., Michalčáková, R., Lacinová, L., & Ježek, S. (2008). Depressive Symptoms in Adolescence. In S. Ježek & L. Lacinová (Eds.), *Fifteen-year-olds in Brno: A Slice of Longitudinal Self-reports* (71 – 76). Brno: Masaryk University.
- Masten, A. S., Garmezy, N., Tellegen, A., Pellegrini, D. S., Larkin, K., & Larsen, A. (1988). Competence and stress in school children: The moderating effects of individual and family qualities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 29, 745 – 764.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada.
- McCoy, K., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2009). Constructive and destructive marital conflict, emotional security and children's prosocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50, 270 – 279.

-
- McDonald, R., & Grych, J. H. (2006). Young children's appraisals of interparental conflict: Measurement and links with adjustment problems. *Journal of Family Psychology, 20*, 88 – 99.
- McGonagle, K., Kessler, R., & Schilling, A. E. (1992). The frequency and determinants of marital disagreements in a community sample. *Journal of Social and Personal Relationships 4*, 507 – 524.
- Mead, D., Vatcher, G., Wyne, B. & Roberts, S. (1990). The comprehensive areas of change questionnaire: Assessing marital couples' presenting complaints. *The American Journal of Family Therapy, 18*, 65 – 79.
- Mihalic, S. W. & Elliott, D. (1997). A social learning theory model of marital violence. *Journal of Family Violence, 12*, 21 – 47.
- Michalčáková, R., Lacinová, L., Bouša, O., & Kotková, M. Strachy a citová vazba k rodičům v období rané adolescence. *E-psychologie [online]. 4*, 16 – 29 [cit. 6. 12. 2010]. Dostupný z [www: <http://e-psycholog.eu/pdf/michalcakova_etal.pdf>](http://e-psycholog.eu/pdf/michalcakova_etal.pdf).
- Miller, P. H., & Aloise, P. A. (1989). Young children's understanding of the psychological causes of behavior: A review. *Child Development, 60*, 257 – 285.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). Attachment in adulthood. New York: Guilford Press.
- Modry-Mandell, K. L., Gamble, W. G., & Taylor, A. R. (2007). Family emotional climate and sibling relationship quality: Influences on behavioral problems and adaptation in preschool-aged children. *Journal of Child and Family Studies, 16*, 61 – 73.
- Morris, A., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development, 16*, 361-388.
- Murray, L., Sinclair, D., Cooper, P., Ducournau, P., Turner, P., & Stein, A. (1999). The socioemotional development of five year old children of postnatally depressed mothers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 40*, 1259 – 1272.
- Noom, M. J., Deković, M. & Meeus, W. H. J. (1999). Autonomy, attachment and psychosocial adjustment during adolescence: a double-edged sword? *Journal of Adolescence, 22*, 771 – 783.
- O'Brien, M., Margolin, G., John, R. S., & Krueger, L. (1991). Mothers' and sons' cognitive and emotional reactions to simulated marital and family conflict. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 59*, 692 – 703.
- Owen, M. T., & Cox, M. J. (1997). Marital conflict and the development of infant-parent attachment relationships. *Journal of Family Psychology, 11*, 152 – 164.
- Papoušek, M., & von Hofacker, N. (1998). Persistent crying in early infancy: a non-trivial condition of risk for the developing mother-infant relationship. *Child: Care, Health and Development 24*, 395 – 424.
- Parke, R. D., Kim, M., Flyr, M., McDowell, D. J., Simpkins, S. D., Killian, C. M., & Wild, M. (2001). Managing marital conflict: Links with children's peer relationships. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and application* (291 – 314). Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, J. G., & Asher, S. (1987). Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin, 102*, 357 – 389.
- Pavlát, J. (2005). Děti v rozvodových sporech: Severoamerické studie (1980 – 2001). *Československá psychologie, 49*, 422 – 431.
- Pavlíková, E., Lacinová, L., & Širůček, J. (2002). Temperament kojence a batolete ve vztahu k utváření výchovných postojů u matek. In V. Smékal & P. Macek (Eds), *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické, sociální a pedagogické aspekty* (55 – 73). Brno: Barrister&Principal.
- Pauli-Pott, U. & Beckmann, D. (2007). On the association of interparental conflict with developing behavioral inhibition and behavior problems in early childhood. *Journal of Family Psychology, 21*, 529 – 532.
- Pendry, P., & Adam, E. K. (2007). Associations between parents' marital functioning, maternal parenting quality, maternal emotion and child cortisol levels. *International Journal of Behavioral Development, 31*, 218 – 231.

-
- Peris, T. S., Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M., & Emery, R. E. (2008). Marital conflict and support seeking by parents in adolescence: Empirical support for the parentification construct. *Journal of Family Psychology, 22*, 633 – 642.
- Piaget, J. & Inhelderová, B. (2010). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk.
- Porter, B., & O'Leary, K. D. (1980). Marital discord and childhood behavior problems. *Journal of Abnormal Child Psychology, 8*, 287 – 295.
- Porter, C. L., Wouden-Miller, M., Silva, S. S., & Porter, A. E. (2003). Marital harmony and conflict: Links to infants' emotional regulation and cardiac vagal tone. *Infancy, 4*, 297 – 307.
- Pryor, J. E., & Pattison, R. (2007). Adolescents' perceptions of parental conflict: The downside of silence. *Journal of Family Studies, 13*, 72– 77.
- Richmond, M. K., & Stocker, C. M. (2007). Changes in children's appraisals of marital discord from childhood through adolescence. *Journal of Family Psychology, 21*, 416 – 425.
- Reese-Weber, M., & Hesson-McInnis, M. (2008). The Children's Perception of Interparental Conflict Scale comparing factor structures between developmental periods. *Educational and Psychological Measurement, 68*, 1008-1023.
- Richmond, M. K., & Stocker, C. M. (2007). Changes in children's appraisals of marital discord from childhood through adolescence. *Journal of Family Psychology, 21*, 416 – 425.
- Robotková, A. (2010). *Prediktory vývoje manželské spokojenosti*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Rodrigues, L. N., & Kitzmann, K. M. (2007). Coping as a mediator between interparental conflict and adolescents' romantic attachment. *Journal of Social and Personal Relationships, 24*, 423 – 439.
- Rogers, M. J., & Holmbeck, G. N. (1997). Effects of interparental aggression on children's adjustment: The moderating role of cognitive appraisal and coping. *Journal of Family Psychology, 11*, 125 – 130.
- Ruble, D. N., & Martin, C. L. (1998). Gender development. In W. Damon, (Series ed.) & N. Eisenberg, (Vol. ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 3: Social, Emotional, and Personality Development* (933 – 1016). New York: Wiley.
- Salafia, H. B., Gondoli, D. M., & Grundy, A. M. (2008). Marital conflict as a mediator of the longitudinal connections between maternal emotional distress and early adolescent maladjustment. *Journal of Child and Family Studies, 17*, 928 – 950.
- Sanchez, L., & Gager, C. T. (2000). Hard living, perceived entitlement to a great marriage and marital dissolution. *Journal of Marriage and the Family, 62*, 708 – 722.
- Seider, B. H., Hirschberger, G., Nelson, K. L., & Levenson, R.W. (2009). We can work it out: age differences in relational pronouns, physiology, and behavior in marital conflict. *Psychology and Aging, 24*, 604 – 613.
- Sejrková, E. (1999). Tradice brněnského longitudinálu pokračuje. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 34*, 265 – 269.
- Shelton, K. H., & Harold, G. T. (2007). Marital conflict and children's adjustment: The mediating and moderating role of children's coping strategies. *Social Development, 16*, 497 – 512.
- Shelton, K. H., & Harold, G. T. (2008). Pathways between interparental conflict and adolescent psychological adjustment: Bridging links through children's cognitive appraisals and coping strategies. *The Journal of Early Adolescence, 28*, 555 – 582.
- Shelton, K. H., & Harold, G. T. (2008). Interparental conflict, negative parenting, and children's adjustment: Bridging links between parents' depression and children's psychological distress. *Journal of Family Psychology, 22*, 712 – 724.
- Shifflett-Simpson, K., & Cummings, E. M. (1996). Mixed message resolution and children's responses to interadult conflict. *Child Development, 67*, 437 – 448.
- Scheeringa, M. S., & Zeanah, C. H. (1995). Symptom expression and trauma variables in children under 48 months of age. *Infant Mental Health Journal, 16*, 259 – 270.

-
- Schermerhorn, A. C., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2005). Children's perceived agency in the context of marital conflict: Relations with marital conflict over time. *Merrill - Palmer Quarterly*, *51*, 121 – 144.
- Schermerhorn, A. C., Cummings, E. M. & Davies, P. T. (2008). Children's representations of multiple family relationships: Organizational structure and development in early childhood. *Journal of Family Psychology*, *22*, 89 – 101
- Schullery, N. M., & Schullery, S. E. (2003). Relationship of argumentativeness to age and higher education. *Western Journal of Communication*, *67*, 207 – 223.
- Schulz, M. C., Waldinger, R. J., Hauser, S. T., & Allen, J. P. (2005). Adolescents' behavior in the presence of interparental hostility: Developmental and emotion regulatory influences. *Development and Psychopathology*, *17*, 489 – 507.
- Sillars, A., Canary, D. J., & Tafoya, M. (2004). Communication, conflict, and the quality of family relationships. In A. L. Vangelisti (Ed.), *Handbook of family communication* (413 – 446). Mahwah New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Simon, V. A., & Furman, W. (2010). Interparental conflict and adolescents' romantic relationship conflict. *Journal of Research on Adolescence*, *20*, 188 – 209.
- Smékal, V. & Macek, P. (2002) *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister&Principal.
- Smékal, V., Lacinová, L., & Kukla, L. (2004). *Dítě na prahu dospívání*. Brno: Barrister&Principal.
- Smith, T. W., Berg, C. A., Florsheim, P., Uchino, B.N., Pearce, G., Hawkins, M., Henry, N.J., Beveridge, R. M., Skinner, M. A., & Olsen-Cerny, C. (2009a). Conflict and collaboration in middle-aged and older couples: I. Age differences in agency and communion during marital interaction. *Psychology and Aging*, *24*, 259 – 273.
- Smith, T. W., Uchino, B. N., Berg, C. A., Florsheim, P., Pearce, G., Hawkins, M., Henry, N. J., Beveridge, R. M., Skinner, M. A., Ko, K. J., & Olsen-Cerny, C. (2009b). Conflict and collaboration in middle-aged and older couples: II. Cardiovascular reactivity during marital interaction. *Psychology and Aging*, *24*, 274 – 286.
- Snyder, J. R. (1998). Marital conflict and child adjustment: What about gender? *Developmental Review*, *18*, 390 – 420.
- Sobotková, I. (2000/2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Stanley, S. M., Markman, H. J., & Whitton, S. W. (2002). Communication, conflict, and commitment: Insights on the foundations of relationship success from a National Survey. *Family Process*, *41*, 659 – 675.
- Steinberg, S. J., Davila, J., & Fincham, F. (2006). Adolescent marital expectations and romantic experiences: Associations with perceptions about parental conflict and adolescent attachment security. *Journal of Youth and Adolescence*, *35*, 333 – 348.
- Sting (2004). *Broken music*. Praha: Albatros.
- Stocker, C. M., & Youngblade, L. (1999). Marital conflict and parental hostility: Links with children's sibling and peer relationships. *Journal of Family Psychology*, *13*, 598 – 609.
- Stone, A. A., Schwartz, J. E., Broderick, J. E., & Deaton, A. (2010). A snapshot of the age distribution of psychological well-being in the United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Published online before print May 17, 2010, doi:10.1073/pnas.1003744107.
- Strassberg, Z., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1992). The longitudinal relation between parental conflict strategies and children's sociometric standing in kindergarten. *Merrill-Palmer Quarterly*, *38*, 477 – 493.
- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., & Cummings, E. M. (2006). Hostility and withdrawal in marital conflict: Effects on parental emotional unavailability and inconsistent discipline. *Journal of Family Psychology*, *20*, 227 – 238.
- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., Winter, M. A., Cummings, E. M., & Schermerhorn, A. (2006). Interparental conflict and children's school adjustment: The explanatory role of children's internal

-
- representations of interparental and parent–child relationships. *Developmental Psychology*, 44, 1678 – 1690.
- Sund, A. M., Larsson, B., Wichstrøm, L. (2003). Psychosocial correlates of depressive symptoms among 12-14-year-old Norwegian adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 588 – 597.
- Szinovacz, M. E., & Schaffer, A. N. (2000). Effects of retirement on marital conflict tactics. *Journal of Family Issues*, 21, 367 – 389.
- Širůček, J., & Širůčková, M. (2006). Vývoj a zkoumání vrstevnických vztahů. In P. Macek, & L. Lacinová (Eds.), *Vztahy v dospívání* (41 – 54). Brno: Barrister & Principal.
- Širůček, J., & Lacinová, L. (2008). Relationship with parents from the perspective of attachment theory. In S. Ježek & L. Lacinová (Eds.), *Fifteen-year-olds in Brno: A slice of longitudinal self-reports* (123 – 130). Brno: Masaryk University.
- Thomas, K. W. (1976). Conflict and conflict management. In M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organisational psychology* (889 – 935). Chicago: Rand McNally.
- Towle, C. (1931). The evaluation and management of marital status in foster homes. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1, 271 – 284.
- Trapková, L., & Chvála, V. (2005). *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál.
- Trnka, V. (1974). *Děti a rozvody*. Praha: Avicenum.
- Troxel, W. M., & Matthews, K. A. (2004). What are the costs of marital conflict and dissolution to children's physical health? *Clinical Child and Family Psychology Review*, 7, 29 – 57.
- Turner, C. T., & Barrett, P. M. (1998). Adolescent Adjustment to Perceived Marital Conflict. *Journal of Child and Family Studies*, 7, 499 – 513.
- Underwood, M. K., Beron, K. J., Gentsch, J. K., Galperin, M. B., & Risser, S. D. (2008). Family correlates of children's social and physical aggression with peers: Negative interparental conflict strategies and parenting styles. *International Journal of Behavioral Development*, 32, 549 – 562.
- van de Vliert, E., & Euwema, M. C. (1994). Agreeableness and activeness as components of conflict behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 674 – 687.
- van Ijzendoorn, M.H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387 – 403.
- Vincent, J. P., Weiss, R. L., & Birchler, G. R. (1975). A behavioral analysis of problem solving in distressed and nondistressed married and stranger dyads. *Behavior Therapy*, 6, 475 – 487.
- Vymětalová, S. (2001). Domácí násilí: přirozený jev? K postojům české společnosti k problematice domácího násilí. *Sociologický časopis*, 37, 103 – 121.
- Wang, L., & Crane, D. R. (2001). The relationship between marital satisfaction, marital stability, nuclear family triangulation, and childhood depression. *The American Journal of Family Therapy*, 29, 337 – 347.
- Weber, J., & O'Brien, M. (1999). Latino children's responses to simulated interparental conflict. *Cognitive Therapy and Research*, 23, 247 – 270.
- Webster-Stratton, C., & Hammond, M. (1999). Marital conflict management skills, parenting style, and early-onset conduct problems: Processes and pathways. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 917 – 927.
- Whiteside-Mansell, L., Bradley, R. H., McKelvey, L., & Fussell, J. J. (2009). Parenting: Linking impacts of interpartner conflict to preschool children's social behavior. *Journal of Pediatric Nursing*, 24, 389 – 400.
- Xin, Z., Chi, L., & Yu, G. (2009). The relationship between interparental conflict and adolescents' affective well-being: Mediation of cognitive appraisals and moderation of peer status. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 421– 429.
- Zahn-Waxler, C., Friedman, R. J., Cole, P. M., Mizuta, I., & Hiruma, N. (1996). Japanese and United States preschool children's responses to conflict and distress. *Child Development*, 67, 2462 – 2477.
- Zietlow, P. H. & Sillars, A. L. (1988). Life-stage differences in communication during marital conflicts. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 223 – 245.

Zimet, D. M., & Jacob, T. (2001). Influences of marital conflict on child adjustment: Review of theory and research. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 4, 319 – 335.

Autorský rejstřík

- Ablow, 104, 206
Acebo, 43, 123, 210
Adam, 45, 97, 216
Adams, 7, 29, 211, 213
Agras, 26, 210
Ainslie, 156, 212
Allen, 47, 146, 160, 189, 206, 218
Almeida, 42, 206
Aloise, 117, 126, 216
Amato, 7, 46, 162, 206
Amoloza, 14, 213
Angold, 176, 207
Anthony, 47, 206
Armsden, 176, 206
Asher, 146, 216
Ballard, 91, 94, 208
Barber, 187, 206
Barfoot, 148, 211
Baril, 186, 206
Barnett, 36, 206
Barrett, 85, 219
Bates, 146, 218
Beckmann, 216
Belli, 211
Belsky, 74, 199, 206
Bennett, 43, 213
Benson, 39, 40, 206
Berg, 218
Beron, 33, 86, 150, 219
Beveridge, 218
Bickham, 182, 206
Birchler, 18, 206, 219
Booth, 14, 133, 206, 207, 213
Bosco, 38, 206
Bouša, 168, 216
Bowlby, 56, 206
Bradbury, 10, 206
Bradford, 187, 206
Bradley, 219
Branje, 215
Brendgen, 209
Broderick, 218
Brody, 46, 211
Brown, 207, 212
Buccioni, 88, 99, 213
Buckhalt, 43, 44, 123, 210
Buehler, 35, 38, 40, 47, 53, 59, 136, 158, 181, 186, 190, 206, 207, 211, 214
Bulcroft, 14, 17, 213
Burman, 210
Burns, 47, 208
Cacioppo, 26, 214
Cahn, 10, 19, 20, 21, 207
Caldera, 215
Call, 153, 207
Campbell, 7, 48, 138, 208, 212, 215
Campos, 51, 162, 207
Canary, 10, 13, 14, 17, 23, 218
Capaldi, 194, 207, 215
Carstensen, 15, 207
Cassidy, 56, 206, 207
Cicchetti, 82, 124, 209
Coffey, 43, 213
Cohan, 47, 208
Cole, 219
Colletti, 210
Collins, 156, 193, 207, 211
Colwell, 149, 215
Compas, 49, 52, 143, 207, 210, 212
Conger, 47, 154, 187, 207, 212, 213
Conrad, 214
Cook, 38, 190, 207
Cooper, 138, 216
Costello, 176, 207
Cowan, 206
Cox, 39, 78, 110, 207, 215, 216
Crane, 35, 219
Crnic, 206
Crockenberg, 33, 48, 71, 74, 207
Crouter, 133, 186, 206, 207
Cui, 154, 187, 207
Cummings, 7, 10, 13, 24, 28, 29, 32, 37, 43, 44, 46, 48, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 76, 79, 80, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 103, 104, 108, 109, 111, 113, 114, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 138, 144, 157, 166, 169, 184, 185, 200, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 217, 218
Cummings, J.S., 48, 79, 208
Darling, 47, 208
Davern, 167, 208

David, 43, 47, 114, 163, 167, 208
Davies, 7, 10, 13, 24, 28, 29, 31, 32, 43,
44, 46, 48, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 61,
62, 63, 81, 82, 87, 97, 103, 104, 108,
109, 111, 113, 114, 119, 120, 124,
125, 138, 151, 157, 163, 166, 169,
184, 185, 200, 208, 209, 210, 211,
215, 218
Davila, 47, 218
De Arth-Pendley, 122, 209
Deaton, 218
DeBoard, 51, 211
DeBruyne, 212
Dekovic, 210
Deković, 153, 193, 216
Depner, 47, 209
Dickinson, 214
Dinger, 38, 206
Dishion, 194, 207
Dodge, 146, 218
Donnellan, 47, 207
Donovan, 209
Doyle, 47, 209
Du Rocher Schudlich, 86, 113, 139,
144, 210
Ducournau, 138, 216
Dukewich, 95, 121, 208
Dytrych, 173, 215
Easterbrooks, 210
Egeland, 32, 210
Elliott, 216
El-Sheikh, 43, 45, 91, 92, 93, 123, 124,
208, 210
Emde, 80, 119, 210
Emery, 27, 33, 37, 47, 210, 217
Engels, 193, 210, 212
Epstein, 38, 206
Erath, 123, 124, 210
Erel, 105, 210
Erikson, 152, 210
Euwema, 22, 219
Ewart, 26, 210
Faircloth, 200, 210
Farrell, 43, 44, 58, 119, 209
Farver, 213
Fauber, 46, 211
Fear, 210
Feiring, 207, 212
Field, 15, 210
Fiese, 182, 206
Fincham, 10, 11, 24, 25, 30, 43, 46, 47,
48, 49, 50, 63, 104, 113, 125, 127,
157, 166, 173, 174, 175, 178, 181,
207, 208, 209, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 216, 218
Finkenauer, 193, 210
Fitzpatrick, 212
Flanagan, 192, 211
Florsheim, 218
Flyr, 216
Forehand, 46, 52, 143, 210, 211
Forman, 63, 157, 209
Fosco, 34, 35, 38, 51, 53, 62, 63, 162,
181, 211, 212
Frabutt, 86, 149, 190, 215
Franck, 38, 53, 59, 181, 186, 190, 206,
207, 211
Friedman, 219
Frosch, 211
Frye, 211
Furman, 156, 192, 193, 198, 207, 211,
212, 218
Fussell, 219
Gager, 17, 217
Galperin, 33, 86, 150, 219
Gamble, 216
García, 76, 211
Garmezy, 215
Gentsch, 86, 219
Gerard, 38, 39, 40, 41, 47, 53, 59, 136,
206, 211
Ghazarian, 47, 211
Gilliom, 215
Gipson, 212
Glaser, 26, 214
Glick, 12, 211
Goeke-Moery, 46, 209
Goeke-Morey, 32, 37, 56, 62, 95, 121,
208, 209, 211, 213, 217
Gomulak-Cavicchio, 211
Gondoli, 188, 217
Goodman, 211
Gordis, 215
Gottman, 15, 16, 20, 23, 24, 42, 86, 90,
113, 146, 149, 164, 207, 211, 212,
214
Gracia, 76, 211
Grant, 29, 212
Gray, 193, 212
Greef, 212

Greenberg, 176, 206
Greenstein, 16, 212
Gross, 12, 211
Grundy, 188, 217
Grych, 10, 30, 34, 35, 38, 43, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 53, 62, 63, 102, 104, 113,
117, 125, 126, 127, 129, 147, 157,
162, 166, 173, 174, 175, 178, 181,
194, 207, 208, 209, 210, 211, 212,
214, 215, 216
Gullotta, 211
Ha, 187, 212
Hakulinen, 74, 212
Hammond, 113, 219
Harold, 32, 46, 53, 56, 62, 129, 147,
171, 172, 209, 212, 213, 217
Harris, 171, 212
Harrist, 156, 212
Harter, 39, 110, 207
Hatch, 14, 17, 213
Hauser, 47, 160, 218
Hawkins, 218
Heindel, 43, 44, 209
Helgeson, 155, 213
Henning, 43, 213
Henry, 218
Hesson-McInnis, 182, 217
Hiotakis, 213
Hirschberger, 25, 199, 217
Hiruma, 95, 219
Holmbeck, 217
Houts, 78, 215
Hubbard, 7, 29, 213
Hunter, 214
Chambers, 86, 215
Champion, 210
Chandler, 42, 206
Chang, 41, 213
Charles, 15, 35, 207, 213
Chee, 214
Chi, 52, 170, 192, 219
Choi, 27, 213
Christensen, 39, 215
Chun, 47, 209
Chvála, 37, 147, 213, 219
Iannotti, 76, 90, 92, 208
Ingoldsby, 81, 213
Inhelderová, 124, 217
Jackson, 214
Jacob, 34, 220
Jacobvitz, 32, 210
Jankowski, 43, 213
Jenkins, 31, 88, 122, 146, 213
Ježek, 18, 63, 127, 156, 173, 205, 213,
214, 215, 219
John, 39, 107, 117, 215, 216
Johnson, 14, 47, 189, 213
Jöreskog, 178, 183, 213
Joshi, 96, 213
Jouriles, 77, 105, 213
Kaczynski, 133, 213
Kamkar, 209
Katz, 86, 90, 113, 146, 212, 214
Keller, 123, 124, 210, 214
Kerig, 53, 84, 101, 132, 147, 157, 214
Kermoian, 51, 162, 207
Kessler, 17, 216
Kiecolt-Glaser, 214
Killian, 216
Kim, 84, 214, 215, 216
Kinsfogel, 47, 214
Kitzmann, 217
Klockow, 212
Kolak, 214
Kotková, 168, 216
Kouros, 123, 210, 214
Kraemer, 210
Krishnakumar, 47, 136, 206, 211, 214
Krochock, 212
Krueger, 216
Křivohlavý, 8, 214
Kukla, 218
Kulísek, 67, 85, 214
Lacinová, 18, 63, 72, 127, 154, 156,
168, 173, 192, 194, 200, 205, 213,
214, 215, 216, 218, 219
Laippala, 74, 212
Lake, 91, 94, 208
Lamb, 215
Land, 146, 189, 206
Lange, 63, 206
Langrock, 33, 48, 207
Lansford, 213
Larkin, 215
Larsen, 215
Larsson, 176, 219
Laurenceau, 133, 213
Laurent, 215
Laursen, 163, 211
Lavoie, 47, 189, 213

Lawrence, 10, 206, 207, 218
Lazarus, 50, 215
Leavitt, 209
Leerkes, 71, 74, 207
Leino, 47, 209
Leitenberg, 43, 213
Lekka, 68, 207
Lemery, 66, 215
Lemeshow, 26, 214
Levenson, 24, 25, 164, 207, 212, 217
Lindahl, 213
Lindsay, 151, 209
Lindsey, 86, 149, 190, 215
Long, 46, 211
Lorenz, 154, 207
Loving, 26, 214
Low, 215
Luecken, 66, 215
Luk, 167, 208
Macek, 18, 214, 216, 218, 219
MacFie, 78, 215
MacKinnon-Lewis, 86, 149, 215
Mahoney, 47, 190, 213
Malarkey, 26, 214
Malik, 213
Mangelsdorf, 211
Mann, 62, 169, 215
Manning, 82, 209
Mao, 26, 214
Margolin, 7, 28, 30, 31, 39, 40, 215, 216
Markiewicz, 47, 209
Markman, 21, 218
Marks, 27, 213
Martin, 84, 128, 132, 135, 163, 198, 217
Masopustová, 192, 194, 214, 215
Masten, 215
Matějček, 173, 215
Matthews, 38, 219
McCombs, 46, 211
McCoy, 81, 114, 215
McDonald, 104, 213, 216
McDowell, 216
McGonagle, 17, 216
McHale, 186, 206, 211
McKelvey, 219
McMahon, 212
Mead, 20, 216
Measelle, 206
Medina, 7, 28, 30, 31, 39, 40, 215
Meeus, 153, 188, 192, 215, 216
Merrilees, 214
Mihalic, 34, 216
Michalčáková, 63, 127, 154, 156, 168,
173, 192, 194, 205, 214, 215, 216
Mikulincer, 97, 169, 216
Miles, 53, 129, 147, 212
Miller, 117, 126, 156, 216, 217
Millsap, 15, 210
Mize, 43, 123, 210
Mizuta, 95, 219
Modry-Mandell, 216
Montemayor, 211
Morris, 147, 216
Mortimer, 153, 207
Mumme, 51, 162, 207
Murphy, 43, 47, 114, 163, 167, 208
Murray, 138, 216
Myers, 43, 44, 147, 209, 216
Nelson, 25, 217
Newton, 214
Noller, 212
Noom, 153, 216
Notarius, 15, 208, 212
O'Brien, 216, 219
O'Leary, 213, 217
Oliver, 7, 28, 30, 31, 39, 40, 215
Olsen-Cerny, 218
Osborne, 47, 211, 213
Overbeek, 212
Owen, 216
Owens, 81, 213
Paley, 39, 110, 207
Papoušek, 216
Papp, 95, 121, 208, 211
Parke, 112, 189, 216
Parker, 36, 146, 206, 216
Pattison, 217
Pauli-Pott, 216
Paunonen, 74, 212
Pavlát, 159, 216
Pavlíková, 72, 216
Pearce, 218
Pellegrini, 208, 215
Pemberton, 47, 206
Pendry, 45, 97, 216
Pensky, 199, 206
Peris, 37, 217
Peterson, 214
Pettit, 146, 218
Pffifner, 213

Phares, 38, 206
Piaget, 124, 217
Plaňava, 8, 13, 63, 173, 217
Porter, 156, 217
Pressel, 78, 215
Pryor, 164, 217
Putnam, 206
Radke-Yarrow, 90, 208
Rajmic, 72, 214
Rasi, 32, 46, 63, 157, 209
Raynor, 38, 162, 181, 212
Reeslund, 210
Reiter, 92, 210
Renk, 38, 206
Richmond, 147, 217
Risser, 33, 86, 150, 219
Roberts, 20, 210, 216
Robinson, 147, 216
Robotková, 18, 217
Rodrigues, 197, 217
Rogers, 217
Rogge, 10, 206
Ruble, 84, 128, 132, 135, 163, 198, 217
Salafia, 188, 217
Sanchez, 17, 217
Seid, 50, 63, 127, 166, 173, 174, 175,
178, 181, 212
Seider, 25, 217
Sejrková, 18, 217
Shamir, 86, 113, 210
Shaver, 56, 97, 169, 206, 207, 216
Shaw, 81, 213
Shelton, 32, 46, 209, 213, 217
Schaffer, 219
Scheeringa, 43, 217
Schermerhorn, 208, 218
Schilling, 17, 216
Schullery, 15, 218
Schulz, 47, 160, 218
Schwartz, 41, 213, 218
Silk, 147, 216
Sillars, 10, 13, 14, 15, 17, 21, 23, 218,
219
Silva, 156, 217
Simon, 193, 218
Simpkins, 216
Simpson, 157, 208, 217
Sinclair, 138, 216
Skinner, 218
Smékal, 18, 216, 218
Smith, 27, 122, 218
Snyder, 151, 218
Sobotková, 8, 218
Sörbom, 178, 183, 213
Spiller, 105, 213
Sroufe, 32, 193, 207, 210
Staiger, 167, 208
Stanley, 21, 218
Staton, 123, 210
Stein, 216
Steinberg, 47, 147, 190, 193, 212, 216,
218
Stephens, 105, 213
Stevens, 63, 157, 209
Sting, 6, 218
Stocker, 86, 147, 215, 217, 218
Stone, 47, 206, 218
Stoolmiller, 194, 207
Stowell, 26, 214
Strassberg, 146, 218
Sturge-Apple, 43, 44, 58, 82, 119, 124,
209, 218
Sund, 176, 219
Swank, 105, 213
Szinovacz, 21, 219
Širůček, 72, 189, 216, 219
Širůčková, 189, 219
Škrdlíková, 200, 215
Tafoya, 10, 13, 17, 23, 218
Tankersley, 215
Taylor, 26, 210, 216
Tellegen, 215
Thomas, 22, 68, 74, 219
Thompson, 47, 208
Thurm, 212
Towle, 7, 29, 219
Trapková, 37, 147, 213, 219
Trnka, 173, 219
Troxel, 38, 219
Turner, 138, 216, 219
Uchino, 218
Underwood, 86, 219
van de Vliert, 22, 219
van der Valk, 215
van Ijzendoorn, 219
Vangelisti, 218
Vatcher, 20, 216
Vaughn, 187, 206
Vermulst, 187, 212
Vincent, 219

von Hofacker, 216
Vymětalová, 27, 219
Wachsmuth-Schlaefler, 212
Waldinger, 47, 160, 218
Walsh, 209
Wang, 219
Weber, 182, 217, 219
Webster-Stratton, 113, 219
Wehner, 193, 211
Weiss, 219
Welsh, 35, 156, 158, 207
Westerholm, 212
Wethington, 42, 206
Whiston, 123, 210
Whiteside-Mansell, 219
Whitton, 21, 218
Wichstrøm, 176, 219
Wild, 216
Windle, 155, 163, 209
Winslow, 81, 213
Winter, 43, 44, 58, 119, 209, 218
Woitach, 49, 55, 59, 108, 209
Wyne, 20, 216
Xin, 52, 170, 192, 219
Yoerger, 194, 207
Youngblade, 86, 218
Yu, 52, 170, 192, 219
Zahn-Waxler, 90, 92, 208, 219
Zale, 82, 209
Zeanah, 43, 217
Zietlow, 15, 21, 219
Zimet, 34, 220

Seznam tabulek

Tabulka 1 - Manželský konflikt a vrstevnické vztahy předškolních dětí	113
Tabulka 2 - Manželský konflikt a fyziologické reakce dětí školního věku	123
Tabulka 3 - Popisné statistiky škál CPIC – 15 let.....	177
Tabulka 4 - Korelace škál CPIC - 15 let.....	177
Tabulka 5 - Přehled testovaných modelů CPIC – 15 let.....	179
Tabulka 6 - Popisné statistiky sekundárních škál CPIC - 15 let.....	180
Tabulka 7 - Korelace mezi sekundárními škálami CPIC – 15 let.....	180
Tabulka 8 - Pearsonovy korelace sekundárních škál CPIC se souvisejícími měřítky..	181
Tabulka 9 - Přehled testovaných modelů CPIC – 15 – 17 – 19 let.....	183

Seznam obrázků

Obrázek 1 - Biopsychosociální model zdravotních problémů dětí v kontextu manželského konfliktu/rozvodu (dle Troxel & Matthews, 2004).....	38
Obrázek 2 - Kognitivně-kontextuální rámec (dle Grych & Fincham, 1990).....	51
Obrázek 3 - Teorie emoční jistoty (dle Davies & Woitach, 2008).....	57
Obrázek 4 - Třífaktorový model CPIC - 15 let. DWLS, standardizované řešení.	179
Obrázek 5 - Třífaktorový model CPIC - 19 let. DWLS, standardizované řešení.	183

Seznam příloh

Příloha č. 1 - CPIC – česká zkrácená verze pro adolescenty	
Příloha č. 2 - Seznam autorkou vedených a úspěšně obhájených diplomových prací s tématikou rodičovského konfliktu	

Přílohy

Příloha č. 1

CPIC – česká zkrácená verze pro adolescenty
(Lacinová, Michalčáková, & Ježek, 2008; 2009)

Frekvence/Frequency

- 1 Moji rodiče se skoro nikdy nehádají.
My parents hardly ever argue.
- 3 Moji rodiče si často stěžují jeden na druhého.
*My parents often nag and **complain** about each other around the house.*
- 9 Moji rodiče se k sobě chovají nehezky i přede mnou.
My parents are often mean to each other even when I'm around.
- 10 Moji rodiče na sebe často nadávají.
*My parents often **nag** and complain about each other around the house.*
- 11 Často vidím, jak se moji rodiče hádají.
I often see my parents arguing.

Intenzita/Intensity

- 2 Když spolu rodiče v něčem nesouhlasí, v klidu to prodiskutují.
When my parents have a disagreement they discuss it quietly.
- 4 Když se moji rodiče hádají, skoro nikdy nekřičí.
My parents hardly ever yell when they have a disagreement.
- 12 Když se rodiče hádají, říkají jeden druhému ošklivé věci.
When my parents have an argument they say mean things to each other.
- 13 Když se rodiče hádají, hodně křičí.
When my parents have an argument they yell a lot.
- 16 Rodiče se při hádce opravdu rozčílí.
My parents get really mad when they argue.

Řešení/Resolution

- 6 Když se rodiče hádají, obvykle se nakonec usmíří.
When my parents have an argument they usually work it out.
- 14 Když se rodiče kvůli něčemu neshodnou, obvykle najdou řešení.
When my parents disagree about something, they usually come up with solution.
- 17 I po skončení hádky se na sebe rodiče dál zlobí.
Even after my parents stop arguing they stay mad at each other.

Obsah/Content

- 19 Rodiče se často hádají kvůli věcem, které dělám ve škole.
My parents often get into arguments about things I do at school.
- 23 Rodiče se často hádají kvůli něčemu, co jsem udělal/a.
My parents' arguments are usually about something I did.
- 26 Moji rodiče se často pohádají, když udělám něco nesprávného.
My parents often get into arguments when I do something wrong.

Ohrožení

- 20 Když se moji rodiče hádají, obávám se, co se stane mně.
When my parents argue I worry about what will happen to me.
- 24 Když se moji rodiče hádají, bojím se, že se stane něco zlého.
When my parents argue I'm afraid that something bad will happen.

27 Když se moji rodiče hádají, dělám si starosti, že bude některý z nich zraněn.

When my parents argue I worry that one of them will get hurt.

30 Když se moji rodiče hádají, bojím se, že budou křičet i na mě.

When my parents argue I'm afraid that they will yell at me too.

33 Když se moji rodiče hádají, dělám si starosti, že by se mohli rozvést.

When my parents argue I worry that they might get divorced.

Účinnost zvládnání/Coping Efficacy

5 Když se rodiče hádají, obvykle dokážu pomoci situaci zlepšit.

When my parents argue or disagree I can usually help make things better.

7 Když se rodiče hádají, jdu jim radši z cesty. **(nová položka)**

When my parents argue I try to get out of their way.

8 Když se moji rodiče hádají, vůbec neposlouchají, co jim říkám.

When my parents argue they don't listen to anything I say.

15 Když se rodiče hádají, nevím, co mám dělat.

I don't know what to do when my parents have arguments.

18 Když se rodiče hádají, nedokážu je nijak zastavit.

When my parents argue there's nothing I can do to stop them.

Sebeobviňování/Self-Blame

25 Když se rodiče hádají, můžu za to obvykle já.

It's usually my fault when my parents argue

28 Když se rodiče hádají, vím, že to dávají za vinu mně, i když to neříkají.

Even if they don't say it, I know I'm to blame when my parents argue.

31 Když se rodiče hádají, dávají za to vinu mně.

My parents blame me when they have arguments

35 Když se rodiče hádají, není to kvůli mně.

I'm not to blame when my parents have arguments.

Triangulace/Triangulation

21 Když se rodiče hádají, cítím se mezi nimi jako v pasti.

I feel caught in the middle when my parents argue.

29 Při hádkách rodičů chce matka, abych byl/a na její straně.

My mom wants me to be on her side when she and my dad argue.

32 Když se rodiče hádají, mám pocit, že bych se měl/a stavět na něčí stranu.

I feel like I have to take sides when my parents have a disagreement.

34 Při hádkách rodičů chce otec, abych byl/a na jeho straně.

My dad wants me to be on his side when he and my mom argue.

Přidané položky ve verzi CPIC 17 a 19: subškála Triangulace

Když se rodiče hádají, chtějí po mně, abych mezi nimi vyřizoval/a jejich vzkazy.

When my parents argue they want me to pass messages between them.

Když se rodiče hádají, chtějí, abych jejich spor rozsoudil/a.

When my parents argue they want me to judge their disagreement.

Když se rodiče hádají, je pro mne těžké být zadobře s jedním z nich, aniž bych měl/a pocit, že se tím vzdaluji tomu druhému.

When my parents argue it is hard for me to stay on good terms with one of my parents without getting more distant from the other.

Příloha č. 2

Seznam autorkou vedených a úspěšně obhájených diplomových prací s tematikou rodičovského konfliktu

- Baránková, H. (2010). Percipovaný konflikt mezi rodiči a vztah k nejlepšímu kamarádovi v pozdní adolescenci: souvislosti s citovou vazbou. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU
- Jamborová, K. (2010). Vnímání rodičovských konfliktů v období střední adolescence a mladé dospělosti. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU
- Jelenová, D. (2010). Rodičovský konflikt a suicidalita adolescentů. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU
- Knížková, Z. (2010). Vnímání konfliktu mezi rodiči a rizikové chování v pozdní adolescenci na pozadí citových vztahů k rodičům a vrstevníkům. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU
- Sapáková, P. (2009). Vnímání konfliktu mezi rodiči a strachy třináctiletých: role vztahu s matkou a otcem. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU
- Syptáková, B. (2010). Souvislosti mezi vnímaným rodičovským konfliktem a mírou nemocnosti u dětí na prahu dospívání. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU